

Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ECREG STUDIES
www.ers.edu.pl
ISSN 2083-3725
eISSN 2451-182X

Economic and Regional Studies **Studia Ekonomiczne i Regionalne**

Volume 11, Issue 3, July - September 2018

International open access scientific journal published since 2007
Międzynarodowe, otwarte czasopismo naukowe wydawane od 2007 roku

Biała Podlaska 2018

Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne ECREG STUDIES

eISSN 2451-182X, ISSN 2083-3725

Economic and Regional Studies is a scientific journal of Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska published since 2007.

Studia Ekonomiczne i Regionalne są czasopismem naukowym Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej wydawanym od roku 2007.

Editorial Board/ Komitet Redakcyjny

Editor-in-Chief/ Redaktor Naczelny: Mieczysław Adamowicz

Deputy Editor/ Zastępca Redaktora: Jerzy Nitychoruk

Topic Editor/ Redaktor tematyczny: Danuta Guzal-Dec

Statistical Editor/ Redaktor statystyczny: Małgorzata Radziukiewicz

Language Editor/ Redaktor językowy:

English/Język angielski: Halina Chodkiewicz, Wojciech Florkowski (USA); Polish/Język polski: Paulina Rynkiewicz

Administrative Editor/ Sekretarz Redakcji: Agnieszka Filipiuk-Nowakowska, e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl, +48 83 344-99-63

Advisory Board/ Rada Naukowa

Prof. Dr. Adamowicz Mieczysław, Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Poland, adamowicz.mieczyslaw@gmail.com

Prof. Dr. Ing Bartová Ľubica, Slovak Agricultural University in Nitra, Slovakia, lubica.bartova@uniag.sk

Prof. Dr. Bergier Józef, Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Poland, rektor@pswbp.pl

Prof. Dr. Boato Vasco, University of Padova, Italy, Vasco.Boatto@unipd.it

Prof. Dr. Bonzanini Osmar Antonio, Regional Integrated University of Upper Uruguai and Missions, Brazil, bonzanini.prof@gmail.com

Prof. Dr. Briz Julian, Technical University of Madrid, Spain, julian.briz@upm.es

Prof. Dr. Castañeda Vicente, University National Toribio Rodríguez de Mendoza de Amazonas, Peru, v.mcast@hotmail.com

Prof. Dr. Charnavalau Aliaksandr, The Academy of Labor and Social Relations, Russia, czernowalow@gmail.com

Prof. Dr. Czyżewski Andrzej, Kujawy and Pomorze University in Bydgoszcz, Poland, a.czyzewski@ue.poznan.pl

Prof. Dr. Dobrowolski Radosław, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland, prorekt@poczta.umcs.lublin.pl

Prof. Dr. Nábrádi András, University of Debrecen, Hungary, nabradi.andras@econ.unideb.hu

Prof. Dr. Sc. Krtalić Sandra, University of Pula, Croatia, skrtalic@efpu.hr

Prof. Dr. Florkowski Wojciech, University of Georgia, USA, wojciech@uga.edu

Prof. Dr. Kliuna Wladimir, Belarusian State University, Minsk, Belarus, Kliunya@bsu.by

Prof. Dr. Kukuła Karol, University of Agriculture in Kraków, Poland, ksm@ur.krakow.pl

Prof. Dr. Milenkovski Ace, PhD, University of Tourism and Management in Skopje, Republic of Macedonia, a.milenkovski@utms.edu.mk

Prof. Dr. Niedzielski Eugeniusz, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, koiz@uwm.edu.pl

Prof. Dr. Niezgoda Dionizy, University of Life Sciences in Lublin, Poland, d.niezgoda@onet.pl

Prof. Dr. Özdemir Güneren Ebru, Nevsehir Hacı Bektaş Veli University, Turkey, ebruguneren@gmail.com

Prof. Dr. Pavlikha Natalia, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine, pavlixa@mail.ru

Prof. Dr. Podstawka Marian, Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Poland, marian_podstawka@sggw.pl

Prof. Dr. Sotte Franco, Università Politecnica delle Marche, Italy, f.sotte@univpm.it

Prof. Dr. Takácsné György Katalin, Óbuda University, Hungary, takacsnegyorgy.katalin@kgk.uni-obuda.hu

Prof. Dr. Zhiquan Hu, Institute of Agricultural Economics and Development of Agricultural Sciences, China, huzhiquan@caas.cn

Prof., Ing. Smutka Luboš, Ph.D., Czech University of Life Sciences Prague, Czech Republic, smutka@pef.czu.cz

Assoc. Prof., Taranov Igor, Ph.D., Ternopil National Economic University, Ukraine, i.taranov@tneu.edu.ua

Dr. habil. Nagy Henrietta, Szent Istvan University in Gödöllő, Hungary, Nagy.Henrietta@gtk.szie.hu

Dr. habil. Káposzta József, Szent Istvan University in Gödöllő, Hungary, Kaposzta.Jozsef@gtk.szie.hu

Dr hab. Ślusarz Grzegorz, prof. UR, University of Rzeszów, Poland, slusarzgrzegorz@gmail.com

Doc. Ing. Štastná Milada, Ph.D., Mendel University in Brno, Czech Republic, milada.stastna@mendelu.cz

Doc. Ing. Cudlínová Eva, CSc., University of South Bohemia (USB) in České Budějovice, Czech Republic, evacu@ef.jcu.cz

Doc., Ing. Tomšík Karel, Ph.D., Czech University of Life Sciences Prague, Czech Republic, tomsik@pef.czu.cz

Dr Siedlecka Agnieszka, Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Poland, a.siedlecka@wp.pl

Ing. Jiří Schneider, Ph.D., Mendel University in Brno, Czech Republic, jiri.schneider@mendelu.cz

Publisher/ Wydawca

Pope John Paul II State School of Higher Education

in Białą Podlaska/ Państwowa Szkoła Wyższa

im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ul. Sidorska 95/97, 21-500 Białą Podlaska

e-mail: wydawnictwo@dydaktyka.pswbp.pl

Contact person/ osoba do kontaktu: Agnieszka Filipiuk-Nowakowska

e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl, +48 83 344-99-63

Reviewers/ Recenzenci

The full list of reviewers is published at the end of each year
Pełna lista recenzentów jest publikowana na koniec każdego roku

---

DTP and print/ Skład i druk:

Agencja Reklamowa TOP

Cover design/ Projekt okładki:

Agencja Reklamowa TOP

Translation/ Tłumaczenie:

Centrum Języków Europejskich „Euro-Alphabet”; own translation - articles 5 and 6.

©Copyright by PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Works published in the journal are protected by copyright
Prace drukowane w czasopiśmie są chronione prawem autorskim

Printed in 100 copies/ Nakład: 100 egz.
Price: 10 EUR/ Cena: 20 PLN; VAT 5%

The online version is the original version of this journal
Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna

Full electronic version available online at: www.ers.edu.pl
Pełna wersja elektroniczna dostępna pod adresem: www.ers.edu.pl

---

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w:

AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2012: 5.62; ICV 2013: 6.48; ICV 2014: 70.81 (6.96); ICV 2015: 81.26; ICV 2016: 92.91; ICV 2017: 100.00; Polish Ministry of Science and Higher Education, 2011-2012: 2 points; 2013-2014: 4 points; 2015-2017: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2012: 5,62; ICV 2013: 6,48; ICV 2014: 70,81 (6,96); ICV 2015: 81,26; ICV 2016: 92,91; ICV 2017: 100,00; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego, 2011-2012: 2 pkt.; 2013- 2014: 4 pkt.; 2015-2017: 9 pkt.

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Zwiększenie udziału zagranicznych recenzentów w czasopiśmie *Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne* – zadanie finansowane w ramach umowy Nr 583/P-DUN/2017 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.
Digitalizacja czasopisma *Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne* – zadanie finansowane w ramach umowy Nr 819/P-DUN/2018 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

Ministry of Science
and Higher Education
Republic of Poland

Increasing the participation of foreign reviewers in *Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne* – task financed from the resources of the Polish Minister of Science and Education for disseminating science under Agreement No. 583/P-DUN/2017.
Digitalization of *Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne* – task financed from the resources of the Polish Minister of Science and Education for disseminating science under Agreement No. 819/P-DUN/2018.

EDITORIAL

Dear Authors and Readers,

The beginning of the "Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne" magazine www.ers.edu.pl dates back to 2007. During the years 2011-2012, it was published only in Polish as a semi-annual magazine. Since 2013 it has been published as a quarterly in two parallel language versions: English and Polish. We consider the English language version as the main one, having international outreach, while the Polish version provides greater access to the magazine's contents for national readers, especially for university students in Poland. The magazine has been published in A4 format, both in a paper (circulation of 100 copies) and electronic version. The original version of the magazine is the electronic version available since the beginning at www.ers.edu.pl on the platform of the publisher: Pope John Paul II State School Of Higher Education in Biała Podlaska, and, since 2017, also on two other platforms - <http://www.journalssystem.com/ers/en> and <https://www.degruyter.com>. The magazine has an open character and implements international publishing standards. The electronic version allows free access to all current and archived issues and articles. The journal is offered by platforms: www.ers.edu.pl and Sciendo platform (DeGruyter) <https://content.sciendo.com/view/journals/ers/ers-overview.xml>.

The main mission of the magazine is to broaden theoretical knowledge and the results of empirical research across a wide range of economic and social sciences, as well as that of management and public policy studies, regional and local studies, and socioeconomic geography. The editorial board draws attention to historical and current development problems of Central and Eastern European countries, but also opens up to development problems of other regions, in particular, to the development of less developed regions, where socioeconomic problems are overcome by implementing innovative methods, strategies and development policies. The magazine takes pride in the fact that renowned and eminent authors from Poland and abroad publish their articles on its pages.

It includes original, overview and review articles, reports on surveys, announcements of research results and conferences, case studies and other citation and editorial / informational publications. The magazine specifies the criteria for authors regarding the size of the publications, volume of the summary, the number of keywords, manner and time of reviewing, style of bibliographic description, ethical matters and other items. Editorial pages contain data about the publisher, editorial board,

OD REDAKCJI

Drodzy Autorzy i Czytelnicy,

Początki czasopisma „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” (ECREG STUDIES) www.ers.edu.pl sięgają 2007 roku. W latach 2011-2012 wydawane było tylko w języku polskim jako półrocznik, a od 2013 r. wydawane jest jako kwartalnik w dwóch paralelnych wersjach językowych: angielskiej i polskiej. Wersję w języku angielskim traktujemy jako główną, mającą zasięg międzynarodowy, natomiast wersja w języku polskim zapewnia szerszą dostępność treści czasopisma dla odbiorców krajowych, zwłaszcza młodzieży studiującej w Polsce. Pismo wydawane jest w formacie A4 zarówno w wersji papierowej (nakład 100 egzemplarzy), jak i elektronicznej. Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna dostępna od początku pod adresem www.ers.edu.pl na platformie wydawcy Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, a od 2017 roku także na dwóch innych platformach (<http://www.journalssystem.com/ers/en> oraz <https://www.sciendo.com/>). Czasopismo ma charakter otwarty i stosuje międzynarodowe standardy wydawnicze. Wersja elektroniczna umożliwia bezpłatny dostęp do wszystkich aktualnych i archiwalnych numerów oraz artykułów. Czasopismo jest dostępne na platformach: www.ers.edu.pl oraz firmy Sciendo (DeGruyter) <https://content.sciendo.com/view/journals/ers/ers-overview.xml>.

Główną misją czasopisma jest rozpowszechnianie wiedzy teoretycznej oraz wyników badań empirycznych w szerokim zakresie nauk ekonomicznych i społecznych jak również nauk o zarządzaniu i polityce publicznej, studiów regionalnych i lokalnych oraz geografii społeczno-ekonomicznej. Redakcja zwraca uwagę na historyczne i aktualne problemy rozwoju krajów Europy Środkowo-Wschodniej, ale otwiera się także na problematykę rozwoju innych regionów, w tym szczególnie rozwoju regionów słabiej rozwiniętych, w których problemy społeczno-gospodarcze przezwyciężane są przez wdrażanie innowacyjnych metod, strategii i polityk rozwojowych. Pismo może poszczycić się tym, że na jego łamach artykuły publikują renomowani, wybitni autorzy z kraju i zagranicy.

W czasopiśmie zamieszczane są artykuły oryginalne, artykuły przeglądowe, artykuły recenzyjne, komunikaty o wynikach badań, komunikaty z konferencji, studia przypadków oraz inne opracowania o charakterze cytowanym i redakcyjnym/ informacyjnym. Czasopismo określa informacje dla autorów dotyczące rozmiarów treści, objętości streszczenia, liczby słów kluczowych, sposobu i czasu recenzowania, stylu opisu bibliograficznego, spraw etycznych i in. Strony redakcyjne zawierają dane o wydawcy, ze-

scientific council, reviewers, database indices and information from the editorial board. The standard issue contains up to 10 publications and possible scientific reports. In 2017, thanks to digitisation, the management of the editing and publishing process of the magazine was streamlined, and attention was paid to promotion. The programme board, currently numbering almost 40 people, with the dominant participation of foreign scientists, is gradually being complemented, and the circle of reviewers (also from foreign centers) is being broadened, consisting currently of more than 70 people. The editorial board accepts texts in Polish and English and offers to authors the assistance of professional interpreters in translating articles. A system of labelling articles with DOI numbers and writers with ORCID numbers was established. The editorial board has sent an application to the Web of Science - Emerging Sources Citation Index and Sherpa / Romeo with a request to make a preliminary assessment. The editorial board is also working to achieve an entry into the EBSCO database. Currently, the magazine is indexed in the following databases: AgEcon Search, AGRO, BazEcon, BPN / POL-Index, Index Copernicus, where ICV received 100.00 points for year 2017. On the current list of magazines and journals ranked by MNiSW, the magazine holds 9 points.

The main motto of the editorial board is to ensure high scientific quality and attractiveness while maintaining high ethical standards, broadening indexation in renowned scientific databases and its internationalisation.

prof. zw. dr hab. (prof. PhD) Mieczysław Adamowicz
Editor-in-Chief

spole redakcyjnym, radzie naukowej, recenzentach, bazach indeksacyjnych oraz informacje od redakcji. Standardowy numer zawiera do 10 artykułów oraz ewentualne komunikaty naukowe. W 2017 r. poprzez digitalizację usprawniono zarządzanie procesem redagowania i wydawania czasopisma, a także zwrócono uwagę na promocję. Sukcesywnie uzupełniany jest skład rady programowej, liczącej aktualnie prawie 40 osób, w której dominujący udział mają naukowcy zagraniczni oraz rozszerzany jest krąg recenzentów, także z ośrodków zagranicznych, których aktualna lista przekracza 70 osób. Redakcja przyjmuje teksty w języku polskim i angielskim, i oferuje autorom pomoc zawodowych tłumaczy w przekładzie artykułów na drugi język. Wprowadzony został system oznaczania prac numerami DOI oraz autorów numerami ORCID. Redakcja złożyła aplikację do Web of Science - Emerging Sources Citation Index i Sherpa/Romeo z prośbą o dokonanie wstępnej oceny. Podejmuje także starania o wprowadzenie do bazy EBSCO. Aktualnie czasopismo jest indeksowane w bazach: AgEcon Search, AGRO, BazEcon, BPN/POL-Index, Index Copernicus, gdzie ICV za 2017 rok uzyskał 100,00 punktów. Na dotychczasowej liście czasopism punktowanych MNiSW pismo posiada 9 punktów.

Naczelną dewizą redakcji jest zapewnienie wysokiej jakości naukowej i atrakcyjności czasopisma przy zachowaniu wysokich standardów etycznych, rozszerzenie indeksacji w renomowanych bazach naukowych oraz jego umiędzynarodowienie.

prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz
Redaktor Naczelny

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

NEW CONCEPTS FOR RURAL DEVELOPMENT IN THE STRATEGIES AND POLICIES OF THE EUROPEAN UNION

NOWE KONCEPCJE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W STRATEGIACH I POLITYKACH UNII EUROPEJSKIEJ

Mieczysław Adamowicz^{1(A,B,C,D,E,F,G)}, Magdalena Zwolińska-Ligaj^{1(B,F)}

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Adamowicz, M., Zwolińska-Ligaj, M. (2018). New concepts for rural development in the strategies and policies of the European Union/ Nowe koncepcje rozwoju obszarów wiejskich w strategiach i politykach Unii Europejskiej. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 7-31. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0022>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: O13, Q18, R11

Submitted:
April 2018

Accepted:
May 2018

Tables: 4
Figures: 0
References: 32

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: O13, Q18,
R11

Zgłoszony:
Kwiecień 2018

Zaakceptowany:
Maj 2018

Tabele: 4
Rysunki: 0
Literatura: 32

Summary

Subject and purpose of work: The subject of the analysis is the concept of rural development in the European Union countries and its connection with the evolution of the common agricultural policy and the transformation of the cohesion policy. The aim of the study is to discover and assess the scale and method of supporting the rural development in the European Union countries through common agricultural policy and to present the underlying theoretical-cognitive and political-practical premises for shaping rural development strategies.

Materials and methods: The official documents and subject literature are submitted for critical analysis and evaluation by authors.

Results: This paper presents methods of defining and classifying rural areas and rural development through common agricultural policy and cohesion policy. It specifically outlines the concepts of multi-functional and intelligent development linked to the Europe 2020 strategy and the Cork political declarations. The new concept of smart villages and rural-urban partnership is also presented.

Conclusion: The processes of rural policy separation and the need for creating national methods of the coordination of community policies and the use of European funds are indicated.

Keywords: common agricultural policy, cohesion policy, multifunctional development, smart village, partnership

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Przedmiotem analizy jest koncepcja rozwoju obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej i jej powiązanie z ewolucją wspólnej polityki rolnej i przekształceniem polityki spójności. Celem opracowania jest poznanie i ocena skali i sposobu wspierania rozwoju obszarów wiejskich przez wspólną politykę rolną oraz przedstawienie leżących u podstaw tego wsparcia koncepcji teoretyczno-poznawczych i polityczno-praktycznych przesłanek kształtowania strategii rozwoju obszarów wiejskich.

Materiały i metody: Wykorzystano oficjalne dokumenty, literaturę problemu, poddano krytycznej analizie i ocenie autorskiej.

Wyniki: W pracy przedstawiono sposoby definiowania i klasyfikacji obszarów wiejskich oraz sposoby wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez wspólną politykę rolną i politykę spójności. Zarysowano szczególnie koncepcje wielofunkcyjnego i inteligentnego rozwoju powiązane ze strategią Europa 2020 oraz politycznymi deklaracjami z Cork. Przedstawiono także nową ideę inteligentnych wsi i partnerstwa wiejsko-miejskiego.

Wnioski: Wskazano na procesy wyodrębniania się polityki rozwoju obszarów wiejskich i potrzebę kształtowania racjonalnego jej modelu przez koordynację polityk wspólnotowych i regionalne wykorzystanie funduszy europejskich.

Słowa kluczowe: wspólna polityka rolna, polityka spójności, rozwój wielofunkcyjny, inteligentna wieś, partnerstwo

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz (ORCID 0000-0002-1164-4966), dr inż. Magdalena Zwolińska-Ligaj (ORCID 0000-0001-6770-7092), Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych, ul. Sidorowska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Polska; tel. +48 83 344 99 05; e-mail: adamowicz.mieczyslaw@gmail.com; e-mail: zwolinska@wp.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Mieczysław Adamowicz, Magdalena Zwolińska-Ligaj. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Regardless of the dominant theoretical concepts, the contemporary socio-economic development of the individual countries and regions that make up the European Union (EU) is supported both by the governments of the individual countries as well as by Community bodies. Since the beginning of the 1960s, the EU has developed various policies, strategies and forms of development support, based on the financing from the community budget and separate EU funds: agricultural fund, social fund, regional fund and others. Almost from the beginning of the modern European integration, agriculture was an important subject of support, initially a significant sector of the economy, which formal contribution to overall economic development over time is constantly shrinking. On the one hand, the process of disagrarisation was accompanied, by the strong development of the agribusiness sector and, on the other hand, by the multi-directional enrichment of the non-agricultural environment of agriculture. However, agriculture remains the main sector of the rural economy.

The sectorial model of support for agricultural development developed in the 1960s through the Common Agricultural Policy over time transformed into a spatial and sectorial model of the common agricultural policy, supporting both agriculture and rural development. Rural areas in every country constitute the majority of the territory where a large part of the population resides and where non-agricultural forms of farming are carried out – industry, services and various public and social institutions. The rural areas to a large extent became the subject of the impact of other development policies, including cohesion policy, in addition to the common agricultural policy. The subject of the analysis and evaluation in this paper is the concept of the rural development in the European Union countries and its connection with the evolution of the common agricultural policy (CAP) and the transformation of the cohesion policy (PS). The aim of the study is to discover and assess the scale and method of supporting the development of the rural areas in the European Union countries through common agricultural policy and to present the underlying theoretical-cognitive and political-practical premises for shaping of the actual and future rural development strategies. It is assumed that the rational model of the rural development should include:

- the real economic and social transformations in agriculture and the rural economy;
- the current and new theoretical and cognitive concepts arising in the field of science;
- the innovative theoretical and political concepts used to educate strategies and to implement development policies.

As a hypothesis it was assumed that despite the tendency to distinguish the rural development policy into an independent area of influence, there is a need to apply an integrated approach of solving the sectorial and spatial development problems of the rural areas.

Wstęp

Niezależnie od dominujących koncepcji teoretycznych współczesny rozwój społeczno-gospodarczy poszczególnych krajów i regionów tworzących Unię Europejską (UE) jest wspierany zarówno przez rządy poszczególnych krajów jak też przez organy wspólnotowe. UE od początku lat sześćdziesiątych XX wieku wypracowała różne polityki, strategie i formy wsparcia rozwoju, oparte na finansowaniu z budżetu wspólnoty i wyodrębnionych funduszy unijnych: funduszu rolnego, funduszu społecznego, funduszu regionalnego i in. Niemal od początku współczesnej integracji europejskiej ważnym przedmiotem wsparcia było rolnictwo, początkowo znaczący sektor gospodarki, którego formalny wkład w ogólny rozwój gospodarczy z biegiem czasu stale się kurczy. Procesowi dezagrarnizacji towarzyszył z jednej strony silny rozwój sektora agrobiznesu i z drugiej, wielokierunkowe wzbogacenie pozarolniczego otoczenia rolnictwa. Rolnictwo jednak pozostaje nadal głównym sektorem gospodarki wiejskiej.

Wypracowany w latach sześćdziesiątych sektorowy model wsparcia rozwoju rolnictwa przez wspólną politykę rolną z biegiem czasu przekształcił się w sektorowo-przestrzenny model wspólnej polityki rolnej, wspierającej zarówno rolnictwo jak i rozwój obszarów wiejskich. Obszary wiejskie stanowią w każdym kraju przeważającą część terytorium na którym zamieszkuje znaczna część ludności i gdzie prowadzone są pozarolnicze formy gospodarowania – przemysł, usługi i funkcjonują różne instytucje publiczne i społeczne. Obszary wiejskie stały się w coraz szerszym zakresie przedmiotem oddziaływania innych, poza wspólną polityką rolną, polityk rozwojowych w tym głównie polityki spójności. Przedmiotem analizy i oceny w niniejszej pracy jest koncepcja rozwoju obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej i jej powiązanie z ewolucją wspólnej polityki rolnej (WPR) i przekształcaniem polityki spójności (PS). Celem opracowania jest poznanie i ocena skali i sposobu wspierania rozwoju obszarów wiejskich w Unii Europejskiej przez WPR oraz przedstawienie leżących u podstaw tego wsparcia koncepcji teoretycznej -poznawczych i polityczno-praktycznych przesłanek kształtowania aktualnych i przyszłościowych strategii rozwoju obszarów wiejskich. Przyjmuje się założenie, że racjonalny model rozwoju obszarów wiejskich powinien uwzględniać:

- realne przekształcenia gospodarczo-społeczne w rolnictwie i gospodarce wiejskiej;
- aktualne i nowe koncepcje teoretyczno-poznawcze powstające w sferze nauki;
- innowacyjne koncepcje teoretyczno-polityczne wykorzystywane do kształcenia strategii i realizacji polityk rozwojowych.

Przyjęto hipotezę, że pomimo tendencji do wyodrębnienia się polityki rozwoju obszarów wiejskich w samodzielny obszar oddziaływania istnieje potrzeba stosowania zintegrowanego podejścia do rozwiązywania sektorowych i przestrzennych problemów rozwojowych obszarów wiejskich. Pracę oparto na literaturze problemu oraz danych i informacjach za-

The paper was based on the problem literature as well as the data and information taken from statistics and reports as well as the EU institutions' documents.

The village and rural areas as the subject of analysis

The village and rural areas have a territorial and spatial dimension, an economic, social and cultural dimension, as well as a morphological, structural or functional dimension. In each of these dimensions, a significant differentiation may occur. The very concept of the village and rural areas is not the same. The village is a settlement unit and remains in the dichotomy with the notion of a city. These forms of settlement differ in many features from which the basic ones are the morphological, demographic, socio-occupational, economic or cultural features. The variety of these functions is not limited only to the urban development and housing area, because these functions relate to the whole territory, which is integrally associated with the given settlement unit, on which various production and service processes are organized. The village and the city serve different functions in separate local and regional systems. The individual territorial systems compete for resources and development factors.

Despite numerous attempts and efforts of both theoreticians and practitioners, no universal definition of the rural areas and villages has been developed so far. The definitions and delimitation criteria are adjusted to the purpose of the research and the nature of the problem or type of policy being evaluated (Rural Development 2013). The problem is not only to define the scope of the rural areas but also their internal diversity, in other words the degree of rurality, which varies over time. Among the many ways of perceiving, defining and classifying of the rural areas one should distinguish two main trends, an intuitive current and an objective current (Rakowska 2013). In an intuitive trend the subjective perception is that, the village is understood as something obvious outside of the city, resulting from the dichotomous, eternal division of territories inhabited by the countryside and the city. The manner of defining this trend is understandable for everyone as a morphological, economic, social and cultural picture different from the image of the city. The subjective trend may be a sufficient basis for the sociological research, and often for the administrative separation of the village from the city. The objective trend is based on more measurable criteria, selected according to the purpose and nature of the research.

Despite many attempts to divide rural areas from urban areas by means of numerous criteria, this two-part division is often difficult because the city gradually penetrates into rural areas, resulting in a certain urban-rural continuity structure. Although the bipolar division of the territory of the country turns out to be inadequate to the content and obsolete, it still has a practical significance for the administrative division of local systems, as well as for the policy of the financial support from national

czerpniętych ze statystyk i raportów oraz dokumentów instytucji unijnych.

Wieś i obszary wiejskie jako przedmiot analizy

Wieś i obszary wiejskie mają wymiar terytorialno-przestrzenny, wymiar ekonomiczny, społeczny i kulturalny, a także wymiar morfologiczny strukturalny czy funkcjonalny. W każdym z tych wymiarów może wystąpić istotne zróżnicowanie. Samo pojęcie wsi i obszarów wiejskich nie jest tożsame. Wieś jest jednostką osadniczą i pozostaje w dychotomii wobec pojęcia miasta. Te formy osadnictwa różni wiele cech, z których do podstawowych należą cechy morfologiczne, demograficzne, społeczno-zawodowe, ekonomiczne czy kulturowe. Różnorodność tych funkcji nie ogranicza się jedynie do obszaru zabudowy i zamieszkania ludności ponieważ funkcje te odnoszą się do całego integralnie powiązanego z daną jednostką osadniczą terytorium, na którym organizowane są różne procesy produkcyjne i usługowe. Wieś i miasto pełnią odmienne funkcje w wyodrębnionych układach lokalnych i regionalnych. Poszczególne układy terytorialne konkurują o zasoby i czynniki rozwojowe.

Mimo licznych prób i starań, zarówno teoretyków jak i praktyków, nie wypracowano dotychczas uniwersalnej definicji wsi i obszarów wiejskich. Definicje i kryteria delimitacji dostosowywane są do celów badania i charakteru ocenianego problemu czy rodzaju prowadzonej polityki (Rural Development 2013). Problemem jest nie tylko zdefiniowanie zakresu obszarów wiejskich ale też ich wewnętrznego zróżnicowania, inaczej mówiąc stopnia wiejskości, który jest zmienny w czasie. Wśród wielu sposobów postrzegania, definiowania i klasyfikacji obszarów wiejskich należy wyróżnić dwa główne nurty, nurt intuicyjny i nurt obiektywny (Rakowska 2013). W intuicyjnym nurcie mamy do czynienia z postrzeganiem subiektywnym, wieś rozumiana jest jako coś oczywistego, występującego poza miastem, wynikającego z dychotomicznego, odwiecznego podziału terytoriów zamieszkałych na wieś i miasto. Sposób definiowania według tego nurtu jest zrozumiały dla wszystkich jako morfologiczny, ekonomiczny, społeczny i kulturowy obraz odmienny od obrazu miasta. Nurt subiektywny może być wystarczającą podstawą do badań socjologicznych, a często także dla administracyjnego rozdzielenia wsi od miasta. Nurt obiektywny jest oparty na wybranych, stosownie do celu i charakteru badań, kryteriów bardziej wymiernych.

Mimo wielu prób rozgraniczenia obszarów wiejskich od miejskich przy pomocy licznych kryteriów często ten dwudzielny podział sprawia trudności, gdyż miasto przenika stopniowo w obszary wiejskie, w wyniku czego tworzy się pewna struktura ciągłości o charakterze miejsko-wiejskim. Choć dwubiegunowy podział terytorium kraju okazuje się nieadekwatny do treści i przestarzały w dalszym ciągu ma on praktyczne znaczenie dla podziału administracyjnego układów lokalnych, a także dla polityki wsparcia finansowego z budżetów krajowych i fun-

budgets and the EU funds. This raises the need to set common criteria both for research purposes and for the purpose of shaping strategies and administrative tasks as well as for conducting local and regional development policies and sectorial support policies.

The concept of a rural area has a spatially wider scope than the concept of a village as a settlement unit, but it is also defined with the help of various criteria and carries a different content. The rural areas consist of agricultural and forest areas, waters, transport areas, areas not used for agricultural purposes, valuable natural areas and rural settlements, farmsteads, farmers' houses and farm buildings, but also more often public buildings, processing plants, industrial and service enterprises, houses and flats of the non-agricultural population. Small towns are also included in the rural areas.

In Poland, the territorial separation of the rural areas from the cities is of an administrative nature. However, the population density is often used as a criterion. OECD refers to municipalities with a population density of up to 150 people/km² to rural areas at the local level. At the NUTS 3 level in the European Union countries, based on population density and population share in the rural areas, the OECD proposes the following distinction: the predominantly rural regions (50% rural population), largely rural regions (15-50% rural population) and predominantly urban regions (less than 15% of the population in rural areas). According to the EU Council Decision of February 2006, the rural areas are those which rural population exceeds 50% or are inhabited by fewer than 150 people/km². The population density criterion is used for delimitation of the rural areas by over a dozen European countries. The contribution of the rural areas in the territorial structure of individual EU Member States is diversified. In most European countries, the rural areas cover about 90% of the territory (OECD 2006).

The Rural areas in Europe are subject to constant change. Their character and exercised functions change. The weakening of the agricultural function leads to deagrarianisation, new consumer functions, service and non-agricultural production functions are developing. The increase in agriculture productivity, results in spatial effects and influences the change of the socio-occupational structure. The rural space becomes a resource, which is more intensively used by city dwellers, entrepreneurs and tourists. The fallow land is reforested and wasteland is transformed into public property of an ecological nature. New social and professional groups arise in the countryside. In 2008, in the EU countries, the service sector generated 65% of added gross value in regions with the predominance of the rural areas and 68% in significantly rural regions. The contribution of the industrial sector in the economy at that time was 30-31%, while agriculture, forestry and fisheries were limited to 2-4%. The weakness of the rural areas is the lower participation of young people aged below 15 (15%) and aging of the population than in the cities. The population share over the age of 65 ranges between 16-17%. In the selected rural regions, the

duśzy unijnych. Rodzi to potrzebę ustalenia wspólnych kryteriów zarówno do celów badawczych i dla celów kształtowania strategii i realizacji zadań administracyjnych a także, dla prowadzenia polityki rozwoju lokalnego i regionalnego oraz polityki wsparcia sektorowego.

Pojęcie obszaru wiejskiego ma przestrzennie szerszy zakres niż pojęcie wsi jako jednostki osadniczej, jest jednak również określone przy pomocy różnych kryteriów i niesie różną treść. Na obszary wiejskie składają się tereny rolnicze i leśne, wody, tereny komunikacyjne, tereny niewykorzystane rolniczo, obszary przyrodniczo cenne oraz osiedla wiejskie, zagrody, domy mieszkalne i zabudowania gospodarcze rolników, ale też coraz częściej budynki instytucji publicznych, zakłady przetwórcze, przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe, domy i mieszkania ludności nierolniczej. Do obszarów wiejskich zalicza się także małe miasta.

W Polsce rozgraniczenie obszarów wiejskich od miast ma charakter administracyjny. Często jednak jako kryterium przyjmuje się gęstość zaludnienia. OECD do obszarów wiejskich na poziomie lokalnym zalicza gminy o gęstości zaludnienia do 150 osób/km². Na poziomie NUTS 3 w krajach Unii Europejskiej, na podstawie gęstości zaludnienia i udziału ludności na obszarach wiejskich OECD proponuje wyróżnić: regiony przeważająco wiejskie (50% ludności wiejskiej), regiony w znacznym stopniu wiejskie (15-50% ludności wiejskiej) i regiony przeważająco miejskie (mniej niż 15% ludności na obszarach wiejskich). Według decyzji Rady UE z lutego 2006 r. za tereny wiejskie przyjmuje się takie, których liczba ludności wiejskiej przekracza 50% lub są one zamieszkałe przez mniej niż 150 osób/km². Kryterium gęstości zaludnienia stosowane jest w delimitacji obszarów wiejskich przez kilkanaście krajów europejskich. Udział obszarów wiejskich w strukturze terytorialnej poszczególnych państw członkowskich UE jest zróżnicowany. W większości krajów europejskich obszary wiejskie zajmują około 90% terytorium (OECD 2006).

Obszary wiejskie w Europie podlegają ciągłym przeobrażeniom. Zmienia się ich charakter i pełnione przez nie funkcje. Osłabianie funkcji rolniczej prowadzi do dezagraryzacji, rozwijają się nowe funkcje konsumpcyjne, usługowe i pozarolnicze funkcje produkcyjne. Wzrost produktywności rolnictwa powoduje skutki przestrzenne i wpływa na zmianę struktury społeczno-zawodowej. Przestrzeń wiejska staje się dobrem, z którego coraz intensywniej korzystają mieszkańcy miast, przedsiębiorcy i turyści. Słabsze grunty są zalesiane a nieużytki przekształcane w publiczne dobra o charakterze ekologicznym. Na wsi pojawiają się nowe grupy społeczne i zawodowe. W 2008 roku w krajach UE sektor usług generował 65% wartości dodanej brutto w regionach z przewagą obszarów wiejskich i 68% w regionach z znacznym stopniu wiejskich. Udział sektora przemysłowego w gospodarce wynosił w tym czasie 30-31% zaś rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa ograniczony został do 2-4%. Słabością obszarów wiejskich jest niższy niż w miastach udział młodzieży do 15 roku życia (15%) i starzenie się ludności. Udział ludności

migration of urban populations to suburban areas or recreational areas can be observed.

It is a fact that next to rural regions with a high level of development and living standards, there are regions that are lagging behind, encountering difficulties of structural character, requiring support necessary to continue their economic activity, keeping the population in the rural area and preventing the disappearance of the rural settlements. One of the EU's leading objectives is the harmonious development of the Member States and their regions. The European Union is therefore pursuing a policy aimed at overcoming the existing barriers of development of disadvantaged regions and rural areas based on the convergence principle. The convergence and increasing the transport, economic and social cohesion of the entire EU space and its territories are of interest to various Community policies, mainly the CAP and the PS. The areas occupying approximately 90% of the territories of the Member States are directly affected by environmental and climate policy as well as the direct and indirect effects of other Community policies. Simultaneously, they are included in the general concepts and the developmental strategies of individual countries or regions and, above all, are subject to the principles of sustainable development.

Rural areas as the subject of the common agricultural policy

In the 1970s, under the common agricultural policy, the second pillar was identified, which was dedicated to the development of the rural areas. The interest in rural areas under this policy was strengthened at the beginning of the nineties after the implementation of the MacSharry reform and subsequently underpinned by the Agenda 2000 and changes introduced by Health Checks in 2007. In the last decade, further consolidation of the II pillar of the CAP has been observed.

Until the MacSharry reform, the CAP had an impact on the rural areas through the market instruments of the I Pillar. As a result of the reform, the interest in structural problems has increased, not only in agriculture, but also in its rural surroundings. The reform was aimed at maintaining the population in the rural area, preserving the natural environment, protecting the traditional rural landscape and the model of family farming. The programs of reforestation of the agricultural land and the earlier transition of farmers to retirement through the so-called structural pensions were an important tool. The market policy of the CAP I Pillar continued to absorb the majority of the funds allocated to support the agriculture, and the actions towards the rural areas were of limited character.

The conviction about the need of limiting the role of the market policy in favor of the structural policy was strengthened at the end of the twentieth century. These proposals have been partly taken into account

powyżej 65 roku życia kształtuje się w granicach 16-17%. W wybranych regionach wiejskich można zaobserwować migracje ludności miejskiej na tereny podmiejskie lub na tereny rekreacyjne.

Faktem jest, że obok regionów wiejskich o wysokim poziomie rozwoju i poziomie życia mieszkańców występują regiony opóźnione w rozwoju, napotykające trudności o charakterze strukturalnym, wymagające wsparcia niezbędnego do kontynuowania działalności gospodarczej, zatrzymania ludności na wsi i przeciwdziałania zanikaniu osiedli wiejskich. Jednym z wiodących celów UE jest harmonijny rozwój państw członkowskich i znajdujących się w ich granicach regionów. Unia Europejska prowadzi zatem politykę mającą na celu przezwyciężenie istniejących barier rozwojowych regionów opóźnionych w rozwoju i obszarów wiejskich według zasady konwergencji. Konwergencja i zwiększenie spójności transportowej, gospodarczej i społecznej całej przestrzeni UE i tworzących ją terytoriów wchodzi w zakres zainteresowania różnych polityk wspólnotowych, głównie WPR i PS. Obszary zajmujące około 90% terytoriów krajów członkowskich odczuwają bezpośrednie skutki polityki środowiskowej, klimatycznej a także bezpośrednie i pośrednie skutki innych polityk wspólnotowych. Są jednocześnie włączone w ogólne koncepcje i strategie rozwojowe poszczególnych krajów czy regionów, a przede wszystkim podlegają zasadom zrównoważonego rozwoju.

Obszary wiejskie jako przedmiot wspólnej polityki rolnej

W latach siedemdziesiątych XX wieku w ramach wspólnej polityki rolnej wyodrębnił się drugi filar poświęcony głównie rozwojowi obszarów wiejskich. Zainteresowanie obszarami wiejskimi w ramach tej polityki zostało wzmocnione na początku lat dziewięćdziesiątych po wdrożeniu reformy McSharego i ugruntowane następnie przez Agendę 2000 oraz zmiany wprowadzone przez Health Checks w 2007 roku. W ostatnim dziesięcioleciu obserwuje się dalsze umocnienie II filara WPR.

Do czasów reformy McSharego WPR oddziaływała na obszary wiejskie poprzez instrumenty rynkowe I Filara. W wyniku reformy zwiększyło się zainteresowanie problemami strukturalnymi, tkwiącymi nie tylko w rolnictwie ale i w jego wiejskim otoczeniu. Reforma zmierzała do utrzymania ludności na wsi, zachowania środowiska naturalnego, ochrony tradycyjnego krajobrazu wiejskiego i modelu rolnictwa rodzinnego. Ważnym narzędziem tej nowej polityki stały się programy zalesiania gruntów rolnych i wcześniejszego przechodzenia rolników na emeryturę poprzez przyznawanie tzw. rent strukturalnych. W dalszym ciągu polityka rynkowa I Filaru WPR pochłaniała gros środków przeznaczonych na wsparcie rolnictwa, a działania wobec obszarów wiejskich miały charakter ograniczony.

Pod koniec XX wieku umocniło się przekonanie o potrzebie ograniczenia roli polityki rynkowej na rzecz strukturalnej. Propozycje te częściowo zostały uwzględnione w Agendzie 2000, która była kolejną

in Agenda 2000, which was another reform of the CAP, preparing the Community for the fifth extension of the Union to Central and Eastern Europe. Agenda 2000, which was adopted in March 1999, defined the concept of the European agricultural model, in which farmers, according to social expectations, should produce food safe for consumers using environmentally friendly production methods. At that time, the need to develop various forms of non-agricultural economic activity in the countryside was indicated, out of which grew the concept of multi-functionality of agriculture and rural areas. It was pointed out that the shrinking of agriculture in the economic sphere (deagrarianisation of the village) should be balanced by the increase of its non-productive role, in the sphere of culture, landscape and other public goods. Taking into account the concept of sustainable development, the obligation to create integrated rural development plans was introduced, which should determine the impact of future agricultural activities on the economic, social and environmental situation of each country (Wieliczko 2006, Rosner, Stanny 2017).

The Fischler reform adopted in 2003 in Luxembourg, deepened the changes in the sphere of agricultural support carried out under the first pillar of the CAP and strengthened the regulations of the II Pillar regarding the rural development at the beginning of the 21st century, before Poland's accession to the European Union. It can be said that a new rural development policy has shaped at that time, in which the emphasis was placed on innovation in agriculture and sustainable development of sectors functioning in rural areas. The new CAP, implemented after the fifth EU enlargement since 2005, drew attention not only to the promotion of a sustainable agriculture system, food quality and the separation of direct payments from the size and structure of production but also to animal welfare, preservation of cultural values of villages, traditional plant varieties and animals breeds and other elements of material culture in rural areas.

The shape of the CAP adopted in 2005 for the years 2007-2013 was also significantly influenced by the Lisbon Strategy adopted in 2000, which is a pan-European attempt to limit the development gap between the EU and the most developed countries in the world, including the USA. The review of the CAP instruments assumptions in 2008, known as 'Health Check', was aimed at identifying ways to simplify and improve the efficiency of the direct payment system and to include farmers from the newly admitted countries of Central and Eastern Europe. Health Check confirmed the need to further increase the process of shifting funds from the market policy to the rural development purposes. Climate change, renewable energy production, prevention of water shortage and risk insurance issues have become the new areas of interest (Czyżewski, Stępień 2011; Adamowicz 2017).

The EU policy towards the rural areas planned for the years 2007-2013 maintains the continuity of the previously implemented programs. Each Member State has prepared its national strategic

reformą WPR, przygotowującą Wspólnotę na piąte rozszerzenie Unii na Europę Środkowo-Wschodnią. Agenda 2000, która została przyjęta w marcu 1999 określiła koncepcję europejskiego modelu rolnictwa, w którym rolnicy zgodnie z oczekiwaniami społecznymi powinni produkować bezpieczną dla zdrowia żywność przy wykorzystaniu przyjaznych dla środowiska metod produkcji. Wskazano wówczas na potrzebę rozwijania różnych form pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi, z czego wyrosła koncepcja wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich. Zwracano uwagę, że kurczące się znacznie rolnictwa w sferze ekonomicznej (deagraryzacja wsi) winno być równoważone poprzez wzrost jego roli pozaprodukcyjnej, w sferze kultury, krajobrazu i innych dóbr o charakterze publicznym. Uwzględniając koncepcję zrównoważonego rozwoju, wprowadzono wówczas obowiązek tworzenia zintegrowanych planów rozwoju obszarów wiejskich, które powinny określić wpływ przyszytych działań w rolnictwie na ekonomiczną, społeczną i środowiskową sytuację każdego kraju (Wieliczko 2006, Rosner, Stanny 2017).

Reforma Fischlera, przyjęta w 2003 r. w Luksemburgu, pogłębiła zmiany w sferze wsparcia rolnictwa prowadzone w ramach I Filara WPR oraz wzmocniła na początku XXI wieku, jeszcze przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, regulacje objęte II Filarem, dotyczące rozwoju obszarów wiejskich. Można powiedzieć, że ukształtowała się w tym czasie nowa polityka rozwoju obszarów wiejskich, w której położono nacisk na innowacyjność w rolnictwie i zrównoważony rozwój sektorów funkcjonujących na obszarach wiejskich. Nowa WPR, wdrażana po piątym rozszerzeniu UE od 2005 r., zwróciła uwagę nie tylko na promocję systemu zrównoważonego rolnictwa, jakość żywności i oddzielenie płatności bezpośrednich od wielkości i struktury produkcji ale także na dobrostan zwierząt, zachowania wartości kulturowych wsi, tradycyjnych odmian roślin i ras zwierząt oraz inne elementy kultury materialnej na obszarach wiejskich.

Na kształt WPR przyjętej w 2005 r. na lata 2007-2013 istotny wpływ miała też, przyjęta w 2000 r. Strategia Lizbońska, stanowiąca ogólnoeuropejską próbę programu ograniczenia dystansu rozwojowego między UE a najbardziej rozwiniętymi krajami świata, w tym USA. Dokonany w 2008 r. przegląd założeń instrumentów WPR, znany pod nazwą „Health Check”, miał na celu wskazanie sposobów uproszczenia i poprawy efektywności systemu płatności bezpośrednich i objęcia nimi rolników z nowo przyjętych do UE krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Health Check potwierdził potrzebę dalszego zwiększania procesu przesuwania środków z polityki rynkowej na potrzeby rozwoju obszarów wiejskich. Nowymi sferami zainteresowania stały się zmiany klimatyczne, produkowanie energii odnawialnej, zapobieganie deficytowi wody i kwestie ubezpieczenia od ryzyka (Czyżewski, Stępień 2011; Adamowicz 2017).

Polityka UE wobec obszarów wiejskich zaplanowana na lata 2007-2013 zachowuje ciągłość wcześniejszych wdrażanych programów. Każde państwo członkowskie przygotowało swój krajowy plan stra-

plan, constituting a reference framework for the EU rural development programs. Three thematic axes have been distinguished in these programs: the axis on competitiveness and the environment, the axis on land management and the axis including economic diversification and quality of life. An axis under the name Leader has also been introduced. The third axis including - the economic diversification and the quality of life as well as the Leader axis included instruments of rural development policy. In later years, this last axis became the main tool of the rural development policy. Each axis contains a specific number of partial actions. The task of the economic axis is to support modernisation, innovation and efficiency of agricultural production, the environmental axis is to improve the state of the natural environment of the rural areas. The actions of the social axis were focused on the diversification of the rural economy, while the LEADER approach pursued to seek new economic and social activation methods in the countryside. The funds planned for rural development in the 2007-2013 budget amounted to an average of EUR 12.6 billion per year, of which 78% were allocated to the market intervention instruments and 23% to the rural development. The largest part of the funds, i.e. approximately 44% of the RDP funds in 2007-2013, was directed to the implementation of the environmental axis, 34% was allocated to support the economic goals and 19% to the social development and the implementation of the LEADER approach (Oleszko-Kurzyna 2010; Rosner and Stanny 2017; Adamowicz 2017).

The strengthening of the rural development policy in the years 2007-2013 was supported by the separation of the European Agricultural Fund for Rural Development, which simplified the rules for providing assistance and increased the coherence of the instruments used. Member States have also obtained a considerable degree of freedom in shaping the structure of goals and expenses. It should also be noted that there is a necessity of greater involvement of the beneficiaries' own resources and increasing the activity and participation in the implementation of the socio-economic programs of the rural population. The second pillar of the CAP is more decentralised and based on the principles of partnership. The partnership exists at the level of relations between the EU bodies and Member States, and includes the direct cooperation between the EU bodies with regional and local authorities, between the public authorities and economic and social organizations representing the civil society. This cooperation and partnership shows that the principle of subsidiarity is guiding the European integration.

The policy in the 2007-2013 programming period was subject to monitoring and evaluation. During this period, new institutional solutions were introduced in the form of national rural development networks. The purpose of these networks was to support all aspects of the implementation, evaluation and exchange of experience between organisations and administrative structures involved in the rural development.

tegiczny, stanowiący ramy odniesienia do unijnych programów rozwoju obszarów wiejskich. W programach tych wyróżniono trzy osie tematyczne: oś dotyczącą konkurencyjności i środowiska, oś dotyczącą zarządzania gruntami oraz oś obejmującą dywersyfikację gospodarczą i jakość życia. Wprowadzono także oś pod nazwą Leader. Oś trzecia obejmująca - dywersyfikację gospodarczą i jakość życia oraz oś Leader zawierały instrumenty dotyczące polityki rozwoju obszarów wiejskich. Ta ostatnia oś stała się w późniejszych latach głównym narzędziem polityki rozwoju obszarów wiejskich. Każda z osi zawiera określoną liczbę działań cząstkowych. Zadaniem osi gospodarczej jest wspieranie modernizacji, innowacyjności i efektywności produkcji rolnej, oś środowiska ma za zadanie poprawę stanu środowiska naturalnego obszarów wiejskich. Działania osi społecznej ukierunkowane zostały na dywersyfikację gospodarki wiejskiej, zaś w ramach podejścia LEADER dążono do poszukiwania nowych metod aktywizacji gospodarczo-społecznej na wsi. Środki zaplanowane na rozwój obszarów wiejskich w budżecie na lata 2007-2013 wynosiły średnio 12,6 mld euro rocznie, z czego na instrumenty interwencji rynkowej przeznaczono 78% zaś na rozwój obszarów wiejskich średnio 23%. Największa część środków tj. około 44% środków PROW w latach 2007-2013 została skierowana na realizację osi środowiskowej, 34% przeznaczono na wsparcie celów gospodarczych i 19% na rozwój społeczny i wdrożenie podejścia LEADER (Oleszko-Kurzyna 2010; Rosner i Stanny 2017; Adamowicz 2017).

Wzmocnieniu polityki rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 sprzyjało wyodrębnienie Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, który uprościł zasady udzielania pomocy oraz zwiększył spójność stosowanych instrumentów. Państwa członkowskie uzyskały też znaczny zakres swobody w kształtowaniu struktury celów i wydatków. Należy zwrócić też uwagę na konieczność większego angażowania własnych środków beneficjentów oraz zwiększenie aktywności i partycypacji w realizacji programów społeczno-gospodarczych mieszkańców wsi. Drugi filar WPR ma charakter bardziej zdecentralizowany i oparty na zasadach partnerstwa. Partnerstwo występuje na poziomie relacji między organami UE a państwami członkowskimi, a także obejmuje bezpośrednią współpracę organów UE z władzami regionalnymi i lokalnymi, między władzami publicznymi oraz organizacjami gospodarczymi i społecznymi reprezentującymi społeczeństwo obywatelskie. W tej współpracy i partnerstwie uwidoczni się, przyświecająca integracji europejskiej, zasada subsydiarności.

Polityka w okresie programowania 2007-2013 poddana została monitorowaniu i ewaluacji. W tym okresie wprowadzono też nowe rozwiązania instytucjonalne w postaci krajowych sieci rozwoju obszarów wiejskich. Zadaniem tych sieci stało się wspieranie wszystkich aspektów wdrażania, oceny i wymiany doświadczeń między organizacjami i strukturami administracyjnymi zaangażowanymi w sprawę rozwoju wsi.

Table 1. Comparison of the I and II pillar of the Common Agricultural Policy and EU cohesion policy functioning
Tabela 1. Porównanie funkcjonowania I i II filaru Wspólnej Polityki Rolnej oraz polityki spójności UE

Features of the practice/ Cechy praktyki	I CAP pillar/ I filar WPR	II CAP pillar/ II filar WPR	The cohesion policy/ Polityka spójności
Aims/ Cele	<ul style="list-style-type: none"> - the development of agricultural production/ rozwój produkcji rolniczej, - the stabilization of agricultural income/ stabilizacja dochodów rolniczych, - Europe's food security/ bezpieczeństwo żywnościowe Europy, - reasonable prices for consumers/ rozsądne ceny dla konsumentów. 	<ul style="list-style-type: none"> - social, economic and territorial cohesion/ spójność społeczna, gospodarcza i terytorialna, - sustainable rural development/ zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, - environmental protection/ ochrona środowiska, - the competitiveness of the European agriculture on the global market/ konkurencyjność europejskiego rolnictwa na rynku globalnym, - safe food/ bezpieczna żywność. 	<ul style="list-style-type: none"> - the harmonious development of the European Union/ harmonijny rozwój Unii Europejskiej, - social, economic and territorial cohesion/ spójność społeczna, gospodarcza, terytorialna, - the sustainable development of the EU regions/ zrównoważony rozwój regionów UE, - the increase of competitiveness of the EU regions/ wzrost konkurencyjność regionów UE.
Principles/ Zasady	<ul style="list-style-type: none"> - the single market principle/ zasada jednolitego rynku, - the preference for the EU goods principle/ zasada preferencji towarów UE, - the financial solidarity principle/ zasada solidarności finansowej. 	<ul style="list-style-type: none"> - the subsidiarity principle/ zasada subsydiarności, - the sustainable development principle/ zasad zrównoważonego rozwoju, - the partnership principle/ zasad partnerstwa, - the additionality principle/ zasada dodatkowości, - the programming principle/ zasada programowania. 	<ul style="list-style-type: none"> - the subsidiarity principle/ zasada subsydiarności, - the sustainable development principle/ zasad zrównoważonego rozwoju, - the partnership principle/ zasad partnerstwa, - the additionality principle/ zasada dodatkowości, - the programming principle/ zasada programowania.
Orientation/ Orientacja	<ul style="list-style-type: none"> - sector/ sektorowa, - group/ grupowa. 	<ul style="list-style-type: none"> - territorial/ terytorialna. 	<ul style="list-style-type: none"> - territorial/ terytorialna.
Entities/ Podmioty	<ul style="list-style-type: none"> - EU institutions/ instytucje unijne, - Member States/ państwa członkowskie, - agricultural lobby/ lobby rolnicze. 	<ul style="list-style-type: none"> - Community bodies/ organy wspólnotowe, - Member States/ państwa członkowskie, - social and professional organisations/ organizacje społeczne i zawodowe, - local authorities/ samorzady terytorialne, - local communities/ społeczności lokalne, - entrepreneurs/ przedsiębiorcy, - farmers/ rolnicy, - the B+R sector units/ jednostki sektora B+R, - educational and training institutions/ instytucje edukacyjne i szkoleniowe. 	<ul style="list-style-type: none"> - Community bodies/ organy wspólnotowe, - Member States/ państwa członkowskie, - social and professional organisations/ organizacje społeczne i zawodowe, - local authorities/ samorzady terytorialne, - local communities/ społeczności lokalne, - entrepreneurs/ przedsiębiorcy, - farmers/ rolnicy, - the B+R sector units/ jednostki sektora B+R, - educational and training institutions/ instytucje edukacyjne i szkoleniowe.
Implementation instruments/ Instrumenty realizacji	<ul style="list-style-type: none"> - financial/ finansowe, - legislative/ legislacyjne. 	<ul style="list-style-type: none"> - financial/ finansowe, - legislative/ legislacyjne, - the information and publicity/ informacyjno-promocyjne, - strategic programming/ programowanie strategiczne, - investments in infrastructure and human capital/ inwestycje w infrastrukturę i kapitał ludzki. 	<ul style="list-style-type: none"> - financial/ finansowe, - legislative/ legislacyjne, - the information and publicity/ informacyjno-promocyjne, - strategic programming/ programowanie strategiczne, - investments in infrastructure and human capital/ inwestycje w infrastrukturę i kapitał ludzki.

Source: Sołek K., "Impact of European funds on the process of socio-economic development of rural areas in the Subcarpathian province", PhD thesis, Warsaw 2017 p.72.

Źródło: Sołek K., „Oddziaływanie funduszy europejskich na proces rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich województwa podkarpackiego”, rozprawa doktorska, Warszawa 2017 s.72.

Nowadays, the rural development policy is carried out in the form of multidimensional development programs and strategies and is financed from a separate European Agricultural Fund for Rural Development. These areas also benefit from the European Regional Fund and the European Social Fund. As shown in Table 1, there are many similarities between the II pillar of the CAP and the cohesion policy.

A certain convergence of the rural policy with the cohesion policy indicates the need to set a demarcation line between these two policies and to coordinate the operations carried out in them. The European Parliament drew attention to these aspects of rural development management. However, the need for coordination has led to the expansion of bureaucratic activities. In order to counteract this issue, it would be necessary to adopt certain common rules and procedures for interventions in the rural areas as part of the agricultural and cohesion policy. Such rules have been implemented by the Regulation No. 1303/2013 and 1305/2013 regarding the support for rural areas by the European Agricultural Fund for Rural Development and other European funds. It is important that these rules and practices are not used mainly to strengthen the agricultural sector, but to serve the economic and social diversification of the village and to strengthen the multi-functionality of rural areas.

The purpose of these regulations is to develop effective, integrated rural development programs and consolidated sources of their financing and also to give rural development policy a character consistent within the essence of sustainable development. The aim of a sustainable rural development is also to maintain the right balance between ad hoc tasks, such as increasing the competitiveness of a given territorial system, including the possibility of increasing employment, and long-term tasks such as shaping the social, economic and environmental integrity of the area.

Sizes and sources of rural development support

Support for rural development carried out under various Community policies is based on the use of funds from the EU budget through various structural funds and agricultural funds, including the recently separated rural development fund. Individual member states can also finance rural development policy from national budgets. In the long term perspective, one can observe a gradual relative limitation of budget expenditure on the CAP and changes in the structure of expenditure on this policy, related to the restructuring of funds and a tendency to maintain subordination of rural development policy to agricultural development policy.

Gradual changes in the EU budget as well as in the structure of the distribution of EU funds indicate the growing importance of rural development policy. However, expanding the EU into new, poorer member countries results in a relative reduction of

Współcześnie polityka rozwoju obszarów wiejskich, prowadzona jest w postaci wieloaspektowych programów i strategii rozwojowych i finansowana z wyodrębnionego Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Obszary te korzystają również ze środków Europejskiego Funduszu Regionalnego i Europejskiego Funduszu Społecznego. Jak wynika z tabeli 1 istnieje wiele podobieństw między II filarem WPR a polityką spójności.

Pewna zbieżność polityki wiejskiej z polityką spójności wskazuje na potrzebę ustalenia linii demarkacyjnej między tymi dwoma politykami oraz koordynacji realizowanych w nich działań. Na te aspekty zarządzania rozwojem obszarów wiejskich zwrócił uwagę Parlament Europejski. Potrzeba koordynacji pociągnęła jednak rozbudowę działań biurokratycznych. Aby przeciwdziałać temu zjawisku należałoby przyjąć pewne wspólne zasady i sposoby postępowania dla działań interwencyjnych na obszarach wiejskich w ramach polityki rolnej i polityki spójności. Takie zasady zostały wdrożone przez Rozporządzenia Nr 1303/2013 i 1305/2013 dotyczące wsparcia obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i inne fundusze europejskie. Istotne jest aby te zasady i sposoby postępowania nie były wykorzystywane głównie dla wzmocnienia sektora rolnego lecz by służyły dywersyfikacji gospodarczej i społecznej wsi i wzmocnieniu wielofunkcyjności obszarów wiejskich.

Zadaniem tych regulacji jest wypracowanie efektywnych, zintegrowanych programów rozwoju obszarów wiejskich i skonsolidowanych źródeł ich finansowania i nadanie polityce rozwoju wsi charakteru zgodnego z istotą rozwoju zrównoważonego. Celem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest też zachowanie właściwych proporcji między zadaniami doraźnymi, takimi jak wzrost konkurencyjności danego układu terytorialnego, w tym, możliwości powiększenia zatrudniania, a zadaniami długoterminowymi, takimi jak kształtowanie społecznej, ekonomicznej i środowiskowej integralności obszaru.

Rozmiary i źródła wsparcia rozwoju obszarów wiejskich

Wsparcie rozwoju obszarów wiejskich prowadzone w ramach różnych polityk wspólnotowych opiera się na wykorzystaniu środków z budżetu UE za pośrednictwem różnych funduszy strukturalnych i funduszy rolnych, w tym wyodrębnionego od niedawna funduszu rozwoju obszarów wiejskich. Poszczególne kraje członkowskie mogą finansować politykę rozwoju wsi również z budżetów krajowych. W dłuższej perspektywie można obserwować stopniowe, względne ograniczanie wydatków budżetowych na WPR i zmiany w strukturze wydatków na tę politykę, powiązane z restrukturyzacją funduszy oraz tendencją do utrzymania podporządkowania polityki rozwoju wsi polityce rozwoju rolnictwa.

Stopniowe zmiany w budżecie UE jak i w strukturze rozdysponowania funduszy unijnych wskazują na rosnące znaczenie polityki rozwoju obszarów wiejskich.

resources. It is also noted that CAP's funds are being gradually reduced. In 1994, funds constituting 0.54 of EU GNI were earmarked for this policy and in 2004 this amount dropped to 0.43%, and in 2013 to 0.33% of GNI (Oleszko-Kurzyńska 2010). In the 2000-2006 financial perspective, the CAP was financed mainly from the funds of the Guarantee Section of the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (EAGGF), which share in the budget expenditure fell from around 45% in 2000-2003 to just under 43% in the three-year period 2004-2006. The size and share of expenditures on the second pillar of the CAP and the expenditure of the Guidance section clearly increased in the years 2000-2006 (tab. 2). Expenditure of the second Pillar of the Guarantee Section of the CAP was directed to support structural changes in agriculture, while expenditure from the Guidance Section was related to cohesion policy and could have also been used for development purposes of the village.

skich. Rozszerzanie Unii na nowe, biedniejsze kraje członkowskie skutkuje jednak względnym zmniejszeniem środków. Zauważa się również stopniowe ograniczanie środków na WPR. W 1994 r. na tę politykę przeznaczono środki stanowiące 0,54 DNB UE zaś w 2004 r. wielkość ta spadała do 0,43%, a w 2013 r. do 0,33% DNB (Oleszko-Kurzyńska 2010). W perspektywie finansowej 2000-2006 WPR finansowana była głównie ze środków Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnych (EFOiGR), których udział w wydatkach budżetowych obniżył się z około 45% w latach 2000-2003 do niespełna 43% w trzyleciu 2004-2006. Rozmiar i udział wydatków na II Filar WPR oraz wydatków sekcji Orientacji wyraźnie wzrastały w latach 2000-2006 (tab. 2). Wydatki II Filara Sekcji Gwarancji WPR kierowane były na wsparcie zmian strukturalnych w rolnictwie, zaś wydatki z Sekcji Orientacji były powiązane z polityką spójności i mogły być wykorzystane także na cele rozwojowe wsi.

Table 2. Expenditure on EU agriculture in the years 2000-2006 according to the division into types of support
Tabela 2. Wydatki na rolnictwo UE w latach 2000-2006 według podziału na rodzaje wsparcia

Specifications/ Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
in million euros (in current prices)/ w mln euro (w cenach bieżących)							
General EU budget/ Budżet ogólny UE	93 792	97 189	100 672	102 145	115 434	119 419	123 515
Guarantee Section/ Sekcja Gwarancji	41 738	44 530	46 587	47 387	49 305	51 439	52 618
First Pillar/ I filar	37 352	40 035	41 992	42 680	42 769	44 598	44 847
Second Pillar/ II filar	4 386	4 495	4 595	4 698	6 841	6 841	7 771
Guidance Section/ Sekcja Orientacji	588	1 359	1 550	2 254	2 962	3 097	3 333
share in the EU general budget (%)/ udział w budżecie ogólnym UE (%)							
Guarantee Section/ Sekcja Gwarancji	44.50	45.82	46.27	46.38	42.71	43,08	42,60
First Pillar/ I filar	39.82	41.19	41.71	41.78	37.05	37.35	36.31
Second Pillar/ II filar	4.68	4.63	4.56	4.60	5.66	5.73	6.29
Guidance Section/ Sekcja Orientacji	0.63	1.40	1.54	2.21	2.57	2.59	2.70

Source: European Union budget for financial year 2006, SEC (2006) 50-PL, European Commission, January 2006 ;: Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, EC August 2006.

Źródło: Budżet Unii Europejskiej na rok finansowy 2006, SEK (2006) 50-PL, Komisja Europejska, styczeń 2006;: Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, KE sierpień 2006.

In the financial perspective 2007-2013, the implementation of rural policy was related both to the reform of the CAP and to structural policy, along with changes in the structure and principles of distribution of structural funds. In this perspective, the budget of the Structural Funds and the European Regional Development Fund (ERDF) and the European Social Fund (ESF) was 344.4 billion euro, of which 19.7% was allocated to rural development. The allocation of structural funds for rural development in the 2007-2013 financial perspective, has definitely

W perspektywie finansowej 2007-2013 realizacja polityki obszarów wiejskich była związana zarówno z reformą WPR jak i polityki strukturalnej oraz ze zmianami w strukturze i zasadach dystrybucji funduszy strukturalnych. W tej perspektywie budżet funduszy strukturalnych i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) wynosił 344,4 mld euro, z czego 19,7% przeznaczono na rozwój obszarów wiejskich. Alokacja funduszy strukturalnych na rozwój wsi w perspektywie finansowej 2007-2013 zde-

increased. In the years 2000-2006, the total amount of structural funds directed to rural areas in the EU countries amounted to approximately EUR 70 billion. This amount was made up of 22.7% of the total ERDF budget and 9.1% of the ESF budget. These funds were outside the second pillar of the CAP and were directed mainly at the development of local infrastructure, development of human capital, entrepreneurship and creation of new jobs as well as increasing innovation (Kokocińska 2010).

Cohesion policy towards rural areas focused on stimulating endogenous development potential. Assistance was provided as a part of operational programs. Since 2005, actions have been taken to separate rural development policy from cohesion policy and to link it more closely with the common agricultural policy. At that time, the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund, existing since 1964, was replaced by two funds: the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). The establishment of the EAFRD structural funds, independent of the other funds, meant excluding it from the scope of the SE and stronger links with the implementation of the CAP.

The EAGF, set up to finance the First Pillar of the CAP, covered intervention expenditure, direct payments, export subsidies, information and promotion activities, activities related to the protection of plants and animals, accounting, consultancy and scientific research (Regulation 1290/2005). The creation of the EAFRD was aimed not only at the inclusion of aid for rural areas into a single financial framework but also at the new quality and the new priorities of the CAP. This fund allowed the accumulation of resources and the improvement of programming and management of rural development. The ordinance introducing a new rural development fund set new rules and financial instruments for it. The previously applied principles regulated by the EAGGF Guidance Section have been defined more precisely and focused within one policy. From the list of possible financing activities, individual countries could choose their own set and scope of content of operational programs. The list of actions for rural development in years 2007-2013 was extended compared to the perspective for years 2000-2006. In the 2000-2006 perspective, Member States were required to set minimum financial ceilings for individual priority axes within the framework of rural development. A minimum of 10% of the EAFRD funds, 25% for the implementation of environmental tasks, 10% for the social axis and a minimum of 5% for the Leader axis were reserved for measures supporting the agricultural and forestry sector. At the end of 2008, the EAFRD was strengthened with additional funds for the promotion of broadband internet in rural areas and activities related to renewable energy. The use of the rural development fund has therefore been recognized as an important element of the European plan for the Europe's exit from the global economic and financial crisis. In the 2007-2013 perspective, partial limits have been abandoned, giving the Member States complete

cydowanie wzrosła. W latach 2000-2006 całkowita suma funduszy strukturalnych kierowana na obszary wiejskie w krajach UE wyniosła około 70 mld euro. Na tę kwotę złożyło się 22,7% całkowitego budżetu EFRR i 9,1% budżetu EFS. Były to środki poza II Filarem WPR, kierowane głównie na rozwój infrastruktury lokalnej, rozwój kapitału ludzkiego, przedsiębiorczość i tworzenie nowych miejsc pracy oraz podnoszenie innowacyjności (Kokocińska 2010).

Polityka spójności wobec obszarów wiejskich koncentrowała się na pobudzaniu endogenicznego potencjału rozwojowego. Pomoc udzielana była w ramach programów operacyjnych. Od 2005 r. podejmowano działania prowadzące do wydzielenia polityki rozwoju obszarów wiejskich z polityki spójności i ściślejszego powiązania jej ze wspólną polityką rolną. Zlikwidowano w tym czasie istniejący od 1964 r. Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej a w jego miejsce ustanowiono dwa fundusze Europejski Fundusz Rolniczy Gwarancji (EFRG) oraz Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Powołanie niezależnego od innych funduszy strukturalnych EFROW, oznaczało wyłączenie go z zakresu PS i silniejsze powiązanie z realizacją WPR.

EFRG ustanowiony do finansowania I Filara WPR obejmował wydatki interwencyjne, płatności bezpośrednie, subsydia eksportowe, działania informacyjno-promocyjne, działania związane z ochroną roślin i zwierząt, prowadzeniem rachunkowości, doradztwem i badaniami naukowymi (Rozporządzenie 1290/2005). Utworzenie EFRROW miało na celu nie tylko ujęcie pomocy dla obszarów wiejskich w jednolite ramy finansowe ale i wskazywało na nową jakość i nowe priorytety WPR. Fundusz ten umożliwiał kumulację środków oraz usprawnienie programowania i zarządzanie rozwojem obszarów wiejskich. Rozporządzenie wprowadzające nowy fundusz rozwoju wsi, ustalało dla niego nowe zasady i instrumenty finansowe. Stosowane wcześniej zasady regulowane przez Sekcję Orientacji EFOiGR zostały precyzyjniej zdefiniowane i skupione w ramach jednej polityki. Z katalogu działań możliwych do finansowania poszczególne kraje mogły dokonać wyboru własnego zestawu i zakresu treści programów operacyjnych. Lista działań na rzecz rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 została wydłużona w porównaniu do perspektywy dla lat 2000-2006. W perspektywie 2000-2006 państwa członkowskie zostały zobowiązane do ustalenia minimalnych pułapów finansowych przeznaczonych na poszczególne osie priorytetowe w ramach rozwoju obszarów wiejskich. Dla działań wspierających sektor rolny i leśny rezerwowano minimum 10% środków EFRROW, 25% na realizację zadań środowiskowych, 10% na oś społeczną i minimum 5% na oś Leader. Pod koniec 2008 roku EFRROW został wzmocniony o dodatkowe środki z przeznaczeniem na upowszechnienie szerokopasmowego internetu na obszarach wiejskich oraz działań dotyczących energii odnawialnej. Wykorzystanie funduszu rozwoju obszarów wiejskich zostało zatem uznane ważnym elementem europejskiego planu wyjścia Europy ze światowego kryzysu gospodarczo

freedom in shaping the fund's utilization structure within the limits granted.

As a result of these measures, rural development was shifted more strongly towards the CAP. Expenditure on agriculture in 2007-2013, according to the division into the main support areas, is presented in Table 3. The EU general budget at that time increased from around 128 billion euros to 152 billion euros and the share of related expenditure with the management of natural resources, decreased from around 45% to just over 40%. Expenditure on rural development remained unchanged at EUR 12-13 billion, which accounted for less than 9% of general budget expenditure.

-finansowego. W perspektywie 2007-2013 zrezygnowano z limitów częściowych, dając państwom członkowskim pełną swobodę w kształtowaniu struktury wykorzystania funduszu w ramach przyznanego limitu.

W wyniku tych działań rozwój obszarów wiejskich został przesunięty silniej w kierunku WPR. Wydatki na rolnictwo w latach 2007-2013, według podziału na główne obszary wsparcia przedstawia tabela 3. Budżet ogólny UE w tym czasie wzrósł z około 128 mld euro do 152 mld euro, a udział wydatków związanych z gospodarowaniem zasobami naturalnymi zmniejszył się z około 45% do nieco ponad 40%. Wydatki na rozwój obszarów wiejskich pozostały na niezmiennym poziomie 12-13 mld euro, co stanowiło niespełna 9% wydatków budżetu ogólnego.

Table 3. Expenditure on EU agriculture in the years 2007-2013 according to the division into types of support

Tabela 3. Wydatki na rolnictwo UE w latach 2007-2013 według podziału na rodzaje wsparcia

Specifications/ Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
in million euros (in current prices)/ w mln euro (w cenach bieżących)							
General EU budget/ Budżet ogólny UE	128 091	131 487	135 321	138 464	142 408	147 075	151 886
Management of natural resources/ Zarządzanie zasobami naturalnymi	58 102	58 759	59 170	59 608	60 488		
Rural Development/ Rozwój Obszarów Wiejskich	12 343	12 542	12 491	12 402	12 871	12 820	12 764
share in the EU general budget (%)/ udział w budżecie ogólnym UE (%)							
Management of natural resources/ Zarządzanie zasobami naturalnymi	45.36	44.69	43.73	43.05	42.47	41.42	40.38
Intervention and direct payments/ Działania interwencyjne i płatności bezpośrednie	35.72	35.15	34.50	34.05	33.43	32,32,70	35.98
Rural Development/ Rozwój Obszarów Wiejskich	9.64	9.54	9.23	9.00	9.04	8.72	8.40
participation in the section of "natural resources management and protection" (%)/ udział w dziale „zarządzania zasobami naturalnymi i ich ochrona” (%)							
Rural Development/ Rozwój Obszarów Wiejskich	21.24	31.34	21.11	20.91	31.28	21.05	20.81

Source: General budget of the European Union for the financial year 2007, European Commission, February 2007.

Źródło: Budżet ogólny Unii Europejskiej na rok finansowy 2007, Komisja Europejska luty 2007.

The merge between rural development policy and the CAP took place through the introduction of priority axes for the Member States resulting from the Community Strategic Guidelines for Rural Development, approved in 2006. The regulations formulated by the Community define the objectives of rural policy and its legal framework. Policy implementation has been left to the Member States and regional authorities, and sometimes also to local authorities. There are various opinions calling the location of the rural development policy under the

Powiązanie polityki rozwoju obszarów wiejskich ze WPR odbyło się przez wprowadzenie wspólnych dla państw członkowskich osi priorytetowych wynikających ze Strategicznych Wytucznych Wspólnoty na rzecz Rozwoju Obszaru Wiejskich, zatwierdzonych w 2006 r. Sformułowane przez Wspólnotę regulacje określają cele polityki wiejskiej oraz jej ramy prawne. Implementacja polityki pozostała w gestii państw członkowskich oraz władz regionalnych a niekiedy także władz lokalnych. Istnieją różne opinie stawiające w wątpliwość umiejscowienie polityki rozwoju

CAP (Regider 2012) into question, indicating that rural development funds still had a largely sectorial character and contributed little to the development of non-agricultural entrepreneurship and the diversification of economic activity at village.

The EU budget for the years 2014-2020, adopted in February 2013, envisages total commitments of 996.8 billion euros (in 2011 prices), so it remained approximately at the level from 2007-2013, the budget in current prices is to amount to 1125 billion euros. The share of EU budget expenditures in the total GDP of member countries was reduced from 1.03% in 2014 to 0.98% in 2020. Of this overall amount, 450.8 billion was spent on competitiveness and cohesion and 373 billion euros on the CAP. Out of this amount, 278 billion euros, that is 74.4% will be spent on the first pillar of the CAP and 84.9 billion, so nearly 23%, on rural development which means the second pillar of the CAP 11 (European Commission 2007).

In comparison with the 2007-2013 period, in the years 2014-2020 there is a decrease in expenditure on activities related to natural resources and expenditure on the first pillar of the CAP (by 17.5%). On the other hand, expenditures on the second pillar of the CAP increase from 13.7 billion euros to 14.3 billion euros (Russel 2012). This means increasing the funds for rural development by 9%. The growing importance of the second pillar in the CAP expresses a new tendency and a new perception of agriculture in the rural economy. In other words, the importance of functions outside of production agriculture and the strengthening of the importance of public goods in rural areas is visible (Czyżewski, Stępień 2011).

Regulation no. 1305/2013, in 2013, the Rural Development Program for 2014-2020 was established. This program is basically a continuation of the support program from the previous financial perspective. The changes mainly concern the organization and implementation of individual instruments as well as the system for monitoring and evaluating the implemented activities. The currently implemented program has been integrated into a comprehensive development policy system outlined by the strategy "Europe 2020 Strategy for smart and inclusive and inclusive development." This program should be consistent with the overall objectives of cohesion policy, economic policy and social policy as defined in the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). The objective of the RDP 2014-2020 has mainly been aimed at improving the competitiveness of agriculture, balancing natural resources management and climate action, and achieving sustainable territorial development of rural farms and communities, including the creation and maintenance of jobs. The program implements the following six priorities of the EU rural development policy for 2014-2020 (Regulation of the EP and RUE 2013):

1. Facilitation of knowledge transfer and innovation in agriculture, forestry and in rural areas.
2. Improving the competitiveness of all types of farming and increasing the profitability of agricultural holdings.

obszarów wiejskich w ramach WPR (Regider 2012) wskazujące na to, że środki na rozwój wsi w dalszym ciągu miały w dużym stopniu charakter sektory i w małym stopniu przyczyniały się do rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej i zróżnicowanie działalności gospodarczej na wsi.

Budżet UE na lata 2014-2020, przyjęty w lutym 2013, roku przewiduje łącznie zobowiązania na poziomie 996,8 mld euro (w cenach z 2011 r.) czyli pozostał w przybliżeniu na poziomie lat 2007-2013, budżet w cenach bieżących ma wynosić 1125 mld euro. Udział wydatków budżetu UE w łącznym PKB krajów członkowskich został ograniczony z 1,03% w 2014 r. do 0,98% w 2020 r. Z tej ogólnej kwoty 450,8 mld przeznaczono na konkurencyjność i spójność i 373 mld euro na WPR. Z tej kwoty 278 mld euro tj. 74,4% przeznaczy się na I filar WPR i 84,9 mld, czyli niemal 23%, na rozwój obszarów wiejskich czyli II filar WPR 11 (Komisja Europejska 2007).

W porównaniu z okresem 2007-2013 w latach 2014-2020 następuje spadek wydatków na działania związane z zasobami naturalnymi i wydatki na I filar WPR (o 17,5%). Wzrastają natomiast wydatki na cele II filara WPR z 13,7 mld euro do 14,3 mld euro (Russel 2012). Oznacza to zwiększenie środków na rozwój obszarów wiejskich o 9%. Wzrost znaczenia II filara w WPR wyraża nową tendencję i nowe postrzeganie rolnictwa w gospodarce wiejskiej. Innymi słowy uwidacznia się wzrost znaczenia funkcji poza produkcyjnych rolnictwa i wzmocnienie znaczenia dóbr publicznych na obszarach wiejskich (Czyżewski, Stępień 2011).

Rozporządzeniem nr. 1305/2013 w 2013 r. ustanowiono Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Program ten jest w zasadzie kontynuacją programu wsparcia z poprzedniej perspektywy finansowej. Zmiany dotyczą głównie organizacji i wdrażania poszczególnych instrumentów oraz systemu monitorowania i ewaluacji realizowanych działań. Aktualnie realizowany program został wkomponowany w całościowy system polityki rozwojowej nakreślonej przez strategię „Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zintegrowanego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”. Program ten powinien być spójny z ogólnymi celami polityki spójności, polityki gospodarczej i polityki społecznej określonej w Traktacie o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE). Celem PROW 2014-2020 stała się głównie poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważenie zarządzania zasobami naturalnymi i działania na rzecz klimatu oraz osiągnięcie zrównoważonego rozwoju terytorialnego wiejskich gospodarstw i społeczności, w tym tworzenia i utrzymywanie miejsc pracy. Program realizuje sześć następujących priorytetów unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014-2020 (Rozporządzenie PE i RUE 2013):

1. Ułatwienie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich.
2. Poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych.

3. Improving the organization of the food chain and promoting risk management in agriculture.
4. Recreation, protection and enhancement of ecosystems dependent on agriculture and forestry.
5. Supporting active resource management and the transition to a low-carbon and climate-resilient economy in the agricultural and forestry sector.
6. Increasing social inclusion, reducing poverty and promoting economic development in rural areas.

Implementation of the RDP 2014-2020 is planned for 1.5 billion euros, including 96 billion from the European Agricultural Fund for Rural Development. The largest pool of funds was planned for investments in fixed assets (over 23%), for agri-environmental and climatic measures (16.8%) and for payments for areas with natural constraints (16.6%). On average, in the EU 43% of funds are allocated to the implementation of the fourth priority, over 20% for the purposes of the second priority and about 16% for the sixth priority. The structure of planned expenditures by priority differs in individual member states. In Poland, the total support of rural areas is almost 11 billion euros, and the third part is allocated to the implementation of the second priority and slightly less to the fourth priority.

The essence and significance of EU-funded support for rural areas can be best expressed in the EAFRD mission and objectives. The EAFRD shall contribute to the Europe 2020 Strategy by promoting sustainable rural development throughout the Union in a manner that complements the other instruments of the CAP, the cohesion policy and the common fisheries policy. It shall contribute to the development of a Union agricultural sector that is more territorially and environmentally balanced, climate-friendly and resilient and competitive and innovative.

Theoretical and political concepts of rural development

The strategies and policies shaping the development of rural areas put into practice arise from scientific achievements and, at the same time, from the political process, transforming ideas and concepts into action programs and legal acts that control the intervention actions of the authorities in economic processes.

In the second half of the twentieth century, a number of scientific concepts relating to the support of rural development processes appeared. Among many of these concepts, J. Siemiński distinguished two large groups of theories of rural development (Siemiński, 1996, Mazurek, 2010). In the first, traditional group, he mentioned the concept of multi-functional development, the concept of social, economic and spatial order, the concept of village renewal, the concept of bottom-up development, the concept of activation and development of the local community. The second group included the concept of strategy planning, the concept of eco-

3. Poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie.
4. Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa.
5. Wspieranie aktywnego gospodarowania zasobami i przechodzenie na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmiany klimatyczne w sektorze rolnym i leśnym.
6. Zwiększenie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Na realizację PROW 2014-2020 zaplanowano kwotę 1,5 bln euro, w tym 96 mld z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich. Największą pulę środków zaplanowano na inwestycje w środki trwałe (ponad 23%), na działania rolno-środowiskowe i klimatyczne (16,8%) i na płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi (16,6%). Średnio w UE 43% środków przeznaczane jest na realizację priorytetu czwartego, ponad 20% na cele priorytetu drugiego i około 16% na priorytet szósty. Struktura planowanych wydatków według priorytetów różni się w poszczególnych krajach członkowskich. W Polsce łączne wsparcie obszarów wiejskich wynosi niemal 11 mld euro, a trzecia część środków przeznaczona jest na realizację priorytetu drugiego i niewiele mniej na priorytet czwarty.

Istotę i znaczenie wsparcia kreowanego przez UE na obszary wiejskie wyraża najlepiej sformułowana misja i cele EFRROW. EFRROW wnosi wkład do strategii Europa 2020 poprzez programowanie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w całej Unii w sposób uzupełniający inne instrumenty WPR, politykę spójności i wspólną politykę rybołówstwa. EFRROW wnosi wkład do rozwoju bardziej zrównoważonego terytorialnie i środowiskowo, przyjaznego dla klimatu i odpornego na jego zmianę oraz konkurencyjnego i innowacyjnego unijnego sektora rolnego.

Teoretyczne i polityczne koncepcje rozwoju obszarów wiejskich

Wprowadzone do praktyki strategie i polityki kształtujące rozwój obszarów wiejskich wyrastają z dorobku naukowego a jednocześnie z procesu politycznego, przekształcającego pomysły i koncepcje w programy działania i akty prawne sterujące działaniami interwencyjnymi władz w procesy gospodarcze.

W drugiej połowie XX wieku pojawiło się szereg koncepcji naukowych odnoszących się do wsparcia procesów rozwoju obszarów wiejskich. Wśród wielu z tych koncepcji J. Siemiński wyróżnił dwie duże grupy teorii rozwoju obszarów wiejskich (Siemiński, 1996, Mazurek, 2010). W pierwszej, tradycyjnej grupie wymienił koncepcję rozwoju wielofunkcyjnego, koncepcję ładu społecznego, gospodarczego i przestrzennego, koncepcję odnowy wsi, koncepcję rozwoju oddolnego, koncepcję aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnej. Do drugiej grupy zaliczył koncepcję planowania strategii, koncepcję ekorozwoju (zrównoważonego rozwoju) i koncepcję rewi-

development (sustainable development) and the concept of revitalization. This list does not constitute the complete list of ideas developed in the sphere of science that shape the vision and ways of solving rural development problems in European countries. New concepts being a result of the development of globalization, technology development, innovation transfer, strengthening of integration processes, etc. are constantly emerging. Concepts of inclusive development and smart specializations of regions or intelligent villages can also be presented as an example of that. These concepts are created by economists, sociologists, geographers and specialists dealing with spatial management. Another genesis is formed by a unique attempt to combine the results of scientific research with political realities in the form of the so-called the Cork Declaration in Ireland announced in 1996 and 2016. Outlining the essence and principles of these concepts goes beyond the goals of this study and most of them are quite well known. We will therefore limit ourselves to selected, new, innovative concepts of rural development in the European Union's development strategies.

In 1996, in Cork the Directorate-General for the EU agriculture organized a conference entitled "Rural Europe - Perspectives for the Future". During this conference, the basic directions and principles of rural development in Europe were defined, which was included in the form of a declaration, according to which rural development should be sustainable and balanced with territorial orientation. It expresses the conviction that rural areas and their inhabitants are a real, valuable resource of the European Union with competitive capabilities. Pointing to the important role of agriculture and farmers in the natural environment, it was noticed that the agriculture and forestry sectors reduce their role in the rural economy and that the importance of non-agricultural sectors of the economy in the countryside is vastly increased. Rural development should rely on economic diversification conducted by small and medium enterprises, mainly in the services sector.

Diversification of the economy, as well as rural and cultural landscape and developed new functions should ensure a higher standard of living for the rural population and protection of natural resources and biodiversity. The new rural development model was supposed to complement the CAP reformed in 1992 and obtain adequate financial support. The definitive model of rural development under the name LEADER is included in the form of 10 points as postulates. They concerned preferences for rural development; integrated approach to development; diversification; applying the principle of sustainable development; principles of subsidiarity, simplification, programming, financing, management as well as research and evaluation. The 1996 Cork Declaration was to make European politicians aware of the need to strengthen public belief in the start of a new rural development policy, increase the attractiveness of rural areas and create more significant centers for life and work of people of all ages and the functioning of new professions. The proposed new model of rural

talizacji. To zestawienie nie wyczerpuje pełnej listy wyrosłych w sferze nauki idei kształtujących wizję i sposobów rozwiązywania problemów rozwojowych wsi w krajach europejskich. Ciągłe pojawiają się nowe koncepcje powstające w wyniku rozwoju globalizacji, rozwoju technologii, transferu innowacji, wzmacniania procesów integracyjnych itp. Przykładem mogą też być koncepcje rozwoju inkluzyjnego i inteligentnych specjalizacji regionów czy inteligentnych wsi. Autorami tych koncepcji są ekonomiści, socjologzy, geografowie czy specjaliści zajmujący się gospodarką przestrzenną. Inną genezę mają ukształtowane przez unikalną próbę połączenia wyników badań naukowych z politycznymi realiami w postaci tzw. deklaracji z Cork w Irlandii ogłoszonych w 1996 r. i 2016 roku. Zarysowanie istoty i zasad tych koncepcji wykracza poza cele tego opracowania, większość z nich jest zresztą dość dobrze znana. Ograniczymy się więc do wybranych, nowych, innowacyjnych koncepcji rozwoju wsi w strategiach rozwoju Unii Europejskiej.

W Cork w 1996 r., Dyrekcja Generalna ds. Rolnictwa UE zorganizowała konferencję pt. "Wiejska Europa – Perspektywy na Przyszłość „ W czasie tej konferencji określono podstawowe kierunki i zasady rozwoju obszarów wiejskich w Europie, które ujęto w formie deklaracji, zgodnie z którą rozwój wsi powinien mieć charakter trwały i zrównoważony o terytorialnym ukierunkowaniu. Wyrażono w niej przekonanie, że obszary wiejskie i ich mieszkańcy są realnym, cennym zasobem Unii Europejskiej posiadającym zdolności konkurencyjne. Wskazując na ważną rolę rolnictwa i rolników wobec środowiska przyrodniczego zauważono, że sektory rolnictwa i leśnictwa zmniejszają swoją rolę w gospodarce wiejskiej, że podnosi się znaczenie pozarolniczych sektorów gospodarki na wsi. Rozwój obszarów wiejskich powinien polegać na dywersyfikacji ekonomicznej prowadzonej przez małe i średnie przedsiębiorstwa głównie w sektorze usług.

Dywersyfikacja gospodarki, a także krajobrazu wiejskiego i kulturowego i rozwijane nowe funkcje powinny zapewnić wyższy poziom życia ludności wiejskiej oraz ochronę zasobów naturalnych i bioróżnorodności. Nowy model rozwoju wsi miał uzupełnić zreformowaną w 1992 r. WPR i uzyskać odpowiednie wsparcie finansowe. Skonkretyzowany model rozwoju wsi pod nazwą LEADER ujęty został w postaci 10 punktów o charakterze postulatów. Dotyczyły one preferencji dla rozwoju obszarów wiejskich; zintegrowanego podejścia do rozwoju; dywersyfikacji; stosowania zasady zrównoważonego rozwoju; zasady subsydiarności, upraszczania, programowania, finansowania, zarządzania oraz badań i ewaluacji. Deklaracja z Cork 1996 r. miała uświadomić europejskim politykom potrzebę wzmocnienia publicznego przekonania dla rozpoczęcia nowej polityki rozwoju wsi, podnoszenia atrakcyjności obszarów wiejskich i tworzenia w ich obrębie bardziej znaczących ośrodków dla życia i pracy ludzi w każdym wieku oraz funkcjonowania nowych zawodów. Proponowany nowy model polityki wiejskiej różnił się od realizowanego wówczas modelu WPR. Różnicowanie

policy differed from the CAP model implemented at that time. The diversification of economic and social activities was to be made possible thanks to assistance targeted at investments and services related to economic activity, development of education and training system, improvement of the information and communication system, etc. Attention was paid to the need to simplify the procedures for providing assistance and concentration of resources as well as proportionality in relation to the developmental backwardness. Subsidiarity principle meant the desire to decentralize activities and strengthen the role of local communities in programming and development management. At the same time, the declaration emphasized the importance of agriculture for the overall level of rural development and the necessity of its participation in the implementation of all economic, social and environmental goals. Agriculture was also imposed with duties in the sphere of nature protection, biodiversity, landscape preservation and cultural values of villages and raising the living standards of rural communities. The outlined agricultural development model has become multi-functional. The 1996 Cork Declaration indicated the need to strike a balance between production goals related to the development of agriculture and ensuring food security, and the protection of environmental resources as well as the development of non-agricultural economic activities and social functions of rural areas. The declaration became the basis for shaping rural policy under Agenda 2000, which prepared the Community for the fifth enlargement of the Union for Central and Eastern Europe. In this period, the CAP adopted the key assumptions of the Cork Declaration on multi-functional, sustainable and endogenous rural development as well as external support measures and instruments.

In addition to the well-known and universal concept of sustainable development, on which all Community policies are based, including the CAP, the concept of multi-functional rural development is significant and capacious. The gradual departure from the dominance of agriculture in the structure of the rural economy through the development of additional, non-agricultural forms of management and various functions of social services is the main assumption of this concept. This concept assumes, on the one hand, support for the modernization of agriculture and, on the other hand, the acceleration of the development of non-agricultural activities, which results in the general diversification of the rural economy. The development of this way of thinking in the 1970s initiated the post-productive stage of development characterized by the growing importance of diversified functions and activities in the services sector W. Stola (1993) to the main functions of rural areas included resident, production and service functions, tourist functions - implemented mainly in the form agritourism and ecotourism as well as cultural, environmental and aesthetic functions.

The multi-functionality of rural areas and agriculture was aimed at improving economic effects

działalności ekonomicznej i społecznej miało stać się możliwe dzięki pomocy skierowanej na inwestycje i usługi związane z działalnością gospodarczą, rozwój oświaty i systemu szkoleń, usprawnienie systemu informacji i komunikacji i in. Zwrócono uwagę na potrzebę uproszczenia procedur udzielania pomocy i koncentrację środków oraz proporcjonalność w stosunku do zapóźnienia rozwojowego. Zasada subsydiarności oznaczała dążność do decentralizacji działań i wzmocnienia roli społeczności lokalnych w programowaniu i zarządzaniu rozwojem. Jednocześnie, deklaracja podkreślała znaczenie rolnictwa dla ogólnego poziomu rozwoju obszarów wiejskich i konieczność jego udziału w realizacji całokształtu celów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Na rolnictwo nałożono też obowiązki w sferze ochrony przyrody, bioróżnorodności, zachowania krajobrazu i wartości kulturalnych wsi oraz podnoszenia poziomu życia społeczności wiejskich. Zarysowany model rozwoju rolnictwa nabrał charakteru wielofunkcyjnego. Deklaracja z Cork 1996 r. wskazała na konieczność znalezienia równowagi między celami produkcyjnymi, związanymi z rozwojem rolnictwa i zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego, a ochroną zasobów środowiska oraz rozwojem pozarolniczych działań gospodarczych i społecznych funkcji obszarów wiejskich. Deklaracja stała się podstawą do kształtowania polityki wiejskiej w ramach Agendy 2000, która przygotowała Wspólnotę na piąte rozszerzenie Unii na Europę środkowo-wschodnią. WPR w tym okresie przyjęła najważniejsze założenia Deklaracji z Cork dotyczące wielofunkcyjnego, zrównoważonego i opartego na wykorzystaniu potencjału endogenicznego rozwoju obszarów wiejskich oraz środków i instrumentów wsparcia zewnętrznego.

Obok znanej i mającej uniwersalny, szeroki charakter koncepcji zrównoważonego rozwoju, na której opierają się wszystkie polityki wspólnotowe, w tym WPR, istotną i pojemną jest koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Głównym założeniem tej koncepcji jest stopniowe odchodzenie od dominacji rolnictwa w strukturze gospodarki wiejskiej poprzez rozwijanie dodatkowych, pozarolniczych form gospodarowania oraz różnych funkcji usług społecznych. Koncepcja ta zakłada więc z jednej strony wsparcie procesu modernizacji rolnictwa z drugiej zaś przyspieszenie rozwoju działań nierolniczych, co skutkuje ogólną dywersyfikacją gospodarki wiejskiej. Rozwój tego sposobu myślenia w latach siedemdziesiątych XX wieku zapoczątkował postproduktywistyczny etap rozwoju cechujący się wzrostem znaczenia zróżnicowanych funkcji i działań w sektorze usług W. Stola (1993) do głównych funkcji obszarów wiejskich zaliczyła funkcje rezydencjalne, produkcyjne, usługowe, funkcje turystyczne - realizowane głównie w formie agroturystyki i ekoturystyki oraz funkcje kulturowe, środowiskowe, estetyczne.

Wielofunkcyjność wsi i rolnictwa ukierunkowana była na poprawę efektów ekonomicznych (nowe miejsca pracy, większe dochody), które przynoszą także korzystne skutki społeczne (większa atrakcyjność życia wiejskiego, zahamowanie odpływu ludności). Rozwój funkcji pozarolniczych powinien być skore-

(new jobs, higher incomes), which also cause positive social effects (greater attractiveness of rural life, halting population outflow). The development of non-agricultural functions should be correlated with the nature of local resources and the endogenous potential of rural areas, and be of a bottom-up nature.

Multi-functionality applies to whole rural areas as well as to agriculture itself and specific farms. The effects of multi-functionality may be manifested in the form of commodity and non-market products, often of a conjugated nature, providing social benefits, including public goods (Adamowicz 2004). The specification of products of multi-functional agriculture is presented in Table 4.

lowany z charakterem zasobów lokalnych i potencjałem endogenicznym obszarów wiejskich i mieć charakter oddolny.

Wielofunkcyjność dotyczy zarówno całych obszarów wiejskich jak też samego rolnictwa i konkretnych gospodarstw rolnych. Efekty wielofunkcyjności mogą ujawniać się w postaci produktów towarowych jak i nierynkowych, często o charakterze sprzężonym, dających korzyści społeczne, w tym dobra o charakterze publicznym (Adamowicz 2004). Wyszczególnienie produktów rolnictwa wielofunkcyjnego zawiera tabela 4.

Table 4. Products of multi-functional agriculture

Tabela 4. Produkty rolnictwa wielofunkcyjnego

Commodity (market) products/ Produkty towarowe (rynkowe)	Products and services of a specific type/ Produkty i usługi o charakterze	Non-market products (non-marketable)/ Produkty nietowarowe (nierynkowe)	
		public goods/ o charakterze dóbr publicznych	social services/ o charakterze usług społecznych
Agricultural and food raw materials/ Surowce rolne i żywnościowe	self-supply for food products/ Samo zapotrzebowania w produkty żywnościowe	Healthy and safe food/ Zdrowa i bezpieczna żywność	Positive and negative externalities/ Pozytywne i negatywne efekty zewnętrzne
Processed foods/ Żywność przetworzona	Neighbourly assistance/ Pomoc sąsiedzka	Environmental protection and conservation/ Ochrona i konserwacja środowiska	Recycling of waste/ Recykling odpadów
Agrotourism services/ Usługi agroturystyczne	social services of self-supply character/ Usługi społeczne o charakterze samozapotrzebowaniowym:	Disaster prevention/ Zapobieganie klęskom żywiołowym	Agricultural landscape/ Krajobraz wiejski
Production services/ Usługi produkcyjne	- upbringing and care/ wychowanie i opieka, - care for the disabled and the elderly/ opieka nad niesprawnymi i starszymi.		
Other market products and services/ Inne produkty i usługi rynkowe			Cooperation and social climate/ Współpraca i klimat społeczny

Source: Adamowicz M., 2004, p. 30.

Źródło: Adamowicz M., 2004, s. 30.

The practical implementation of the concept of multi-functional rural development requires its integration into the policy framework, in this case the CAP and cohesion policy, as well as its inclusion in the spatial development system and environmental protection. Multi-functional development of rural areas should be a process that takes place on many levels and includes spatial, social and economic changes that enable residents to earn income from professional activity and improve their quality of life (Stanny 2012, Drygas, Zawalińska 2012). This development should be related to the use of the principles of the market economy and competitiveness, which does not mean the rejection of the need to support rural policy. As a complex process, it requires proper programming and scheduling.

Wprowadzenie praktyczne koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju wsi wymaga wmontowania jej w ramy prowadzonej polityki, w tym przypadku WPR oraz polityki spójności, a także uwzględnienie tej koncepcji w systemie zagospodarowania przestrzennego oraz ochronie środowiska. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich powinien być procesem, który zachodzi na wielu płaszczyznach i obejmuje zmiany przestrzenne, społeczne i gospodarcze, które umożliwiają mieszkańcom uzyskiwanie dochodów z aktywności zawodowej i podnoszenie jakości życia (Stanny 2012, Drygas, Zawalińska 2012). Powinien być ten rozwój związany z wykorzystaniem zasad gospodarki rynkowej i konkurencyjności, co nie oznacza odrzucenia potrzeby wspierania przez politykę wiejską. Jako proces złożony, wymaga odpowiedniego programowania i rozłożenia w czasie.

The development of new forms of economic activity should take into account the condition of the local natural environment and ensure social acceptance and recognition for the development of entrepreneurship, the use of internal potential, ensuring the continuity of implementation in small stages, supporting existing enterprises as well as the development of new ones, development of counselling and consulting, increasing financial outlays for research, the use of the state's economic policy, development of local identity among communities and entrepreneurs, and active involvement of institutions and educational institutions in shaping entrepreneurial attitudes among young people (Kłodziński 2006).

The above-mentioned conditions of activities shaping the implementation of the concept of multi-functional rural development in Poland refer to the European scale. The concept of multi-functional development is being constantly supplemented and enriched while maintaining its essence. This is how one should understand the position of the scientific and political community shaping the development of agriculture and rural areas expressed in the second Cork Declaration in 2016 entitled "A better life in rural areas." The second declaration consciously referred to the first one, but highlighted new elements, such as innovation, integration and indications relating to agricultural policy and rural policy. Bearing in mind that rural areas and communities play a key role in the strategy of sustainable development and in shaping attitudes towards climate change, the authors of the declaration expressed their conviction that Europe's rural resources will be able to meet current and future challenges in terms of supplying EU citizens with quality food, conducting a closed-cycle rural economy, expanding the scope of the bio-economy, using resources more efficiently, overcoming the challenges of climate change and reducing dependency on non-renewable energy sources. The authors expect the rural economy to be based more on increasing digitization, knowledge, innovation and bottom-up entrepreneurship. Agriculture and forestry, while still remaining important sectors of the rural economy, will be able to integrate into emerging new value chains and rural areas will be recognised by young people as an attractive place to live and work. Determined with the need to make better use of local potential and bottom-up development initiatives, they also indicate the strengthening the strategic orientation towards the selection of objectives and instruments of rural development policy. The innovative, integrated and inclusive policy of rural development and agriculture should be focused on the following priorities (EC; 2017):

1. Promoting rural prosperity - resulting from the potential of rural areas to provide innovation and beneficial solutions to current and future challenges.
2. Strengthening rural value chains and cooperation networks in the new rural business areas.

Rozwój nowych form działalności gospodarczej powinien uwzględniać stan lokalnego środowiska naturalnego i zapewnić społeczną akceptację i uznanie dla rozwoju przedsiębiorczości, wykorzystanie wewnętrznego potencjału, zapewnienie ciągłości wdrażania rozwoju w małych etapach, wspieranie istniejących jak i rozwój nowych przedsiębiorstw, rozwój doradztwa i konsultingu, zwiększenie nakładów finansowych na badania, wykorzystanie polityki gospodarczej państwa, rozwój lokalnej tożsamości wśród społeczności i przedsiębiorców oraz aktywne zaangażowanie instytucji i placówek oświatowych w kształtowanie postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży (Kłodziński 2006).

Zarysowane wyżej uwarunkowania działań kształtujących wdrażanie koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce odnoszą się do skali europejskiej. Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju jest ciągle uzupełniana i wzbogacana przy zachowaniu jej istoty. Tak należy traktować stanowisko środowiska naukowego jak i politycznego kształtującego rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich wyrażonego w drugiej Deklaracji z Cork w 2016 r. pt. "Lepsze życie na obszarach wiejskich". Druga deklaracja świadomie nawiązywała do pierwszej, jednak uwypuklono w niej nowe elementy takie jak innowacyjność, zintegrowanie i wskazania odnoszące się do polityki rolnej jak i polityki wiejskiej. Mając na uwadze, że obszary i społeczności wiejskie odgrywają kluczową rolę w strategii zrównoważonego rozwoju i kształtowaniu postaw wobec zmian klimatycznych, autorzy deklaracji wyrazili przekonanie, że zasoby wiejskie Europy będą w stanie sprostać bieżącym i przyszłym wyzwaniom w zakresie zaopatrzenia obywateli UE w dobrą jakościowo żywność, prowadzenia gospodarki wiejskiej w cyklu zamkniętym, poszerzenia zakresu biogospodarki, efektywniejszego wykorzystania zasobów, przezwyciężenia trudności wynikających ze zmian klimatycznych i obniżenia zależności od nieodnawialnych źródeł energii. Autorzy spodziewają się większego oparcia gospodarki wiejskiej na wzrastającej digitalizacji, zasobach wiedzy, innowacjach i oddolnej przedsiębiorczości. Rolnictwo i leśnictwo, pozostając nadal ważnymi sektorami gospodarki wiejskiej, będą w stanie włączyć się w tworzące się nowe łańcuchy wartości a obszary wiejskie zostaną uznane przez młodzież jako atrakcyjne miejsce do życia i pracy. Zeterminowani potrzebą lepszego wykorzystania lokalnego potencjału i oddolnych inicjatyw rozwojowych wskazują także na wzmocnienie strategicznego ukierunkowania na dobór celów i instrumentów wiejskiej polityki rozwojowej. Innowacyjna, zintegrowana i inkluzyjna polityka rozwoju wsi i rolnictwa powinna być zorientowana na następujące priorytety (EC; 2017):

1. Promowanie wiejskiego dobrobytu – wynikającego z potencjału wsi do dostarczania innowacji oraz korzystnych rozwiązań aktualnych i przyszłościowych wyzwań.
2. Wzmocnienie wiejskich łańcuchów wartości i sieci współpracy w sferze nowych obszarów biznesu wiejskiego.
3. Inwestowanie we wzmocnienie wiejskiej żywotności i witalności, co oznacza skupienie uwagi

3. Investing in strengthening rural vitality, which means focusing on investing in creating added value for society.
4. The preservation of the rural environment, with particular regard to the proper management of land resources, the provision of public goods and strengthening of the natural and cultural heritage.
5. Management of natural resources, such as water, soil and biodiversity so as to meet the growing demand for food, feed, fibres and other biological materials.
6. Encouraging actions to prevent and mitigate adverse climate change. These activities are related to the sequestration of carbon in rural areas and the conduct of a low-emission economy.
7. Forcing the economy based on knowledge and innovation.
8. Strengthening rural self-government and the efficiency of local administration.
9. The advancement of the delivery policy and simplification of the production processes.
10. Improving efficiency and responsibility. Public support for agriculture and rural areas must be subject to monitoring and reliable evaluation.

The participants of the conference and the creators of the Cork 2 declaration draw the attention of the creators of the rural development policy to the need of strengthening public awareness of the potential of rural areas for general development and the challenges they face.

Intelligent growth and development in the European Union's strategies

In order to maintain and improve its position in global competition, in 2000 the European Union adopted the Lisbon Strategy, the aim of which was to stimulate economic development, create a knowledge-based economy, guarantee growth of competitiveness and employment, ensure social cohesion and care for sustainable development and the natural environment. The implementation of this strategy did not bring the expected results, which was the reason for the renewal after a few years and the correction of its provisions. Member countries were obliged to prepare the national reform programs. The list of strategic objectives has been narrowed down to two, aimed at achieving sustainable economic growth and continuous employment growth. A number of financial and legal-institutional instruments as well as activities in the form of operational programs financed from the EU funds have been used to achieve these objectives. The Lisbon Strategy has also concerned agriculture and rural areas. The global financial crisis, which appeared in 2007, nullified the achieved effects and hindered further implementation of the Lisbon Strategy, at the same time revealing the structural weaknesses of the European economy. Due to the need for the implementation of changes in June 2010, the European Council adopted a new strategy for smart, sustainable and socially inclusive development — Europe 2020.

na inwestowaniu w tworzenie wartości dodanej dla społeczeństwa.

4. Zachowanie wiejskiego środowiska odnoszącego się zwłaszcza do odpowiedniego gospodarowania zasobami ziemi, dostarczania dóbr publicznych oraz umacnianie dziedzictwa o charakterze przyrodniczym i kulturowym.
5. Zarządzanie zasobami naturalnymi takimi jak woda, gleba i bioróżnorodność tak aby sprostać rosnącemu zapotrzebowaniu na żywność, pasze, włókna i inne materiały biologiczne.
6. Zachęcanie do działań zapobiegających niekorzystnym zmianom klimatu i niwelujących ich skutki. Działania te związane są z sekwestracją węgla na obszarach wiejskich i na prowadzeniu gospodarki niskoemisyjnej.
7. Forsowanie gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach.
8. Wzmocnienie wiejskiej samorządności i sprawności administracji lokalnej.
9. Zaawansowanie polityki dostaw i uproszczenie procesów produkcyjnych.
10. Poprawa sprawności i odpowiedzialności. Publiczne wsparcie dla rolnictwa i obszarów wiejskich musi być przedmiotem monitorowania i wiarygodnej ewaluacji.

Uczestnicy konferencji i twórcy deklaracji Cork 2 zwracają uwagę kreatorom polityki rozwoju wsi, że należy wzmacniać publiczną świadomość odnośnie potencjału obszarów wiejskich ich znaczenia dla rozwoju ogólnego i wyzwania jakie stoją przed nimi.

Inteligentny wzrost i rozwój w strategiach Unii Europejskiej

Unia Europejska w dążeniu do utrzymania i podnoszenia pozycji w globalnej konkurencji w 2000 r. przyjęła Strategię Lizbońską, której celem było zdynamizowanie rozwoju gospodarczego, stworzenie gospodarki opartej na wiedzy, zagwarantowanie wzrostu konkurencyjności oraz poziomu zatrudnienia, zapewnienie spójności społecznej oraz dbałość o zrównoważony rozwój i środowisko przyrodnicze. Wdrożenie tej strategii nie przyniosło spodziewanych efektów, co było przyczyną odnowienia po kilku latach i skorygowania jej zapisów. Kraje członkowskie zostały zobligowane do przygotowania krajowych programów reform. Zawężono listę celów strategicznych do dwóch, ukierunkowanych na osiągnięcie zrównoważonego wzrostu gospodarczego oraz trwałego wzrostu zatrudnienia. Do realizacji tych celów stosowano szereg instrumentów finansowych i prawno-instytucjonalnych oraz działania w postaci programów operacyjnych finansowanych z funduszy wspólnotowych. Strategia Lizbońska dotyczyła także rolnictwa i obszarów wiejskich. Światowy kryzys finansowy, który pojawił się w 2007 r. uniemożliwił dalszą realizację zamierzeń Strategii Lizbońskiej, odsłaniając przy tym słabości strukturalne europejskiej gospodarki. W związku z koniecznością wprowadzenia zmian w czerwcu 2010 r. Rada Europejska przyjęła nową strategię na rzecz inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjające-

While preparing the strategy, the EC proposed five goals to incorporate into the national development strategies for implementation in the period up to 2020, which include: activities in the fields of employment, research and innovation, climate change and energy, education and the fight against poverty. Three interlinked priorities have been established in the Europe 2020 strategy itself:

- Intelligent development - development of the economy based on knowledge and innovations
- Sustainable growth - meaning the development of an economy using effectively available resources, green economy and competition;
- Inclusive growth - encouraging greater employment, ensuring social and territorial cohesion.

Specific criteria have been laid down for individual parameters, all of which also apply to agriculture and rural areas. Within each of these three priorities, a number of objectives have been established that have been grouped in seven separate flagship initiatives: "Innovation Union", "young people on the move from school to work", "Digitalisation of Europe", "Europe of effective resources", "Industrial policy of the globalization era", "Agenda for new qualifications and resources", "European Platform for Combating Poverty". Three of these flagship initiatives refer directly to the smart growth priority. Smart growth means strengthening knowledge and innovation as the driving force of future development. This requires improving education, strengthening scientific research, promoting innovations, knowledge transfer across the whole Union, making full use of information and communication technologies, and ensuring that innovative ideas can be transformed into new products and services that will contribute to economic growth, quality improvement and meeting various challenges of modern times. The activities of this priority can be implemented at the EU, national and regional levels.

The priority entitled: "Intelligent growth" includes a wide range of activities and strategies aimed at environmental conservation, which serves to protect human health and environmental conditions, and which increase the attractiveness of the place and strengthen the economics and social structure of local systems. As a part of this concept, network connections in local communities were organized that meet a number of basic criteria, which include: land use structure, rural development structure, quality of housing conditions and recreation areas within housing estates, measures aimed at strengthening the identity of the territorial unit, protection of the open space and agricultural land, beauty of the landscape and sensitive elements of the environment, strengthening local communities, providing transport services, efficiency and management efficiency, stimulating cooperation and activation of various stakeholders in the local community.

The concept of smart growth that emerged in Europe in the last decade of the twentieth century referred initially to the cities. This concept was oriented towards saving resources, appropriate

go włączeniu społecznemu, strategię - Europa 2020.

Przygotowując strategię, KE zaproponowała do realizacji w okresie do 2020r. pięć celów do wkomponowania w narodowe strategie rozwojowe, do których należą; działania w obszarze zatrudnienia, badań i innowacji, zmian klimatycznych i energii, edukacji oraz zwalczania ubóstwa. W samej strategii Europa-2020 ustanowiono trzy wzajemnie powiązane priorytety:

- Inteligentny wzrost - rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach;
- Zrównoważony wzrost - oznaczający rozwijanie gospodarki wykorzystującej efektywnie dostępne zasoby, gospodarki zazielenionej i konkurencyjnej;
- Inklusywny wzrost - zachęcający do większego zatrudnienia, zapewniający spójność społeczną i terytorialną.

Ustanowiono konkretne kryteria dla poszczególnych parametrów, w których wszystkie odnoszą się także do rolnictwa i obszarów wiejskich. W ramach każdego z tych trzech priorytetów ustanowiono szereg celów, które zostały zgrupowane w siedmiu wyodrębnionych flagowych inicjatywach: „unia innowacji”, „młodzież w drodze od szkoły do pracy”, „digitalizacja Europy”, „Europa efektywnych zasobów”, „polityka przemysłowa ery globalizacji”, „agenda dla nowych kwalifikacji i zasobów”, „europejska platforma zwalczania ubóstwa”. Trzy, spośród wymienionych inicjatyw flagowych odnoszą się bezpośrednio do priorytetu dotyczącego inteligentnego wzrostu. Inteligentny wzrost oznacza wzmocnienie wiedzy i innowacji jako siły sprawczej przyszłego rozwoju. To wymaga poprawy edukacji, wzmocnienia badań naukowych, promowania innowacji, transferu wiedzy w całej Unii, pełnego wykorzystania technologii informacyjnych i komunikacji oraz zapewnienia, że innowacyjne idee mogą być przekształcone w nowe produkty i usługi, które przyczynią się do wzrostu ekonomicznego, podniesienia jakości pracy oraz sprostania różnym wyzwaniom współczesności. Działania tego priorytetu mogą być realizowane na szczeblu wspólnotowym, narodowym i regionalnym.

Priorytet pt. „Inteligentny wzrost” obejmuje szeroki wachlarz działań i strategii ukierunkowanych na konserwację środowiska, które służy ochronie zdrowia ludzi i warunków otoczenia, i które podnoszą atrakcyjność miejsca i wzmacniają ekonomikę i strukturę społeczną układów lokalnych. W ramach tej koncepcji organizowano powiązania sieciowe w społecznościach lokalnych, które spełniają szereg podstawowych kryteriów, do których zaliczono: strukturę użytkowania ziemi, strukturę zabudowy osiedli wiejskich, jakość warunków mieszkaniowych i terenów rekreacyjnych w obrębie osiedli, działania wzmacniające tożsamość jednostki terytorialnej, ochrona otwartej przestrzeni i ziemi rolniczej, piękna krajobrazu i wrażliwych elementów środowiska, wzmocnienie społeczności lokalnych, zapewnienie usług transportowych, sprawności i efektywności zarządzania, pobudzenie współpracy i aktywizacja różnych interesariuszy w danej społeczności lokalnej.

spatial planning, organization of transport flows, reduction of costs resulting from the sprawl of the cities, etc. (Stawasz, Sikora-Fernandez 2015). With regard to smart cities, attention has been paid to the use of innovations and information technologies to create interactivity and efficiency of urban infrastructure. In building smart cities, the need to invest in human capital and social capital, communication infrastructure, strengthening sustainable economic development, rational use of resources and participation of citizens in development programs were pointed out.

The following six elements were distinguished in the smart city model: environment, people, quality of life, management, mobility, economy, research and innovation. N. Caminos (2008), defines a smart city as a territory with high potential for learning and innovation, equipped with the creativity of its inhabitants, with knowledge-generating institutions, with communication infrastructure and effective management. The concept of "smart city" combines several concepts of urban development and in Europe has been quickly transferred to the sphere of regional development, and recently also to the problems of rural development.

As part of the "Smart Growth" priority of the Europe 2020 Strategy, the concept of smart specializations for countries and regions was developed. This concept has also been incorporated into other strategies and included in the financing framework in the 2014-2020 financial perspective (Adamowicz 2016). The concept of smart specializations of regions took shape in 2008, in 2010-2014 it was developed and included in the framework of the Europe 2020 strategy (Kardas 2014). From that time on, it became the subject of interest of both politicians and scientists. It focused on both theoretical knowledge as well as practical experience related to the territorial development and regional policy of the European Union. It has been used especially to support innovation and innovation. Of course, this also applied to agriculture and rural areas.

The organizational and institutional framework and guides were created for the practical implementation of the concept. The idea of smart specializations is based on the assumption that the EU member states, or any other region, cannot independently achieve satisfactory results in all areas of the economy, especially in the sphere of new technologies and innovations (Pilarska 2014). Smart specializations provide opportunities for achieving economic growth in all regions or countries, both more and less developed. This concept has two sides. The first one requires focusing on the selected areas where the potential is to be fully exploited and the other ones requires focusing on specific domains to coordinate unique areas of competence in the region (Foray et al. 2011). Regional Innovation Strategies as well as development strategies for individual regions developed in Poland for the years 2014-2020 proposed reaching selected specializations through processes of transformation, modernization, diversification or radical transformation. In many

Pojęcie inteligentnego wzrostu, które pojawiło się w Europie w ostatniej dekadzie XX wieku odnosiło się początkowo do miast. Koncepcja ta oznaczała ukierunkowane na oszczędzanie zasobów, odpowiednie planowanie przestrzenne, organizację przepływów transportowych, ograniczenie kosztów wynikających z rozlewania się miast itp. (Stawasz, Sikora-Fernandez 2015). W odniesieniu do inteligentnych miast zwrócono uwagę na wykorzystanie innowacji i technologii informacyjnych służących budowaniu interaktywności i efektywności infrastruktury miejskiej. W budowaniu inteligentnych miast wskazywano na potrzebę inwestowania w kapitał ludzki i kapitał społeczny, infrastrukturę komunikacyjną, wzmocnienie ekonomicznego rozwoju zrównoważonego, racjonalne wykorzystanie zasobów i partycypację obywateli w programach rozwoju.

W modelu miasta inteligentnego wyróżniono sześć następujących elementów: środowisko, ludzie, jakość życia, zarządzanie, mobilność, gospodarka, badania i innowacje. N. Caminos (2008), określa inteligentne miasto jako terytorium o dużym potencjale uczenia się i innowacji, wyposażone w kreatywność swoich mieszkańców, z instytucjami tworzącymi wiedzę, z infrastrukturą komunikacyjną i efektywnym zarządzaniem. Pojęcie „smart city” łączy w sobie kilka koncepcji rozwoju miast i w Europie zostało przeniesione szybko na sferę rozwoju regionalnego, a ostatnio także na problematykę rozwoju wiejskiego.

W ramach priorytetu „Inteligentny wzrost” Strategii Europa 2020 wypracowano koncepcję inteligentnych specjalizacji dla krajów i regionów. Koncepcja ta została inkorporowana także do innych strategii i włączona w ramy finansowania w perspektywie finansowej 2014-2020 (Adamowicz 2016). Konkretyzacja pojęcia inteligentnych specjalizacji regionów miało miejsce w 2008 r., w latach 2010-2014 nastąpiło jej rozwinięcie i wpisanie w ramy strategii Europa 2020 (Kardas 2014). Odtąd stała się przedmiotem zainteresowania zarówno polityków jak i naukowców. Skupiono w niej zarówno wiedzę teoretyczną jak i doświadczenie praktyczne, związane z rozwojem terytorialnym i polityką regionalną Unii Europejskiej. Została wykorzystana zwłaszcza do wspierania innowacji i innowacyjności. Dotyczyło to oczywiście również rolnictwa i obszarów wiejskich.

Dla praktycznego wdrożenia koncepcji stworzono ramy organizacyjne i instytucjonalne oraz przewodniki. Idea inteligentnych specjalizacji jest oparta na założeniu, że kraje członkowskie UE, czy jakkolwiek inny region, nie mogą samodzielnie osiągać satysfakcjonujących efektów we wszystkich dziedzinach gospodarki, a szczególnie w sferze nowych technologii i innowacji (Pilarska 2014). Inteligentne specjalizacje dostarczają możliwości osiągnięcia wzrostu ekonomicznego we wszystkich regionach czy krajach, zarówno w lepiej jak i w słabiej rozwiniętych. Koncepcja ta ma bowiem dwie strony. Pierwsza wymaga skupiania się na wybranych obszarach, w których dąży się do pełnego wykorzystania istniejącego potencjału, a druga wymaga koncentracji na specyficznych domenach w celu koordynowania i oryginalnych obszarów kompetencji w regionie (Foray i in.

regions, bio-economy and rural tourism have emerged as the leading destination among selected smart specializations.

The vision of rural areas outlined in the second Cork Declaration in 2016 "Better life in rural areas" drew attention to the ongoing differences between the city and the countryside, especially in the field of digitization, transport, communication, stage of development of services and others. The Cork2 Declaration has become the basis for reflection on the future of villages in the EU member states. An attempt to create a vision of sustainable development of rural areas gave birth to the concept of "intelligent villages". This concept is becoming an integral part of the development strategies of regions and territories. Strengthening the ties between the city and the countryside is a key factor in the effectiveness of this concept. It is also important to integrate the various activities already carried out into a coherent program. The intention is to construct something more solid than the simple blocking of activities, to provide a transparent interpretation for politicians, entrepreneurs and other stakeholders in order to determine the needs and development opportunities of individual territorial systems. The concept of "smart villages" includes both rural settlements and the surrounding rural areas. It includes rural communities and existing resources in terms of creating new development opportunities. Traditional and new networks in this concept are supported by digitization, information technologies, innovations and better use of knowledge for developing benefits for entrepreneurs and people. The proposed concept does not have the character of a single model combining investment in infrastructure, development of entrepreneurship, human capital and capital building inherent in local communities. Concluding, implementing the "smart village" idea draws attention to computerization, access to health care and other basic services, innovative environmental solutions, management of agricultural waste in the closed cycle, promotion of local products using information technology, implementation and use of smart specializations in agriculture, food economy and tourist and cultural activities (EC 2017). The concept can be implemented under the common policy, PS, science policy, transport policy and social policy or spatial development policy of the country.

Coordination and interactions of community policies towards rural areas

The development of rural areas under the common policy is supported in a uniform manner on the territory of individual countries. The management of other community policies, mainly cohesion policy, has been regionalised. The province self-governments

(2011). Regionalne Strategie Innowacji a także strategie rozwoju poszczególnych regionów opracowane w Polsce dla lat 2014-2020 proponowały dojście do wybranych specjalizacji przez procesy transformacji, modernizacji, dywersyfikacji czy radykalnej transformacji. W wielu regionach czołowe miejsce wśród wybranych inteligentnych specjalizacji pojawiła się biogospodarka i związana z obszarami wiejskimi turystyka.

Wizja obszarów wiejskich nakreślona w drugiej deklaracji z Cork w 2016 r. „Lepsze życie na obszarach wiejskich” zwracała uwagę na ciągle występujące różnice między miastem i wsią, zwłaszcza w zakresie digitalizacji, transportu, komunikacji, stanu rozwoju usług i in. Deklaracja Cork2 stała się podstawą refleksji dotyczącej przyszłości wsi w krajach członkowskich UE. Próba stworzenia wizji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich zrodziła koncepcję „inteligentnych wsi”. Koncepcja ta staje się aktualnie integralną częścią strategii rozwojowych regionów i terytoriów, Kluczowym czynnikiem skuteczności tej koncepcji jest wzmocnienie więzi między miastem i wsią. Ważne jest też zintegrowanie różnych, już prowadzonych działań w spójny program. Zamiarem jest skonstruowanie czegoś bardziej solidnego niż proste blokowanie działań, zapewnienie przejrzystej wykładni dla polityków, przedsiębiorców i innych interesariuszy celem określenia potrzeb i możliwości rozwojowych poszczególnych układów terytorialnych. Koncepcja inteligentnych wsi obejmuje zarówno osiedla wiejskie jak i otaczające tereny wiejskie. Obejmuje społeczności wiejskie oraz istniejące zasoby pod kątem kreowania nowych możliwości rozwojowych. Tradycyjne i nowe sieci powiązań w tej koncepcji wspierane są przez digitalizację, technologie informacyjne, innowacje i lepsze wykorzystanie wiedzy dla rozwijania korzyści dla przedsiębiorców i ludności. Proponowana koncepcja nie ma charakteru jednolitego modelu łączącego inwestowanie w infrastrukturę, rozwój przedsiębiorczości, kapitału ludzkiego i budowania kapitału tkwiącego w społecznościach lokalnych. Konkretyzując, wdrażanie idei „smart village” zwraca uwagę na informatyzację, dostęp do służby zdrowia i innych podstawowych usług, innowacyjne rozwiązania dotyczące środowiska, gospodarowanie odpadami rolniczymi w cyklu zamkniętym, promowanie lokalnych produktów przy pomocy technologii informacyjnych, wdrażanie i wykorzystanie inteligentnych specjalizacji w rolnictwie, gospodarce żywnościowej oraz działalności turystycznej i kulturalnej (EC 2017). Koncepcja może być wdrażana w ramach WPR, PS, polityki naukowej, polityki transportowej i polityki społecznej czy polityki przestrzennego zagospodarowania kraju.

Koordinacja i interakcje polityk wspólnotowych wobec obszarów wiejskich

Rozwój obszarów wiejskich w ramach WPR wspierany jest w sposób jednolity na obszarze poszczególnych krajów. Zarządzanie innymi politykami wspólnotowymi, głównie polityką spójności, zostało zregionalizowane. Ważną rolę w alokacji środków

that run regional operational programs perform an important role in the allocation and management of funds. For the effective use of resources, it is necessary to coordinate activities carried out under various policies. The development policy covering rural areas remaining in symbiosis with the cities located among them offers more complete possibilities. The rural-urban partnership requires closer coordination and integration of the common and regional policy. With regard to the common policy, this should weaken its sectorial character, and with regard to regional policy, greater coherence with the second pillar of the common policy, and hence with the rural development policy.

Conditions for shaping urban-rural partnership are created both in strategies developed in the country and at the EU level. The National Strategy for Regional Development 2010-2020: Regions, Cities, Rural Areas, adopted in 2010, was the national document to conduct a more integrated policy of economic and social development in the province system. Within the EU, the basis for territorial cohesion was created by the Lisbon Treaty on the functioning of the EU, implemented at the end of 2009, which, inter alia, confirms the Union's strive to reduce disparities in the level of development of various regions and backwardness of the least favored regions. Among the regions mentioned, particular attention is paid to rural areas, areas undergoing industrial restructuring and regions that suffer from severe and long-term adverse natural and demographic conditions.

Urban-rural partnership can be an important way to strengthen territorial cohesion. This concept was reflected in the Territorial Agenda of EU 2020, as well as in other documents of EU institutions. The need to support such a partnership was already proposed in 2006 by M. Kłodziński. This need was indicated when defining the development in the OECD report in 2013 entitled "Partnerstwo wiejsko-miejskie: zintegrowane podejście do rozwoju gospodarczego" (Rural-urban partnership: an integrated approach to economic development) (OECD, 2013). This report emphasizes the need to define, in the first stage of determining functional regions, the scope of the space in which relations, interdependencies and interactions between the city and the countryside occur (Nurzyńska 2014).

Conclusions

1. The village has traditionally been associated with agriculture. At present, agriculture remains the main sector of the rural economy despite the relative shrinking of this department. As a result of economic development, political changes and European integration, the economic and social structure of the village is changing, non-agricultural functions of rural areas and agriculture are developing. Rural areas reveal their public functions, thus becoming an increasingly important subject of interest to various concepts of development strategies and policies.

i ich zarządzaniem spełniają samorządy województw, które prowadzą regionalne programy operacyjne. Dla efektywnego wykorzystania środków niezbędne jest koordynowanie działań prowadzonych w ramach różnych polityk. Pełniejsze możliwości stwarza prowadzenie polityki rozwojowej obejmującej terytory wiejskie pozostające w symbiozie z położonymi wśród nich miastami. Partnerstwo wiejsko-miejskie wymaga zwłaszcza ściślejszej koordynacji i integracji WPR oraz polityki regionalnej. W odniesieniu do WPR powinno to osłabiać jej sektorowy charakter, a w odniesieniu do polityki regionalnej większą spójność z II filarem WPR, a więc z polityką rozwoju wsi.

Warunki do kształtowania partnerstwa miejsko-wiejskiego tworzone są zarówno w strategiach opracowanych w kraju jak i na szczeblu unijnym. Krajowym dokumentem do prowadzenia bardziej zintegrowanej polityki rozwoju gospodarczo-społecznego w układzie wojewódzkim stała się, przyjęta w 2010 r. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie. W ramach UE podstawę dla spójności terytorialnej stworzył Traktat Lizboński o Funkcjonowaniu UE, wprowadzony w życie z końcem 2009 r., który posiada m. in zapis potwierdzający dążenie Unii do zmniejszenia dysproporcji w poziomie rozwoju różnych regionów oraz zacofania regionów najmniej uprzywilejowanych. Wśród regionów, o których mowa, szczególną uwagę poświęca się obszarom wiejskim, obszarom podlegającym restrukturyzacji przemysłu i regionom, które cierpią wskutek poważnych i długotrwałych niekorzystnych warunków przyrodniczych i demograficznych.

Partnerstwo miejsko-wiejskie może być przy tym istotnym sposobem wzmacniania spójności terytorialnej. Koncepcja ta znalazła wyraz w Agendzie Terytorialnej UE 2020, a także w innych dokumentach instytucji unijnych. Potrzebę wspierania takiego partnerstwa postulował już w 2006 r. M. Kłodziński. Na tę potrzebę wskazano, przy okazji definiowania rozwoju w raporcie OECD w 2013 r. pt. "Partnerstwo wiejsko-miejskie: zintegrowane podejście do rozwoju gospodarczego" (OECD, 2013). Raport ten wypukla potrzebę określenia w pierwszym etapie wyznaczenia regionów funkcjonalnych zakresu przestrzeni, w której zachodzą relacje, współzależności i interakcje między miastem a wsią (Nurzyńska 2014).

Wnioski

1. Wieś tradycyjnie kojarzona była z rolnictwem. Aktualnie rolnictwo pozostaje nadal głównym sektorem gospodarki wiejskiej mimo względniego kurczenia się tego działu. W wyniku rozwoju gospodarczego, przemian ustrojowych oraz integracji europejskiej zmienia się struktura gospodarcza i społeczna wsi rozwijają się pozarolnicze funkcje wsi i rolnictwa. Obszary wiejskie ujawniają swoje funkcje publiczne, stając się tym samym coraz ważniejszym przedmiotem zainteresowania różnych koncepcji strategii i polityk rozwojowych.

2. Within the framework of European integration, agriculture has been subject to the impact of the common agricultural policy, one of the most important policies of the European Union, ensuring external protection and strong internal support from the common budget. Adaptation of agricultural intervention to changing conditions and needs led to the separation and continuous strengthening of the second pillar of the common agricultural policy, aimed at supporting the development of non-agricultural functions of the village and non-agricultural economy in rural areas. Rural areas use more and more support of cohesion policy and other development programs.
3. Uncoordinated, with different sources of funding and not always effective rural development programs, have been the subject of analysis and evaluation of both research centers as well as political and practical environments - the effects of which are used in public management of rural development processes. New innovative concepts and development strategies are being created, and the common agricultural policy and cohesion policy are subject to constant adjustments which affect the nature and extent of support for agriculture and rural areas.
4. Although there is a tendency to distinguish and strengthen the rural development policy, it is justified to continue to maintain strong links between the first and second pillars of the common agricultural policy, as well as between the common agricultural policy and the cohesion policy. It is also necessary to strengthen the unification of the rules for the use of funds from various community funds for the purposes of rural development as well as the coordination of their practical use. An important role can be played by the implementation of smart village concepts and the urban-rural partnership.
2. W ramach integracji europejskiej rolnictwo od początku było przedmiotem oddziaływania wspólnej polityki rolnej, jednej z najważniejszych polityk Unii Europejskiej, zapewniającej ochronę zewnętrzną i silne wsparcie wewnętrzne ze wspólnego budżetu. Dostosowanie interwencjonizmu rolnego do zmieniających się uwarunkowań i potrzeb doprowadziło do wyodrębnienia się i ciągłego umacniania II Filara wspólnej polityki rolnej, ukierunkowanego na wspieranie rozwoju pozarolniczych funkcji wsi i nierolniczej gospodarki na obszarach wiejskich. Obszary wiejskie korzystają coraz więcej ze wsparcia polityki spójności i innych programów rozwojowych.
3. Nieskoordynowane, mające różne źródła finansowania i nie zawsze efektywne programy rozwojowe obszarów wiejskich stały się przedmiotem analizy i oceny zarówno ośrodków naukowych jak też środowisk politycznych i praktycznych – których efekty są wykorzystywane w publicznym zarządzaniu procesami rozwoju obszarów wiejskich. Tworzone są nowe innowacyjne koncepcje i strategie rozwoju, ciągłym korektom poddawana jest wspólna polityka rolna i polityka spójności, które oddziałują na charakter i rozmiary wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich.
4. Chociaż obserwuje się tendencje do wyodrębnienia i wzmocnienia polityki rozwoju obszarów wiejskich zasadne jest dalsze utrzymanie silnych więzi między I i II filarem wspólnej polityki rolnej, a także między wspólną polityką rolną a polityką spójności. Niezbędne jest także silniejsze ujednoczenie zasad wykorzystania środków z różnych funduszy wspólnotowych na cele rozwoju obszarów wiejskich a także koordynacja praktycznego ich wykorzystania. Ważną rolę może odegrać wdrażanie koncepcji inteligentnych wsi i partnerstwa miejsko-wiejskiego.

References/ Literatura:

1. Adamowicz, M. (2004). Wielofunkcyjne gospodarstwa rolne jako podmiot w rozwoju wsi i rolnictwa. W: *Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji* (s. 25-42). Warszawa: Wyd. SGGW.
2. Adamowicz, M. (2016). Smart specialization as a way of strengthening the innovation potential of regions. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia*, 15(4), 5-15.
3. Adamowicz, M. (2017). Wsparcie rolnictwa Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych na tle zmian w polityce rolnej krajów OECD. W: A. Chlebicka (red.), *Integracja europejska jako determinanta polityki wiejskiej: aspekty ekonomiczne* (s. 7-35). Warszawa: FAPA.
4. Caminos, N. (2008). *Intelligent cities and globalisation of innovation networks*. London and New York: Routledge.
5. Czyżewski, A., Stepień, S. (2011). Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej po 2013 r. a interesy polskiego rolnictwa. *Ekonomista*, 1, 9-36.
6. European Commission, 2017, *EU Action for Smart Villages*. Komunikat Komisji z 12.04.2017.
7. Foray, D., David, P., Hall, B. H. (2011). *Smart Specialisation: From Academic Idea to Political Instrument, the Surprising Career of a Concept and the Difficulties Involved*.
8. Kardas, M. (2014), Inteligentna specjalizacja – nowa koncepcja polityki innowacyjnej. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 2(50), 121-135.
9. Komisja Europejska (2006). *Polityka Unii Europejskiej w zakresie rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013*, Luksemburg.
10. Kłodziński, M. (2006). *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*. Warszawa: IRWiR PAN, SGGW.
11. Kokocińska, K. (2010). *Polityka regionalna w Polsce i w Unii Europejskiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UMA.
12. Komisja Europejska (2007). *Budżet ogólny Unii Europejskiej na rok finansowy 2007*.
13. Mazurek, J. (2010). Rozwój obszarów wiejskich w Polsce – przegląd koncepcji teoretycznych. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej*, 14, 61-81.

14. Nurzyńska, I. (2014). Nowe koncepcje i instrumenty polityki regionalnej w Unii Europejskiej a rozwój obszarów wiejskich w Polsce. *Wieś i Rolnictwo*, 4(165), 27-43.
15. OECD 2006 Rural Policy Review. *The New Rural Paradigm: Policy and Governance*, Paris.
16. OECD 2013 Rural Urban Partnerships: *An Integrated Approach to Economic Development*.
17. Oleszko-Kurzyńska, B. (2010). Rozwój obszarów wiejskich jako priorytet wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, XLIV, sectio H, 103, 103-117.
18. Regider, J. G. (2012). Present and future european rural policy. *Wieś i Rolnictwo*, 1, 39-44.
19. Pilarska, Cz. (2014). Koncepcja smart specialisation w polityce ekonomicznej Unii Europejskiej. *Studia Europejskie*, 4, 59-81.
20. Rakowska, J. (2013). *Klasyfikacje obszarów – kryteria, definicje, metody delimitacji. Studium metodyczno-statystyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Wieś Jutra.
21. Rosner, A., Stanny, M. (2017). *Socio-economic development of rural areas in Poland, Forum Inicjatyw Rozwojowych*. Warszawa.
22. *Rozporządzenie Rady UE Nr 1290/2005 z dnia 20 czerwca 2006 r. w sprawie finansowania Wspólnej Polityki Rolnej*.
23. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE Nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rady na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylenie Rozporządzenia Rady (UE) Nr 1698/2005 Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 20.12.2013.*
24. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE Nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie ustanawiając wspólne przepisy dotyczące funduszy europejskich- uchylając rozporządzenie 1083/2006, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 20.12.2013.*
25. Rural Development in the European Union-Statistical and Economic information, Raport 2006-2013.
26. Russel, P. (2012). Ewolucja wieloletnich ram finansowych Unii Europejskiej. *Studia BAS*, 2(31), 87-108.
27. Siemiński, J.L. (1996). Koncepcja rozwoju obszarów wiejskich w procesie transformacji ustrojowej Polski lat dziewięćdziesiątych, W: M. Kozakiewicz (red.), *Wieś i Rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych*. Warszawa: PAN, IRWiR.
28. Sołek, K. (2017). *Oddziaływanie funduszy europejskich na proces rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich województwa podkarpackiego*. Rozprawa doktorska SGGW, Warszawa.
29. Stanny, M. (2012). Społeczno-ekonomiczne zrównoważenie obszarów wiejskich, W: *Raport o stanie wsi. Polska Wieś*, Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar.
30. Stawasz, D., Sikora-Fernandez, D. (2015), *Zarządzanie w polskich miastach zgodnie z koncepcją Smart City*. Warszawa.
31. Stola, W. (1993). *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, PAN, IGiPZ, Dokumentacja geograficzna, Z. 3, Warszawa.
32. Wieliczko, B. (2006). *Polityka Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich*. Studia i Monografie IERiGŻ, 134, Warszawa.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**INTELLIGENT DEVELOPMENT OF THE COUNTRYSIDE –
THE CONCEPT OF *SMART VILLAGES*: ASSUMPTIONS, POSSIBILITIES
AND IMPLEMENTATION LIMITATIONS**

**INTELIWENTNY ROZWÓJ WSI – KONCEPCJA *SMART VILLAGES*: ZAŁOŻENIA,
MOŻLIWOŚCI I OGRANICZENIA IMPLEMENTACYJNE**

Danuta Guzal-Dec^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Guzal-Dec, D. (2018). Intelligent development of the countryside - the concept of *smart villages*: assumptions, possibilities and implementation limitations/ Inteligentny rozwój wsi – koncepcja *smart villages*: założenia, możliwości i ograniczenia implementacyjne. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 32-49.
<https://doi.org/10.2478/ers-2018-0023>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: O21, O35

Submitted:
September 2018

Accepted:
September 2018

Tables: 1
Figures: 1
References: 52

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: O21, O35

Zgłoszony:
Wrzesień 2018

Zaakceptowany:
Wrzesień 2018

Tabela: 1
Rysunki: 1
Literatura: 52

Summary

Subject and purpose of work: The article presents the concept of *smart villages* formulated in EU documents. Its purpose is to characterize the concept of *smart villages* - its assumptions, possibilities and implementation limitations.

Materials and methods: Literature studies and the analysis of documents.

Results: A comparative analysis of the *smart villages* and smart city concept was performed. The theoretical foundations and the determinants of its implementation were discussed.

Conclusions: The concept of *smart villages* provides an answer to the search for ways of implementing the concept of sustainable development. The concept is in the initial phase of its formulation and application. It is intended to strengthen the territorial capital of the countryside, while social and technological innovations are a tool for its implementation. Among the barriers to implementing this concept the following ones have to be mentioned: low openness of the rural community to change, low innovation capacity and low level of social capital, low capacity of the local markets, spatial distance, poorly developed transport and communication network.

Keywords: *smart villages* concept, *smart city* concept, rural areas, bottom-up development, territorial capital, amenities

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Praca przedstawia koncepcję *smart villages* sformułowaną w dokumentach UE. Celem pracy jest charakterystyka koncepcji *smart villages* – jej założeń, możliwości i ograniczeń implementacyjnych.

Materiały i metody: Studia literaturowe oraz analiza dokumentów.

Wyniki: Dokonano analizy porównawczej koncepcji *smart villages* i *smart city*. Omówiono podstawy teoretyczne i uwarunkowania jej wdrażania.

Wnioski: Koncepcja *smart villages* stanowi odpowiedź na poszukiwanie sposobów urzeczywistnienia koncepcji zrównoważonego rozwoju. Koncepcja znajduje się w początkowej fazie formułowania i aplikacji. Koncepcja ma służyć wzmocnieniu kapitału terytorialnego wsi, narzędziem realizacji są innowacje społeczne i technologiczne. Wśród barier wdrażania koncepcji wymienić należy: małą otwartość społeczności wiejskiej na zmiany, niską zdolność innowacyjną i poziom kapitału społecznego, niewielką chłonność lokalnych rynków, dystans przestrzenny, słabo rozwiniętą sieć transportową i komunikacyjną.

Słowa kluczowe: koncepcja *smart villages*, koncepcja *smart city*, obszary wiejskie, rozwój oddolny, kapitał terytorialny, lokalne udogodnienia

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr hab., prof. Danuta Guzal-Dec, (ORCID 0000-0002-2143-1649), Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych, ul. Siderska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Polska; tel. +48 83 344 99 05; danuta_guzal-dec@wp.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Danuta Guzal-Dec. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The territorial development observed in the second half of the twentieth century usually contributed to increasing inequality and growing competition between territories, hence the need to resort to policies which emphasize balance, social cohesion and competition at the same time. The goals of sustainable development and competition, despite being in conflict in a superficial analysis, can be successfully combined in the concept of intelligent development (Szczech-Pietkiewicz, 2015).

Theoretical sources of the concept of intelligent development in relation to territorial systems can be found in a number of theories and concepts of socio-economic and territorial development - theories of territorial competitiveness, innovation, human capital, social capital, the concept of territorial embeddedness, territorial production systems, innovative environment, growth centres, core and periphery (Dudek, Karwat-Woźniak, Wrzochalska et al., 2016).

In the European Union's policy for rural development, the concept of *smart villages* emerged in order to address the need to implement the Europe 2020 strategy, whose priorities are: intelligent, sustainable and inclusive development. The concept of intelligent development along with the concept of inclusive development is the answer to the search for the ways of implementing the concept of sustainable development against deepening problems of rural development, including especially peripheral areas (depopulation of rural areas and the outflow of young people) and challenges related to the climate change. In the European Union documents, the concept of *smart villages* appeared only recently¹.

The concept is formulated as, to some extent, an analogy to the concept of the *smart city* (in terms of conceptualization and operationalization, where 6 basic smart dimensions are indicated: smart management, economy, mobility, natural environment, society and quality of life) and a tool for implementation *smart specialization*. In the European Union, the concept of *smart villages* arises in reference to the cohesion and strengthening the rural development, while in the US intelligent rural development is related to the spatial planning and relies on actions which suppress the spontaneous growth of cities (*urban sprawl*) (Daniels, 2001).

In the European Commission's document (*EU Action...*, 2017) we find that this concept refers to "rural areas and communities that want to base their development on their strengths and resources. In *smart villages*, traditional and new networks and services are strengthened by the means of digital technologies, telecommunications, innovation and better use of knowledge, for the benefit of residents

¹ EU Action for Smart Villages. European Commission 2017, Opinion Villages and small towns as catalysts for rural development, European Economic and Social Committee, 2017; Bled Declaration for a Smarter Future of the Rural Areas in EU, European Parliament and European Commission, April 2018, Smart villages revitalizing rural services, EU Rural Review No. 26, 2018, Digital and social innovation in rural services, EAFRD Projects Brochure, 2018.

Wstęp

Obserwowany w drugiej połowie XX. wieku rozwój terytorialny przyczyniał się zwykle do wzrostu nierówności i narastania relacji konkurencji pomiędzy terytoriami, stąd potrzeba odwołania się do polityk, które kładą nacisk na równowagę, spójność społeczną i konkurencyjność jednocześnie. Wykluczające się w powierzchownej analizie cele zrównoważonego rozwoju i konkurencyjności mogą być z sukcesem połączone w koncepcji inteligentnego rozwoju (Szczech-Pietkiewicz, 2015).

Teoretycznych źródeł koncepcji inteligentnego rozwoju w odniesieniu do układów terytorialnych należy poszukiwać w szeregu teorii i koncepcji rozwoju społeczno-gospodarczego i terytorialnego – teorii konkurencyjności terytorialnej, innowacji, kapitału ludzkiego, kapitału społecznego, koncepcji zakorzenienia terytorialnego, terytorialnych systemów produkcyjnych, środowiska innowacyjnego, biegunów wzrostu, rdzenia i peryferii (Dudek, Karwat-Woźniak, Wrzochalska i in., 2016).

W polityce rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej koncepcja *smart villages* pojawiła się wobec potrzeby wdrażania założeń Strategii Europa 2020, której priorytetami są rozwój: inteligentny, zrównoważony i inkluzywny. Koncepcja inteligentnego rozwoju obok koncepcji inkluzywnego rozwoju stanowi odpowiedź na poszukiwanie sposobów urzeczywistnienia koncepcji zrównoważonego rozwoju wobec pogłębiających się problemów rozwoju obszarów wiejskich w tym szczególnie obszarów peryferyjnych (wyludnianie się obszarów wiejskich i odpływ młodzieży) i wyzwań związanych ze zmianami klimatycznymi. W dokumentach Unii Europejskiej pojęcie *smart villages* pojawia się od niedawna¹.

Koncepcja formułowana jest jako, w pewnym stopniu, analogia do koncepcji *smart city* (w zakresie konceptualizacji i operacjonalizacji, gdzie wskazuje się na 6 podstawowych wymiarów smart: inteligentne zarządzanie, gospodarka, mobilność, środowisko naturalne, społeczeństwo i jakość życia) i narzędzie realizacji *smart specialization*. W Unii Europejskiej koncepcja *smart villages* pojawia się w odniesieniu do spójności i wzmocnienia rozwoju obszarów wiejskich, z kolei w USA inteligentny rozwój wsi wiąże się z dziedziną planowania przestrzennego i polega na działaniach hamujących żywiołowy rozrost miast (*urban sprawl*) (Daniels, 2001).

W dokumencie Komisji Europejskiej (*EU Action...*, 2017) znajdujemy zapis, że koncepcja ta odnosi się do „obszarów wiejskich i społeczności, które chcą opierać rozwój o swoje mocne strony i posiadane zasoby. W *smart villages* tradycyjne i nowe sieci i usługi są wzmocnione za pomocą technologii cyfrowych, telekomunikacyjnych, innowacji i lepszego wykorzystania wiedzy, z korzyścią dla mieszkańców i przedsię-

¹ EU Action for Smart Villages, European Commission 2017, Opinion Villages and small towns as catalysts for rural development, European Economic and Social Committee, 2017; Bled Declaration for a Smarter Future of the Rural Areas in EU, European Parliament and European Commission, April 2018, Smart villages revitalizing rural services, EU Rural Review No 26, 2018, Digital and social innovation in rural services, EAFRD Projects Brochure, 2018.

and enterprises. "However, the convergence with the promotion of that local development model can already be found in the Declaration of the European Commission in Cork, 1996 "Viable rural areas". In the justification of the priorities indicated therein: socio-economic diversification of rural areas and sustainability, we find: "Support for the diversification of the economic and social activities must focus on providing a framework for self-sustaining private initiatives and local communities: business services, appropriate infrastructure, education, training, integration of the advances in the information technology, strengthening the role of small towns as an integral part of the rural areas, as well as promoting the development of vital rural communities and renewal of the countryside. Policies should promote rural development which maintains the quality of European rural landscapes (natural resources, biodiversity and cultural identity)" (*The Cork...*, 1996).

The EU LEADER initiative is considered to be the catalyst for the implementation of the concept since the beginning of its functioning in 1991, especially now in the CLLD (*community-led local development*)/RKSL as it is a manifestation of the inclusion of the territorial approach into the concept of rural development. Currently, the idea of *smart villages* has been indicated as a tool for implementing the goals and the recommendations of the Cork Declaration from 2016 - "Better life in rural areas" which is the continuation and the development of the Cork Declaration from 1996 (*Cork 2.0...*, 2016; *Bled Declaration...*, 2018).

As suggested by McCann and Ortega-Argilés (2013), intelligent rural development is not an universal concept. The possibility of implementing smart specialization, which exists in most of the peripheral regions, is to focus on building specialized connections with urban markets. In reference to rural areas, the greatest opportunities for adaptation of concepts occur in the areas adjacent to urban growth centres. Contemporary research provides concurrent evidence whereby the role of growth centres is not exclusively attributed to agglomeration areas. In peripheral regions, internal post-development impulses may also be triggered (Isserman Feser, Warren, 2009; Rappaport, 2009; Gosnell, Abrams, 2011) e.g. by using local *amenities* (Markenson, Deller, 2012), developing a creative economy (McGranahan, Wojan, Lambert, 2011) and other resources to build specialized connections with urban markets (Naldi, Nilsson, Westlund, Wixe, 2015).

The aim of the article is to present the concept of *smart villages* formulated in EU documents, conditions of implementation and factors justifying the applicative usefulness of the concept.

The concept of the *smart city* as the basis for the formulation of the concept of *smart villages*

Nowadays, we can commonly encounter the concept of the *smart city* and other related terms, such as the smart community, the digital city,

biorstw". Zbieżność z promowaniem takiego modelu rozwoju lokalnego odnaleźć można już w Deklaracji Komisji Europejskiej z Cork z 1996 r. „Żywołne obszary wiejskie”. W odniesieniu do wskazanych w niej priorytetów: dywersyfikacji społeczno-ekonomicznej wsi i zrównoważenia znajdujemy postulaty: „Wsparcie dla dywersyfikacji działalności gospodarczej i społecznej musi koncentrować się na zapewnieniu ram dla samopodtrzymujących się inicjatyw prywatnych i społeczności lokalnych: usług biznesowych, odpowiedniej infrastruktury, edukacji, szkoleń, integracji postępów w technologii informacyjnej, wzmocnienia roli małych miast jako integralnej części obszarów wiejskich, a także promowaniu rozwoju żywołnych społeczności wiejskich i odnowy wsi. Polityki powinny promować rozwój obszarów wiejskich, który podtrzymuje jakość europejskich krajobrazów wiejskich (zasoby naturalne, różnorodność biologiczną i tożsamość kulturową)” (*The Cork...*, 1996).

Jako katalizator wdrażania koncepcji przyjmuje się unijną inicjatywę LEADER od początku jej funkcjonowania 1991, a szczególnie obecnie w formule CLLD (*community-led local development*)/RKSL – koncepcji rozwoju kierowanego przez społeczność lokalną, gdyż jest ona przejawem włączenia podejścia terytorialnego w koncepcję rozwoju obszarów wiejskich. Obecnie idea inteligentnych wiosok pozostaje zbieżna z celami i rekomendacjami Deklaracji z Cork z 2016 r. – „Lepsze życie na obszarach wiejskich” będącej kontynuacją i rozwinięciem Deklaracji Cork z 1996 r. (*Cork 2.0...*, 2016; *Bled Declaration...*, 2018).

Jak sugerują McCann i Ortega-Argilés (2013) inteligentny rozwój wsi nie jest uniwersalną koncepcją. Możliwością wdrażania inteligentnej specjalizacji, która istnieje w większości regionów peryferyjnych, jest skupienie się na budowaniu wyspecjalizowanych powiązań z miejskimi rynkami. W odniesieniu do obszarów wiejskich największe możliwości adaptacji koncepcji występują w przypadku obszarów sąsiadujących z miejskimi centrami wzrostu. Współczesne badania dostarczają równoległe dowodów, że pełnienie roli biegunów wzrostu nie jest wyłącznie przypisane obszarom aglomeracyjnym. W regionach peryferyjnych, również może nastąpić uruchomienie wewnętrznych impulsów prorozwojowych (Isserman Feser, Warren, 2009; Rappaport, 2009; Gosnell, Abrams, 2011) np.: poprzez wykorzystanie lokalnych udogodnień *amenities* (Markenson, Deller, 2012), rozwijanie kreatywnej gospodarki (McGranahan, Wojan, Lambert, 2011) i innych zasobów aby budować wyspecjalizowane powiązania z miejskimi rynkami (Naldi, Nilsson, Westlund, Wixe, 2015).

Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji *smart villages* sformułowanej w dokumentach UE, uwarunkowań wdrażania i czynników uzasadniających przydatność aplikacyjną koncepcji.

Koncepcja *smart city* jako podstawa formułowania koncepcji *smart villages*

Obecnie powszechnie możemy spotkać się z pojęciem inteligentne miasto (*smart city*) i innymi pokrewnymi terminami, takimi jak inteligentna spo-

the virtual city, the information city, the city of culture, the creative city, the learning city, the city of knowledge (Gil-Garcia, Pardo, Nam, 2015). The term “smart city” was used for the first time in the 1990s. At that time, the focus was on the importance of new information and communication technologies in relation to modern infrastructure in cities (Albino, Berardi, Dangelico, 2015; Zwolińska-Ligaj, Guzal-Dec, Adamowicz, 2018).

The *smart city* phenomenon developed due to certain important challenges, such as technological progress, innovative devices, knowledge economy, environmental pressures and political support of the global institutions, including United Nations, European Union and OECD (*Cities of tomorrow...*, 2011; Cocchia 2014). The number of publications on this topic has clearly increased since 2011. This is linked to the emergence of the *smart city* application projects and the support for implementing the concept of the smart development within the European Union programs. The European Commission claims that, “European cities should be localisations where advanced social and environmental progress takes place, while maintaining economic attractiveness and economic growth based on an integrated approach which includes all aspects of sustainable growth” (*Cities of tomorrow...*, 2011).

The analysis of the international literature devoted to the *smart city* suggests that the current concept is the result of three trends in urban research, i.e. the *digital city*, *green city* and the *knowledge city* (Chourabi, Taewoo, Walker, Gil-Garcia, Mellouli, Nahon, Pardo, Scholl, 2012, Neirotti, De Marco, Cagliano, Mangano, Scorrano, 2014). ICT, knowledge and the environment are perceived as inseparably linked to the implementation of more innovative cities.

Originally, in the process of defining the *smart city*, the authors’ focused on information technology. Nam and Pardo presented the model of the *smart city* with three dimensions: technology, people and institutions. In all analysed *smart city* models, these authors determined that the social elements related to technologies serving the transformation of the economy, environment and community are repetitive (Nam, Pardo 2011). Lombardi et al. (2012) distinguish six areas of the *smart city* concept implementation. These include: economy, people, management, mobility, environment and the quality of life. This approach allows to broaden the understanding of urban development beyond technology. Moreover, it is not a narrow understanding of competitiveness from the point of view of enterprises operating in the city either. At the same time, it helps one to avoid the basic dangers associated with subordinating urban development strategy to the goal of improving competitiveness.

There are two trends in defining the *smart city*. Some authors define the *smart city* as a city where ICT develops the infrastructure which is used in economic and social initiatives, which are aimed at economic growth, creating social capital and a higher efficiency in utilising urban resources (Hollands 2008,

łączność, cyfrowe miasto, wirtualne miasto, miasto informacyjne, miasto kultury, miasto kreatywne, miasto uczące się, miasto wiedzy (Gil-Garcia, Pardo, Nam, 2015). Po raz pierwszy termin *smart city* użyty został w latach 90. XX wieku. W tym czasie skupiono się na znaczeniu nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych w odniesieniu do nowoczesnej infrastruktury w miastach (Albino, Berardi, Dangelico, 2015; Zwolińska-Ligaj, Guzal-Dec, Adamowicz, 2018).

Fenomen inteligentnego miasta rozwinął się z powodu pewnych ważnych wyzwań, takich jak postęp technologiczny, innowacyjne urządzenia, gospodarka oparta na wiedzy, presje środowiskowe i wsparcie polityczne instytucji globalnych, w tym Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i OECD (*Cities of tomorrow...*, 2011; Cocchia 2014). Od 2011 roku wyraźnie wzrosła liczba publikacji dotyczących tego tematu. Jest to związane z pojawieniem się projektów aplikacyjnych inteligentnego miasta i wspieraniem wdrażania koncepcji rozwoju inteligentnego w ramach programów Unii Europejskiej. Zgodnie z podejściem Komisji Europejskiej „Miasta europejskie powinny być lokalizacjami, gdzie odbywa się zaawansowany postęp społeczny i środowiskowy, przy jednoczesnym utrzymaniu atrakcyjności ekonomicznej i wzroście gospodarczym opartym na zintegrowanym podejściu uwzględniającym wszystkie aspekty wzrostu zrównoważonego” (*Cities of tomorrow...*, 2011).

Analiza literatury międzynarodowej poświęconej inteligentnemu miastu sugeruje, że obecna koncepcja jest wynikiem trzech trendów badań miejskich, tj. cyfrowego miasta (*digital city*), zielonego miasta (*green city*) i miasta wiedzy (*knowledge city*) (Chourabi, Taewoo, Walker, Gil-Garcia, Mellouli, Nahon, Pardo, Scholl, 2012; Neirotti, De Marco, Cagliano, Mangano, Scorrano, 2014). ICT, wiedza i środowisko są postrzegane jako nierozdzielnie związane z wdrażaniem koncepcji inteligentnych miast.

Pierwotnie w definiowaniu *smart city* uwaga autorów skupiona była wokół technologii informacyjnych. Nam i Pardo zaprezentowali model inteligentnego miasta z trzema wymiarami: technologią, ludźmi i instytucjami. We wszystkich analizowanych modelach *smart city* autorzy ci stwierdzili powtarzanie się elementów społecznych związanych z technologiami służącymi transformacji gospodarki, środowiska i społeczności (Nam, Pardo 2011). Lombardi i in. (2012) wyróżniają 6 obszarów realizacji koncepcji *smart city*. Należą do nich: gospodarka, ludzie, zarządzanie, mobilność, środowisko naturalne i jakość życia. Podejście to pozwala rozszerzyć rozumienie rozwoju miejskiego poza technologię.

W definiowaniu *smart city* przewijają się dwa nurty. Część autorów określa *smart city* jako miasto, gdzie ICT tworzy infrastrukturę wykorzystywaną w inicjatywach ekonomicznych i społecznych, których celem jest wzrost gospodarczy, tworzenie kapitału społecznego i wyższa efektywność wykorzystania zasobów miasta (Hollands 2008; Komninos 2011). Inni reprezentują szersze podejście do zagadnienia i traktują *smart city* jako nowy paradygmat w rozwoju miejskim (Giffender, Fertner, Kramar, Ka-

Komninos 2011). Others represent a wider approach to the subject matter, and they treat the *smart city* as a new paradigm in urban development (Giffender, Fertner, Kramar, Kalasek, Pichler-Milanović, Meijers, 2007; Caragliu, Del Bo, Nijkamp 2011; Neirotti et al., 2014), where the human and social capital, education and natural environment play an important role in the concept (Lombardi, Giordano, Farouh, Yousef, 2012, Szczech-Pietkiewicz, 2015, pp. 74).

The issue of the determinants of the intelligent city development has been described in detail in literature, however, the discussion about their impact, hierarchy and changes over time is still open. The most frequently quoted determinants include: innovation of particular factors, creativity, entrepreneurship, quality of life and quality of human and social capital (Szczech-Pietkiewicz, 2015).

The concept of the *smart city* is the subject of numerous research works and it remains in the stage of formulating, constituting a field where various views and opinions collide. The review of the *smart city* definition and related concepts shows that while many of them refer to the same or very similar phenomenon, each of them highlights various aspects or elements, according to the subject of the author's research (represented discipline) or elements that are considered to be more important or more common by different authors (Gil-Garcia et al., 2015).

The key assumption of the *smart villages* concept (analogically as it is adopted in the *smart city* concept) is that the technological progress, if effectively integrated with other rural development initiatives, can create new opportunities to increase incomes, provide services and strengthen society, which significantly improves the quality of rural life (van Gevelt, Holmes, 2015). In the *smart villages* concept, technology is as important as investing in infrastructure, business development, human capital, potential and building a civic society. Good management and citizens' involvement are also crucial. The concept of *smart villages* draws attention to the abilities of using e-skills, access to health e-services and other basic services, innovative solutions in the field of environmental protection, application of circular economy in relation to farm waste, promotion of local products supported by technology and ICT, implementing and benefitting in full from of smart specializations in agri-food projects, tourism, cultural activities, etc. (EU Action ..., 2017). However, contrary to urban communities, rural communities show lower level of accessibility and openness towards using new information technologies. Therefore, there is a need to increase the innovative development of rural areas with significant participation of social innovations. They should be the generator of positive changes resulting in the development of human and social capital and contribute to the more effective implementation of technological innovations in those areas (Krievina, Leimane, Melece, 2015; Zwolińska-Ligaj, Guzal-Dec, Adamowicz 2018; *Bled Declaration ...*, 2018).

lasek, Pichler-Milanović, Meijers, 2007; Caragliu, Del Bo, Nijkamp 2011; Neirotti i in., 2014), gdzie ważną rolę odgrywają kapitał ludzki i społeczny, edukacja i środowisko naturalne (Lombardi, Giordano, Farouh, Yousef, 2012; Szczech-Pietkiewicz, 2015, s. 74).

Zagadnienie determinant inteligentnego rozwoju miasta jest dość dobrze opisane w literaturze, chociaż nadal trwa dyskusja nad ich siłą oddziaływania, hierarchizacją i zmianami w czasie. Do najczęściej przytaczanych determinant zalicza się: innowacyjność poszczególnych czynników, kreatywność, przedsiębiorczość, jakość życia oraz jakość kapitału ludzkiego i społecznego (Szczech-Pietkiewicz, 2015).

Koncepcja inteligentnego miasta jest przedmiotem licznych badań stanowiąc pole ścierania się różnych poglądów. Z przeglądu definicji inteligentnego miasta i pojęć pokrewnych wynika, że o ile wiele z nich odnosi się do tego samego lub bardzo podobnego zjawiska, to każda z nich podkreśla różne aspekty lub elementy, zgodnie z przedmiotem badań autora (reprezentowanej dyscypliny) lub elementy, które różni autorzy uważają za ważniejsze lub powszechniejsze (Gil-Garcia i in., 2015).

Kluczowym założeniem koncepcji *smart villages* (analogicznie jak przyjęte jest to w koncepcji *smart city*) jest to, że postęp technologiczny, jeśli skutecznie zintegrowany z innymi inicjatywami rozwoju obszarów wiejskich, może stworzyć nowe możliwości zwiększenia dochodów, świadczenia usług i wzmocnienia społeczności, które znacząco poprawiają jakość życia na wsi (van Gevelt, Holmes, 2015). W koncepcji *smart villages* ważną jest technologia, podobnie jak inwestycje w infrastrukturę, rozwój biznesu, kapitał ludzki, potencjał i budowanie społeczeństwa obywatelskiego. Ważne jest również dobre zarządzanie i zaangażowanie obywateli. W koncepcji *smart villages* zwraca się uwagę na umiejętności korzystania z e-umiejętności, dostęp do e-usług zdrowotnych i innych podstawowych usług, innowacyjne rozwiązania w zakresie ochrony środowiska, zastosowanie gospodarki o obiegu zamkniętym w odniesieniu do odpadów rolniczych, promocję lokalnych produktów wspieranych przez technologię i ICT, wdrażanie i czerpanie pełnych korzyści z inteligentnych specjalizacji w zakresie projektów rolno-spożywczych, turystyki, działalności kulturalnej itp. (EU Action ..., 2017). W odróżnieniu jednak od społeczności miejskich społeczności zamieszkujące obszary wiejskie wykazują niższy poziom dostępu, ale też otwartości wobec korzystania z nowych technologii informacyjnych. Dlatego też wskazuje się na potrzebę zwiększenia innowacyjnego rozwoju obszarów wiejskich przy znaczącym udziale innowacji społecznych. To one winny być generatorem pozytywnych zmian skutkujących rozwojem kapitału ludzkiego i społecznego i przyczyniać się do skuteczniejszego wdrażania innowacji technologicznych na tych obszarach (Krievina, Leimane, Melece, 2015; Zwolińska-Ligaj, Guzal-Dec, Adamowicz 2018; *Bled Declaration ...*, 2018).

Theoretical foundations of the *smart city* and *smart villages* concepts

The theoretical foundations of the smart city concept are primarily created by the theory of the growth poles, assuming that economic growth concentrates in metropolitan areas, and the theory of centres and peripheries, according to which manufacturing and service activities of the most competitive companies are located in the most economically developed locations. The concept of territorial embeddedness is the most useful in defining the concept of *smart villages (embeddedness)* (Granovetter, 1985). Embeddedness means that various entities are embedded in a certain environment, neighbourhood or the local or regional structure. Entities are embedded in the networks of relationships and institutions. The concept of embeddedness refers to the use of local resources in order to develop a particular area in both economic and social dimensions. Embeddedness is linked to the idea of sustainability which indicates the necessity of adopting such transforming strategy, which does not ruin the economic and social resources of a given natural area, but will enable continuing development in the future. The literature emphasizes that sustainable development should be stimulated by a neo-endogenous development mechanism, which assumes that local development requires both participation of local actors and support of supra-local entities (Adamski, Górlach, 2007; Kołodziejczyk, 2016; Guzal-Dec, 2015). Due to the concept of embedding, a specific socio-economic system of mutual dependencies arises, which through appropriate management (formal or informal) of the resources maximally preserves the profits and benefits emerging from them in a given area with the usefulness for the local community and the development. It should be emphasized that the local development in a given area is affected by the social innovation system, which results from specific social and economic conditions and it is embedded in a specific institutional environment. Various organizations can participate in its formation, e.g. local action groups, rural women associations, local chambers of commerce, agricultural associations, cooperatives, voluntary fire departments or even parishes. Often, through the initiating and coordinating role, local governments play a significant role in this system. The basis for the model of the local social innovation system functioning based on the concept of embeddedness is the recognition of the economic processes (production, distribution, consumption) in terms of actions combined with the use of the local resources and flows as part of social initiatives that take place in a specific area (Kołodziejczyk, 2016, pp. 141-142).

The cluster theory, the basic product theory and the new trade theory, the concept of territorial production systems are also helpful in explaining the concept of *smart city* and *smart villages* in various areas (*territorial production system*), the concept of an innovative environment (*milieu innovateur*)

Podstawy teoretyczne koncepcji *smart city* i *smart villages*

Podstawy teoretyczne koncepcji *smart city* tworzy przede wszystkim teoria biegunów wzrostu, zakładając, że wzrost gospodarczy koncentruje się na obszarach metropolitalnych oraz teoria centrów i peryferii, zgodnie z którą działalność wytwórcza i usługowa najbardziej konkurencyjnych firm lokuje się w najbardziej rozwiniętych gospodarczo lokalizacjach. Najbardziej przydatna w wyjaśnieniu koncepcji *smart villages* jest natomiast koncepcja zakorzenienia terytorialnego (*embeddedness*) (Granovetter, 1985). Przez zakorzenienie rozumie się umocowanie różnych podmiotów w określonym środowisku bądź otoczeniu, a także w strukturze regionalnej lub lokalnej. Podmioty są zakorzenione w sieciach relacji i instytucjach. Koncepcja zakorzenienia odwołuje się do wykorzystania lokalnych zasobów w celu rozwoju danego obszaru zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i społecznym. Zakorzenienie powiązane jest z ideą zrównoważonego rozwoju wskazującą na konieczność przyjęcia takiej strategii przeobrażeń, która nie niszczy zlokalizowanych na określonym obszarze przyrodniczych, gospodarczych i społecznych zasobów, ale umożliwi kontynuowanie rozwoju w przyszłości. W literaturze podkreśla się, że zrównoważony rozwój stymulowany winien być przez neo-endogeniczny mechanizm rozwojowy, który zakłada, że rozwój lokalny wymaga zarówno partycypacji aktorów lokalnych, jak i wsparcia podmiotów ponadlokalnych (Adamski, Górlach, 2007; Kołodziejczyk, 2016; Guzal-Dec, 2015). Za sprawą koncepcji zakorzenienia powstaje swoisty społeczno-gospodarczy system wzajemnych zależności, który przez odpowiednie zarządzanie (sformalizowane lub niesformalizowane) zasobami w maksymalny sposób pozwala zachować zyski i korzyści z nich płynące na danym obszarze z użytecznością dla lokalnej społeczności i rozwoju. Należy podkreślić, że na rozwój lokalny na danym obszarze ma wpływ system innowacji społecznych, który wynika z określonych uwarunkowań społecznych i gospodarczych i jest zakorzeniony w konkretnym otoczeniu instytucjonalnym. W jego kształtowaniu mogą uczestniczyć różne organizacje, tj. lokalne grupy działania, koła gospodyń wiejskich, miejscowe izby gospodarcze, zrzeszenia rolnicze, spółdzielnie, ochotnicze straże pożarne czy nawet parafie. Często, poprzez inicjującą i koordynacyjną rolę, niebagatelne znaczenie w tym systemie odgrywają samorządy lokalne. Podstawą modelu funkcjonowania lokalnego systemu innowacji społecznych zgodnie z koncepcją zakorzenienia jest ujmowanie procesów gospodarczych (produkcji, dystrybucji, konsumpcji) w kategoriach działań połączonych ze sobą przez wykorzystanie zasobów lokalnych oraz przepływy w ramach inicjatyw społecznych, które odbywają się na określonym obszarze (Kołodziejczyk, 2016, s. 141-142).

Pomocne w wyjaśnianiu koncepcji *smart city* i *smart villages* w różnym zakresie są także: teoria gron, teoria produktu podstawowego i nowa teoria handlu, koncepcja terytorialnych systemów produk-

theory of *learning regions* and the concept of *smart specializations*.

The theory of M. Porter's clusters² points out that enterprises, companies operating in related sectors and institutions surrounding them locate their activity in the industry clusters, they form a cooperation network. The cluster theory also assumes that state authorities (also at the regional and local level) should conduct a regional policy supporting the development of industry clusters.

The basic product theory focuses on the progressive specialization in the production of, above all, a group of commodities that have a chance to be the most competitive on the external markets. The benefits resulting from the specialization of the production include lowering transaction costs, improving the organization of production processes, as well as increasing the quality of the manufactured goods. According to the new trade theory, the specialization of production assumes concentrating on a capital-intensive production in a regions rich in capital or a labour-intensive production in regions with a cheaper labour force. Therefore, this theory gives an application foundation for both the *smart city* concept referring to the big cities and the *smart villages* concept specific to the rural settlement units.

The "intelligence" of the settlement unit should manifest itself in its ability to create and maintain the so-called territorial production systems. A characteristic feature of territorial production systems is the existence of the areas of growth, specialized in some kind of the dominant field of production, with a large number of small, flexible and competitive enterprises, as well as some kind of *clusters*. The concept of the *milieu innovateur* is related to local production systems, but is not a category. The model of the *milieu innovateur* emphasizes that the company is not an isolated innovative unit, but a part of the environment with an innovative potential. This concept underlines the role of endogenous institutional potential that significantly influences the creation of the innovative dynamics of companies. It can be assumed that the existence of an *milieu innovateur* in addition to the production system in the region will have a major impact on the "learning" of the region. The theory of learning regions also refers to a factor of knowledge and creativity, which as the most important element assumes the creation of non-material resources, e.g. qualifications, skills, knowledge, etc. The guarantee of the sustainable development is the ability to sustain learning (Mempel-Śnieżyk, 2013).

The concept of smart specializations is a significant change in the approach to the public policy focused on the innovation in a rural areas (da Rosa Pires, Pertoldi, Hegyis, 2014). Previous approaches considered innovation as a technology phenomenon relevant to an urban centres saturated

cji (territorial production system), koncepcja środowiska innowacyjnego (*milieu innovateur*) teoria regionów uczących się (*learning region*) oraz koncepcja inteligentnych specjalizacji (*smart specialization*).

Teoria gron M. Portera² wskazuje, iż przedsiębiorstwa, firmy działające w pokrewnych sektorach oraz instytucje je otaczające lokalizują swoją działalność w gronach przemysłowych (*industry clusters*), tworzą sieć współpracy. Teoria gron zakłada także, iż władze państwowe (także na szczeblu regionalnym i lokalnym) powinny prowadzić politykę regionalną wspierającą rozwój gron przemysłowych.

Teoria produktu podstawowego skupia się na postępującej specjalizacji produkcji przede wszystkim grupy takich towarów, które mają szansę być najbardziej konkurencyjne na rynkach zewnętrznych. Korzyści wynikające ze specjalizacji produkcji to obniżenie kosztów transakcyjnych, polepszanie organizacji procesów produkcji, jak również podwyższanie jakości wytwarzanych towarów. Według nowej teorii handlu, specjalizacja produkcji zakłada koncentrowanie się na produkcji kapitałochłonnej w regionach bogatych w kapitał bądź produkcji pracochłonnej w regionach o taniej sile roboczej. Dlatego też teoria ta daje podbudowę aplikacyjną zarówno dla koncepcji *smart city* odnoszącej się do dużych miast, jak i koncepcji *smart villages* właściwej dla wiejskich jednostek osadniczych.

„Inteligencja” jednostki osadniczej powinna przejawiać się jej zdolnością do tworzenia i utrzymania tzw. terytorialnych systemów produkcji. Cechą charakterystyczną terytorialnych systemów produkcji jest istnienie obszarów wzrostu, wyspecjalizowanych w jakiejś dominującej dziedzinie produkcji, z dużą liczbą małych, elastycznych i konkurencyjnych przedsiębiorstw, jak i pewien rodzaj klastrów (tzw. *clusters*). Koncepcja środowiska innowacyjnego (*milieu innovateur*) związana jest z lokalnymi systemami produkcji, ale nie stanowi ich kategorii. Model środowiska innowacyjnego podkreśla, iż firma nie jest wyizolowaną jednostką innowacyjną, ale częścią środowiska posiadającą potencjał innowacyjny. Koncepcja ta podkreśla rolę endogenicznego potencjału instytucjonalnego wpływającego w znacznej mierze na tworzenie dynamiki innowacyjnej firm. Można przyjąć, że istnienie środowiska innowacyjnego obok systemu produkcyjnego w regionie będzie miało duży wpływ na możliwości „uczenia się” tego regionu. Do czynnika wiedzy i kreatywności nawiązuje także teoria regionów uczących się za najważniejszy element przyjmując kreowanie zasobów niematerialnych, czyli kwalifikacji, umiejętności, wiedzy itp. Gwarancję trwałego rozwoju daje zdolność trwałego uczenia się (Mempel-Śnieżyk, 2013).

Koncepcja inteligentnych specjalizacji stanowi istotną zmianę podejścia do polityki publicznej ukierunkowanej na innowacyjność na obszarach wiejskich (da Rosa Pires, Pertoldi, Hegyis, 2014). Poprzed-

² M. Porter is not the only one bringing up this subject. We can distinguish Marshall - Arrow - Homer, Jacobs, clusters distinguished by Tichy. Scott was also presenting the cluster of industries, according to which the dominating metropolis is the centre of a growing cluster, hence the entire system was described as agglomeration of flexible production (Mempel-Śnieżyk, 2013).

² M. Porter nie jest jedynym poruszającym tę tematykę. Można wyróżnić Marshalla - Arrowa - Homera, Jacobsa, klastry różniące przez Tichego. Przedstawieniem gron przemysłowych zajął się także Scott, według którego dominująca metropolia jest centrum rozwijającego się grona, stąd też cały system określał jako aglomerację elastycznej produkcji (Mempel-Śnieżyk, 2013).

with the activities of a companies, research and educational institutions. Currently, pro-innovation activity is broadly understood as a supporting new social solutions based on the collective action (social capital) in the local context and promotion of modern production and service concepts implemented on small and local markets (da Rosa Pires et al., 2014).

Concepts of the smart development of local systems: *smart city* and *smart villages*

Referring the concept of a smart settlement unit to the rural conditions and the specificity of the rural community, one should pay attention to some common assumptions, but also to the specific conditions for the implementation of the *smart villages* and *smart city* concept. It should be noted that although both concepts are at the stage of formulation, the concept of *smart villages* is a concept at the initial stage of formulation, which implies many application problems.

Both concepts in their genesis are conditioned by particular determinants of socio-economic and territorial development of the settlement units and these are partly common conditions, if they concern global problems, e.g. environmental issues, and in part different - regarding depopulation problems.

In the light of the theory, areas of large cities clearly appear as centres of growth, while in smart rural centres potential centres of growth are seen on the condition of the phenomenon of social embeddedness, and at the same time it is necessary to cooperate with urban centres and their markets. Cooperation with other territorial units is also indicated in the case of cities, because it will always bring benefits (assuming that it will be cooperation with units with equivalent or lower socio-economic potential), but it is not always necessary to build the endogenous potential.

The *smart city* concept, especially in the “release” of the information city and digital city, requires constant adaptation of the local community to change and create these changes and thereby increases the “pace of life”, which may be slower for the rural communities in the *smart villages*.

From the point of view of the creators of the intelligent changes - in the case of smart cities, mainly private entities, these changes are to a significant extent aimed at improving the competitive position of these entities, but at the same time a given territorial unit. In the case of the *smart villages* concept, where the local community - local leaders in cooperation with local authorities - are to be the change animators - the aim of changes is to preserve the vitality of the territorial unit and improve the quality of life.

Smart city is mainly based on technological innovations. *Smart villages*, on the other hand, are primarily based on social innovations and latter also on technological innovations, when the local community is more open to them.

The areas of the concept implementation and the sequence of actions are slightly different. This results

nie ujęcia rozpatrywały innowacje jako zjawisko z zakresu technologii właściwe ośrodkom miejskim nasyconym działalnością firm, instytucji badawczych i edukacyjnych. Obecnie aktywność proinnowacyjną rozumie się szerzej, jako wspieranie nowych rozwiązań społecznych, opartych na działaniu zbiorowym (kapitale społecznym) w lokalnym kontekście oraz promocji nowoczesnych koncepcji produkcyjnych i usługowych realizowanych na niewielkich i lokalnych rynkach (da Rosa Pires i in., 2014).

Koncepcje inteligentnego rozwoju układów lokalnych: *smart city* a *smart villages*

Odnosząc koncepcję inteligentnej jednostki osadniczej do warunków wiejskich i specyfiki społeczności wiejskiej należy zwrócić uwagę na pewne wspólne założenia, ale i specyficzne uwarunkowania wdrażania koncepcji *smart villages* i *smart city*. Należy przy tym zauważyć, że koncepcja *smart city* została już formułowania, a koncepcja *smart villages* jest koncepcją w załóżkowym stadium formułowania, co implikuje wiele trudności aplikacyjnych.

Obydwie koncepcje w genezie swej warunkowane są szczególnymi determinantami rozwoju społeczno-gospodarczego i terytorialnego jednostek osadniczych i są to po części uwarunkowania wspólne, jeśli tyczą się problemów globalnych np.: kwestie środowiska naturalnego, a po części odmienne – odnośnie problemów depopulacyjnych.

W świetle teorii obszary dużych miast jednoznacznie jawią się jako bieguny wzrostu, zaś w inteligentnych ośrodkach wiejskich potencjalnych biegunów wzrostu upatruje się pod warunkiem zaistnienia zjawiska zakorzenienia społecznego, a jednocześnie niezbędna jest współpraca wsi z ośrodkami miejskimi i powiązanie z ich rynkami. Współpraca z innymi jednostkami terytorialnymi jest również wskazana w przypadku miast, ponieważ zawsze przyniesie korzyści (przy założeniu, że będzie to współpraca z jednostkami o równoważnym lub mniejszym potencjale społeczno-gospodarczym), ale nie zawsze jest ona niezbędna do budowania endogenicznego potencjału.

Koncepcja *smart city*, zwłaszcza w „wydaniu” miasta informacyjnego i miasta cyfrowego, wymaga ciągłej adaptacji społeczności lokalnej do zmian oraz kreowania tych zmian i tym samym zwiększa „tempo życia”, które w przypadku społeczności wiejskich w *smart villages* może być wolniejsze.

Z punktu widzenia kreatorów inteligentnych zmian – w przypadku *smart city* głównie podmiotów prywatnych, zmiany te w znaczącym stopniu mają służyć poprawie pozycji konkurencyjnej tych podmiotów, ale jednocześnie danej jednostki terytorialnej. W przypadku koncepcji *smart villages*, gdzie animatorami zmian ma być społeczność lokalna – lokalni liderzy we współpracy z władzami lokalnymi – celem zmian ma być zachowanie żywotności jednostki terytorialnej i poprawa jakości życia.

Smart city bazuje głównie na innowacjach technologicznych, podczas gdy *smart villages* często w pierwszej kolejności na innowacjach społecznych,

from the fact that the rural and urban settlement units differ and their communities have different needs, for example, in terms of urban transport or natural environment, where the problem of decreasing the anthropogenic pressure on the natural environment is a priority in big cities. The areas of the economy are also different. The sectors on which building the e-economies is based on, in case of the rural settlement units, the maximal use of the local rural assets is the most important.

The importance of the concept implementation barriers is also different. In the case of rural units, more serious are mental barriers: the lack of involvement and awareness of the residents and the lack of acceptance or identifying with the smart development concept, rather than the technological, organizational or financial barriers.

a dopiero przy większej otwartości społeczności lokalnych na innowacjach technologicznych.

Nieco odmienne są obszary realizacji koncepcji oraz kolejność podejmowanych działań. Wynika to ze specyfiki wiejskiej i miejskiej jednostki osadniczej i w pewnym stopniu odmiennych potrzeb społeczności, np. chociażby w zakresie transportu miejskiego czy środowiska naturalnego, gdzie w dużych miastach problem zmniejszenia presji antropogenicznej na środowisko naturalne jest priorytetowy. Różne są też dziedziny gospodarki, branże w oparciu, o które budowane są e-gospodarki, gdzie w przypadku jednostek wiejskich istotne jest jak najpełniejsze wykorzystanie lokalnego kapitału wsi.

Różna jest także waga barier wdrażania koncepcji. W przypadku jednostek wiejskich nieraz poważniejsze są bariery o charakterze mentalnym: brak uczestnictwa i świadomości mieszkańców, akceptacji i identyfikacji z koncepcją rozwoju inteligentnego niż bariery technologiczne, organizacyjne i finansowe.

Table 1. Comparison of the *smart city* and *smart villages* concepts.

Tabela 1. Porównanie koncepcji *smart city* i *smart villages*

Comparison criteria/ Kryteria porównawcze	<i>Smart city</i>	<i>Smart villages</i>
Origin of the concept/ Geneza koncepcji	Technological progress, development of the knowledge economy and innovations, but also increasing environmental pressures. Political support for global institutions, including the UN, EU and OECD, enabled a dynamic development of the smart city concept. 1990s/ Postęp technologiczny, rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach, ale też zwiększające się presje środowiskowe. Wsparcie polityczne instytucji globalnych, w tym ONZ, UE i OECD umożliwiło dynamiczny rozwój koncepcji <i>smart city</i> Lata 90. XX w.	The need to strengthen the vitality, inclusion and competitiveness of EU rural areas, slow down depopulation trends, improve the quality of life. The concept itself, as well as, its implementation serves to achieve the objectives of the Europe 2020 strategy and the Cork 2.0 Declaration. After 2017/ Potrzeba wzmocnienia żywotności, włączenia i konkurencyjności obszarów wiejskich UE, wyhamowania trendów depopulacyjnych, poprawy jakości życia. Koncepcja i jej wdrażanie służy realizacji założeń strategii Europa 2020 oraz Deklaracji Cork 2.0. Po 2017 r.
Theoretical foundations/ Podstawy teoretyczne	Theories: growth poles, centres and peripheries, cluster theory, basic product theory and the new trade theory, territorial production systems concept, innovative environment concept (milieu innovateur), learning regions theory, the concept of smart specializations/ Teorie: biegunów wzrostu, centrów i peryferii, teoria gron, teoria produktu podstawowego i nowa teoria handlu, koncepcja terytorialnych systemów produkcji (territorial production system), koncepcja środowiska innowacyjnego (milieu innovateur) teoria regionów uczących się (learning region), koncepcja inteligentnych specjalizacji (smart specialization)	The concept of territorial embeddedness, cluster theory, basic product theory and the new trade theory, territorial production systems concept, innovative environment concept (milieu innovateur), learning regions theory, the concept of smart specializations, growth poles, centres and peripheries/ Koncepcja zakorzenienia terytorialnego (embeddedness), teoria gron, teoria produktu podstawowego i nowa teoria handlu, koncepcja terytorialnych systemów produkcji (territorial production system), koncepcja środowiska innowacyjnego (milieu innovateur) teoria regionów uczących się (learning region), koncepcja inteligentnych specjalizacji (smart specialization), biegunów wzrostu, centrów i peryferii
The speed of changes in the adopted model of life/ Szybkość zmian w przyjętym modelu życia	Very fast, dynamic modifications, driven by the pace of changes in information technology solutions, smart living/ Bardzo szybkie dynamiczne zmiany, kierowane tempem zmian w rozwiązaniach technologii informacyjnych, smart living	Slower pace of changes, with a fewer radical modifications, slow life/ Wolniejsze tempo zmian, z mniej radykalnymi zmianami, slow life

Comparison criteria/ Kryteria porównawcze	<i>Smart city</i>	<i>Smart villages</i>
The main goals of the changes/ Główne cele zmian	Increased competitiveness of a territory, efficiency of resource use, decreasing the environmental pressure, improvement of the quality of life through the application of technological progress/ Wzrost konkurencyjności terytorium, efektywności wykorzystania zasobów, zmniejszenie presji na środowisko, poprawa jakości życia poprzez zastosowanie postępu technologicznego	Improvement of the quality of life, stopping the rural population from emigrating to the cities, care for the local heritage of the rural areas, digitization, development of the social capital/ Poprawa jakości życia, zatrzymanie ludności wiejskiej przed odpływem do miast, troska o lokalne dziedzictwo wsi, digitalizacja wsi, rozwój kapitału społecznego na wsi
Key factors/catalysts/ Kluczowe czynniki/katalizatory	Technology and high quality of the human capital/ Technologia i wysoka jakość kapitału ludzkiego	Territorial capital, local heritage of rural areas, social capital, technological and social innovations enabling the inclusion of rural communities/ Kapitał terytorialny, lokalne dziedzictwo wsi, kapitał społeczny, innowacje technologiczne i społeczne umożliwiające włączenie społeczności wiejskich
Key actors/ Kluczowi aktorzy	Great importance of the private entities applying new technologies, authorities implementing the public-private partnership projects/ Duże znaczenie prywatnych podmiotów stosujących nowe technologie, władz realizujących projekty partnerstwa publicznego-prywatnego	Great importance of local entities, local leaders and the initiating, activating and coordinating role of local authorities/ Duże znaczenie lokalnych podmiotów, lokalnych liderów oraz inicjującej, aktywizującej i koordynującej roli władz lokalnych
Main areas of application/ Główne obszary zastosowania	Urban transport, environmental protection, the use of energy, water and waste management, health protection, public safety/ Transport miejski, ochrona środowiska, wykorzystanie energii, gospodarka wodna i odpadowa, ochrona zdrowia, bezpieczeństwo publiczne	Gastronomy, handicraft, tourism, modern technological solutions fortourism development and environmental protection (water management, waste management), as well as, transport, health protection, safety and culture/ Gastronomia, rękodzieło, turystyka, nowoczesne rozwiązania technologiczne dla rozwoju turystyki i ochrona środowiska (gospodarka wodna, gospodarka odpadami), ale także transport, ochrona zdrowia i bezpieczeństwo, kultura
Specialisation/ Specjalizacja	Smart specialization (especially thematic activity, thematic cities, e.g. cities of design, cities of media, cities of art, cities of movies)/ Inteligentna specjalizacja (szczególnie działalność tematyczna, miasta tematyczne, np. miasta projektowania, miasta mediów, miasta sztuki, miasta filmu)	Local specialisations based on unique endogenous potential (local products and services, tradition and identity of the area), cultural heritage/ Lokalne specjalizacje bazujące na unikalnym potencjale endogenicznym (lokalne produkty i usługi, tradycja i tożsamość miejsca), dziedzictwo kulturowe
The significance of cooperation / territorial partnership/ Znaczenie współpracy/partnerstwa terytorialnego	Substantial/ Duże	Substantial (often obligatory condition for development - concluding an urban-rural partnership)/ Duże (często obowiązkowy warunek rozwoju związane partnerstwa miejsko-wiejskiego)
Implementation phase/ Etap wdrażania	Advanced/ Zaawansowany	Initial, pilot project/ Początkowy pilotażowy
The type of dominant implementation barriers/ Typ dominujących barier wdrażania	Technological, organizational and financial limitations; lack of involvement and awareness of the residents; lack of acceptance and identification with the smart development concept/ Technologiczne, organizacyjne, finansowe ograniczenia, brak uczestnictwa i świadomości mieszkańców, akceptacji i identyfikacji z koncepcją rozwoju inteligentnego	Lack of involvement and awareness of the residents; lack of acceptance and identification with the smart development concept, technological, organizational and financial barriers/ Brak uczestnictwa i świadomości mieszkańców, akceptacji i identyfikacji z koncepcją rozwoju inteligentnego, bariery technologiczne, organizacyjne i finansowe

Source: Authors' own elaboration based on (Farelnik, Stanowiecka, 2016; *Smart...* 2018; Cocchia, 2014; Czupiech, Kola-Bezka, Ignasiak-Szulc, 2016).

Źródło opracowanie własne na podstawie (Farelnik, Stanowiecka, 2016; *Smart...* 2018; Cocchia, 2014; Czupiech, Kola-Bezka, Ignasiak-Szulc, 2016).

Smart development of rural areas - implementation potentials and limitations

The initial assumption is that the model of smart development of the rural areas, urban-rural communes and small towns should be based on different assumptions than the *smart city* model in the case of the large urban centres due to their specific features and development conditions. Among the specific features and determinants of the development of rural areas, which condition the implementation of the *smart villages* concept, the ones worth mentioning are (Foray, David, Hall, 2009; da Rosa Pires et al., 2014; Teräs, Dubois, Sörvik, Pertoldi, 2015; Naldi et al. 2015; Dudek et al., 2016):

- the spatial distance, relatively less developed transport and communication network, lack of the network cooperation, scientific and research organizations and institutions, limitations in building a creative economy,
- insufficient number of enterprises and farms, including entities which are introducing innovations, insufficient number of organizations responsible for intermediation in the exchange of the new knowledge and its adaptation to local conditions,
- difficulties in initiating the innovative projects and raising funds for the development of innovation.

Another key determinant of the implementation of the *smart villages* concept is the diversity of rural areas in terms of distance, dependence on external markets and natural resources (*Policy Note...*, 2018, p. 13). In rural policy 3.0, OECD distinguishes three different types of rural areas in terms of development opportunities towards the contemporary development challenges of rural areas: *rural inside a functional urban area (FUA)* *rural outside, but in close proximity to a FUA/remote areas, but with a good transport communication to the city* (maximum 60 minutes of travelling to cities with a population of at least 50000 thousand) and *rural remote/remote peripheral areas* (*Policy Note...*, 2018, p. 17).

The peripheral areas have the most difficult conditions for the implementation of the *smart villages* concept, because they do not have an equal access to resources and markets as the other types of rural areas mentioned above, and they differ from them in terms of socioeconomic conditions and social structures. In general, they are characterized by a low availability, negative migration balance and a low level of education of residents, they do not have a large potential for endogenous development (Bilbao-Osorio and Rodríguez-Pose, 2004, McCann and Ortega-Argilés, 2013, Naldi 2015). However, in the case of these regions, there are some possibilities of activation of the smart factors in the process of their development. Increasingly, the literature of the subject emphasizes the importance of services related to local, place-specific attractions (*place-based amenities*) (McGranahan et al., 2008, Isserman et al., 2009, Markeson, Deller, 2012, Rappaport, 2009, Gosnell, Abrams, 2011).

Inteligentny rozwój wsi – możliwości i ograniczenia implementacyjne

Już jako założenie wyjściowe należy przyjąć, że model inteligentnego rozwoju wsi, gmin miejsko-wiejskich i małych miast powinien być oparty na innych założeniach niż model *smart city* w przypadku dużych ośrodków miejskich ze względu na ich specyfikę i uwarunkowania rozwoju. Wśród cech specyficznych i determinantów rozwoju obszarów wiejskich warunkujących wdrażanie koncepcji *smart villages* wymienić należy przede wszystkim (Foray, David, Hall, 2009; da Rosa Pires i in., 2014; Teräs, Dubois, Sörvik, Pertoldi, 2015; Naldi i in., 2015; Dudek i in., 2016):

- dystans przestrzenny, relatywnie gorzej rozwiniętą sieć transportową i komunikacyjną, brak współpracy sieciowej, organizacji naukowo-badawczych i instytucji, ograniczenia w budowaniu kreatywnej gospodarki,
- zbyt małą liczbę przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych, w tym podmiotów wprowadzających innowacje, niewystarczającą liczbę organizacji odpowiedzialnych za pośredniczenie w wymianie nowej wiedzy oraz dostosowanie jej do lokalnych warunków,
- trudności inicjowania projektów innowacyjnych i pozyskiwania środków na rozwój innowacji.

Kolejnym zasadniczym uwarunkowaniem wdrażania koncepcji *smart villages* jest różnorodność obszarów wiejskich pod względem odległości, zależności od rynków zewnętrznych i zasobów naturalnych (*Policy Note...*, 2018, s. 13). W polityce wiejskiej 3.0 wobec współczesnych wyzwań rozwojowych obszarów wiejskich OECD wyróżnia trzy różne pod względem możliwości rozwojowych typy obszarów wiejskich: *rural inside a functional urban area (FUA)*/obszary wiejskie w funkcjonalnym obszarze miejskim, *rural outside, but in close proximity to a FUA*/obszary oddalone, ale w dobrej dostępności transportowej do miast (odległość do godziny dojazdu do miast wielkości min. 50000 tys. mieszkańców) oraz *rural remote/odległe obszary peryferyjne* (*Policy Note...*, 2018, s. 17).

Najtrudniejsze warunki do wdrażania koncepcji *smart villages* wykazują obszary peryferyjne, gdyż nie mają one takiego samego dostępu do zasobów oraz rynków jak pozostałe wymienione typy obszarów wiejskich i różnią się od nich pod względem warunków społeczno-ekonomicznych i struktur społecznych. Ogólnie charakteryzuje je niska dostępność, ujemny bilans migracyjny i niski poziom wykształcenia mieszkańców, nie mają dużego potencjału własnego dla rozwoju endogenego (Bilbao-Osorio i Rodríguez-Pose, 2004, McCann i Ortega-Argilés, 2013, Naldi 2015). Jednak i w przypadku tych regionów wskazuje się na pewne możliwości uruchamiania czynników smart w procesie ich rozwoju. Coraz częściej w literaturze przedmiotu podkreśla się znaczenie usług związanych z lokalnymi, specyficznymi dla danego miejsca, atrakcjami (*place-based amenities*) (McGranahan i in., 2008; Isserman i in., 2009; Markeson, Deller, 2012, Rappaport, 2009; Gosnell, Abrams, 2011).

Amenities in rural areas may include natural facilities, such as land or water resources, as well as man-made facilities including: recreational – summer and winter recreational facilities, social amenities – local culture and tradition, including food, crafts, festivals and ways of life. However, these different types of facilities are interdependent and their positive effects on rural development are interrelated (Markeson, Deller, 2012). Facilities are indicated as particularly important for attracting and retaining the so-called a creative class that contributes to the development of rural communities (McGranahan et al., 2011). The creative class is perceived as the basis of human resources that comprise smart territory (Fazlagić, 2015, pp. 8-9). According to Florida (2002), the creative class prefers territories offering special amenities. To look at these types of amenities that can be provided by rural settlement units, the uniqueness and recognition of the place and its culture, as well as great opportunities for active leisure has to be indicated. Therefore, services based on local attractions (*amenity services*) are important assets of the peripheral regions, because they are better equipped with natural resources (Isserman et al., 2009). Similarly, Deller et al. (2001) suggest that rural resources should be re-conceptualized as a kind of capital. Scientists and policy-makers are increasingly focusing on the issues of the creative rural economy and its role in local and regional development. Research reveals the impact of the cultural and creative industries arising in rural areas on a number of social, economic and technical transformations characteristic of these towns (Bell, Jayne, 2010).

In the model of intelligent development of rural areas, especially peripheral, in the foreground should be the local potential of the village in the form of economic, social, environmental and cultural capital (Bryden, Dawe, 1998). This potential, according to the concept of neo-endogenic development, should be influenced at the level of governmental structures of national and EU programs supporting technological and social innovation, because without this support it will be difficult to launch local potentials of rural areas.

The components of the local potential of a village are usually rare goods in the form of natural resources, which form the basis for industries or activities embedded in the economic structure of the local market. However, their functioning should be based on the conceptual and technological transformation of the products and services offered (broadening, changing the concept, increasing the number of recipients, using new technologies in creation and sales), resulting in an increase in their value (valorisation). Among the industries that can be a stimulus for intelligent rural development, health, recreation, organic production, traditional food production, handicrafts or cultural services are mentioned (Naldi et al., 2015). They are often market niches that require discovery and development in local conditions. It is believed that in addition to transformations in the market offer, to activate smart development processes, rural economic entities

Udogodnienia (*amenities*) na obszarach wiejskich mogą obejmować naturalne udogodnienia, takie jak zasoby ziemi lub zasoby wodne, a także udogodnienia wytworzone przez człowieka, w tym: rekreacyjne – letnie i zimowe obiekty rekreacyjne, udogodnienia społeczne – lokalna kultura i tradycja, w tym żywność, rzemiosło, festiwale i sposoby życia. W praktyce, te różne rodzaje udogodnień są współzależne, a ich pozytywne skutki dla rozwoju obszarów wiejskich są wzajemnie powiązane (Markeson, Deller, 2012). Udogodnienia są wskazane jako szczególnie ważne dla przyciągania i zatrzymywania tzw. klasy kreatywnej, która przyczynia do rozwoju wiejskich społeczności (McGranahan i in., 2011). Klasę kreatywną postrzega się jako podstawę zasobów ludzkich stanowiących smart terytorium (Fazlagić, 2015, s 8-9). Według Floridy (2002) klasa kreatywna preferuje terytoria oferujące szczególne udogodnienia. Gdyby spojrzeć na te rodzaje udogodnień, które mogą być dostarczane przez wiejskie jednostki osadnicze należy wskazać tu chociażby unikatowość i rozpoznawalność miejsca i jego kultury oraz duże możliwości aktywnego spędzania czasu wolnego. Dlatego też usługi oparte na atrakcjach lokalnych (*amenity services*) stanowią ważne aktywa regionów peryferyjnych, ponieważ są one lepiej wyposażone w zasoby naturalne (Isserman i in., 2009). Podobnie Deller i in. (2001) sugerują, że zasoby wiejskie powinny być ponownie skonceptualizowane jako rodzaj kapitału. Naukowcy i decydenci coraz częściej koncentrują się na problematyce kreatywnej gospodarki wiejskiej i jej roli w rozwoju lokalnym i regionalnym. Badania ujawniają występowanie oddziaływania przemysłu kulturalnego i kreatywnego powstającego na obszarach wiejskich na szereg społecznych, ekonomicznych i technicznych przekształceń charakterystycznych dla tych miejscowości (Bell, Jayne, 2010).

W modelu inteligentnego rozwoju obszarów wiejskich, w tym zwłaszcza peryferyjnych na pierwszym planie powinien znajdować się lokalny potencjał wsi w postaci kapitału ekonomicznego, społecznego, środowiskowego i kulturowego (Bryden, Dawe, 1998). Na potencjał ten zgodnie z koncepcją rozwoju neoendogenicznego powinno się oddziaływać na poziomie struktur rządowych krajowych i uniijnych programami wsparcia innowacji technologicznych i społecznych, gdyż bez tego wsparcia trudno będzie uruchamiać lokalne potencjały obszarów wiejskich.

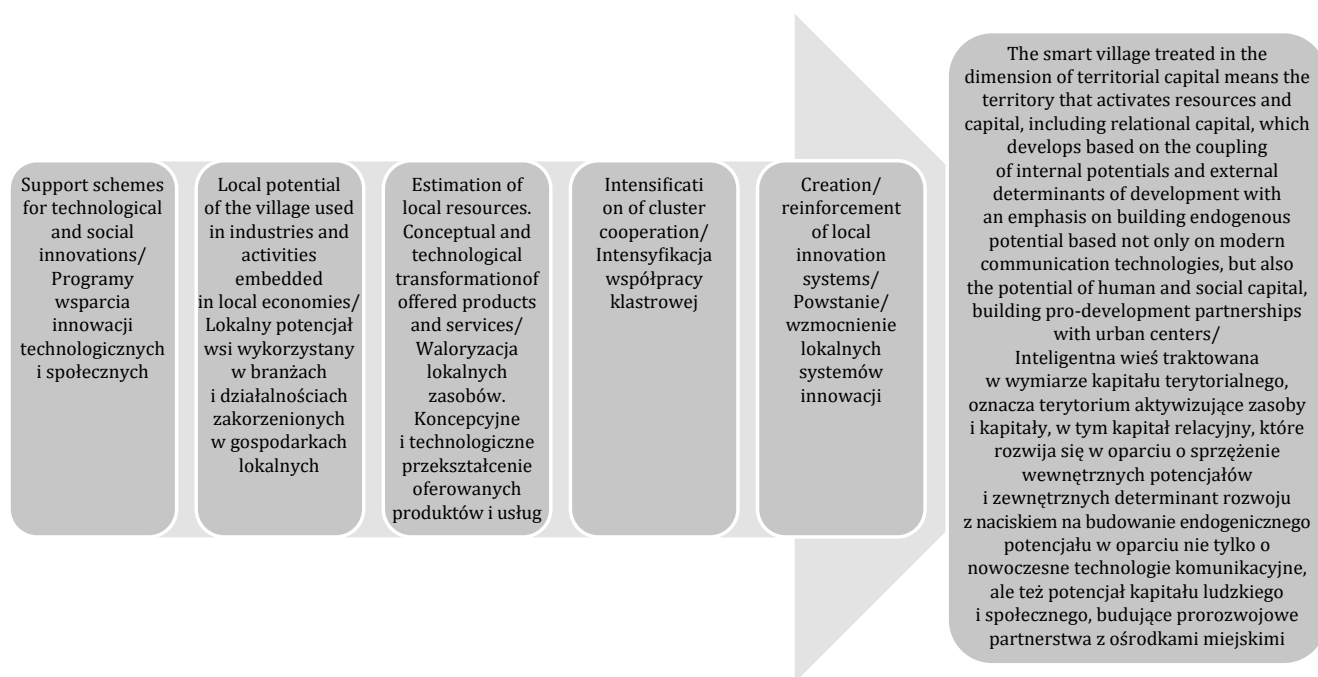
Składnikami lokalnego potencjału wsi są zwykle dobra rzadkie w postaci zasobów naturalnych i przyrodniczych, które stanowią podstawę dla branż czy działalności zakorzenionych w strukturze gospodarczej miejscowego rynku. Jednak ich funkcjonowanie powinno się opierać na przekształceniu koncepcyjnym i technologicznym oferowanych produktów i usług (poszerzenie, zmiana koncepcji, zwiększenie kręgu odbiorców, wykorzystanie nowych technologii przy tworzeniu i sprzedaży), skutkującym wzrostem ich wartości (waloryzacja). Wśród branż mogących stanowić bodziec dla inteligentnego rozwoju wsi wymienia się usługi turystyczne, zdrowotne, rekreacyjne, produkcję ekologiczną, wytwarzanie tradycyjnej żywności, rękodzieło czy usługi kulturalne (Naldi i in., 2015).

should introduce organizational and marketing changes, involving the intensification of business cooperation (clusters), establishing public-private partnerships and new relationships with growth areas. The pattern of these relations may be based on cooperation with a large enterprise being a source of knowledge, technologies and solutions applied on regional and international markets, which will allow reaching supralocal markets (Teräs et al., 2015).

The implementation of the concept of intelligent local development should contribute to and involve arising of local innovation systems. The resources of rural areas give first and foremost opportunities to create and implement social innovations (an important role is played by the Local Action Groups functioning within Leader (Krievina et al. 2015; Guzal-Dec, Zwolińska-Ligaj, 2017), which contribute to a large extent to local development based on the concept of embeddedness). Lack of local, social innovation systems reduces the chances to counteract various social issues. The comprehensively undertaken team of external and internal actions in rural areas described above should be used to implement the concept of *smart villages* (Figure 1).

Stanowią one nierzadko nisze rynkowe wymagające odkrycia i rozwoju w warunkach lokalnych. Uważa się, że obok przeobrażeń w ofercie rynkowej, dla uaktywnienia procesów inteligentnego rozwoju, wiejskie podmioty gospodarcze powinny wprowadzać zmiany organizacyjne i marketingowe, polegające na intensyfikacji współpracy biznesowej (klastry), nawiązywaniu partnerstw publiczno-prywatnych oraz nowych relacji z obszarami wzrostu. Schemat tych relacji może opierać się na kooperacji z dużym przedsiębiorstwem będącym źródłem wiedzy, technologii, rozwiązań stosowanych na rynkach regionalnych i międzynarodowych, co umożliwi dotarcie do ponadlokalnych rynków zbytu (Teräs i in., 2015).

Wdrażanie koncepcji inteligentnego rozwoju lokalnego winno przyczyniać się i przejawiać powstawaniem lokalnych systemów innowacji. Zasoby obszarów wiejskich dają przede wszystkim szanse na tworzenie i realizowanie innowacji społecznych (istotną rolę odgrywają tu funkcjonujące w ramach inicjatywy Leader Lokalne Grupy Działania (Krievina i in., 2015; Guzal-Dec, Zwolińska-Ligaj, 2017), które przyczyniają się w znacznym stopniu do rozwoju lokalnego zgodnie z koncepcją zakorzenienia). Brak lokalnych systemów innowacji społecznych redukuje szanse na przeciwdziałanie różnorodnym problemom społecznym. Opisany powyżej kompleksowo podjęty zespół działań zewnętrznych i wewnętrznych na obszarach wiejskich powinien służyć wdrażaniu koncepcji *smart villages* (Schemat1).

Figure 1. Mechanism of implementation of the *smart villages* concept

Rysunek 1. Mechanizm wdrażania koncepcji *smart villages*

Source: Authors' own elaboration based on (Bryden, Dawe, 1998; Naldi et al., 2015; Zwolińska-Ligaj, Guzal-Dec, Adamowicz, 2018; *Bled Declaration...*, 2018).

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Bryden, Dawe, 1998; Naldi i in., 2015; Zwolińska-Ligaj, Guzal-Dec, Adamowicz, 2018; *Bled Declaration...*, 2018).

It can be assumed that an intelligent village treated in the dimension of territorial capital means the territory that activates resources and capital, including relational capital, which develops based on the coupling of internal potentials and external determinants of development with an emphasis on building endogenous potential based not only on modern communication technologies, but also the potential of human and social capital, building pro-development partnerships with urban centres.

In view of the above assumptions, the next and partly the external determinant of the implementation of the *smart villages* concept is the possibility of building pro-development partnerships with cities. It should be noted, however, that the balanced nature of the relationship is fostered by a similar – on the level of cooperation – potential. Previous European experience in implementing urban-rural partnerships shows that the element that largely affects the success in establishing partnerships is the level of economic development in both areas. At the same time, greater disproportions in the level of this development, the more difficult it is for such cooperation. In Poland, real interactions take place in metropolitan areas, whose extent is limited to a few rings surrounding communes. Outside this area, interactions are much weaker, and examples of cooperation are rather the exception than the rule (Dej, Janas, Wolski, 2014).

In 2017, the European Parliament and the European Commission initiated EU action for *smart villages*. The Thematic Group of the European Network for Rural Development (ENRD) for Smart Villages, which defined how rural communities throughout Europe are developing innovative local solutions for the revitalization of rural services in areas such as energy, transport, social care and many others, and the development of agriculture and processing.

A seminar organized by the European Network for Rural Development (ENRD) on the revitalization of rural services through social and digital innovation, which is part of the ENRD's wider thematic work on this subject, took place in Brussels on May 22, 2018. By presenting the diversity of social and digital innovations that are emerging across Europe, this event highlights the importance of rural communities taking the initiative to increase services in rural areas such as health, social care, education, energy and mobility. Some of these initiatives have been triggered by threats related to depopulation, low population density or reduced services. Others take advantage of the opportunities offered by digitalization, renewable energy and improved rural-urban connections. Afterwards, what can be done at different levels to create a supportive political environment for *smart villages* in crucial areas such as digitalization, mobility, energy, care and social services, was discussed. Work has begun on a pilot project to develop a model for smart eco-social villages that rural communities can use as a 'scheme' to adapt and improve their situation, and the EU budget has secured support for the development of 10 smart villages across the EU which are expected to increase.

Można zatem przyjąć, że inteligentna wieś traktowana w wymiarze kapitału terytorialnego, oznacza terytorium aktywizujące zasoby i kapitały w tym kapitał relacyjny, które rozwija się w oparciu o sprzężenie wewnętrznych potencjałów i zewnętrznych determinant rozwoju z naciskiem na budowanie endogenicznego potencjału w oparciu nie tylko o nowoczesne technologie komunikacyjne ale też potencjał kapitału ludzkiego i społecznego, budujące prorozwojowe partnerstwa z ośrodkami miejskimi.

Wobec powyższych założeń kolejnym i po części zewnętrznym uwarunkowaniem wdrażania koncepcji *smart villages* staje się możliwość budowania prorozwojowych partnerstw z miastami. Należy jednak zauważyć, że zrównoważonemu charakterowi relacji sprzyja zbliżony – na płaszczyźnie współpracy – potencjał. Dotychczasowe europejskie doświadczenia wdrażania partnerstw miejsko-wiejskich wskazują, że elementem w dużej mierze wpływającym na powodzenie w zawiązywaniu partnerstw jest poziom rozwoju gospodarczego obu obszarów. Przy czym im większe dysproporcje w poziomie tego rozwoju, tym trudniej o taką współpracę. W Polsce rzeczywiste interakcje zachodzą w obszarach metropolitalnych, których zasięg przestrzenny ogranicza się do kilku pierścieni otaczających gmin. Poza tym obszarem interakcje są znacznie słabsze, a przykłady współpracy raczej wyjątkiem niż regułą (Dej, Janas, Wolski, 2014).

W 2017 r. Parlament Europejski oraz Komisja Europejska zainicjowały działanie UE na rzecz inteligentnych wiosek. Wyłoniono Grupę Tematyczną Europejskiej Sieci na rzecz Obszarów Wiejskich (ENRD) ds. Inteligentnych Wiosek, która określiła, w jaki sposób społeczności wiejskie w całej Europie opracowują innowacyjne rozwiązania lokalne do rewitalizacji usług wiejskich w takich dziedzinach jak energia, transport, opieka społeczna i wielu innych oraz rozwoju rolnictwa i przetwórstwa.

W dniu 22 maja 2018 w Brukseli odbyło się seminarium zorganizowane przez Europejską Sieć na rzecz Obszarów Wiejskich (ENRD) na temat rewitalizacji usług wiejskich za pomocą innowacji społecznych i cyfrowych, które jest częścią szerszej tematycznej pracy ENRD na ten temat. Prezentując różnorodność innowacji społecznych i cyfrowych, które pojawiają się w całej Europie, wydarzenie to wskazuje na znaczenie społeczności wiejskich podejmujących inicjatywę w celu zwiększenia usług na obszarach wiejskich, takich jak zdrowie, opieka społeczna, edukacja, energia i mobilność. Niektóre z tych inicjatyw zostały wywołane przez zagrożenia związane z wyludnieniem, niską gęstością zaludnienia lub ograniczeniem usług. Inne wykorzystują możliwości oferowane przez cyfryzację, energię odnawialną i ulepszone powiązania wiejsko-miejskie. Następnie dyskutowano, co można zrobić na różnych poziomach, aby stworzyć wspierające środowisko polityczne dla inteligentnych wsi w kluczowych obszarach, takich jak digitalizacja, mobilność, energia, opieka i usługi społeczne. Rozpoczęto prace nad projektem pilotażowym opracowania modelu dla inteligentnych ekosocjalnych wsi, które społeczności wiejskie mogą wykorzystać

As the Commissioner for agriculture and rural development Phil Hogan emphasized, the foundation of *smart villages* are local communities that are developing a strategy for smart use of local resources in local development, but it is necessary to provide better broadband connection and infrastructure. Afterwards, this improved connectivity should be used to improve the quality of life and standard of living in rural areas, which means better access to jobs and higher quality services. In the agri-food area, digital platforms can support the application and implementation of precision agriculture and other modern technologies, but they can also create new local markets to help small and medium farmers get a better price for their product. Digital technology and data economy can be used as well to provide village inhabitants with new services – such as e-health; online education, mobile and other solutions. Digital infrastructure should be supported, but also the position of rural population should be strengthened in order to develop off-line solutions that strengthen the vitality of rural areas – through social innovation and smart specialization (*EU Action... 2017, Speech... 2018; Smart... 2018, Digital ... 2018 Villages... 2017*).

Conclusions

The concept of smart rural development is a response to the search for ways to realize the concept of sustainable development regarding the deepening issues and challenges of rural development, especially peripheral areas. In the European Union documents, the concept of *smart villages* has been implemented since 2017, due to the need to implement the Europe 2020 Strategy and the Cork 2.0 Declaration.

The concept is formulated as, to some extent, analogy to the concept of the *smart city* (where 6 basic dimensions of smart are indicated: smart management, economy, mobility, natural environment, society and quality of life) and a tool for implementation smart specialization.

In the model of intelligent development of rural areas, the local potential of the village should be in the foreground. This potential, according to the concept of neo-endogenic development, should be influenced at the level of governmental structures of national and EU programs supporting technological and social innovation, because without this support it will be difficult to launch local potentials of rural areas. The components of the local potential of a village are usually rare goods in the form of natural resources, which form the basis for industries or activities embedded in the economic structure of the local market. They are often market niches that require discovery and development in local conditions. The implementation of the concept of intelligent local development should contribute to and involve arising

jako „szablon” do zaadaptowania i poprawy swojej sytuacji, a w budżecie UE zabezpieczono wsparcie dla rozwoju 10 inteligentnych wiosek w całej UE, których liczba ma się zwiększać.

Jak podkreślił komisarz ds. rolnictwa i rozwoju wsi Phil Hogan podstawą inteligentnych wiosek są lokalne społeczności, które opracowują strategię dotyczącą inteligentnego wykorzystania lokalnych zasobów w rozwoju lokalnym, ale niezbędne jest do tego zapewnienie lepszej łączności szerokopasmowej i infrastruktury. Następnie należy wykorzystać tą ulepszoną łączność w celu poprawy jakości życia i poziomu życia na obszarach wiejskich, co oznacza lepszy dostęp do miejsc pracy i wyższej jakości usług. W przestrzeni rolno-spożywczej platformy cyfrowe mogą wspierać stosowanie i wdrażanie rolnictwa precyzyjnego i innych nowoczesnych technologii, ale mogą również tworzyć nowe rynki lokalne, aby pomóc małym i średnim rolnikom uzyskać lepszą cenę za ich produkt. Można również korzystać z technologii cyfrowej i gospodarki danych, aby dostarczać mieszkańcom wsi nowe usługi – takie jak e-zdrowie; edukację online, rozwiązania mobilne i inne. Należy wspierać infrastrukturę cyfrową, ale również wzmocnić pozycję mieszkańców obszarów wiejskich w celu rozwijania rozwiązań off-line, które wzmacniają witalność obszarów wiejskich – poprzez innowacje społeczne i inteligentną specjalizację (*EU Action...2017, Speech...2018; Smart...2018, Digital...2018, Villages...2017*).

Wnioski

Koncepcja inteligentnego rozwoju wsi stanowi odpowiedź na poszukiwanie sposobów urzeczywistnienia koncepcji zrównoważonego rozwoju wobec pogłębiających się problemów i wyzwań rozwoju obszarów wiejskich, w tym szczególnie obszarów peryferyjnych. W dokumentach Unii Europejskiej pojęcie *smart villages* funkcjonuje od niedawna, po 2017, w związku z potrzebą wdrażania założeń Strategii Europa 2020 oraz Deklaracji Cork 2.0.

Koncepcja formułowana jest jako w pewnym stopniu analogia do koncepcji *smart city* (gdzie wskazuje na 6 podstawowych wymiarów smart: inteligentne zarządzanie, gospodarka, mobilność, środowisko naturalne, społeczeństwo i jakość życia) i narzędzie realizacji *smart specialization*.

W modelu inteligentnego rozwoju obszarów wiejskich na pierwszym planie powinien znajdować się lokalny potencjał wsi. Na potencjał ten (kapitał terytorialny wsi) zgodnie z koncepcją rozwoju neoendogenicznego powinno się oddziaływać na poziomie struktur rządowych krajowych i unijnych programami wsparcia innowacji technologicznych i społecznych, gdyż bez tego wsparcia trudno będzie uruchamiać lokalne potencjały obszarów wiejskich. Składnikami lokalnego potencjału wsi są zwykle dobra rzadkie w postaci zasobów naturalnych i przyrodniczych, które stanowią podstawę dla branż czy działalności zakorzenionych w strukturze gospodarczej miejscowego rynku. Stanowią one nierzadko nisze rynkowe wymagające odkrycia i rozwoju

of local innovation systems. The resources of rural areas give first and foremost opportunities to create and implement social innovations (the Local Action Groups functioning within the Leader initiative play an important role).

Intelligent rural development is not an all-purpose concept. The possibility of implementing a smart specialization, which exists in most of the peripheral regions, is to focus on building specialized connections with the urban markets. With regard to rural areas, the greatest opportunities for adaptation of concepts appear in the areas adjacent to urban growth centres, but also in peripheral regions, also the launch of internal developmental stimuli may ensue, e.g. by using local *amenities*, developing a creative economy and building specialized relations with urban markets.

Among the barriers to implementing the concept of *smart villages*, it is worth mentioning:

- small openness of the rural community to changes, low innovative capability and the level of social capital,
- spatial distance, relatively less developed transport and communication network, lack of network cooperation, scientific and research organizations and institutions, limitations in building a creative economy, low absorption of local markets,
- insufficient number of enterprises and farms, including entities introducing innovations, insufficient number of organizations responsible for intermediation in the exchange of new knowledge and adaptation to local conditions,
- difficulties in initiating innovative projects and raising funds for innovation development.

w warunkach lokalnych. Wdrażanie koncepcji inteligentnego rozwoju lokalnego winno przyczyniać się i przejawiać powstawaniem lokalnych systemów innowacji. Zasoby obszarów wiejskich dają przede wszystkim szanse na tworzenie i realizowanie innowacji społecznych (istotną rolę odgrywają tu funkcjonujące w ramach inicjatywy Leader Lokalne Grupy Działania).

Inteligentny rozwój wsi nie jest uniwersalną koncepcją. Możliwością wdrażania inteligentnej specjalizacji, która istnieje w większości regionów peryferyjnych, jest skupienie się na budowaniu wyspecjalizowanych powiązań z miejskimi rynkami. W odniesieniu do obszarów wiejskich największe możliwości adaptacji koncepcji występują w przypadku obszarów sąsiadujących z miejskimi centrami wzrostu, ale także w regionach peryferyjnych, również może nastąpić uruchomienie wewnętrznych impulsów prorozwojowych np. : poprzez wykorzystanie lokalnych udogodnień *amenities*, rozwijanie kreatywnej gospodarki i budowanie wyspecjalizowanych powiązań z miejskimi rynkami.

Wśród barier wdrażania koncepcji *smart villages* wymienić należy przede wszystkim:

- małą otwartość społeczności wiejskiej na zmiany, niską zdolność innowacyjną i poziom kapitału społecznego,
- dystans przestrzenny, relatywnie gorzej rozwiniętą sieć transportową i komunikacyjną, brak współpracy sieciowej, organizacji naukowo-badawczych i instytucji, ograniczenia w budowaniu kreatywnej gospodarki, niewielką chłonność lokalnych rynków,
- zbyt małą liczbę przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych, w tym podmiotów wprowadzających innowacje, niewystarczającą liczbę organizacji odpowiedzialnych za pośredniczenie w wymianie nowej wiedzy oraz dostosowanie jej do lokalnych warunków,
- trudności inicjowania projektów innowacyjnych i pozyskiwania środków na rozwój innowacji.

References/ Literatura:

1. Adamski, T., Górlach, K. (2007). Koncepcja rozwoju neo-endogenego, czyli renesans znaczenia wiedzy lokalnej. W: K. Górlach, M. Niezgodna, Z. Seręga (red.), *Socjologia jako służba społeczna. Pamięci Władysława Kwaśniewicza*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
2. Albino, V., Berardi, U., Dangelico, R.M. (2015). Smart cities: Definitions, dimensions, performance and initiatives. *Journal of Urban Technology*, 1(22), 3–21. <https://doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>
3. Bell, D., Jayne, M. (2010). The creative countryside: policy and practice in the UK rural cultural economy. *Journal of Rural Studies*, 26(3), 209–218. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2010.01.001>
4. Bilbao-Osorio, B., Rodríguez-Pose, A. (2004). From R&D to innovation and economic growth in the EU. *Growth Change*, 35(4), 434–455. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.2004.00256.x>
5. Bled Declaration for a Smarter Future of the Rural Areas in EU. European Parliament and European Commission, April 2018.
6. Bryden, J.M., Dawe, S.P. (1998). Development strategies for remote rural regions: what do we know so far. W: *OECD International Conference on Remote Rural Areas: Developing through Natural and Cultural Assets*, Albarracín, Spain.
7. Caragliu, A., Del Bo, C., Nijkamp, P. (2011). Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 65–82. <https://doi.org/10.1080/10630732.2011.601117>
8. Chourabi, H., Taewoo, N., Walker, S., Gil-Garcia, J.R., Mellouli, S., Nahon, K., Pardo, T.A., Scholl, H.J. (2012). *Understanding smart cities: An integrative framework. Proceedings of 45 Th Hawaii International Conference on System Science (HICSS)*. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2012.615>
9. *Cities of tomorrow – challenges, visions, ways forward*. Komisja Europejska (2011). Brussels. European Union.
10. Cocchia, A. (2014). Smart and digital city: A systematic literature review. W: R.P. Dameri, C. Rosenthal-Sabroux (red.). *Smart City: How to Create Public and Economic Value with High Technology in Urban Space* (s. 13–43). Cham: Springer International Publishing.

11. Cork 2.0 Pobrane z: http://ksow.pl/fileadmin/user_upload/ksow.pl/PROJEKTY_2017/cork-declaration_pl.pdf
12. Czupich, M., Kola-Bezka, M., Ignasiak-Szulc, A. (2016). Czynniki i bariery wdrażania koncepcji smart city w Polsce. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 276, 223-235.
13. da Rosa Pires, A., Pertoldi, M., Edwards, J., Hegyis, F.B. (2014). *Smart Specialisation and innovation in rural areas. S3 Policy Brief Series No.09/2014*. Luksemburg: Joint Research Centre.
14. Daniels, T. (2001). Smart growth: a new American approach to regional planning. *Planning Practice & Research*, 16(3/4), 271-279. <https://doi.org/10.1080/02697450120107880>
15. Dej, M., Janas, K., Wolski, O. (red.) (2014). *Współpraca miejsko-wiejska w Polsce Uwarunkowania i potencjał*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
16. Deller, S.C., Tsai, T.H.S., Marcouiller D.W., English D.B. (2001). The role of amenities and quality of life in rural economic growth. *American Journal of Agricultural Economics*, 83(2), 352-365. <https://doi.org/10.1111/0002-9092.00161>
17. *Digital and social innovation in rural services*, EAFRD Projects Brochure, 2018 Pobrane z: https://enrd.ec.europa.eu/publications/eafRD-projects-brochure-digital-and-social-innovation-rural-services_pl
18. Dudek, M., Karwat-Woźniak, B., Wrzochalska, A. (2016). *Wybrane determinanty polaryzacji społecznej oraz stabilności ekonomicznej na obszarach wiejskich i w rolnictwie*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
19. *EU Action for smart villages*, 12 April 2017, Komisja Europejska, Pobrane z: https://enrd.ec.europa.eu/news-events/news/eu-action-smart-villages_en
20. Farelnek, E., Stanowicka, A. (2016). Smart city, slow city and smart slow city as development models of modern cities. *Olsztyn Economic Journal*, 11(4), 359-370.
21. Fazlagić, J. (2015). *Smart City+: Jak wykorzystać koncepcję Smart Cities oraz pokrewną Smart Specialization do wsparcia rozwoju mniejszych miast w Polsce? Ekspertyzy NIST*, 1, 1-1. Łódź: Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego.
22. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class: And how it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
23. Foray, D., David, P.A., Hall, B. (2009). Smart Specialisation: The Concept. W: *Knowledge for growth. Prospects for science, technology and innovations*. Selected papers from Research Commissioner Janez Potočnik's Expert Group, Bruksela.
24. Giffender, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanović, N., Meijers, E. (2007). *Smart cities: ranking of European medium-sized cities*. Vienna: Centre of Regional Science - Vienna UT.
25. Gil-Garcia, J.R., Pardo, T.A., Nam, T. (2015). What makes a city smart? Identifying core components and proposing an integrative and comprehensive conceptualization. *Information Polity*, 20, 61-87. <https://doi.org/10.3233/IP-150354>
26. Gosnell, H., Abrams, J. (2011). Amenity migration: diverse conceptualizations of drivers, socioeconomic dimensions, and emerging challenges. *Geo J.*, 76(4), 303-322. <https://doi.org/10.1007/s10708-009-9295-4>
27. Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: the Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, 481-510. <https://doi.org/10.1086/228311>
28. Guzal-Dec, D. (2015). *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*. Seria „Monografie i Rozprawy”, NR 4. Biała Podlaska: Wydawnictwo PSW JPIL.
29. Guzal-Dec, D., Zwolińska-Ligaj, M. (2017). Local Action Groups as New Organisations in Rural Development an Exapmle of the Lublin Region (Poland). W: *Proceedings of the 2017 International Conference "Economic Science for Rural Development"* (pp. 58-68). Jelgava, llu esaf, 27-28 april 2017. Pobrane z: http://lluflb.llu.lv/conference/economic_science_rural/2017/Latvia_ESRD_44_2017-58-68.pdf.
30. Hollands, R.G. (2008). Will the real smart city please stand up? *City*, 12(3), 303-320. <https://doi.org/10.1080/13604810802479126>
31. Isserman, A.M., Feser, E., Warren, D.E. (2009). Why some rural places prosper and others do not. *International Regional Science Review*, 32(3), 300-342. <https://doi.org/10.1177/0160017609336090>
32. Kołodziejczak, A. (2016). Funkcjonowanie lokalnych systemów innowacji społecznych na podstawie koncepcji zakorzenienia. W: M. Biczkowski, R. Rudnicki (red.), *Społeczno-ekonomiczny wymiar innowacyjności na obszarach wiejskich* (s. 137-144). Studia KPZK PAN t. CLXXIII. <https://doi.org/10.1080/17508975.2011.579339>
33. Kominos, N. (2011). Intelligent cities: Variable geometries of spatial intelligence. *Intelligent Buildings International*, 3(3), 172-188.
34. Krievina, A., Leimane, I., Melece, L. (2015). Role of Local Action Groups in addressing regional development and social problems in Latvia. *Research for Rural Development*, 2, 146-153.
35. Lombardi, P., Giordano, S., Farouh, H., Yousef, W. (2012). Modelling the smart city performance. *Innovation - The European Journal of Social Science Research*, 25(2), 137-149. <https://doi.org/10.1080/13511610.2012.660325>
36. Markeson, B., Deller, S. (2012). Growth of rural US non-farm proprietors with a focus on amenities. *Review of Urban and Regional Development Studies*, 24(3), 83-105. <https://doi.org/10.1111/rurd.12000>
37. McCann, P., Ortega-Argilés, R. (2013). Smart specialization, regional growth and applications to European Union cohesion policy. *Regional Studies*, 49(8), 1291-1302. <https://doi.org/10.1080/00343404.2013.799769>
38. McGranahan, D.A., Wojan, T.R., Lambert, D.M. (2011). The rural growth trifecta: outdoor amenities, creative class and entrepreneurial context. *Journal of Economic Geography*, 11(3), 529-557. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbq007>
39. Mempel-Śnieżyk, A. (2013). Koncepcje rozwoju regionalnego ze szczególnym uwzględnieniem klastrów i inteligentnych specjalizacji. *Biblioteka Regionalisty*, 13, 1107-127.
40. Naldi, L., Nilsson, P., Westlund, H., Wixe, S. (2015). What is smart rural development? *Journal of Rural Studies*, 40, 90-101. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.06.006>
41. Nam, T., Pardo, T.A., (2011). *Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions*, Proceedings 12th Annual International Conference on Digital Government Research. <https://doi.org/10.1145/2037556.2037602>
42. Neirrotti, P., De Marco, A., Cagliano, A., Mangano, G., Scorrano, F. (2014). Current trends in Smart Cities initiatives: Some stylised facts. *Cities*, 38, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.12.010>
43. *Villages and small towns as catalysts for rural development*. European Economic and Social Committee, 2017. Pobrane z: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/villages-and-small-towns-catalysts-rural-development>
44. Policy Note: Rural 3.0: a framework for rural development, OECD, April 2018.

45. Rappaport, J. (2009). The increasing importance of quality of life. *Journal of Economic Geography*, 9(6), 779–804. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbp009>
46. *Smart villages revitalizing rural services*, EU Rural Review No 26, 2018,
47. *Speech by Commissioner Phil Hogan at Smart Villages Conference*, Lake Bled, Slovenia, 13 April, 2018 Pobrane z: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/hogan/announcements/speech-commissioner-phil-hogan-smart-villages-conference-lake-bled-slovenia_en
48. Szczech-Pietkiewicz, E. (2015). Smart city – próba definicji i pomiaru. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu / Research Papers of Wrocław University of Economics*, 391, 71–82. <https://doi.org/10.15611/pn.2015.391.07>
49. Teräs, J., Dubois, A., Sörvik, J., Pertoldi, M. (2015), *Implementing smart specialisation in sparsely populated areas. S3 Working Papers Series* no 10/2015. Sevilla: JRC Technical Papers.
50. *The Cork Declaration – A living countryside* (1996). Cork: The European Conference on Rural Development.
51. Van Gevelt, T., Holmes, J. (2015). *A vision for smart villages. Smart Villages Briefing*, 5, Pobrane z: <http://e4sv.org/wp-content/uploads/2015/08/05-Brief.pdf>
52. Zwolińska-Ligaj, M., Guzal-Dec, D., Adamowicz, M. (2018). Koncepcja inteligentnego rozwoju lokalnych jednostek terytorialnych na obszarach wiejskich region peryferyjnego na przykładzie województwa lubelskiego. *Więś i Rolnictwo*, 2(179), 247–279.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**REGIONAL DIFFERENTIATION OF THE ABSORPTION
OF MODERNIZATION OF AGRICULTURAL HOLDINGS UNDER
THE FUNDING OF THE 2007-2013 RDP: CHANGING WORK
EFFICIENCY IN AGRICULTURE**

**REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ABSORPCJI ŚRODKÓW NA MODERNIZACJĘ
GOSPODARSTW ROLNYCH W RAMACH PROW 2007-2013 W ASPEKTCIE ZMIAN
WYDAJNOŚCI PRACY W ROLNICTWIE**

Anna Nowak^{1(A,B,C,D,E,F)}, **Anna Kobiąłka**^{1(A,B,C,D,E,F)}, **Hanna Klikocka**^{1(A,B,C,D,E,F)}

¹University of Life Sciences in Lublin, Department of Economics and Agribusiness
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Katedra Ekonomii i Agrobiznesu

Nowak, A., Kobiąłka, A., Klikocka, H. (2018). Regional differentiation of the absorption of modernization of agricultural holdings under the funding of the 2007-2013 RDP: changing work efficiency in agriculture/ Regionalne zróżnicowanie absorpcji środków na modernizację gospodarstw rolnych w ramach PROW 2007-2013 w aspekcie zmian wydajności pracy w rolnictwie. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 50-60. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0024>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: O21, O35

Submitted:
October 2017

Accepted:
February 2018

Tables: 3
Figures: 0
References: 23

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: O21, O35

Zgłoszony:
Październik 2017

Zaakceptowany:
Luty 2018

Tabele: 3
Rysunki: 0
Literatura: 23

Summary

Subject and purpose of work: The subject of this paper is Measure 121 of the 2007-2013 RDP, called Modernisation of agricultural holdings. The objective of the study was to present the diversification of regional absorption of aid funds used under this measure and to assess the correlation between the scale of the use of these funds and the level of labor productivity in agriculture.

Materials and methods: On the basis of the GUS data, the regional differentiation of the absorption of aid funds from the analyzed measure and labor productivity in agriculture were assessed. The relation between these categories was determined based on Pearson's linear correlation index.

Results and conclusions: A strong regional diversification of labor productivity in agriculture and the level of utilization of European Union funds directed at modernization of agricultural holdings was observed. There is a relation between the scale of the utilization of funds under Measure 121 of the RDP and the efficiency of labor factor. It can therefore be assumed that the form of support investigated is a significant stimulus for the increase in the level of work efficiency.

Keywords: 2007-2013 RDP, agricultural holding modernization, work efficiency

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Przedmiotem pracy było Działanie 121 PROW 2007–2013 pt. „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Celem opracowania było zaprezentowanie zróżnicowania regionalnego absorpcji środków pomocowych wykorzystanych w ramach tego działania oraz ocena współzależności pomiędzy skalą wykorzystania tych środków a poziomem wydajności pracy w rolnictwie.

Materiały i metody: Na podstawie danych GUS dokonano oceny regionalnego zróżnicowania absorpcji środków pomocowych pochodzących z badanego działania oraz oceniono wydajność pracy w rolnictwie. Zależność pomiędzy tymi kategoriami wyznaczono na podstawie wskaźnika korelacji liniowej Pearsona.

Wyniki i wnioski: Zaobserwowano silne regionalne zróżnicowanie wydajności pracy w rolnictwie i poziomu wykorzystania środków Unii Europejskiej skierowanych na modernizację gospodarstw rolnych. Istnieje zależność pomiędzy skalą wykorzystania środków w ramach Działania 121 PROW a efektywnością wykorzystania czynnika pracy. Można zatem przyjąć, że badana forma wsparcia stanowi istotną stymulantę wzrostu poziomu wydajności pracy.

Słowa kluczowe: PROW 2007-2013, modernizacja gospodarstw rolnych, wydajność pracy

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr hab. inż. Anna Nowak (ORCID 0000-0003-1741-8692), dr Anna Kobiąłka (ORCID 0000-0001-7788-7736), prof. dr hab. Hanna Klikocka (ORCID 0000-0003-2472-9720), Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Katedra Ekonomii i Agrobiznesu, ul. Akademicka 13, 20-950 Lublin, Polska; e-mail: anna.nowak@up.lublin.pl; anna.kobialka@up.lublin.pl; hanna.klikocka@up.lublin.pl;

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaską, Anna Nowak, Anna Kobiąłka, Hanna Klikocka. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The current shape of agricultural policy results from the adaptive regulations of agricultural policy to the Lisbon Strategy for the EU in 2000, which assumed creating favorable conditions for economic development, increasing employment and increasing the competitiveness of the European economy on global markets. The basic assumption of this strategy was to transform the EU economy into the most competitive and dynamic economy in the world. Rural residents, as part of agriculture and rural support, could count on help in adapting agriculture to the requirements of free market economy, increasing economic and employment initiatives, investment in the SME sector, support for new technologies, strengthening entrepreneurship, managing organic food production and infrastructure development (Kiryluk-Dryjska, Baer-Nawrocka, 2014). The "Europe 2020 - strategy for smart, sustainable and inclusive growth", which is another long-term program of the socio-economic development policy of the European Union, is not without significance for the directions of development of the Common Agricultural Policy. Thus, integration with the EU enabled Poland to reach for external sources for the development of the country and influenced the manner of establishing and implementing the policy towards rural areas and agriculture in Poland. The need to deeply restructure the Polish agri-food sector required proper programming of rural policy, changing the scope of public aid in this sector, the use of financial instruments and aid delivery organizations (Nurzyńska, 2012). During the entire programming period, Poland remained and remains the net beneficiary of EU settlements. From May 2004 to the end of November 2015, Poland received EUR 122.45 billion from the EU and, at the same time, paid EUR 38.7 billion to the EU as membership fees. This means a net balance of EUR 83.57 billion and an increase in the share of EU funds in GDP from 1.21% to 3.69% in 2014 (Nurzyńska, 2016).

Under the second pillar of the Common Agricultural Policy in 2007-2013, the Rural Development Program (RDP 2007-2013) was implemented in Poland. With this largest aid program for the agri-food sector in the history of Poland, financial assistance was directed, inter alia, to farmers, forest owners as well as entrepreneurs and local governments. Funds were allocated mainly to the construction of a modern, competitive agri-food sector and forestry, for agricultural activities in line with the requirements of environmental protection, for the development of culture and preservation of traditions in the countryside and for measures to improve the quality of life of rural residents and their economic activation. The actions launched for this purpose under the 23rd measure Program have been assigned to four strategic priority axes (Żołądkiewicz, 2012). As part of the RDP, inter alia, objectives related to the construction of a modern and competitive agri-food sector and forestry were completed. Among the activities undertaken in the program, an important role should

Wstęp

Obecny kształt polityki rolnej wynika z rozporządzeń dostosowawczych polityki rolnej do Strategii Lizbońskiej dla UE z 2000 roku, która zakładała stworzenie korzystnych warunków dla rozwoju gospodarczego, wzrost zatrudnienia oraz zwiększenie konkurencyjności gospodarki europejskiej na rynkach światowych. Podstawowym założeniem tej strategii było dążenie do przekształcenia gospodarki UE w najbardziej konkurencyjną i dynamiczną gospodarkę świata. Mieszkańcy wsi w ramach wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich mogli liczyć na pomoc w dostosowaniu rolnictwa do wymogów gospodarki wolnorynkowej, zwiększania inicjatyw gospodarczych i zatrudnienia, inwestycji w sektor MSP, wsparcia wdrażania nowych technologii, wzmacniania przedsiębiorczości, zarządzania produkcją żywności ekologicznej i rozwoju infrastruktury (Kiryluk-Dryjska, Baer-Nawrocka, 2014). Nie bez znaczenia dla kierunków rozwoju Wspólnej Polityki Rolnej pozostaje dokument „Europa 2020 - strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu”, który stanowi kolejny długofalowy program polityki rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej. Integracja z UE umożliwiła więc Polsce sięganie po zewnętrzne źródła rozwoju kraju i wpłynęła na sposób stanowienia i realizacji polityki wobec wsi i rolnictwa w Polsce. Konieczność głębokiej restrukturyzacji polskiego sektora rolno-spożywczego wymagała odpowiedniego programowania polityki wobec obszarów wiejskich, zmiany zakresu pomocy publicznej w tym sektorze, stosowania instrumentów finansowych i organizacji udzielania pomocy (Nurzyńska, 2012). Polska przez cały okres programowania pozostawała i nadal pozostaje beneficjentem netto rozliczeń z UE. Od maja 2004 roku do końca listopada 2015 roku Polska otrzymała 122,45 mld euro z UE i równocześnie wpłaciła do UE 38,7 mld euro jako składki członkowskie. Oznacza to saldo netto w wysokości 83,57 mld euro i wzrost udziału płatności z UE w PKB z 1,21% do 3,69% w 2014 roku (Nurzyńska, 2016).

W ramach II filaru Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2007-2013 w Polsce realizowany był Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW 2007-2013). Z tego największego programu pomocowego dla sektora rolno-spożywczego w historii Polski, pomoc finansowa była kierowana między innymi do rolników, właścicieli lasów oraz przedsiębiorców i lokalnych samorządów. Środki finansowe były przeznaczane głównie na budowę nowoczesnego, konkurencyjnego sektora rolno-spożywczego i leśnictwa, na prowadzenie działalności rolniczej zgodnej z wymogami ochrony środowiska naturalnego, na rozwój kultury i zachowanie tradycji na wsi oraz na działania na rzecz podniesienia jakości życia mieszkańców wsi i ich aktywizacji gospodarczej. Uruchomione w tym celu w ramach Programu 23 działania zostały przypisane do czterech strategicznych osi priorytetowych (Żołądkiewicz, 2012). W ramach PROW realizowano m.in. cele związane z budową nowoczesnego i konkurencyjnego sektora rolno-spożywczego i leśnictwa.

be attributed to the modernization of agricultural holdings. Public assistance in financing investments made by agricultural farms is an important tool for modernizing agriculture (Karanikolas, Martinos, 2007). According to Felczak's research (2015), agricultural producers consider preferential loans, in particular long-term loans, to be an important source of outside capital that enables financing of agricultural activities, along with EU funds.

In an agricultural holding, investments most often refer to tangible components of fixed assets. As a result of the modernization of the farm, the value and structure of the property increases, and as a result, its production potential increases (Czubak, Sadowski, 2014). The need to modernise the entities arises from their internal needs, and its effects are: increase in production in terms of quantity or quality, reduction of production costs, change in the production structure, and also better use of production factors (Babuchowska, Marks-Bielska, 2012). The need to modernise agricultural holdings in Poland is also connected with the intensification of competition after our accession to the European Union. In addition, an important determinant of modernisation activities in agriculture is the need to meet the requirements set by EU regulations, e.g. in the field of environmental protection.

According to Runowski (2004), the main course of modernisation of agricultural holdings which perform production functions should be the modernisation of production processes by introduction of modern technological solutions and implementing labour-saving production techniques, as well as utilization of the achievements of biological progress.

Pursuant to the provisions of the Treaty of Rome (Treaty... 2005), the increase in agricultural productivity was to be supported, among others, by the promotion of technical progress. Czubak (2012) remarks that this was a justified approach because the quality and structure of the fixed assets of agricultural holdings determine the production capabilities and the efficiency of operating activity. The modernisation of agriculture is therefore a key aspect, enabling improvement in management efficiency, reduction of the level of risk, and improvement in the quality of the manufactured products (Barrett et al. 2010). The pace and the scope of creation and conduction of modernisation in agricultural holdings determine their competitiveness. Therefore, modernisation should be the main force for the functioning of the agricultural holdings in the market economy. The research conducted by Czyżewski et al. (2008) demonstrates that the modernisation of agricultural holdings in Poland was slow. This was caused by barriers existing on the part of both institutions, and agricultural holdings themselves. Poland's membership in the EU activated the processes of modernisation of Polish holdings by adapting the holdings to the Community structure (Tomczyk, 2014).

The instruments of the Common Agricultural Policy (CAP) play an important role in the process of agriculture modernisation, as they allow for financial

Wśród działań podejmowanych w programie istotną rolę należy przypisać modernizacji gospodarstw rolnych. Publiczna pomoc w finansowaniu inwestycji realizowanych przez gospodarstwa rolnicze stanowi bowiem liczące się narzędzie pozwalające na modernizację rolnictwa (Karanikolas, Martinos, 2007). Z badań Felczaka (2015) wynika, że producenci rolni za istotne źródło kapitału obcego umożliwiające finansowanie działalności gospodarstw rolnych, obok funduszy UE, uważają kredyty preferencyjne, zwłaszcza długoterminowe.

W gospodarstwie rolnym inwestycje najczęściej odnosi się do rzeczowych składników majątku trwałego. W efekcie modernizacji gospodarstwa wzrasta wartość i struktura majątku, a w konsekwencji zwiększa się potencjał produkcyjny wytwarzania (Czubak, Sadowski, 2014). Konieczność modernizacji podmiotów wynika z ich wewnętrznych potrzeb, a jej efektami są: wzrost produkcji w wymiarze ilościowym lub jakościowym, obniżenie kosztów wytwarzania, zmiana struktury produkcji, a także lepsze wykorzystanie czynników produkcji (Babuchowska, Marks-Bielska, 2012). Potrzeba modernizacji gospodarstw rolnych w Polsce związana jest także z nasileniem konkurencji po naszej akcesji do Unii Europejskiej. Istotną determinantą działań modernizacyjnych w rolnictwie jest ponadto konieczność sprostania wymogom stawianym przez przepisy unijne, np. w zakresie ochrony środowiska.

Według Runowskiego (2004) głównym kierunkiem modernizacji w gospodarstwach rolnych realizujących funkcje produkcyjne powinno być unowocześnianie procesów produkcyjnych poprzez wprowadzanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych i wdrażanie pracooszczędnych technik produkcji oraz korzystanie z osiągnięć postępu biologicznego.

Zgodnie z postanowieniami Traktatów Rzymskich (Traktat..., 2005), zwiększeniu wydajności rolnictwa miało służyć m.in. wspieranie postępu technicznego. Czubak (2012) zauważa, że było to podejście uzasadnione, ponieważ jakość i struktura majątku trwałego gospodarstw rolnych określają możliwości produkcyjne i sprawność działalności operacyjnej. Modernizacja rolnictwa jest zatem kluczowym aspektem umożliwiającym poprawę efektywności gospodarowania, zmniejszenie poziomu ryzyka oraz poprawę jakości wytwarzanych produktów (Barrett i in., 2010). Tempo i zakres kreowania oraz przeprowadzania modernizacji w gospodarstwach decyduje o ich konkurencyjności. W związku z tym modernizacja powinna być główną siłą funkcjonowania gospodarstw rolnych w gospodarce rynkowej. Z badań Czyżewskiego i in. (2008) wynika, że modernizacja gospodarstw rolnych w Polsce dokonywała się powoli. Było to spowodowane barierami istniejącymi zarówno po stronie instytucji, jak i w samych gospodarstwach rolnych. Członkostwo Polski w UE uaktywniło procesy modernizacji polskich gospodarstw poprzez działania dostosowawcze gospodarstw do struktury Wspólnoty (Tomczyk, 2014).

Dużą rolę w procesie modernizacji rolnictwa mają instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), po-

support for farmers' investment activities. Carrying out investments, especially development investments, is beneficial due to the fact that it contributes to the implementation of technological progress, which allows for the modernisation of productive structures (Rzeszutko, Poczta, 2014). After the accession to the European Union, farmers in Poland can benefit from the support for investment activities in the process of modernisation of agricultural holdings from the second pillar of the CAP. These funds are an important element determining the scale and the scope of Polish agriculture modernisation (Kusz, 2014). Making and implementing investment plans is a condition for renewing tangible fixed assets conducive to the maintenance of the ability to implement current production processes and to develop the agricultural entities. Their direct effect, however, is the increase in production and income, and the purpose of their execution is to guarantee production capacity in a long time perspective (Czubak, 2012). Therefore, the pace and the scope of creating and implementing modernisation in agricultural holdings will in the future decide about their competitive position (Kusz 2014), determined, among others, through their labour productivity level. Also Bezat-Jarzębowska and Rembisz (2015) indicate the connection between the increase in labour productivity and the improvement of technical utilities in agricultural holdings.

Taking the great importance of modernisation of agricultural holdings for the development of Polish agriculture into consideration, the purpose of the work was to analyse and assess the diversity of regional absorption of aid funds transferred under Measure 121. Modernisation of agricultural holdings, included in RDP 2007-2013 as well as to assess the interdependencies between the scale of using these funds and the level of labour productivity in agriculture.

Material and research methodology

The work focused on one of the measures implemented under the Rural Development Programme (RDP 2007-2013) — namely the measure 121, the task of which was to support the modernisation of agricultural holdings in order to increase their efficiency through better use of production factors. The empirical material consisted of CSO (GUS) data, including data from the Local Data Bank. In order to take into account the entire term of the RDP 2007-2013, data on the analysed activity were expressed as of December 31st, 2014.

The regional variations in the absorption of aid funds from Measure 121 were assessed by using their absolute value, the number of beneficiaries, as well as on the basis of such indicators as payments per 1 ha of UAA, per one agricultural holding, and PLN 1 of gross agricultural fixed assets.

The labour productivity in agriculture was assessed on the basis of the gross value added in agriculture per one employed in this sector, while the relationship between the level of labour productivity in agriculture and the level of use of aid funds for

zwalają bowiem na wsparcie finansowe działalności inwestycyjnej rolników. Prowadzenie inwestycji, zwłaszcza rozwojowych, jest korzystne ze względu na to, że przyczynia się do wdrażania postępu technologicznego, co pozwala na unowocześnienie struktur wytwórczych (Rzeszutko, Poczta, 2014). Po akcesji do Unii Europejskiej rolnicy w Polsce mogą korzystać ze wsparcia działalności inwestycyjnej w procesie modernizacji gospodarstw rolniczych z II filaru WPR. Środki te są ważnym elementem warunkującym skalę i zakres modernizacji polskiego rolnictwa (Kusz, 2014). Podejmowanie i realizacja zamierzeń inwestycyjnych jest warunkiem odnawiania rzeczowych środków trwałych dla utrzymania zdolności realizacji bieżących procesów produkcyjnych oraz rozwoju podmiotów rolnych. Ich bezpośrednim efektem jest natomiast wzrost produkcji i dochodu, a celem wykonania jest zagwarantowanie zdolności produkcyjnych w długim czasie (Czubak, 2012). Tempo i zakres kreowania oraz wdrażania modernizacji w gospodarstwach rolniczych będą więc decydować w przyszłości o ich pozycji konkurencyjnej (Kusz, 2014), wyznaczanej m.in. przez poziom wydajności pracy. Na związek pomiędzy wzrostem wydajności pracy a poprawą technicznego uzbrojenia w gospodarstwach rolnych wskazują również Bezat-Jarzębowska i Rembisz (2015).

Mając na uwadze duże znaczenie modernizacji gospodarstw rolnych dla rozwoju polskiego rolnictwa, za cel pracy przyjęto analizę i ocenę zróżnicowania regionalnego absorpcji środków pomocowych transferowanych w ramach Działania 121. Modernizacja gospodarstw rolnych, wchodzącego w skład PROW 2007-2013 oraz ocenę współzależności pomiędzy skalą wykorzystania tych środków a poziomem wydajności pracy w rolnictwie.

Materiał i metodyka badań

W pracy skupiono uwagę na jednym z działań realizowanych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW 2007-2013) – działaniu 121, którego zadaniem było wsparcie modernizacji gospodarstw rolnych w celu zwiększenia ich efektywności poprzez lepsze wykorzystanie czynników produkcji. Materiał empiryczny stanowiły dane GUS, w tym dane pochodzące z Banku Danych Lokalnych. W celu uwzględnienia całego okresu obowiązywania PROW 2007-2013 dane dotyczące analizowanego działania wyrażono według stanu na 31.12.2014 r.

Oceny regionalnego zróżnicowania absorpcji środków pomocowych pochodzących z Działania 121 dokonano przy wykorzystaniu bezwzględnej ich wartości, liczby beneficjentów, a także na podstawie takich wskaźników, jak kwota zrealizowanych płatności na 1 ha UR, na 1 gospodarstwo rolne oraz na 1 zł środków trwałych brutto rolnictwa.

Wydajność pracy w rolnictwie oceniono w oparciu o wartość dodaną brutto rolnictwa przypadającą na 1 pracującego w tym sektorze, natomiast zależność pomiędzy poziomem wydajności pracy w rolnictwie

modernisation was determined on the basis of Pearson linear correlation coefficient.

i poziomem wykorzystania środków pomocowych przeznaczonych na modernizację wyznaczono na podstawie wskaźnika korelacji liniowej Pearsona.

Results

Table 1 presents selected variables, which characterise the scale of the use of payments from the measure aimed at the modernisation of agricultural holdings under the first axis of the 2007-2014 RDP.

Wyniki badań

W tabeli 1 przedstawiono wybrane zmienne charakteryzujące skalę wykorzystania płatności z działania ukierunkowanego na modernizację gospodarstw rolnych w ramach pierwszej osi PROW 2007-2014.

Table 1. Indicators characterising the scale of use of payments under 2007-2013 RDP - Axis 1. Measure 121. Modernization of agricultural holdings in Poland in respective provinces (as of 31/12/2014)

Tabela 1. Wskaźniki charakteryzujące skalę wykorzystania płatności w ramach PROW 2007-2013 - Oś 1. Działanie 121. Modernizacja gospodarstw rolnych w Polsce według województw (stan na 31.12.2014 r.)

Specification/ Wyszczególnienie	The amount of payments made (in PLN thousand)/ Kwota zrealizowanych płatności (tys. zł)	Number of beneficiaries (apiece)/ Liczba beneficjentów (szt.)	Amount of payments made per 1 ha of UAA (PLN/ha)/ Kwota zrealizowanych płatności na 1 ha UR (zł/ha)	Amount of payments made for 1 agricultural holding (PLN/homestead)/ Kwota zrealizowanych płatności na 1 gospodarstwo rolne (zł/gosp.)	Amount of payments made for PLN 1 of gross fixed assets in agriculture (PLN)/ Kwota zrealizowanych płatności na 1 zł środków trwałych brutto rolnictwa (zł)
Poland/ Polska	8519.5	50 878	522.4	5961.9	62.2
Lower Silesian province/ Dolnośląskie	383.5	1 982	385.7	6441.3	48.5
Kuyavian-Pomeranian province/ Kujawsko-pomorskie	685.7	4 188	596.4	10530.0	75.2
Lublin province/ Lubelskie	959.6	6 076	605.5	5387.0	83.1
Lubusz province/ Lubuskie	156.3	789	333.3	7353.9	47.2
Łódź province/ Łódzkie	706.2	4 773	641.9	5504.2	70.6
Lesser Poland province/ Małopolskie	305.4	2 188	470.0	2137.9	44.3
Mazovian province/ Mazowieckie	1486.0	8 954	687.7	7004.0	82.1
Opole province/ Opolskie	221.8	1 295	434.8	8289.9	44.4
Subcarpathian province/ Podkarpackie	248.5	1 585	366.0	1870.8	37.9
Podlasie province/ Podlaskie	766.3	4 116	605.9	9689.5	89.4
Pomeranian province/ Pomorskie	338.6	1 835	411.8	8474.6	57.7
Silesian province/ Śląskie	205.3	1 148	497.7	3481.1	36.5
Świętokrzyskie province/ Świętokrzyskie	364.5	2 670	650.7	4039.0	70.0
Warmian-Masurian province/ Warmińsko-mazurskie	436.9	2 333	390.0	10420.8	55.7
Greater Poland province/ Wielkopolskie	998.9	5 746	515.6	8135.3	53.8
West Pomeranian province/ Zachodniopomorskie	255.9	1 236	287.0	8807.2	37.7

Source: Own elaboration based on data from the Local Data Bank.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

According to the data contained in Table 1, the absorption of funds directed to the modernization of agricultural holdings during the RDP 2007-2013 financing period was diversified in regions. The largest stream of financial support was received by the agriculture of Mazovian, Greater Poland and Lublin provinces, to which the following amounts were directed- 17.4; 11.7 and 11.3% of the total amount of support from this operation in Poland, respectively. The total value of support in these provinces amounted to 3444.5 thousand PLN in the audited period of time. The same regions dominate in terms of the number of beneficiaries who benefited from measure 121. The total share of the indicated provinces in the total number of beneficiaries was 40.8%. Among the regions where the amount of aid was the smallest, we should list Lubusz, Opole and Subcarpathian provinces.

Considering the fact that there is a large regional diversification of agriculture in Poland (Binderman, 2013, Nowak et al. 2015), the value of funds used under the RDP measure in question was converted into 1 ha of arable land. This allowed to assess the intensity of absorption of the aid funds directed to the modernization of agricultural holdings. This ratio was from 687 PLN/ha in the Mazovian province to 287.0 PLN/ha in the West Pomeranian province. A value higher than the country average, apart from the Mazovian province, was also recorded in the Kuyavian-Pomeranian, Lublin, Łódź, Podlasie and Świętokrzyskie provinces. The amount of funds from the measure per 1 household was also diversified in regions - the highest was in the Kuyavian-Pomeranian and Warmian-Masurian provinces, where it exceeded 10 thousand PLN and was almost twice as high as on the national average. In regions with high agrarian fragmentation, this indicator was low, the lowest values were found in the Lesser Poland and Subcarpathian provinces.

Due to the fact that Measure 121 is directed to the modernization of agricultural holdings, another indicator describing the use of funds as a quotient of the value of funds from this measure was determined (as of 31/12/2014) and the average value of gross fixed assets of agriculture in the years 2007-2013. The nationwide mean value of this indicator was PLN 62.2, and only in six provinces its recorded value was higher (Kuyavian-Pomeranian, Lublin, Łódź, Mazovian, Podlasie, Świętokrzyskie).

Based on the data presented in Table 1, the rankings of provinces were developed. They will enable a better description of the regional differentiation of the absorption modernization of agricultural holdings funds under the RDP (Table 2). They allow to state that the Mazovian, Podlasie, Lublin and Greater Poland provinces participated, to the largest extent, in the implementation of Measure 121 from the 2007-2013 RDP. Due to the favorable agrarian structure, expressed in the high share of large homesteads, the first place in the ranking of resources used per one homestead was taken by the Kuyavian-Pomeranian province. The financing from the discussed measure was least significant in the Lubusz, Subcarpathian and Silesian provinces.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1, absorpcja środków skierowanych na modernizację gospodarstw rolnych w okresie finansowania PROW 2007-2013 była zróżnicowana regionalnie. Największy strumień wsparcia finansowego otrzymało rolnictwo województw mazowieckiego, wielkopolskiego i lubelskiego, do których skierowano odpowiednio 17,4; 11,7 i 11,3% całkowitej kwoty wsparcia z tego działania w Polsce. Łączna wartość wsparcia w tych województwach wyniosła w badanym okresie czasu 3444,5 tys. zł. Te same regiony dominują pod względem liczby beneficjentów, którzy skorzystali z działania 121. Łączny udział wskazanych województw w ogólnej liczbie beneficjentów wyniósł 40,8%. Wśród regionów, gdzie kwota pomocy była najmniejsza wymienić należy lubuskie, opolskie i podkarpackie.

Biorąc pod uwagę fakt, że w Polsce występuje duże zróżnicowanie regionalne rolnictwa (Binderman, 2013, Nowak i in., 2015), wartość środków wykorzystanych z omawianego działania PROW przeliczono na 1 ha użytków rolnych. Pozwoliło to ocenić intensywność absorpcji środków pomocowych skierowanych na modernizację gospodarstw rolnych. Wskaźnik ten przyjmował wartości od 687 zł/ha w województwie mazowieckim do 287,0 zł/ha w zachodniopomorskim. Wyższą wartość niż przeciętnie w kraju, obok województwa mazowieckiego odnotowano jeszcze w kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, podlaskim i świętokrzyskim. Kwota środków pochodzących z omawianego działania w przeliczeniu na 1 gospodarstwo również była zróżnicowana regionalnie – najwyższa była w kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim, gdzie przekraczała 10 tys. zł i była prawie 2-krotnie wyższa niż w skali kraju. W regionach o dużym rozdrobnieniu agrarnym wskaźnik ten przyjmował niskie wartości, najniższą w województwie małopolskim i podkarpackim.

Z uwagi na to, że Działanie 121 skierowane jest na modernizację gospodarstw rolnych, wyznaczono kolejny wskaźnik opisujący wykorzystanie środków jako iloraz wartości środków pochodzących z tego działania (stan na 31.12.2014) oraz średniej wartości środków trwałych brutto rolnictwa z lat 2007-2013. Wartość wskaźnika kształtowała się przeciętnie w Polsce na poziomie 62,2 zł i tylko w 6 województwach była wyższa (kujawsko-pomorskie, lubelskie, łódzkie, mazowieckie, podlaskie, świętokrzyskie).

W oparciu o dane przedstawione w tabeli 1 opracowano rankingi województw. Umożliwią one lepszy opis regionalnego zróżnicowania absorpcji środków na modernizację gospodarstw rolnych w ramach PROW (tabela 2). Pozwalają one stwierdzić, że w największym stopniu w realizacji Działania 121 z PROW 2007-2013 partycypowało województwo mazowieckie, podlaskie, lubelskie i wielkopolskie. Z uwagi na korzystną strukturę agrarną, wyrażającą się wysokim udziałem gospodarstw dużych, pierwsze miejsce w rankingu wykorzystanych środków przypadających na 1 gospodarstwo zajęło województwo kujawsko-pomorskie. Najmniejsze znaczenie środki z omawianego działania odegrały w województwach lubuskim, podkarpackim i śląskim.

Table 2. Ranking of provinces in terms of indicators of the intensity of use of funds under the 2007-2013 RDP - Axis 1. Measure 121. Modernization of agricultural holdings (as of 31/12/2014)**Tabela 2.** Rankowanie województw pod względem wskaźników intensywności wykorzystania środków w ramach PROW 2007-2013 - Oś 1. Działanie 121. Modernizacja gospodarstw rolnych (stan na 31.12.2014 r.)

Specification/ Wyszczególnienie	The amount of payments made (PLN)/ Kwota zrealizowanych płatności (zł)	Number of beneficiaries/ Liczba beneficjentów	Amount of payments made per 1 ha of UAA (PLN/ha)/ Kwota zrealizowanych płatności na 1 ha UR (zł/ha)	Amount of payments made for 1 agricultural holding (PLN/homestead)/ Kwota zrealizowanych płatności na 1 gospodarstwo rolne (zł/gosp.)	Amount of payments made for PLN 1 of gross fixed assets in agriculture (PLN)/ Kwota zrealizowanych płatności na 1 zł środków trwałych brutto rolnictwa (zł)
Lower Silesian province/ Dolnośląskie	8	10	13	10	10
Kuyavian-Pomeranian province/ Kujawsko-pomorskie	6	5	6	1	4
Lublin province/ Lubelskie	3	2	5	12	2
Lubusz province/ Lubuskie	16	16	15	8	11
Łódź province/ Łódzkie	5	4	3	11	5
Lesser Poland province/ Małopolskie	11	9	9	15	13
Mazovian province/ Mazowieckie	1	1	1	9	3
Opole province/ Opolskie	14	13	10	6	12
Subcarpathian province/ Podkarpackie	13	12	14	16	14
Podlasie province/ Podlaskie	4	6	4	3	1
Pomeranian province/ Pomorskie	10	11	11	5	7
Silesian province/ Śląskie	15	15	8	14	16
Świętokrzyskie province/ Świętokrzyskie	9	7	2	13	6
Warmian-Masurian province/ Warmińsko-mazurskie	7	8	12	2	8
Greater Poland province/ Wielkopolskie	2	3	7	7	9
West Pomeranian province/ Zachodniopomorskie	12	14	16	4	15

Source: own elaboration based on data from Table 1.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1.

In order to achieve the objective of the work and answer the question whether there is a correlation between the use of aid for modernization of homesteads and the level of labor productivity in agriculture, the level of effectiveness of the labor factor in the agricultural sector in the years 2007-2014 was analyzed. The gross value added per 1 employed in agriculture was assumed as the measure of labor productivity (Table 3).

The values of the indicators presented in Table 3 indicate a strong regional diversification of labour

Aby zrealizować cel pracy i odpowiedzieć na pytanie, czy występuje współzależność pomiędzy wykorzystaniem środków pomocowych na modernizację gospodarstw oraz poziomem wydajności pracy w rolnictwie, analizie poddano poziom efektywności wykorzystania czynnika pracy w sektorze rolnym w latach 2007-2014. Za miernik wydajności pracy przyjęto wartość dodaną brutto przypadającą na 1 pracującego w rolnictwie (tabela 3).

Wartości wskaźników przedstawionych w tabeli 3 wskazują na silne regionalne zróżnicowanie wydaj-

Table 3. Changes in labour productivity in agriculture in Poland, by province in years 2007-2013**Tabela 3.** Zmiany produktywności pracy w rolnictwie w Polsce według województw w latach 2007-2013

Specification/ Wyszczególnienie	Gross value added per 1 employee (thousand PLN/person)/ Wartość dodana brutto na 1 pracującego (tys. zł/osobę)									Dynamics/ Dynamika (2007=100%)
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Mean/ Średnia 2007-2014	
Poland/ Polska	15.1	13.7	14.5	16.9	20.1	19.6	21.3	20.1	17.6	133.2
Lower Silesian province/ Dolnośląskie	19.1	15.4	17.1	18.8	23.4	22.0	22.0	21.1	19.8	110.0
Kuyavian-Pomeranian province/ Kujawsko-pomorskie	18.9	17.3	19.2	22.5	25.8	26.3	30.6	28.1	23.6	148.5
Lublin province/ Lubelskie	8.7	7.9	7.9	10.3	13.6	12.6	13.8	12.1	10.9	139.0
Lubusz province/ Lubuskie	27.7	22.8	27.9	29.3	36.0	35.5	37.9	38.1	31.9	137.7
Łódź province/ Łódzkie	16.4	15.3	14.2	16.3	19.3	18.0	19.7	20.6	17.5	125.0
Lesser Poland province/ Małopolskie	7.6	7.0	6.3	6.6	8.0	7.4	7.2	7.3	7.2	96.0
Mazovian province/ Mazowieckie	20.3	20.5	19.7	24.4	29.5	28.4	32.9	29.5	25.7	145.4
Opole province/ Opolskie	18.9	16.0	16.2	23.3	28.3	27.1	25.6	23.6	22.4	124.9
Subcarpathian province/ Podkarpackie	5.3	4.8	4.4	4.2	5.4	4.9	5.4	4.9	4.9	93.7
Podlasie province/ Podlaskie	14.8	13.7	16.2	18.9	21.7	20.8	24.7	21.6	19.1	146.2
Pomeranian province/ Pomorskie	20.9	17.6	21.2	25.2	29.0	30.5	32.0	32.5	26.1	155.4
Silesian province/ Śląskie	12.9	12.3	13.0	13.9	16.8	17.1	16.9	15.9	14.8	122.9
Świętokrzyskie province/ Świętokrzyskie	9.2	8.4	8.4	9.3	11.6	10.5	11.4	11.0	10.0	120.2
Warmian-Masurian province/ Warmińsko-mazurskie	25.2	21.9	26.7	31.7	38.1	36.7	37.5	36.4	31.8	144.5
Greater Poland province/ Wielkopolskie	22.8	19.0	22.5	25.0	27.7	29.3	30.9	29.5	25.8	129.6
West Pomeranian province/ Zachodniopomorskie	28.7	24.9	31.7	33.8	36.1	37.8	41.7	39.4	34.3	137.6

Source: Own elaboration based on data from the Local Data Bank.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

productivity in agriculture. The difference in gross added value generated annually by one employee between the region with the highest (West Pomeranian province) and the lowest (Subcarpathian province) level was, on average, almost PLN 30 thousand in the years 2007-2014. The average labour productivity in agriculture in Poland amounted to PLN 17.6 thousand for the researched years, and its dynamics for this period was at the level of 133.2%. The provinces that were, alongside West Pomeranian province, also characterised by high labour productivity are: Warmian-Masurian, Lubusz, Pomeranian, Greater Poland and Mazovian. However, regions struggling with structural problems in agriculture were characterized by low effectiveness of use of the labour factor in this sector. This applies in particular to the Subcarpathian, Lesser Poland, Świętokrzyskie and Lublin province, where the average labour

ności pracy w rolnictwie. Różnica w wartości dodanej brutto wytworzonej przez jednego pracującego w ciągu roku pomiędzy regionem o najwyższym (zachodniopomorskie) i najniższym (podkarpackie) jej poziomie wyniosła średnio w latach 2007-2014 prawie 30 tys. zł. Przeciętna wydajność pracy w rolnictwie w Polsce wyniosła w badanych latach 17,6 tys. zł, a jej dynamika kształtowała się w tym okresie na poziomie 133,2%. Wysoką wydajnością pracy, obok województwa zachodniopomorskiego, charakteryzowały się również warmińsko-mazurskie, lubuskie, pomorskie, wielkopolskie i mazowieckie. Regiony borykające się z problemami strukturalnymi w rolnictwie odznaczały się natomiast niską efektywnością wykorzystania czynnika pracy w tym sektorze. Dotyczy to zwłaszcza województw podkarpackiego, małopolskiego, świętokrzyskiego i lubelskiego, gdzie średnia wydajność pracy w latach 2007-2014 wynio-

productivity in 2007-2014 amounted to 4,9; 7,2; 10,0 and 10,9 thousand PLN per person. In two of them (Lesser Poland province and Subcarpathian province), a decrease in labour productivity was also observed in the analyzed period.

In order to examine whether there is a relationship between the level of use of Measure 121 funding. Modernization of farms implemented (X_1) and the labour productivity index in agriculture (X_2) we used the Pearson's correlation coefficients. It was assumed that statistical dependencies exist with a correlation coefficient of at least 0.7. In research, the value of implemented payments was assumed as the condition on December 31, 2014, while the labour factor productivity index was expressed in values from 2014, i.e. almost at the end of the current programming period of the 2007-2013 RDP. The value of the correlation coefficient for the two variables examined was 0.82, which means that there is a statistical dependence between the intensity of use of Measure 121 funds of the 2007-2013 RDP, and the efficiency of use of the labour factor. It can therefore be assumed that the tools of the Common Agricultural Policy, in this case Measure 121 as part of RDP is a significant stimulus for the increase in the labour productivity index.

Conclusions

The conducted research demonstrated that the level of utilization of resources directed to the modernization of agricultural holdings during the 2007-2013 PROW financing period was strongly diversified between the respective regions. Taking the absolute value of funds from Measure 121 of the 2007-2013 RDP it was found that the following provinces were the most involved in them: Mazovain, Podlaskie, Lublin and Greater Poland. The least importance of funds from the aforesaid measure was recorded in Lubusz, Silesian and West Pomeranian provinces. The intensity of use of these funds, measured by their value per 1 ha of UAA, per farm, and per PLN 1 of gross fixed assets, was also regionally diversified. In regions with high agrarian fragmentation per 1 farm, there was a lower amount of funds used than in those where the structure was more favourable. The highest amount of support per 1 ha of UAA was granted to Mazovian, Świętokrzyskie, Łódź and Podlaskie provinces.

The research also demonstrated that between 2007 and 2014 there was a strong regional diversification of labour productivity in agriculture. The regions with the highest level of annual gross value added generated by one worker were West Pomeranian, Warmian-Masurian, Lubuskie, Pomeranian, Greater Poland and Mazovia provinces. The lowest level of labor factor efficiency was observed in provinces with an unfavourable area structure - Subcarpathian, Świętokrzyskie, Lesser Poland and Lubusz.

The conducted research revealed the existence of a statistical relationship between the intensity of the use of EU funds under Measure 121 of the 2007-2013 RDP and the level of labour factor efficiency. This

śła odpowiednio 4,9; 7,2; 10,0 i 10,9 tys. zł na osobę. W dwóch spośród nich (małopolskie i podkarpackie) zaobserwowano także spadek wydajności pracy w badanym okresie.

W celu zbadania, czy istnieje związek pomiędzy poziomem wykorzystania funduszy w ramach Działania 121. Modernizacja gospodarstw rolnych realizowanych (X_1) oraz poziomem produktywności pracy w rolnictwie (X_2) posłużono się wskaźnikami korelacji prostej Pearsona. Założono, że zależności statystyczne istnieją przy współczynniku korelacji wynoszącym co najmniej 0,7. W badaniach wartość zrealizowanych płatności przyjęto jako stan na 31.12.2014 r., natomiast wskaźnik produktywności czynnika pracy wyrażono w wartościach z 2014 roku, a więc niemal na koniec obowiązującego okresu programowania PROW 2007-2013. Wartość współczynnika korelacji dla dwóch badanych zmiennych wyniosła 0,82, co oznacza, że istnieje zależność statystyczna pomiędzy intensywnością wykorzystania środków w ramach Działania 121 w ramach PROW w okresie 2007-2013 a poziomem efektywności wykorzystania czynnika pracy. Można zatem przyjąć, że narzędzia Wspólnej Polityki Rolnej, w tym przypadku Działanie 121 w ramach PROW stanowi istotną stymulantę wzrostu poziomu wydajności pracy.

Wnioski

Przeprowadzone badania wykazały, że poziom wykorzystania środków skierowanych na modernizację gospodarstw rolnych w okresie finansowania PROW 2007-2013 był silnie zróżnicowany regionalnie. Biorąc pod uwagę bezwzględną wartość środków z Działania 121 PROW 2007-2013 stwierdzono, że w największym stopniu partycypowały w nich województwa: mazowieckie, podlaskie, lubelskie i wielkopolskie. Najmniejsze znaczenie środki z omawianego działania odegrały natomiast w województwach lubuskim, śląskim i zachodniopomorskim. Intensywność wykorzystania tych środków mierzona ich wartością w przeliczeniu na 1 ha UR, na 1 gospodarstwo oraz na 1 zł środków trwałych brutto również była zróżnicowana regionalnie. W regionach o dużym rozdrobnieniu agrarnym na 1 gospodarstwo rolne przypadała niższa kwota wykorzystanych środków niż w tych, gdzie struktura ta była korzystna. Najwyższą kwotę wsparcia w przeliczeniu na 1 ha UR otrzymały województwa mazowieckie, świętokrzyskie, łódzkie i podlaskie.

Badania wykazały także, że w latach 2007-2014 występowało silne regionalne zróżnicowanie wydajności pracy w rolnictwie. Regionami o najwyższym poziomie wartości dodanej brutto wytworzonej przez jednego pracującego w ciągu roku było województwo zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie, pomorskie, wielkopolskie i mazowieckie. Najniższy poziom efektywności wykorzystania czynnika pracy występował w województwach o niekorzystnej strukturze obszarowej – podkarpackim, świętokrzyskim, małopolskim i lubelskim.

Przeprowadzone badania wykazały istnienie statystycznej zależności pomiędzy intensywnością wy-

proves that support for modernization investments was an important tool in stimulating an increase in the labour productivity index. This is also confirmed by the fact that in the Southern provinces (Lesser Poland province and Subcarpathian province) with a relatively low intensity of use of funds for modernization of agricultural holdings, a decline in labour productivity was observed in the analyzed period. Therefore, further improvement of labour productivity requires continuation of the activities related to the modernization of farms, especially in regions with low levels of technical utilities. It is even more justified because, as Kowalski (1998) notices, it is a long-term and continuous process. The stable development of the agricultural sector and the continuous growth of its competitiveness should be contributed by the financial support instruments continued in the 2014-2020 RDP, which further supports the modernization of agricultural holdings (Ministry, 2016).

The studies took into account the measure's impact on modernization of agricultural holdings only in terms of labor productivity; therefore, it is justified to extend the future research to include other effects related to the implementation of this measure, as well as to limitations of its use in respective regions.

korzystania środków unijnych w ramach Działania 121 w ramach PROW w okresie 2007-2013 a poziomem efektywności wykorzystania czynnika pracy. Świadczy to o tym, że wsparcie inwestycji modernizacyjnych stanowiło istotne narzędzie stymulujące wzrost poziomu wydajności pracy. Potwierdza to również fakt, że w południowych województwach (małopolskie i podkarpackie) o relatywnie niskiej intensywności wykorzystania środków na modernizację gospodarstw rolnych, zaobserwowano spadek wydajności pracy w badanym okresie. Dalsza poprawa wydajności pracy wymaga więc kontynuacji działań związanych z modernizacją gospodarstw rolnych, zwłaszcza w regionach o niskim poziomie technicznego uzbrojenia pracy. Jest to tym bardziej uzasadnione, że jak zauważa Kowalski (1998), jest ona procesem długotrwałym i ciągłym. Do stabilnego rozwoju sektora rolnego i ciągłego wzrostu jego konkurencyjności powinny się przyczynić kontynuowane w Programie PROW 2014-2020 instrumenty pomocy finansowej wspierające w dalszym ciągu modernizację gospodarstw rolnych (Ministerstwo, 2016).

W badaniach uwzględniono wpływ działania dotyczącego modernizacji gospodarstw rolnych jedynie na wydajność pracy, zasadne jest zatem aby w przyszłości poszerzyć prowadzone badania o inne skutki związane z wdrożeniem tego działania, a także o ograniczenia jego wykorzystania w poszczególnych regionach.

References/ Literatura:

1. Babuchowska K., Marks-Bielska R. (2012). Unowocześnianie gospodarstw rolnych z województwa warmińsko-mazurskiego w ramach PROW 2007-2013. *Zeszyty Naukowe SGGW. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 8(57), 36-46.
2. Bank Danych Lokalnych. GUS. Pobrane z <https://bdl.stat.gov.pl>
3. Barrett, C.B., Carter, M.R., Timmer, C.P. (2010). A Century-Long Perspective on Agricultural Development. *American Journal of Agricultural Economics*, 92(2), 447-468. <https://doi.org/10.1093/ajae/aaq005>
4. Bezat-Jarzębowska, A., Rembisz, W. (2015), *Wprowadzenie do analizy inwestycji, produktywności, efektywności i zmian technicznych w rolnictwie*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
5. Binderman, A. (2013). Dynamika regionalnego zróżnicowania rolnictwa w Polsce w latach 1998-2010. *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych*, 14(3), 17-26.
6. Czubak, W. (2012). Wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej wspierających inwestycje w gospodarstwach rolnych. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 3(25), 57-67.
7. Czubak, W., Sadowski, A. (2014). Wpływ modernizacji wspieranych funduszami UE na zmiany sytuacji majątkowej w gospodarstwach rolnych w Polsce. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 2(32), 45-57.
8. Czyżewski, B., Gospodarowicz, M., Lidke, D., Matuszczak, A., Wasilewska, A., Wasilewski, A. (2008). *Rola instytucji w modernizacji gospodarstw rolnych*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
9. Felczak T. (2015). *Źródła finansowania działalności indywidualnych gospodarstw rolniczych w opinii zarządzających*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 855 - Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 2(74), 83-91.
10. Karanikolas, P., Martinos, N. (2007). The modernization process in Greek Agriculture: The case of investment aid. *Agricultural Economics Review*, 8(1), 37-49.
11. Kiryłuk-Dryjska, E., Baer-Nawrocka, A. (2014). *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*. Poznań: Wydawnictwo UP.
12. Komisja Europejska (2010). *EUROPA 2020 - Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. Bruksela, 3.3.2010, KOM(2010) 2020.
13. Kowalski, A. (1998). Czynniki produkcji w agrobiznesie. W: Woś A. (red.), *Encyklopedia agrobiznesu* (s. 108-114). Warszawa: Fundacja Innowacja.
14. Kusz, D. (2014). Znaczenie funduszy unii europejskiej w procesie modernizacji gospodarstw rolniczych w Polsce na przykładzie województwa podkarpackiego. *Roczniki Naukowe SERiA*, 16(2), 154-159.
15. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (2016), *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014-2020 (PROW 2014-2020)*, Warszawa. Pobrane z <http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa/Program-Rozwoju-Obszarow-Wiejskich-2014-2020>.
16. Nowak, A., Kamińska, A., Krukowski, A. (2015). Regional differentiation of productive potential of agriculture and the effectiveness of its use in Poland. *Proceedings of the 7th International Scientific Conference Rural Development 2015*. <http://doi.org/10.15544/RD.2015.082>

17. Nurzyńska, I. (2016). Polska wieś i rolnictwo jako beneficjenci funduszy Unii Europejskiej. W: J. Wilkin I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2016, Raport o stanie wsi* (s. 107-111). Warszawa: FDPA Scholar.
18. Nurzyńska, I. (2012). Syntetyczny obraz krajowej i unijnej polityki wobec obszarów wiejskich. W: J. Wilkin I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2012, Raport o stanie wsi* (s. 175-202). Warszawa: FDPA Scholar.
19. Runowski, H. (2004). Opcje strategiczne dla przedsiębiorstw rolnych. *Roczniki Naukowe SERiA*. 4(1), s. 183-188.
20. Rzeszutko, A., Poczta, W. (2015). Znaczenie wspólnej polityki rolnej w procesie modernizacji rolnictwa w Polsce. W: Czyżewski A., Klepacki B. (red.). *Problemy rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej* (s. 294-310). Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
21. Tomczyk, A. (2014). Uwarunkowania technicznej modernizacji gospodarstw rolnych w południowej Polsce. *Acta Scientiarum Polonorum, Technica Agraria*, 13(1-2), 49-55.
22. *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Tekst ujednolicony* (2005). *Urząd Komitetu Integracji Europejskiej*. Warszawa: Departament Dokumentacji Europejskiej i Publikacji.
23. Żołądkiewicz, A. (2012). Dofinansowanie rozwoju mikroprzedsiębiorczości na terenach wiejskich w ramach PROW 2007–2013 – rezultaty. *Copernican Journal of Finance & Accounting*, 1(1), 173-185.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**SELECTED ECONOMIC ISSUES IN THE PROTECTION OF
BIODIVERSITY OF FARM ANIMALS***

**WYBRANE KWESTIE EKONOMICZNE OCHRONY BIORÓŻNORODNOŚCI ZWIERZĄT
GOSPODARSKICH***

Józefa Krawczyk^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹National Research Institute of Animal Production
Instytut Zootechniki-Państwowy Instytut Badawczy

Krawczyk, J. (2018). Selected economic issues in the protection of biodiversity of farm animals/ Wybrane kwestie ekonomiczne ochrony bioróżnorodności zwierząt gospodarskich. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 61-69. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0025>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: Q14

Submitted:
March 2018

Accepted:
May 2018

Tables: 2
Figures: 1
References: 14

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: Q14

Zgłoszony:
Marzec 2018

Zaakceptowany:
Maj 2018

Tabele: 2
Rysunki: 1
Literatura: 14

Summary

Subject and purpose of work: The aim of this research was to determine changes in the population of native animal breeds and to indicate the importance of subsidies under agri-environmental programs. The study concerned the years 1999-2017. **Materials and methods:** The research was based on the documentation of the National Research Institute of Animal Production (PIB). An assessment of the population size of native animal breeds was carried out depending on the amount of subsidies from the national subsidy up to 2004 and from agri-environmental programs since 2005. **Results:** Since the integration of Poland with the European Union and the mobilization of funds from agri-environmental programs, a successive increase in the number of farm animals covered by the protection program has been noted. **Conclusions:** This investigation demonstrated a considerable, but not exclusive dependence of the dynamics of the growth of the livestock population covered by the protection program on the amount of subsidies for breeders. The preservation of EU subsidies through agri-environmental programs in the years to come is the basis for maintaining the upward trend in the abundance of native livestock populations. Also, a greater increase in the number of animals than in the number of new beneficiaries using agri-environmental programs was observed, and this is a situation conducive to breeding work. National surveys show that native breeds are a source of obtaining products with pro-health, regional and traditional properties, for which the demand is growing, and which can also help to protect the biodiversity of farm animals.

Keywords: agri-environmental program, subsidies, protection of local animal breeds

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Celem podjętych badań było określenie zmian w populacji rodzimych ras zwierząt oraz wskazanie znaczenia dopłat w ramach programów rolnośrodowiskowych. Badania dotyczyły lat 1999-2017. **Materiały i metody:** Badania prowadzono w oparciu o dokumentację Instytutu Zootechniki PIB. Przeprowadzono ocenę kształtowania się liczebności populacji rodzimych ras zwierząt w zależności od wysokości dopłat z dotacji krajowej do 2004 roku oraz z programów rolnośrodowiskowych od 2005 roku. **Wyniki:** Od momentu integracji Polski z Unią Europejską i uruchomieniu środków z programów rolnośrodowiskowych notuje się sukcesywny wzrost liczby zwierząt gospodarskich objętych programem ochrony. **Wnioski:** W badaniach zaobserwowano dużą, ale nie jedyną zależność dynamiki wzrostu populacji zwierząt gospodarskich objętych programem ochrony od wysokości dopłat dla hodowców. Zachowanie unijnych dopłat poprzez programy rolnośrodowiskowe w kolejnych latach stanowi podstawę utrzymania tendencji wzrostowej liczebności rodzimych populacji zwierząt gospodarskich. Zaobserwowano większy wzrost liczby zwierząt niż nowych beneficjentów korzystających z programów rolnośrodowiskowych, a taka sytuacja sprzyja pracy hodowlanej. Z badań krajowych wynika, że rasy rodzime stanowią źródło pozyskiwania produktów o właściwościach prozdrowotnych, regionalnych i tradycyjnych, na które rośnie popyt, a to może także sprzyjać ochronie bioróżnorodności zwierząt gospodarskich.

Słowa kluczowe: program rolnośrodowiskowy, dotacje, ochrona lokalnych ras zwierząt

* The paper was written under the long-term program, task no. 03-17-11-09 financed by the Ministry of Agriculture and Rural Development/ Praca wykonana w ramach realizacji programu wieloletniego, zadanie nr 03-17-11-09 finansowanego przez MRiRW

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: prof. dr hab. Józefa Krawczyk, Instytut Zootechniki-Państwowy Instytut Badawczy, ul. Sarego 2, 31-047 Kraków, Polska; tel.: +48 666-081-267; e-mail: jozefa.krawczyk@izoo.krakow.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaską, Józefa Krawczyk. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Intensification of agricultural production threatens, among others, biodiversity of animals, and thus the loss of a pool of valuable genes, which in the event of threats to breeding may constitute a reservoir of breeding material. As Kuś (2013) notes, the industrial nature of agriculture ensures the achievement of production goals and to some extent economic, but it can have a very negative impact on the natural environment, pose threats to biodiversity and human and animal health. The concept of sustainable development of agriculture, in which biodiversity protection is part of an attempt to reduce negative activities of intensive agricultural production. Domestic animal breeds constitute an important element of sustainable development of agricultural production and rural areas, as well as a base for bioeconomy, the primary objective of which is the rational management of all resources in connection with the application of innovative solutions (Chyłek, Rzepecka, 2011). Poland's commitment to the protection of genetic resources in agriculture also results from the Convention on Biological Diversity signed in 1992 in Rio de Janeiro. The agricultural policy of the European Union is also conducive to the protection of biodiversity, which is reflected in significant financial support under agri-environmental programs in subsequent Rural Development Programs.

Most of the national genetic resources covered by the conservation program have been included in the list of global genetic resources (FAO 2000). In order to efficiently implement the obligation regarding the protection of biodiversity, the organizational structure recommended by Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), where the coordination of activities in the field of conservation of genetic resources of farm animals since 2004 has been entrusted to the Institute of Animal Production. In 2000, the Ministry of Agriculture and Rural Development (Ministry of Agriculture and Rural Development) approved for implementation 32 programs for the conservation of genetic resources of farm animals, covering a total of 75 breeds, varieties and lineages. The Institute of Animal Production together with other scientific units and breeders' associations actively joined the works on these programs. A national report was prepared on the state of animal genetic resources that was submitted to the FAO. The report determined the starting base of national genetic resources of animals before Poland's integration with the EU.

Preservation of biodiversity of livestock in Poland is mainly done using the method *in situ*, that is, keeping live animals, mostly in the regions of their production. Maintaining animals of local breeds also contributes to environmental protection (landscape care) and production of regional products using innovative achievements and modern promotion methods.

The aim of the undertaken research was to determine changes in the population of native animal breeds and to indicate the importance of subsidies under agri-environmental programs.

Wstęp

Intensyfikacja produkcji rolniczej zagraża m.in. bioróżnorodności zwierząt, a tym samym utraty puli cennych genów, które w przypadku pojawienia się zagrożeń w hodowli mogą stanowić rezerwuwar materiału hodowlanego. Jak zauważa Kuś (2013) przemysłowy charakter rolnictwa zapewnia realizację celów produkcyjnych i w pewnym zakresie ekonomicznych, ale może wywierać bardzo niekorzystny wpływ na środowisko przyrodnicze, stwarzać zagrożenia dla bioróżnorodności oraz zdrowia ludzi i zwierząt. Koncepcja zrównoważonego rozwoju rolnictwa, w którą wpisuje się ochrona bioróżnorodności jest próbą ograniczenia negatywnych działań intensywnej produkcji rolniczej. Rodzime rasy zwierząt stanowią istotny element zrównoważonego rozwoju produkcji rolnej i terenów wiejskich oraz bazę dla biogospodarki, której podstawowym celem jest racjonalne zagospodarowanie wszystkich zasobów w powiązaniu z zastosowaniem rozwiązań innowacyjnych (Chyłek, Rzepecka, 2011). Zobowiązanie Polski do ochrony zasobów genetycznych w rolnictwie wynika także z podpisanej w 1992 roku w Rio de Janeiro Konwencji o Różnorodności Biologicznej. Ochronie bioróżnorodności sprzyja także polityka rolna Unii Europejskiej, czego wyrazem jest znaczące wsparcie finansowe w ramach programów rolnośrodowiskowych w kolejnych Programach Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Większość krajowych zasobów genetycznych objętych programem ochrony umieszczono na liście światowych zasobów genetycznych (FAO 2000). Aby sprawnie realizować zobowiązanie dotyczące ochrony bioróżnorodności stworzono w kraju strukturę organizacyjną zalecaną przez Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), w której koordynację działań w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich od 2004 roku powierzono Instytutowi Zootechniki. W 2000 roku Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) zatwierdziło do realizacji 32 programy ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich, obejmując nimi łącznie 75 ras, odmian i rodów. Do prac nad tymi programami włączył się aktywnie Instytut Zootechniki wraz z innymi jednostkami naukowymi i związkami hodowców. Opracowano raport krajowy o stanie zasobów genetycznych zwierząt, który został przekazany do FAO. W raporcie określono bazę wyjściową krajowych zasobów genetycznych zwierząt przed integracją Polski z UE.

Zachowanie bioróżnorodności zwierząt gospodarskich w Polsce odbywa się głównie metodą *in situ*, czyli utrzymywaniem żywych zwierząt, najczęściej w rejonach ich wytworzenia. Utrzymanie zwierząt lokalnych ras przyczynia się także do ochrony środowiska (pielęgnacja krajobrazu) oraz wytwarzania produktów regionalnych przy wykorzystaniu osiągnięć innowacyjnych i nowoczesnych metod promocji.

Celem podjętych badań było określenie zmian w populacji rodzimych ras zwierząt oraz wskazanie znaczenia dopłat w ramach programów rolnośrodowiskowych.

Data source and test methods

The source of data for research was the development and documentation of the National Research Institute of Animal Production - PIB, which is the coordinator of activities in the field of conservation of genetic resources of livestock in the years 1999-2017. The amount of subsidies each year was calculated by multiplying the number of animals protected in a given year by the subsidy rate in force at that time. The amount calculated in this way is the maximum, because the actual payment of subsidies by ARiMR concern applications submitted and positively considered, and thus may be lower. The studies included those species of animals that receive financial support from EU funds, i.e. horses, cattle, sheep, pigs and goats. Apart from them, the protection program covers laying hens, geese, ducks, rabbits, some fur animals and selected lines of bees, but their scale of production is small and is of little importance in global livestock production.

Changes taking place in agriculture

The structure of rural areas in Poland and the fragmentation of farms allows for comprehensive use of EU support. From the studies of Żmia and Czekał (2014) in Poland in 2010, farms with an area of up to 5 ha accounted for 55% of all agricultural holdings, while those up to 2 ha account for 43% of this group. In the scientific literature, there are no studies on the economic basis for the functioning of family farms that keep livestock and the possibilities of an organizational system that facilitates the introduction of animal products from domestic breeds to trade. According to GUS (2016) data, in Poland since 2005 there has been a gradual decrease in the number of female basic animal species, i.e. cattle, horses, pigs and sheep. The reason for this situation are mainly high sanitary and veterinary requirements and limitations in the scope of economic slaughter and direct sales. In addition, the huge growth in the market of intensive animal products results in the elimination of small producers from the trade and deterioration of their economic situation. As noted by Niżnikowski and Niemczyk (2017), there is a great need to simplify agricultural policy and liberalize veterinary rules for economic slaughter and direct selling. The current support system for keeping animals of native breeds is conducive to the development of small-farm, agritourism farms that can sell products obtained from these animals in the direct sales system. Matysik-Pejas et al. (2017) also emphasize the importance of direct sales development for economic improvement of farms maintaining native animal breeds, suggesting for them the concept of short supply chains supported by the Committee of the Regions of the European Commission.

The animal breeds currently protected are those that have been removed from husbandry for economic reasons, because their production capacity is lower compared to breeding material used in

Źródło danych i metody badań

Źródłem danych do badań były opracowania i dokumentacja Instytutu Zootechniki-PIB będącego koordynatorem działań w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w latach 1999-2017. Wielkość kwot dotacji w każdym roku obliczono mnożąc liczbę zwierząt objętych ochroną w danym roku przez stawkę dotacji obowiązującą w tym czasie. Tak wyliczona kwota jest wielkością maksymalną, bowiem faktyczne wypłaty dotacji przez ARiMR dotyczą wniosków złożonych i pozytywnie rozpatrzonych, a więc mogą być niższe. W badaniach uwzględniono te gatunki zwierząt, na które uwzględnione jest wsparcie finansowe ze środków unijnych tj. konie, bydło, owce, świnie i kozy. Oprócz nich programem ochrony objęte są kury nieśne, gęsi, kaczki, króliki, niektóre zwierzęta futerkowe i wybrane linie pszczół, ale ich skala produkcji jest niewielka i nie ma większego znaczenia w globalnej produkcji zwierzęcej.

Zmiany zachodzące w rolnictwie

Struktura obszarów wiejskich w Polsce i rozdrobnienie gospodarstw pozwala na wszechstronne korzystanie z wsparcia unijnego. Z badań Żmii i Czekał (2014) w Polsce w 2010 roku gospodarstwa o powierzchni do 5 ha stanowiły 55% ogółu gospodarstw rolnych, przy czym te do 2 ha to 43% tej grupy. W literaturze naukowej brakuje opracowań dotyczących ekonomicznych podstaw funkcjonowania gospodarstw rodzinnych, utrzymujących zwierzęta gospodarskie oraz możliwości działania systemu organizacyjnego ułatwiającego wprowadzenie do obrotu handlowego produktów zwierzęcych od ras rodzimych. Z danych GUS (2016) wynika, że w Polsce od 2005 roku notuje się sukcesywny spadek liczby samic podstawowych gatunków zwierząt tj. bydła, koni, świń i owiec. Powodem tej sytuacji są głównie wysokie wymagania sanitarno-weterynaryjne i ograniczenia w zakresie uboju gospodarczego i sprzedaży bezpośredniej. Poza tym ogromny wzrost na rynku produktów zwierzęcych z chowu intensywnego powoduje rugowanie z obrotu handlowego drobnych producentów i pogarszanie ich sytuacji ekonomicznej. Jak zauważają Niżnikowski i Niemczyk (2017) istnieje wielka potrzeba uproszczenia polityki rolnej i liberalizacji przepisów weterynaryjnych dotyczących uboju gospodarczego i sprzedaży bezpośredniej. Aktualny system wsparcia utrzymywania zwierząt rodzimych ras sprzyja rozwojowi gospodarstw drobnotowarowych, agroturystycznych, które mogą sprzedawać produkty uzyskiwane od tych zwierząt w systemie sprzedaży bezpośredniej. Matysik-Pejas i wsp. (2017) także podkreślają ogromne znaczenie rozwoju sprzedaży bezpośredniej dla poprawy ekonomicznej gospodarstw utrzymujących rodzime rasy zwierząt, sugerując dla nich koncepcję krótkich łańcuchów dostaw popieraną przez Komitet Regionów Komisji Europejskiej.

Rasy zwierząt objęte aktualnie ochroną to te, które zostały wyrugowane z chowu z powodów ekono-

intensive husbandry. Such process began mainly in the 1970s and intensified after 1990. Domestic agriculture, supported in the 1970s with cheap loans, has entered the path of intensification and industrial methods of husbandry, using imported, high-yielding breeding material. This phenomenon intensified after 1990, when the easiness of access to foreign breeding material was a result of customs policy. In this situation, many scientific centers, including the Institute of Animal Production, have taken measures to protect native populations. Subsidies obtained from the Ministry of Agriculture and Rural Development for this purpose did not fully cover the costs of animal maintenance and as a result scientific units often co-financed this activity from their own resources for research activity. Thus, the economic factor was a threat to native breeds, but after European integration, preservation breeding was successfully turned into a viable economic activity, which is important especially for small farms that have no opportunity to develop large-scale livestock production.

Protection of native animal breeds as part of the agri-environmental program

Poland's accession to the EU had a positive impact on the development of Polish agriculture, as apart from direct payments, significant measures supporting the modernization of farms and support of agri-environmental undertakings were directed under the RDP. In this way, the financial support for the farmers, who reduced the negative impact of agricultural production on the natural environment of rural areas by restoring the values or maintaining valuable agricultural habitats used for agricultural purposes as well as preserving biodiversity on rural areas, promoting sustainable management system, proper use of soils and water protection as well as protection of endangered local breeds of livestock and varieties of arable crops, has significantly improved.

Until 2004, farmers maintaining domestic livestock breeds have received small subsidies from the national budget, and since 2005 they have been

micznych, ponieważ ich wydajność produkcyjna jest niższa w porównaniu do materiału hodowlanego wykorzystywanego w chowie intensywnym. Taki proces zaczął się głównie w latach 70-tych i nasilił po 1990 roku. Krajowe rolnictwo, wspierane w latach 70-tych tanimi kredytami wstąpiło na drogę intensyfikacji i przemysłowych metod chowu, przy wykorzystaniu importowanego, wysokowydajnego materiału hodowlanego. Zjawisko to nasiliło się po 1990 roku, gdy polityka celna spowodowała łatwość dostępu do zagranicznego materiału hodowlanego. W zaistniałej sytuacji wiele ośrodków naukowych, w tym Instytut Zootechniki, podjęło działania zmierzające do ochrony rodzimych populacji. Uzyskiwane z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi na ten cel dotacje nie pokrywały w pełni kosztów utrzymania zwierząt i często jednostki naukowe dofinansowywały tę działalność ze środków własnych na działalność badawczą. Tak więc czynnik ekonomiczny był powodem zagrożenia dla rodzimych ras, ale po integracji europejskiej udało się hodowlę zachowawczą przekształcić w opłacalną działalność gospodarczą, która jest ważną szczególnie dla drobnych gospodarstw, które nie mają możliwości rozwinąć produkcji zwierzęcej na dużą skalę.

Ochrona rodzimych ras zwierząt w ramach programu rolnośrodowiskowego

Przystąpienie Polski do EU wpłynęło pozytywnie na rozwój polskiego rolnictwa, gdyż oprócz dopłat bezpośrednich, w ramach PROW skierowano znaczące środki sprzyjające modernizacji gospodarstw oraz wsparciu przedsięwzięć rolnośrodowiskowych. W ten sposób znacząco poprawiło się wspieranie finansowe rolników, którzy ograniczali negatywny wpływ produkcji rolnej na środowisko naturalne obszarów wiejskich przez przywracanie walorów lub utrzymanie stanu cennych siedlisk użytkowanych rolniczo oraz zachowanie różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich, promowanie zrównoważonego systemu gospodarowania, odpowiednie użytkowanie gleb i ochronę wód oraz ochronę zagrożonych lokalnych ras zwierząt gospodarskich i odmian roślin uprawnych.

Do 2004 roku rolnicy utrzymujący rodzime rasy zwierząt gospodarskich otrzymywali niewielkie do-

Table 1. Subsidies rates for breeders maintaining animal breeds included in the protection program (PLN / 1 piece)

Tabela 1. Stawki dotacji dla hodowców utrzymujących rasy zwierząt objęte programem ochrony (zł/1 szt.)

Animal species - source of financing/ Gatunek zwierząt - źródło finansowania	National budget/ Budżet krajowy 1999	RDP/ PROW 2005-2006	RDP/ PROW 2007 - 2013	RDP/ PROW 2014 - 2020	Dynamics index/ Wskaźnik dynamiki (%) 2005=100
Horses	396	1300	1500	1500**	115
Cattle	1000	1080	1140	1600	148
Pigs	430	500*	570	1140	228
Sheep	100	310	320	360	116
Goats	-	-	-	580	-

Source: Krupiński et al., 2017 and the IŻ PIB documentation. Explanation * budget subsidy; ** subsidy for horses in 2017 increased to PLN 1,900 / 1 mare of the Lesser Poland and Greater Poland races and PLN 1,700 / 1 mare of other breeds.

Źródło: Krupiński i wsp., 2017 oraz dokumentacja IŻ PIB. Objasnienie *dotacja budżetowa; **dotacja na konie w 2017 r. uległa zwiększeniu do 1900 zł/1 klacz rasy małopolskiej i wielkopolskiej oraz 1700 zł/1 klacz pozostałych ras.

using the agri-environmental program, under which the subsidy rates have increased significantly (Tab.1). Subsidies amounts for preservative animals breeding was estimated based on the calculation of lost income and the costs of keeping compulsory documentation.

Research results

Positive upward trend in the total number of protected breeds (tab. 2) indicates the correct level of estimation of subsidies in Poland, ensuring stable income for horse, cattle and sheep breeders. In the case of domestic pigs, after three years of the program under RDP 2007-2013, the amount of 570 PLN / unit turned out to be too low and the breeding unprofitable and in 2011-2014 a declining trend in the number of native breeds of pigs was noted. Therefore, as part of RDP 20014-2020, the largest 100% increase in subsidies was recorded for pigs, which allowed for a gradual increase in their number.

płaty z budżetu krajowego, a od 2005 roku korzystają z programu rolnośrodowiskowego, w ramach którego stawki dopłat znacząco wzrosły (tab.1). Wysokość dopłat do zwierząt ras zachowawczych oszacowano na podstawie kalkulacji utraconego dochodu i kosztów prowadzenia obowiązkowej dokumentacji.

Wyniki badań

Dotadni trend wzrostowy w ogólnej liczbie zwierząt ras chronionych (tab. 2) wskazuje na prawidłowy poziom oszacowania dopłat w Polsce, zapewniający hodowcom koni, bydła i owiec stabilny dochód. Natomiast w przypadku świń, po trzech latach działania programu w ramach PROW 2007-2013 kwota 570 zł/szt. okazała się zbyt niska, a hodowla nieopłacalna i w latach 2011-2014 odnotowano malejący trend w liczebności świń ras rodzimych. Dlatego już w ramach PROW 20014-2020 największy 100% wzrost dopłat odnotowano w przypadku świń, co pozwoliło na stopniowy wzrost ich liczby.

Table 2. The number of females of native breeds in selected years (pcs)

Tabela 2. Liczba samic zwierząt rodzimych ras w wybranych latach (szt.)

Animal species/ Gatunek zwierząt	1999*	2005	2007	2013	2017	Dynamics index/ Wskaźnik dynamiki (%) 2005=100
Horses/ Konie	400	1325	2065	5347	6808	514
Cattle/ Bydło	156	810	1368	8681	8502	1050
Pigs/ Świnie	575	866	1785	2072	2934	339
Sheep/ Owce	3730	7812	13892	46014	63718	816
Goats/ Kozy	-	-	-	29	92	-
total/ razem	4861	10813	19110	62143	84071	777

Source: Krupiński et al., 2017 and the IŻ PIB documentation. Explanation * maximum number of protected animals to be subsidized.

Źródło: Krupiński i wsp., 2017 oraz dokumentacja IŻ PIB. Objasnienie *maksymalna liczba dotowanych zwierząt ras chronionych.

As seen in Tables 1 and 2, high dynamics of growth has also been recorded among native breeds of horses and sheep, despite the fact that the subsidies for these animals since 2005 have increased only by 15-16%. This means that subsidies are not the only factor that stimulates the development of preservative breeding. The role and importance of horses in agriculture has changed radically in recent years. Currently, horses are used for recreation, which promotes their breeding in attractive for tourists regions and close to large cities. On the other hand, the upward trend in the domestic sheep population is favored by the increase in demand for organic and regional products obtained from the animals (Krajowa Strategia ..., 2013; Krupiński et al., 2017).

Analyzing the documentation of the Animal Production Institute in the years 1999-2017, it was noted that in 2013-2017 the amount of subsidies / 1 piece increased by 30% on average, while the number of herds keeping these animals by only 9%. This shows the tendency to increase herds on farms that already

Jak wynika z tabel 1 i 2 wysoką dynamikę wzrostu odnotowano także wśród koni i owiec rodzimych ras, pomimo że stawki dopłat dla tych zwierząt od 2005 roku wzrosły tylko o 15-16%. Oznacza to, że dopłaty nie są jedynym czynnikiem, który stymuluje rozwój hodowli zachowawczej. Rola i znaczenie koni w rolnictwie w ostatnich latach uległo radykalnej zmianie. Aktualnie konie wykorzystuje się do rekreacji, co sprzyja ich hodowli w atrakcyjnych turystycznie regionach oraz blisko dużych miast. Natomiast tendencji wzrostowej w pogłowiu owiec rodzimych ras sprzyja wzrost popytu na uzyskiwanymi od nich produkty ekologiczne i regionalne (Krajowa Strategia..., 2013; Krupiński i wsp., 2017).

Analizując dokumentację Instytutu Zootechniki w latach 1999-2017 zauważono, że w latach 2013-2017 wysokość dopłat/1 szt wzrosła średnio o 30% natomiast wzrost liczby stad utrzymujących te zwierzęta tylko o 9%. Świadczy to o tendencji do powiększania stad w gospodarstwach, które już korzystają z dotacji w ramach programu rolnośrodowiskowego.

benefit from subsidies under the agri-environmental program. This situation also contributes to breeding work and implementation of the protection program requirements.

In the European multi-functional agriculture model, a precondition for ensuring food security of the country and meeting environmental protection requirements is parallel development of intensive production and preservation of biodiversity. This is favored by agricultural policy under the CAP, enabling the development of modern commercial farms with high production potential as well as the maintenance of family farms, which are of particular importance for the preservation of non-productive functions of agriculture, among others, protection of agricultural ecosystems, biodiversity and cultural heritage. Wrzaszcz (2007) assessed the impact of the CAP on the production potential of Polish farms in the years 2004-2013. From the extensive analysis of farms based on the European system of farm accountancy data collection FADN (Farm Accountancy Data Network), the author noted an increase in organic farms benefiting from subsidies to the agri-environmental program and a 16% increase in livestock. In the same period, there was a 20% decrease in the number of animals on farms not specialized in multilateral production, with the overall good economic condition. The best economic results have been achieved by farms specialized in animal production, where most often native breeds do not appear or are a small part of the herd. Despite the recommendations of preferring ecological breeding of native breeds, many of the certified farms introduce animals known from conventional breeding and characterized by higher productivity.

The profitability of breeding native breeds is very low, and subsidies paid to breeders, especially until 2004, did not compensate for the lost benefits from keeping these animals in comparison to the high-production breeds and hybrids used in intensive production. That is why, in the period before Poland's integration with the European Union, the number of protected populations was small and many breeds survived only thanks to the active operation of scientific and research units in this field.

Since 2005, breeders keeping horses, cattle, sheep, pigs and more recently goats covered by protection programs, have used EU funds (RDP 2004-2006, 2007-2013 and 2014-2020 - agri-environmental programs). According to the data from the Ministry of Agriculture and Rural Development (<http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa/Program-Rozwoju-Obszarow-Wiejskich-2007-2013/Monitoring-a-sprawozdawczosc-PROW-2007-2013>) as part of implementation of the RDP 2007-2013, the package on protection of animals threatened with extinction was used in 69% of which the subsidies for sheep of native breeds were the most popular (42% of the budget of this package). As a result, in recent years, the population of native sheep breeds has increased much faster than other animal species (Tab.1-2). In 2011, 65.2% of the active sheep population were mothers and ewes from breeds included in the

Taka sytuacja sprzyja także pracy hodowlanej i realizacji wymogów programu ochrony.

W europejskim modelu rolnictwa wielofunkcyjnego warunkiem koniecznym dla zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego kraju i spełnienia wymogów ochrony środowiska jest równoległy rozwój produkcji intensywnej i zachowanie bioróżnorodności. Sprzyja temu polityka rolna w ramach WPR umożliwiająca rozwój nowoczesnych gospodarstw komercyjnych o dużym potencjale produkcyjnym jak i utrzymania gospodarstw rodzinnych, mających szczególne znaczenie dla zachowania funkcji pozaprodukcyjnych rolnictwa m.in. ochrony ekosystemów rolnych, bioróżnorodności i dziedzictwa kulturowego. Wpływ WPR na potencjał produkcyjny polskich gospodarstw w latach 2004-2013 oceniła Wrzaszcz (2017). Z obszernej analizy gospodarstw w oparciu o europejski system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych FADN (Farm Accountancy Data Network) Autorka zanotowała wzrost gospodarstw ekologicznych korzystających z dotacji programu rolnośrodowiskowego oraz 16% wzrost w nich zwierząt gospodarskich. W tym samym okresie odnotowano spadek o 20% pogłowia zwierząt w gospodarstwach niewyspecjalizowanych z produkcją wielostronną, przy ogólnej dobrej ich kondycji ekonomicznej. Najlepsze wyniki gospodarcze osiągnęły gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji zwierzęcej, w których najczęściej rodzimych ras nie ma lub stanowią niewielki udział w stadzie. Mimo zaleceń preferowania w chowie ekologicznym ras rodzimych, wiele z certyfikowanych gospodarstw wprowadza zwierzęta znane z chowu konwencjonalnego, a charakteryzujące się wyższą produktywnością.

Opłacalność chowu zwierząt rodzimych ras jest bardzo niska, a wypłacane dotacje dla hodowców, zwłaszcza do 2004 roku nie rekompensowały utraconych korzyści z utrzymywania tych zwierząt w porównaniu do ras i mieszańców wysoko produkcyjnych, wykorzystywanych w intensywnej produkcji. Dlatego właśnie w okresie przed integracją Polski z Unią Europejską liczebność populacji objętych ochroną była niewielka, a wiele ras przetrwało tylko dzięki aktywnej działalności w tym zakresie jednostek naukowo-badawczych.

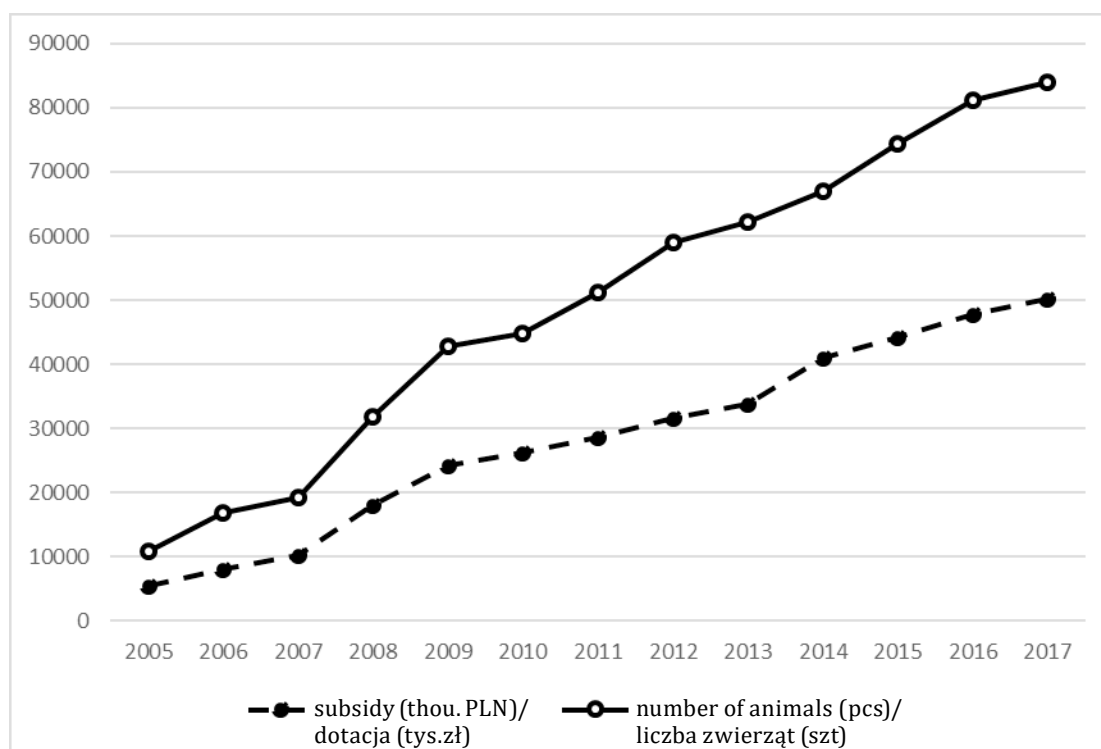
Od 2005 roku hodowcy utrzymujący konie, bydło, owce, świnie a od niedawna także kozy objęte programami ochrony korzystają ze środków unijnych (PROW 2004-2006; 2007-2013 oraz 2014-2020 - programy rolnośrodowiskowe). Jak wynika z danych MRiRW (<http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa/Program-Rozwoju-Obszarow-Wiejskich-2007-2013/Monitoring-i-sprawozdawczosc-PROW-2007-2013>) w ramach wdrażania PROW 2007-2013 pakiet dotyczący ochrony zwierząt zagrożonych wyginięciem wykorzystano w 69% z czego największym zainteresowaniem cieszyły się dopłaty do owiec rodzimych ras (42% budżetu tego pakietu). W wyniku tego w ostatnich latach pogłowiu rodzimych ras owiec wzrastało znacznie szybciej niż pozostałych gatunków zwierząt (Tab.1-2). W 2011 roku 65,2% aktywnej populacji owiec stanowiły matki i maciorki pochodzące od ras objętych programem

protection program (Krajowa Strategia., 2013). The higher increase in the number of cattle in the discussed period was mainly due to the inclusion in the protection program in 2008 of two numerous breeds of Polish red-white and black-white cattle.

From Table 2 and Figure 1, we can observe a large and direct relationship between subsidies and the number of animals in 2005-2017. The graph also illustrates how large financial resources flow to holdings that maintain native races each year. This is also due to the fact that the subsidy rates are well calculated and ensure the profitability of breeding, thus promoting the protection of biodiversity. Kulawik (2014) draws attention to the emerging criticism of the cost-effectiveness of agri-environmental projects, underlining that in each country when estimating the amount of subsidies for these measures, the effects are assessed in a long time interval, which is also confirmed by the results of this work. When analyzing the increase in payment rates in the current RDP 2014-2020, it is estimated that the upward trend in numbers will continue until 2020.

ochrony (Krajowa Strategia., 2013). Wyższy wzrost liczby bydła w omawianym okresie spowodowany był głównie objęciem programem ochrony w 2008 roku dwóch licznych ras bydła polskiego czerwono-białego i czarno-białego.

Z tabeli 2 i rysunku 1 zaobserwować można dużą i bezpośrednią zależność między dopłatami a liczbą zwierząt w latach 2005-2017. Wykres obrazuje także jak duże środki finansowe rocznie wpływają do gospodarstw utrzymujących rodzime rasy. Wynika to także z tego, że stawki dopłat są dobrze obliczone i zapewniają opłacalność hodowli, a to sprzyja ochronie bioróżnorodności. Kulawik (2014) zwraca uwagę na pojawiającą się krytykę efektywności kosztowej przedsięwzięć rolnośrodowiskowych, podkreślając równocześnie, że w każdym kraju przy szacowaniu wielkości dopłat do tych działań efekty ocenia się w długim przedziale czasowym, co potwierdzają także wyniki tej pracy. Analizując poziom wzrostu stawek płatności w aktualnym PROW 2014-2020 szacuje się, że wzrostowy trend liczebności utrzyma się do 2020 roku.

Figure 1. Subsidy rate (PLN thousand / year) and total number of horses, cattle, pigs, sheep and goats (pcs) in 2005-2017
Rysunek 1. Wielkość dotacji (tys. zł/rok) i łączna liczba koni, bydła, świń, owiec i kóz (szt) w latach 2005-2017

Source: Data of the National Research Institute of Animal Production PIB, grant amount calculated on the basis of the number of animals and the size of the subsidy rate for individual animal species.

Źródło: Dane Instytutu Zootechniki PIB, kwota dotacji obliczona na podstawie liczby zwierząt i wielkości stawki dopłat dla poszczególnych gatunków zwierząt.

Practical use of native animal breeds

In recent years, especially after the introduction of EU restrictive regulations on animal welfare on the market, the animal populations in most European countries and in Poland does not show any upward trends (GUS 2016). Native populations taken

Praktyczne wykorzystanie rodzimych ras zwierząt

W ostatnich latach, zwłaszcza po wprowadzeniu na rynku unijnych restrykcyjnych przepisów z zakresu dobrostanu zwierząt, pogłowie zwierząt w większości krajów europejskich oraz w Polsce nie wykazuje tendencji wzrostowych (GUS 2016). Populacje

under the protection program, with the exception of sheep, constitute a margin of animal production, but an extremely valuable reservoir of genes, which can be used in case of unfavorable situation in intensive breeding. Chyłek and Rzepecka (2011) point out that effective use of animal biological diversity can help the world fight hunger and poverty. Agriculture expects the results of interdisciplinary research, which should end with the development of guidelines for the practice, among others including promotion of the potential of native animal breeds. Practical use of native animal resources is the best form of their protection and at the same time an important source of obtaining products with special taste and health benefits, which are the focus of growing interest of consumers, but require good promotion and support of local governments (Żmija, Czekał, 2014). In Poland, this way of biodiversity exploitation is just developing, because for 1509 items from the list of traditional products, only 9 have a clear indication in the name that they come from animal breeds covered by protection (<http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Products-and-regional-traditional/List-products-traditional>). Regional products are characterized by very good quality, but the costs of obtaining them are high and directly affect the high price, which is a barrier to demand. There is no information on the volume of sales of these products, so it is difficult to assess the development prospects of this production. The analysis of reports published on the Ministry's website shows that farmers in Poland are willing to use non-market interventionism (including direct payments and structural policy instruments), while market-based interventionism instruments (regulating supply, affecting demand) are macroeconomic policy tools, not always felt directly by producers of agricultural raw materials. It can be assumed that the development of production based on products obtained from native animal breeds requires, at least initially, the use of market interventionism.

The nurturing of the landscape is the economic direction of using the native animal breeds that is difficult to assess directly. Horses and cattle of native breeds are used for grazing meadows and pastures, sometimes located in difficult areas (mountain or waterlogged in the area of river floods). On the other hand, sheep perfectly fit into the landscape of the countryside and are also used to care for the landscape by grazing wastelands, dunes, overgrown mine heaps and glades in landscape parks and mountainous areas, where mechanical mowers can not be used. Such a sheep husbandry system also allows to preserve plant biodiversity and obtain products with valuable pro-health properties (Kawęcka et al., 2017). The role of these animals is invaluable. Consortia of various science and practice entities are formed, which implement, among others, projects of organization of sheep grazing on flood embankments, which helps their hardening. This type of breeding system can be used mainly for native breeds, because modern, high-yielding animals generally require very good

rodzime, objęte programem ochrony z wyjątkiem owiec, stanowią margines produkcji zwierzęcej, ale niezmiernie cenny rezerwuwar genów, do którego można sięgnąć w przypadku wystąpienia niekorzystnej sytuacji w hodowli intensywnej. Chyłek i Rzepecka (2011) zwracają uwagę, że efektywne wykorzystanie różnorodności biologicznej zwierząt może pomóc światu w zwalczaniu głodu i ubóstwa. Rolnictwo oczekuje wyników badań interdyscyplinarnych, które winny się kończyć opracowaniem wytycznych dla praktyki, w tym m.in. promocji potencjału rodzimych ras zwierząt. Praktyczne wykorzystanie krajowych zasobów zwierzęcych to najlepsza forma ich ochrony, a zarazem istotne źródło pozyskiwania produktów o specjalnych walorach smakowych i prozdrowotnych, które cieszą się rosnącym zainteresowaniem konsumentów, ale wymagają dobrej promocji i wsparcia samorządów (Żmija, Czekał, 2014). W Polsce ten kierunek wykorzystania bioróżnorodności dopiero się rozwija, bowiem na 1509 pozycji z listy produktów tradycyjnych, tylko 9 posiada w nazwie wyraźne wskazanie, że pochodzą od ras zwierząt objętych ochroną (<http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Produkty-regionalne-i-tradycyjne/Lista-produktow-tradycyjnych>). Produkty regionalne cechuje bardzo dobra jakość, ale koszty ich uzyskania są wysokie i wpływają bezpośrednio na wysoką cenę, stanowiącą barierę popytu. Brak jest informacji dotyczących wielkości sprzedaży tych produktów, więc trudno ocenić perspektywę rozwoju tej produkcji. Z analiz sprawozdań publikowanych na stronie MRiRW wynika, że rolnicy w Polsce chętnie korzystają z interwencjonizmu pozarynkowego (m.in. dopłat bezpośrednich i instrumentów polityki strukturalnej), natomiast instrumenty interwencjonizmu typu rynkowego (regulowanie podaży, oddziaływanie na popyt) to narzędzia polityki w skali makroekonomicznej, nie zawsze odczuwalne bezpośrednio przez producentów surowców rolniczych. Przypuszczać można, że rozwój produkcji w oparciu o produkty uzyskiwane od rodzimych ras zwierząt, przynajmniej na wstępie wymaga korzystania z interwencjonizmu rynkowego.

Trudnym do bezpośredniej oceny ekonomicznej kierunkiem wykorzystania rodzimych ras zwierząt jest pielęgnacja krajobrazu. Konie i bydło rodzimych ras wykorzystywane są do wypasu łąk i pastwisk, położonych czasami w trudnych terenach (górkich lub podmokłych w rejonie rozlewisk rzek). Z kolei owce doskonale wpisują się w krajobraz wsi i równocześnie wykorzystywane są do pielęgnacji krajobrazu poprzez wypas nieużytków, wydm, porośniętych hałd górniczych i polan w parkach krajobrazowych i terenach górzystych, gdzie nie można stosować mechanicznych kosiarek. Taki system chowu owiec pozwala także na zachowanie bioróżnorodności roślin i uzyskanie produktów o cennych właściwościach prozdrowotnych (Kawęcka i wsp., 2017). Rola tych zwierząt jest nieocenia. Powstają konsorcja różnych podmiotów nauki i praktyki, które realizują m.in. projekty organizacji wypasu owiec na wałach przeciwpowodziowych co sprzyja ich utwardzaniu. Do takiego systemu chowu przeznaczyć można głównie rodzime rasy, bowiem

environmental conditions and balanced nutrition and in harsh environmental conditions they can be helpless.

Conclusions

- In the research, a large, but not the only one, dependence of the dynamics of the growth of the livestock population covered by the protection program on the amount of subsidies for breeders was observed. Therefore, the maintenance of appropriately high subsidies is the basis for the growth prospects of native livestock populations.
- A greater increase in the number of animals than new beneficiaries using agri-environmental programs was observed and this situation is conducive to breeding work.
- National surveys show that native breeds are a source of obtaining products with pro-health, regional and traditional properties, which are growing in demand, but there is a need to develop direct sales, active inclusion of farms in the so-called short product distribution chains. In addition, improving the profitability of breeding native breeds can be obtained by using some of them for landscape care, but for this breeding system there is no direct financial support.
- Good cooperation of the scientific community, breeders, local governments and small processing plants in order to undertake joint promotional activities is the prerequisite for maintaining animal biodiversity.

nowoczesne, wysokowydajne zwierzęta wymagają na ogół bardzo dobrych warunków środowiskowych i zbilansowanego żywienia, a w surowych warunkach otoczenia bywają nieporadne.

Wnioski

- W badaniach zaobserwowano dużą, ale nie jedyną zależność dynamiki wzrostu populacji zwierząt gospodarskich objętych programem ochrony od wysokości dopłat dla hodowców. Zatem zachowanie odpowiednio wysokich dopłat stanowi podstawę perspektyw wzrostu liczebności rodzimych populacji zwierząt gospodarskich.
- Zaobserwowano większy wzrost liczby zwierząt niż nowych beneficjentów korzystających z programów rolnośrodowiskowych, a taka sytuacja sprzyja pracy hodowlanej.
- Z badań krajowych wynika, że rasy rodzime stanowią źródło pozyskiwania produktów o właściwościach prozdrowotnych, regionalnych i tradycyjnych, na które rośnie popyt, ale pojawia się konieczność rozwoju sprzedaży bezpośredniej, aktywnego włączenia gospodarstw do pracy w tzw. krótkich łańcuchach dystrybucji produktów. Ponadto poprawę opłacalności chowu rodzimych ras można uzyskać wykorzystując niektóre z nich do pielęgnacji krajobrazu, ale za ten system chowu nie ma bezpośredniego wsparcia finansowego.
- Warunkiem zachowania bioróżnorodności zwierząt jest dobra współpraca środowiska naukowego, hodowców, samorządów i małych zakładów przetwórstwa w celu podjęcia wspólnych działań promocyjnych.

References/ Literatura:

1. Chyłek, E., Rzepecka, M. (2011). Biogospodarka – konkurencyjność i zrównoważone wykorzystanie zasobów. *Polish Journal of Agronomy*, 7, 3-13.
2. GUS (2016). *Rocznik statystyczny rolnictwa 2015*, GUS, Warszawa
3. <http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Produkty-regionalne-i-tradycyjne/Lista-produktow-tradycyjnych>
4. <http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa/Program-Rozwoju-Obszarow-Wiejskich-2007-2013/Monitoring-i-sprawozdawczosc-PROW-2007-2013>
5. Kawęcka, A., Radkowska, I., Szewczyk, M., Radkowski, A. (2017). Wypas kulturowy owiec w ochronie cennych zbiorowisk roślinnych na przykładzie Hali Majerz. *Wiad. Zoot. RLV*, 5, 189-197.
6. *Krajowa Strategia Zrównoważonego Użytkowania i Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt Gospodarskich (2013)*. Praca zbiorowa. MRiRW, Warszawa.
7. Krupiński, J., Martyniuk, E., Krawczyk, J., Baran, J., Bielański, P., Bobak, L., Calik, J., Chełmińska, A., Kawęcka, A., Kowalska, D., Majewska, A., Obrzut, J., Pasternak, M., Polak, G., Puchała, M., Sikora, J., Sosin-Bzducha, E., Szyndler-Nędza, M., Wrona, I. (2017). 15-lecie koordynacji programów ochrony zasobów genetycznych zwierząt w Instytucie Zootechniki- PIB. *Przegląd Hodowlany. PTZ*, 4/2017, 30-36.
8. Kulawik, J. (2014). Wybrane aspekty finansowania programów rolnośrodowiskowych. *Zag. Ekon. Rol.*, 338(1), 22-38.
9. Kuś, J. (2013). Specjalizacja gospodarstw rolnych i jej konsekwencje produkcyjne, ekonomiczne i siedliskowe. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 32(6), 167-185.
10. Matysik-Pejas, R., Cieślak, J., Borecka, A., Sowula-Skrzyńska, E. (2017). Projektowanie i zarządzanie łańcuchami marketingowymi w gospodarstwach utrzymujących rasy zachowawcze zwierząt. *Wiad. Zoot. RLV*, 5, 111-117.
11. Niżnikowski, R., Niemczyk, J. (2017). Pogłębianie swobody gospodarowania w polskim rolnictwie. *Przegląd Hodowlany*, 4, 27-29.
12. Scherf B. (ed.) (2000). *World Watch List for Domestic Animal Diversity*. 3rd edition. Rome: FAO/UNEP.
13. Wrzaszcz, W. (2017). Wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw rolnych oddziałujących w różnym zakresie na środowisko przyrodnicze. *Zag. Ekon. Rol.*, 2(351), 3-31. <https://doi.org/10.30858/zer/83018>
14. Żmija, J., Czekał, M. (2014). Społeczny charakter drobnych gospodarstw rolnych. *Zesz. Nauk. SGGW. Problemy Rolnictwa Światowego*, 14(29), 2, 269-278.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**TOURIST ATTRACTIVENESS OF PROTECTED
AREAS IN THE PODLASKIE PROVINCE IN THE OPINION
OF ITS RESIDENTS**

**ATRAKCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA OBSZARÓW CHRONIONYCH W WOJEWÓDZTWIE
PODLASKIM W OPINII JEGO MIESZKAŃCÓW**

Joanna Pietrzak-Zawadka^{1(A,B,C,D,E,F)}, Jan Zawadka^{2(A,B,C,D,E,F)}

¹Białystok University of Technology, Faculty of Forestry in Hajnowka/
Zamiejscowy Wydział Leśny Politechniki Białostockiej w Hajnowce

²Warsaw University of Life Sciences, Faculty of Economic Science/
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych

Pietrzak-Zawadka, J., Zawadka, J. (2018). Tourist attractiveness of protected areas in the Podlaskie Province in the opinion of its residents/ Atrakcyjność turystyczna obszarów chronionych w województwie podlaskim w opinii jego mieszkańców. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 70-83.
<https://doi.org/10.2478/ers-2018-0026>

ORIGINAL ARTICLE
JEL code: L83, Z32, Q26
Submitted:
May 2018
Accepted:
September 2018
Tables: 2
Figures: 1
References: 29

Summary

Subject and purpose of work: The article explores the issue of protected areas in the Podlaskie Province with particular reference to Natura 2000 areas. Its purpose is to investigate the familiarity of those areas as well as the perception of their attractiveness among the inhabitants of the Podlaskie Province.

Materials and methods: Surveys conducted in the study involved 275 adult inhabitants of the Podlaskie Province. The selection of the research sample was accidental.

Results: The meaning of the Natura 2000 concept was widely known among the respondents. These areas were considered to be attractive to tourists and quite often visited by the respondents. The most popular were the Białowieża, Augustów and Knyszyn Forests. Hiking, cycling and canoeing were held most often in those areas

Conclusions: Natura 2000 areas in the Podlasie Province constitute a valuable and popular tourist destination. What they need is proper tourism organization so as to give visitors an opportunity to get acquainted with their most important values, as well as ensure sustainable tourism and area protection.

Keywords: tourism, Natura 2000, Podlaskie Province, protected areas

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Przedmiotem pracy są obszary chronione w województwie podlaskim ze szczególnym uwzględnieniem obszarów Natura 2000, a jej celem rozpoznanie i ukazanie znajomości i atrakcyjności tych obszarów w opinii mieszkańców województwa podlaskiego.

Materiały i metody: Badania ankietowe zostały przeprowadzone wśród 275 dorosłych mieszkańców województwa podlaskiego. Sposób doboru próby miał charakter przypadkowy.

Wyniki: Znaczenie pojęcia Natura 2000 było wśród badanych powszechnie znane. Obszary te były przez respondentów uznawane za atrakcyjne turystycznie i dość często odwiedzane. Największym powodzeniem cieszyła się Puszcza Białowieża, Augustowska i Knyszyńska. Na ich obszarze podejmowana była najczęściej turystyka piesza, rowerowa i kajakowa.

Wnioski: Obszary Natura 2000 w województwie podlaskim stanowią cenną i popularną destynację turystyczną. Koniecznym jest ich odpowiednie zagospodarowanie turystyczne, które przybliży odwiedzającym najważniejsze walory tych obszarów, a także umożliwi uprawianie turystyki zrównoważonej i ochronę tych obszarów.

Słowa kluczowe: turystyka, Natura 2000, województwo podlaskie, obszary chronione

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY
Klasyfikacja JEL: L83, Z32,
Q26
Zgłoszony:
Maj 2018
Zaakceptowany:
Wrzesień 2018
Tabele: 2
Rysunki: 1
Literatura: 29

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr inż. Joanna Pietrzak-Zawadka (ORCID 0000-0002-2952-4102), Białystok University of Technology, Faculty of Forestry in Hajnowka, Józefa Piłsudskiego 1A, 17-200 Hajnowka; Tel. +48 572 928 504; e-mail: j.pietrzak@pb.edu.pl, dr Jan Zawadka (ORCID 0000-0003-1979-0607), Warsaw University of Life Sciences Faculty of Economic Science, Nowoursynowska 161i / 709 (Ikar), 02-787 Warszawa, Tel. +48 504 295 392; e-mail: jan_zawadka@sggw.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białá Podlaska, Joanna Pietrzak-Zawadka, Jan Zawadka. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The Podlaskie Province is distinguished by significant natural values. Various forms of nature conservation covered as much as 31.6% of its area. There are 4 national parks (Wigry, Biebrza, Białowieża and Narew), 3 landscape parks (Suwalki, Łomża, Valley of Narew and Knyszyn), 93 nature reserves and 13 protected landscape areas, 273 ecological sites, 1998 natural monuments and 37 European Ecological Network Natura 2000 (Special Protection Areas - 12 and Special Protection Areas - 25) (GUS 2017). The region is classified as the so-called ecologically clean area „Green Lungs of Poland”.

In addition to the primary purpose of creating all forms of nature conservation, which is the preservation and protection of the unique qualities of the natural environment, they are of great importance for the development of many forms of tourism and leisure. Protected areas are a factor that attracts tourists and stimulates the development of tourism in their area. In the context of tourist use, the most important are natural values, and among them forests, and to a lesser extent, surface waters and varied slaughter (Szyda, Karaszewicz, 2017).

Recent years have been characterized by the dynamic development of tourism, understood as an individual or collective form of active leisure, combined with cognitive goals and/or elements of sport (Symonides, 2008). A tourist who consciously decides to rest in nature-rich areas, usually, next to relaxation and contact with nature, also expects, among others, experience aesthetic, spiritual and also wants to acquire new knowledge. The naturally valuable areas can be classified, among others from the perspective of tourist and recreational functions (Szczepanowski, 2007). Other functions performed by them are also: aesthetic and spiritual, healing and climatic, scientific, educational, agricultural and forest – more or less related to the first of these (Referowska-Chodak, 2009).

The need to rest in areas that are distinguished in terms of nature is first and foremost strongly felt by societies living in highly urbanized areas. The literature on the subject has a view on the importance of tourist activities in areas of natural value in relieving dysfunction of cities and urban agglomerations (Puciato, 2009). For those seeking contact with nature, areas which due to the above-average natural value and, inter alia, landscape protection have been protected.

The subject of deliberations undertaken in scientific studies on protected areas is most often the attractiveness and popularity of tourist parks in national or landscape areas. There are relatively few analyzes, the subject of which is the tourist attractiveness of Natura 2000 areas. Recognizing this niche, the authors aimed to identify and show the tourist attractiveness of protected areas, with particular emphasis on Natura 2000 areas in the Podlaskie voivodship in the opinion of its residents.

Wstęp

Województwo podlaskie wyróżnia się znaczącymi walorami przyrodniczymi. Różnymi formami ochrony przyrody objęto aż 31,6% jego powierzchni. Są tu 4 parki narodowe (Wigierski, Biebrzański, Białowiecki, Narwiański), 3 parki krajobrazowe (Suwalski, Łomżyński-Doliny Narwi oraz Park Puszczy Knyszyńskiej), 93 rezerwatów przyrody i 13 obszarów chronionego krajobrazu, 273 użytki ekologiczne, 1998 pomników przyrody oraz 37 obszarów Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 (Obszary Specjalnej Ochrony – 12 oraz Specjalne Obszary Ochrony – 25) (GUS 2017). Województwo zaliczane jest do tzw. ekologicznie czystego obszaru „Zielone Płuca Polski”.

Poza podstawowym celem tworzenia wszelkich form ochrony przyrody, jakim jest zachowanie i ochrona unikatowych walorów środowiska przyrodniczego, mają one duże znaczenie dla rozwoju wielu form turystyki i wypoczynku. Obszary chronione stanowią czynnik, który przyciąga turystów oraz stymuluje rozwój turystyki na ich terenie. W kontekście turystycznego ich wykorzystania, największe znaczenie mają walory przyrodnicze, a wśród nich przede wszystkim lasy, w mniejszym stopniu zaś wody powierzchniowe i urozmaicona rzeźna terenu (Szyda, Karaszewicz, 2017).

Ostatnie lata charakteryzują się dynamicznym rozwojem turystyki, rozumianej jako indywidualna lub zbiorowa forma czynnego wypoczynku, połączona z celami poznawczymi i/lub elementami sportu (Symonides, 2008). Turysta, który świadomie decyduje się na wypoczynek na obszarach cennych przyrodniczo, zazwyczaj, obok relaksu i kontaktu z naturą, oczekuje również m.in. przeżyć estetycznych, duchowych, a także pragnie uzyskać nową wiedzę. Stąd obszary przyrodniczo cenne można sklasyfikować m.in. z perspektywy funkcji turystyczno-rekreacyjnych (Szczepanowski, 2007). Pozostałe pełnione przez nie funkcje to także: estetyczna i duchowa, lecznicza i klimatyczna, naukowa, edukacyjna, rolnicza oraz leśna – w mniejszym lub większym stopniu powiązane z pierwszą z wymienionych (Referowska-Chodak, 2009).

Potrzeba odpoczynku na terenach wyróżniających się pod względem przyrodniczym jest przede wszystkim silnie odczuwana przez społeczeństwa zamieszkujące na terenach wysoko zurbanizowanych. W literaturze przedmiotu funkcjonuje pogląd o znaczeniu działalności turystycznej na obszarach przyrodniczo cennych w łagodzeniu dysfunkcji miast i aglomeracji miejskich (Puciato, 2009). Dla poszukujących kontaktu z naturą szczególne znaczenie mają obszary, które ze względu na ponadprzeciętną wartość przyrodniczą i m.in. krajobrazową zostały objęte ochroną.

Tematem rozważań podejmowanych w opracowaniach naukowych nt. obszarów chronionych jest najczęściej atrakcyjność i popularność turystyczna parków narodowych lub krajobrazowych. Stosunkowo niewiele jest analiz, przedmiotem których jest atrakcyjności turystycznej obszarów Natura 2000. Dostrzegając tę niszę autorzy za cel opracowania postawili rozpoznanie i ukazanie atrakcyjności turystycznej obszarów chronionych, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów Natura 2000 w województwie podlaskim w opinii jego mieszkańców.

The concept of Natura 2000 sites and their role in the protection of natural resources

Natura 2000 areas is the youngest form of nature protection, which was legally introduced into the system of protected areas network in Poland in 2004 as one of the obligations related to the accession of our country to the European Union. Natura 2000 sites are created in all Member States creating the European Ecological Network Natura 2000. The main objective of this network is to preserve specific types of natural habitats and species that are considered valuable and threatened throughout Europe and the protection of biodiversity in the EU. The basis for the operation of the program are two EU directives, the so-called Birds Directive and the Habitats Directive. The first, Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds, sets out the criteria for setting the refuge for species of birds threatened with extinction. The second document is Council Directive 92/43/EEC of 21st May 1992 on the conservation of natural habitats and wild fauna and flora, where the principles of protection of other animal species as well as plants and natural habitats and procedures for the protection of areas of particular environmental importance have been established. Pursuant to the aforementioned legal acts, every member state of the European Union is obliged to provide habitats and species listed in the Annexes of the Habitats and Birds Directive with conditions conducive to protection or ensure their good status, among others by designating and protecting areas where these habitats and species occur (www.gdos.gov.pl).

The directives designate two types of areas: the so-called bird areas - formally areas of special bird protection (SPAs) and so-called habitat areas - formally: special habitat protection areas (SACs). Areas of special bird protection are designated to protect populations of wild birds of one or more species. These areas are determined individually by each country, based on identified criteria. The European Commission verifies whether the national network of areas covers all significant bird sites in a given country and whether the designated areas constitute a coherent whole. In the case of special habitat protection areas, each Member State draws up and presents to the European Commission a list of the areas most valuable in terms of nature, corresponding to species and habitat requirements contained in the Habitat Directive. After submitting the list, the areas are assigned to biogeographical regions and selected and then evaluated. The key element of this procedure is the Biogeographic Seminar, during which the completeness of the network for each species and habitat being the subject of protection is assessed. Subsequently, the European Commission approves by decision the areas as „Sites of Community Importance (SCI)”. From that moment, they obtain the status of Natura 2000 sites (www.gdos.gov.pl). Member States are obliged to designate these sites as special protection areas within 6 years of the Commission's decision.

Pojęcie obszarów Natura 2000 i ich rola w ochronie zasobów przyrodniczych

Obszary Natura 2000 to najmłodsza z form ochrony przyrody, która prawnie została wprowadzona do systemu sieci obszarów chronionych w Polsce w 2004 roku jako jeden z obowiązków związanych z przystąpieniem naszego kraju do Unii Europejskiej. Obszary Natura 2000 powstają we wszystkich państwach członkowskich tworząc Europejską Sieć Ekologiczną Natura 2000. Głównym celem funkcjonowania tej sieci jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy oraz ochrona różnorodności biologicznej na terenie UE. Podstawą funkcjonowania programu są dwie unijne dyrektywy tzw.: Dyrektywa ptasia i Dyrektywa siedliskowa. Pierwsza, dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa, określa kryteria do wyznaczania ostoi dla gatunków ptaków zagrożonych wyginięciem. Drugim dokumentem jest dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory, gdzie ustalono zasady ochrony pozostałych gatunków zwierząt, a także roślin i siedlisk przyrodniczych oraz procedury ochrony obszarów szczególnie ważnych przyrodniczo. W myśl wyżej wymienionych aktów prawa każdy kraj członkowski Unii Europejskiej ma obowiązek zapewnić siedliskom przyrodniczym i gatunkom wymienionym w załącznikach dyrektywy siedliskowej i ptasiej warunki sprzyjające ochronie lub zadbać o odtworzenie ich dobrego stanu m.in. poprzez wyznaczenie i objęcie ochroną obszarów, na których te siedliska i gatunki występują (www.gdos.gov.pl). Dyrektywy wyznaczają dwa typy obszarów: tzw. obszary ptasie – formalnie obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) oraz tzw. obszary siedliskowe – formalnie: specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO). Obszary specjalnej ochrony ptaków są wyznaczane do ochrony populacji dziko występujących ptaków jednego lub wielu gatunków. Obszary te wyznaczane są indywidualnie przez każde państwo, w oparciu o zidentyfikowane kryteria. Komisja Europejska weryfikuje, czy krajowa sieć obszarów uwzględnia wszystkie istotne ostoje ptaków w danym kraju oraz czy wyznaczone obszary stanowią spójną całość. W przypadku specjalnych obszarów ochrony siedlisk, każde państwo członkowskie opracowuje i przedstawia Komisji Europejskiej listę leżących na jego terytorium obszarów najcenniejszych pod względem przyrodniczym, odpowiadających gatunkowo i siedliskowo wymogom zawartym w Dyrektywie Siedliskowej. Po przedłożeniu listy, obszary są przyporządkowywane regionom biogeograficznym i selekcionowane, a następnie wartościowane. Kluczowym elementem tej procedury jest Seminarium Biogeograficzne, podczas którego ocenia się kompletność sieci dla każdego z gatunków i siedlisk będących przedmiotami ochrony. Następnie Komisja Europejska zatwierdza w drodze decyzji obszary jako „obszary mające znaczenie dla Wspólnoty – OZW” (Site of Community Importance - SCI). Od tego momentu uzyskują one status obszarów Natura 2000 (www.gdos.gov.pl).

The creation of the Natura 2000 network, which is a global phenomenon in the field of international, area nature protection, confirms that the protection of the threatened biodiversity of Europe is one of the priorities of the European Union's activities. The designation of areas of the Natura 2000 network imposes on the EU member states the obligation to maintain good condition of habitat types and species being the protection objective in the area requires efficient network management.

For that Natura 2000 areas, documentation is compiled, which consists: Standard Data Form (SDF), which contains the most important information about the location and area of the area, the types of natural habitats and species, their abundance, or representativeness on the national scale, natural value and threats, and a digital map.

The Natura 2000 site may cover some or all of the areas and facilities covered by other forms of nature conservation. The creation of the Natura 2000 network in Poland is not a substitute for the existing nature protection system, but only its widening. According to the assumptions, Natura 2000 areas are to be primarily an opportunity, not a barrier to local development. Especially, that the effectiveness of protective activities is associated with the acceptance of Natura 2000 areas by the inhabitants of these areas and convincing them (using economic and educational incentives) to actively participate in this important (for both contemporary and future generations) civilization projects (Bołtromiuk, 2011).

The implementation of Natura 2000 in many EU countries, also in Poland, is still ongoing. However, it is associated with fears resulting from the potential need to limit further socio-economic development (including tourism), expressed especially at the level of local self-governments. On the other hand, the development of such industries as tourism is particularly awaited in these areas. The determination of the importance of Natura 2000 areas in the development of tourism or economy requires not only many research works, but also monitoring of changes taking place in the environment (Pstrocka-Rak, Rak, 2016, Křenová, Kindlmann, 2015).

The entire area of national parks and approximately 1/3 of the area of The State Forest was included in the European Ecological Network Natura 2000. In the Podlasie Voivodship there are 12 areas of special protection of birds and 24 areas of Community importance (designed special areas of habitat protection), constituting over 31% of the territory of the Podlaskie Voivodship. The location of special bird protection areas is related to the concentration of avifauna in the valleys of the Biebrza, Narew and Bug rivers and the areas of the Białowieża, Knyszyn and Augustów Forests. Special areas of habitat protection are associated with wetlands, in particular river valleys, peat bogs, water and forest reservoirs as well as with extensive green areas (www.bialystok.rdos.gov.pl). The location of special bird protection areas in the

Kraje członkowskie w ciągu 6 lat od decyzji Komisji zobowiązane są do wyznaczenia tych ostoi jako specjalnych obszarów ochrony.

Powstanie sieci Natura 2000, która jest światowym ewenementem w zakresie międzynarodowej, obszarowej ochrony przyrody potwierdza, że ochrona zagrożonej różnorodności biologicznej Europy jest jednym z priorytetów działalności Unii Europejskiej. Wyznaczenie obszarów sieci Natura 2000 nakłada na państwa członkowskie UE obowiązek zachowania dobrej kondycji typów siedlisk i gatunków będących celem ochrony na danym obszarze wymaga sprawnego zarządzania siecią.

Dla każdego obszaru Natura 2000 opracowana jest dokumentacja, która składa się z: Standardowego Formularza Danych (*Standard Data Form* - SDF), w którym zawarte są najważniejsze informacje o położeniu i powierzchni obszaru, występujących typach siedlisk przyrodniczych i gatunkach „naturowych”, ich liczebności lub reprezentatywności w skali kraju, wartości przyrodniczej i zagrożeniach oraz mapy cyfrowej.

Obszar Natura 2000 może obejmować część lub całość obszarów i obiektów objętych innymi formami ochrony przyrody. Utworzenie sieci Natura 2000 w Polsce nie jest zastąpieniem istniejącego systemu ochrony przyrody, a jedynie jego poszerzeniem. Zgodnie z założeniami, tereny Natury 2000 mają stanowić przede wszystkim szansę, a nie barierę dla rozwoju lokalnego. Tym bardziej, że skuteczność działań ochronnych wiąże się z akceptacją obszarów *naturowych* przez ich mieszkańców i przekonania ich, przy wykorzystaniu bodźców ekonomicznych i edukacyjnych, do czynnego uczestnictwa w tym ważnym, zarówno dla współczesnego, jak i dla przyszłych pokoleń przedsięwzięciu cywilizacyjnym (Bołtromiuk, 2011). Analizując teoretyczne założenia funkcjonowania sieci nie wydaje się ona istotną barierą rozwoju lokalnego, a wręcz przeciwnie – powinna temu rozwojowi sprzyjać (Bołtromiuk 2012).

Wdrażanie programu Natura 2000, w wielu krajach unijnych, także w Polsce, nadal trwa. Związane jest jednak z obawami, wynikającymi z potencjalnej konieczności ograniczenia dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego (w tym turystyki), wyrażanymi szczególnie na poziomie samorządów terytorialnych. Z drugiej strony rozwój takich gałęzi gospodarki, jak turystyka jest na tych obszarach szczególnie oczekiwany. Określenie znaczenia obszarów Natura 2000 w rozwoju turystyki lub gospodarki wymaga nie tylko wielu jeszcze prac badawczych, ale także monitoringu zmian zachodzących w środowisku (Pstrocka-Rak, Rak, 2016, Křenová, Kindlmann, 2015).

Do Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 została włączona w Polsce cała powierzchnia parków narodowych oraz ok. 1/3 powierzchni Państwowego Gospodarstwa Leśnego „Lasy Państwowe”. W województwie podlaskim znajduje się 12 obszarów specjalnej ochrony ptaków i 24 obszary mające znaczenie dla Wspólnoty (projektowanych specjalnych obszarów ochrony siedlisk), stanowiących ponad 31 % terytorium województwa podlaskiego. Lokalizacja obszarów specjalnej ochrony ptaków związana jest z koncentracją awifauny w dolinach rzek: Biebrzy, Narwi i Bugu

Podlasie Voivodship is related to the concentration of avifauna in the large valleys of the Biebrza, Narew and Bug rivers and areas of compact forest complexes, the Białowieża, Knyszyn and Augustow Forests. Special areas of habitat protection are associated with wetlands, in particular river valleys, peat bogs, water and forest reservoirs, as well as with extensive green areas.

The Special Area of Bird Protection Puszcza Piska (Piska Forest) (PLB280008) covering 172 774 ha and being the seventh largest area of the Natura 2000 network in Poland is a distinctive area among other occurring in the Podlaskie voivodship. The Piska Forest is located in the area of two provinces: Podlasie and Warmian-Masurian. There are at least 37 species of birds from Annex I of the Birds Directive and 12 species from the Polish Red Book of Animals. In the breeding period, the area inhabits by more than 2% of the white-tailed and black grouse population; in addition, the area inhabits at least 1% of the national population of the following bird species: black stork, lesser spotted eagle, eagle owl, common tern, bluefin tuft; in a relatively high number there is corncrake (www.gdos.gov.pl).

A valuable area of habitat is undoubtedly the Puszcza Białowieża (Białowieża Forest) (PLC200004). The refuge covers a compact forest complex dominated by deciduous forests with a high degree of naturalness and high biodiversity. There were 44 species of birds found in Annex I of the Birds Directive and 12 species from the Polish Red Book of Animals. In the case of some, such as the white-eared flycatcher or the eagle, the Białowieża Forest is the habitat of at least half of the national population of species. For many others, such as: White-backed woodpecker, medium-sized or three-toed woodpecker, and also a white-backed, small-spotted pigeon and wood turtle, it is one of the most important refuge in the country. In total, 240 species of birds were found in the primeval forest, which makes this refuge one of the most important among European bird refuge. The whole natural richness of the forest is also extraordinary. So far, about 11,000 have been found in it. species of animals, 1020 species of vascular plants, 260 species of mosses, 325 species of lichens and approx. 1200 species of super-strong fungi. In many respects, wilderness nature is unique on a national, European and even global scale (www.ine.eko.org.pl).

The development of many rural and urban-rural communities in Podlasie is conditioned by the Natura 2000 network. The share of Natura 2000 areas in their area is higher than the EU average, i.e. it exceeds 18.12% (www.teraz-srodowisko.pl). There are almost 50 such communes in the Podlasie Voivodship. In some communes, e.g. in Białowieża, Płaska and Sztabin, Natura 2000 areas constitute 100% of their area. In such units, there were (and are) many projects aimed at making their socio-economic development more dynamic with the support of EU funds. Such projects have a special significance because they allow the representatives of local communities to realize that the inclusion of

oraz terenami puszczy: Białowieżskiej, Knyszyńskiej i Augustowskiej. Specjalne obszary ochrony siedlisk związane są z terenami podmokłymi, w szczególności dolinami rzecznyymi, torfowiskami, zbiornikami wodnymi, leśnymi a także z użytkami zielonymi gospodarowanymi ekstensywnie (www.bialystok.rdos.gov.pl). Lokalizacja obszarów specjalnej ochrony ptaków w woj. podlaskim związana jest z koncentracją awifauny w dużych dolinach rzek: Biebrzy, Narwi i Bugu oraz terenami zwartych kompleksów leśnych, puszczy: Białowieżskiej, Knyszyńskiej i Augustowskiej. Specjalne obszary ochrony siedlisk związane są z terenami podmokłymi, w szczególności dolinami rzecznyymi, torfowiskami, zbiornikami wodnymi, leśnymi, a także z użytkami zielonymi gospodarowanymi ekstensywnie.

Wyróżniającym się obszarem spośród innych występujących na terenie województwa podlaskiego jest Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków „Puszcza Piska” (PLB280008) obejmujący 172 774 ha i będący siódmym co do wielkości obszarem sieci Natura 2000 w Polsce. Puszcza Piska leży na obszarze dwóch województw: podlaskiego i warmińsko-mazurskiego. Występuje tu co najmniej 37 gatunków ptaków z Załącznika I Dyrektywy Ptasiej oraz 12 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt. W okresie lęgowym obszar zasiedla powyżej 2% populacji krajowej bielika i cietrzewia; ponadto obszar zasiedla co najmniej 1% populacji krajowej następujących gatunków ptaków: bocian czarny, orlik krzykliwy, puchacz, rybitwa rzeczna, włochatka; w stosunkowo wysokiej liczebności występuje kerkacz (www.gdos.gov.pl).

Cennym obszarem siedliskowym jest niewątpliwie SOO Puszcza Białowieża (PLC200004). Ostoja obejmuje zwarty kompleks leśny, w którym dominują lasy liściaste o dużym stopniu naturalności i wysokiej różnorodności biologicznej. Stwierdzono w niej 44 gatunki ptaków umieszczonych w załączniku I Dyrektywy Ptasiej oraz 12 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt. W przypadku niektórych, jak muchołówka białoszyja czy orzełek, Puszcza Białowieża stanowi miejsce bytowania przynajmniej połowy krajowej populacji gatunków. Dla wielu innych, np.: dzięcioła biało-grzbiatego, średniego czy trójpalczastego, a także lelka, sóweczki i włochatki, jest jedną z najważniejszych ostoi w kraju. Ogółem w puszczy stwierdzono gniazdowanie 240 gatunków ptaków, co czyni tę ostoję jedną z najważniejszych wśród europejskich ostoi ptasich. Niezwykle jest ponadto całe bogactwo przyrodnicze puszczy. Dotychczas stwierdzono w niej ok. 11 tys. gatunków zwierząt, 1020 gatunków roślin naczyniowych, 260 gatunków mchów, 325 gatunków porostów oraz ok. 1200 gatunków grzybów wielkoowocnikowych. Pod wieloma względami, przyroda puszczańska stanowi unikat na skalę krajową, europejską, a nawet światową (www.ine.eko.org.pl).

Rozwój wielu podlaskich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich uwarunkowany jest siecią Natura 2000. Udział obszarów Natura 2000 w ich powierzchni jest bowiem wyższy od średniej unijnej, czyli przekracza 18,12% (www.teraz-srodowisko.pl). Tego typu gmin w województwie podlaskim jest prawie 50. W niektórych gminach, np. w Białowieży, Płaskiej i w Sztabinie

a local government unit as Natura 2000 protection should be understood as an impulse and not a brake on its development.

Areas protected as a tourist destination

Currently, there are nearly 209,000 in the world. legally protected areas (land and sea), covering 15.4% of the Earth's surface area and 3.4% of the Ocean (United Nations ... 2014, Protected Areas ... 2012). Areas recognized as protected are designated in the world as part of national programs and concepts and international agreements, for the implementation of common objectives in the field of nature conservation as a whole or its selected components.

There are many categories of protected areas. Apart from the few, closely protected or naturally unavailable, protected areas are used in various ways, and the most popular form of their use is undoubtedly tourism (Dębowska-Mróż, 2016). The tourism role of these areas was emphasized by many authors (including Dobrzańska, 2005, Jalinik, 2010, Kasprzak, 2005, Stepaniuk, 2003, Symonides, 2008, Tworek, Cierlik 2003, Zawadka, Pietrzak-Zawadka, 2017, Zielińska, 2005).

Protected areas belong to specific elements of the natural environment, which are of great importance for the development of the region. They belong to the group of both tourist and social or economic values conditioning the directions of development in their place of occurrence. Protected areas also have ecological and didactic functions. Exploring and discovering fauna and flora and observing nature are more and more often the basic motive of tourist trips. At the same time, the requirements of tourists are growing as to the attractiveness and quality of the environment in which leisure activities are carried out.

In the development of tourism in Poland, we should strive for a well-thought-out, rational and properly implemented policy of opening part of protected areas to meet the needs of society. Different forms of nature protection cause the need to diversify the types of tourism and adapt it to specific tourist absorption. It is necessary to ensure proper development of tourist infrastructure, the elements of which should be located outside the protection areas. Tourist activity should be spread over time and space, depending on the resistance and sensitivity of components of the natural environment to different types of pressure. Tourist traffic should be channeled to more resilient areas, and the number of visitors should be limited accordingly (Batyk, 2012).

obszary Natura 2000 stanowią 100% ich powierzchni. W jednostkach takich zrealizowanych było (i jest) wiele projektów mających na celu zdynamizowanie ich rozwoju społeczno-gospodarczego przy wsparciu funduszy UE. Przedsięwzięcia takie mają szczególne znaczenie ponieważ pozwalają uzmysłowić przedstawicielom społeczności lokalnych, iż objęcie jednostki samorządu terytorialnego ochroną Natura 2000 rozumiane powinno być jako impuls, a nie hamulec jej rozwoju.

Obszary chronione jako miejsce recepcji turystycznej

Obecnie na świecie znajduje się blisko 209 tys. obszarów prawnie chronionych (lądowych i morskich), zajmujących 15,4 % powierzchni Ziemi i 3,4 % Oceanu (United Nations... 2014, Protected Areas... 2012). Obszary uznane za chronione wyznaczają się na świecie w ramach programów i koncepcji krajowych oraz porozumień międzynarodowych, dla realizacji wspólnych celów w zakresie ochrony przyrody jako całości lub jej wybranych komponentów.

Jest wiele kategorii obszarów chronionych. Poza nielicznymi, ściśle chronionymi lub też naturalnie niedostępnymi, obszary chronione są użytkowane w różny sposób, a najpopularniejszą formą ich wykorzystania jest niewątpliwie turystyka (Dębowska-Mróż, 2016). Turystyczną rolę tych obszarów podkreślało wielu autorów (m.in. Dobrzańska, 2005, Jalinik, 2010, Kasprzak, 2005, Stepaniuk, 2003, Symonides, 2008, Tworek, Cierlik 2003, Zawadka, Pietrzak-Zawadka, 2017, Zielińska, 2005).

Obszary chronione należą do specyficznych elementów środowiska przyrodniczego, mających ogromne znaczenie dla rozwoju regionu. Zaliczają się do grupy walorów zarówno turystycznych, jak i społecznych czy gospodarczych, warunkujących kierunki rozwoju w miejscu ich występowania. Obszary chronione pełnią również funkcje: ekologiczną i dydaktyczną. Poznawanie i odkrywanie fauny i flory oraz obserwacja przyrody stanowią coraz częściej podstawowy motyw wyjazdów turystycznych. Jednocześnie rosną wymagania turystów co do atrakcyjności i jakości środowiska, w którym realizowany jest wypoczynek.

W rozwoju turystyki w Polsce należy dążyć do przemyślanej, racjonalnej i odpowiednio realizowanej polityki otwarcia części obszarów chronionych dla zaspokojenia potrzeb społeczeństwa. Różne formy ochrony przyrody wywołują potrzebę różnicowania rodzajów turystyki i przystosowania jej do specyficznej chłonności turystycznej. Należy zadbać o prawidłowy rozwój infrastruktury turystycznej, której elementy powinny być sytuowane poza obszarami ochrony. Aktywność turystyczna powinna być rozłożona w czasie i przestrzeni, zależnie od odporności i czułości komponentów środowiska przyrodniczego na różne rodzaje presji. Ruch turystyczny powinien być kanalizowany na obszary odporniejsze, a liczba odwiedzających odpowiednio limitowana (Batyk, 2012).

Unikatowe walory środowiska przyrodniczego, którym zachowaniu służą wszelkie formy ochrony przyrody mają duże znaczenie dla rozwoju wielu form

The unique qualities of the natural environment that all forms of nature conservation serve to preserve are of great importance for the development of many forms of tourism and leisure. In the protected areas or in their immediate vicinity, tourist infrastructure develops, which is the result of a reaction to the emerging demand or an attempt to use the potential noticed in tourist use (Szyda, Karaszewicz, 2017). Table 1 presents the preferred forms of tourism and the use of the area in relation to the form of nature protection that has been covered.

turystyki i wypoczynku. Na terenach objętych ochroną lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie rozwija się infrastruktura turystyczna, co jest efektem reakcji na pojawiające się zapotrzebowanie lub próbą wykorzystania potencjału dostrzeżonego właśnie w turystycznym ich wykorzystaniu (Szyda, Karaszewicz, 2017). W tabeli 1 zaprezentowano preferowane formy turystyki i wykorzystanie obszaru w odniesieniu do formy ochrony przyrody, którą został objęty.

Table 1. Opportunities for tourism development on legally protected areas in Poland
Tabela 1. Możliwości rozwoju turystyki na obszarach prawnie chronionych w Polsce

The form of nature protection/ Forma ochrony przyrody	Object of protection/ Przedmiot ochrony	Tourist use/ Użytkowanie turystyczne	Preferred forms of tourism/ Preferowane formy turystyki
National parks/ Parki narodowe	the whole of nature and peculiar features of the landscape, which are distinguished by special scientific values, natural, social, cultural and educational/ całość przyrody oraz swoiste cechy krajobrazu, które wyróżniają się szczególnymi wartościami naukowymi, przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i wychowawczymi	yes, in form rationed - tourist use national parks regulated/ tak, w formie reglamentowanej – turystyczne użytkowanie parków narodowych jest uregulowane prawnie	usually only touring; detailed provisions about tourist they are used regulated by applicable rules for its protection/ zwykle tylko krajoznawcza; szczegółowe przepisy o turystycznym użytkowaniu są regulowane przez obowiązujące zasady jego ochrony
Nature reserves/ Rezerваты przyrody	rarely seen or typical for a given area natural systems, plant and animal communities, important features landscape and peculiarities nature/ rzadko spotykane lub typowe dla danego obszaru układy przyrodnicze, zbiorowiska roślinne i zwierzęce, istotne cechy krajobrazu i osobliwości przyrody	basically no, about the possible possibility of their tourist use are determined by the provisions in the act establishing the reserve/ zasadniczo nie, o ewentualnej możliwości ich turystycznego użytkowania decydują zapisy w akcie ustanawiającym rezerwat	Sightseeing/ krajoznawcza
Landscape parks/ Parki krajobraz.	natural, historical and cultural values protected for their preservation and popularization in the conditions of sustainable development/ wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe chronione dla ich zachowania i popularyzacji w warunkach zrównoważonego rozwoju	yes, many manifestations of tourist behavior are allowed, along with the use of material base facilities - already existing or created intentionally/ tak, dopuszczalne są liczne przejawy zachowań turystycznych, wraz z wykorzystaniem urządzeń bazy materialnej turystyki – już istniejących lub tworzonych celowo	sightseeing, qualified, recreation, spa treatment, ecotourism, agritourism/ krajoznawcza, kwalifikowana, wypoczynkowa, lecznictwo uzdrowiskowe, ekoturystyka, agroturystyka
protected landscape areas/ Obszary chronionego krajobrazu	existing or reconstructed ecological corridors and lands with distinctive landscape ecosystems/ istniejące lub odtwarzane korytarze ekologiczne i wyróżniające się krajobrazowo tereny o zróżnicowanych ekosystemach	yes, tourist use is regulated by law; it is necessary to designate areas of tourism concentration and development of the tourist base/ tak, turystyczne użytkowanie jest uregulowane prawnie; konieczne jest wyznaczenie obszarów koncentracji turystyki i rozwoju bazy turystycznej	many manifestations of tourist behavior related to mass tourism and recreation are allowed/ dopuszczalne są liczne przejawy zachowań turystycznych związanych z turystyką masową i wypoczynkiem
Natura 2000 areas/ Obszary Natura 2000	rare natural habitats and species on a European scale/ rzadkie siedliska przyrodnicze i gatunków	yes, respecting the ecological values of the area/ tak, z poszanowaniem wartości ekologicznych obszaru	sightseeing, recreation, ecotourism, agritourism/ krajoznawcza, wypoczynkowa, ekoturystyka, agroturystyka

Source: study based on: Szyda, Karasiewicz (2017), amended and the Act on nature conservation dated April 16, 2004
Źródło: opracowanie na podstawie: Szyda, Karasiewicz (2017), zmienione oraz Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r.

Tourist use of protected areas is very often associated with the danger of losing the values for which protection has been introduced. To minimize this risk, in many cases it is necessary to limit tourist traffic and precisely adjust its size to the tourist absorption of the area (Sustainable tourism..., 2001). Moreover, it is very important to use a properly adapted tourism development, enabling human contact with nature and the use of a rich tourism and recreation offer. Such activities play a significant role in shaping the right environmental attitudes of the society, at the same time affecting the maintenance of natural values in a proper state (Ziółkowski, 2009).

Research methodology

The study was conducted among 275 adults of the Podlasie Voivodship. The method of selection of the research sample was accidental, hence it is not representative. The survey was conducted through the second year students of extramural studies at the Forestry faculty, conducted at the Faculty of Forestry Białystok University of Technology in Hajnowka in January and February 2018. The research was conducted among the family, friends and neighbors of interviewers. The spatial range of the research was varied - respondents included representatives from all 14 poviats and 3 cities with poviat status.

Characteristics of respondents

On account of the purpose of the research, only those who left for tourism purposes were qualified for them. 275 people participated in the study. A slight majority of them were women (54.2%). Respondents were adults. People between 25 and 44 (44.8%) dominated. The share of respondents aged 45-65 (29.1%) was also significant. Young people - up to 24 years old accounted for 14.9% of respondents, and older (over 65) - 11.3%. The respondents had a relatively high level of education. 40.4% of them graduated from high school, and 27.6% had higher education. 11.6% still studied, and 15.3 had basic vocational education. Residents of cities made up 61.5% of the surveyed group (of which 36.7% came from small towns to 50,000 residents, and 10.9% of the cities over 200,000 - Białystok).

Tourist attractiveness of Natura 2000 areas in the Podlaskie voivodship in the light of research

Respondents were a group that appreciated the natural values and willingly visited protected areas for tourism. This activity was taken by 72.4% of respondents. 15.5 respondents were uncertain about this issue, and the others said that previously protected areas were not the purpose of their tourist trips.

Turystyczne użytkowanie obszarów chronionych bardzo często łączone jest z niebezpieczeństwem utraty walorów, dla których ochrona została wprowadzona. Aby zminimalizować to ryzyko w wielu wypadkach koniecznym jest ograniczanie ruchu turystycznego i precyzyjne dopasowanie jego wielkości do chłonności turystycznej obszaru (Sustainable tourism..., 2001). Bardzo istotne jest poza tym zastosowanie odpowiednio dostosowanego zagospodarowania turystycznego, umożliwiającego kontakt człowieka z naturą oraz korzystanie przez niego z bogatej oferty turystyczno-rekreacyjnej. Działania takie odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu właściwych postaw proekologicznych społeczeństwa, wpływając jednocześnie na utrzymanie walorów przyrodniczych w odpowiednim stanie (Ziółkowski, 2009).

Metodyka badań

Badania przeprowadzono wśród 275 dorosłych mieszkańców województwa podlaskiego. Sposób doboru próby badawczej miał charakter przypadkowy, stąd też nie jest ona reprezentatywna. Badanie ankietowe przeprowadzone zostało za pośrednictwem studentów II roku studiów niestacjonarnych na kierunku Leśnictwo, prowadzonym na Zamiejscowym Wydziale Leśnym Politechniki Białostockiej w Hajnowce w styczniu oraz lutym 2018 roku. Badania przeprowadzone zostały wśród rodziny, znajomych i sąsiadów ankietowanych. Zasięg przestrzenny badań był zróżnicowany - wśród respondentów znaleźli się przedstawiciele wszystkich 14 powiatów i 3 miast na prawach powiatu.

Charakterystyka badanych

Z uwagi na cel badań kwalifikowano do nich jedynie te osoby, które wyjeżdżały w celach turystycznych. W badaniach udział wzięło 275 osób. Nieznaczną większość wśród nich stanowiły kobiety (54,2%). Respondenci byli osobami pełnoletnimi. Dominowały osoby pomiędzy 25 a 44 rokiem życia (44,8%). Znaczny był także udział respondentów w wieku 45-65 (29,1%). Osoby młode - do 24 roku życia stanowiły 14,9% badanych, a starsze (powyżej 65) 11,3%. Badani legitymowali się dość wysokim poziomem wykształcenia. 40,4% z nich ukończyło szkołę średnią, a 27,6% wyższą. 11,6% wciąż studiowało, a 15,3 posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe. Mieszkańcy miast stanowili 61,5% badanej grupy (w tym 36,7% pochodziło z niewielkich miast do 50 tys. mieszkańców, a 10,9% miasta powyżej 200 tys., czyli Białegostoku).

Atrakcyjność turystyczna obszarów Natura 2000 województwa podlaskiego w świetle przeprowadzonych badań

Respondenci stanowili grupę, która ceniła walory przyrodnicze i dość chętnie odwiedzała obszary chronione w celach turystycznych. Aktywność tego typu podjęło bowiem 72,4% badanych. 15,5 respondentów nie miało pewności w tej kwestii, a pozostali stwierdzili, że dotychczas obszary chronione nie były celem ich wyjazdów turystycznych.

The concept and essence of the Natura 2000 areas were known to 81.1% of the respondents (223 people) – only the responses of this group were included in further analyzes, which are presented below. The answers of the remaining 18.9% of the respondents were not taken into account in further considerations due to the fact that these people did not know the name Natura 2000 (5.5% of all respondents) or did not have any knowledge about this initiative (13.4% of all respondents).

The name itself was known to 13.5% of respondents. However, they did not have any knowledge about this initiative and for this reason (like 5.5% of those who do not know this name) were not included in the further part of the study.

Over $\frac{3}{4}$ of the respondents (77.1%) said that protected areas are places attractive for tourists. For 14.8% of respondents, the impact of the presence of such areas on tourist attractiveness was indifferent. The others claimed that protected areas are not attractive for them (7.2%) or they did not have an opinion on this subject (0.9%).

Opinion on the high attractiveness of protected areas translated into the fact that the vast majority of respondents (71.7%) expressed their belief that the inclusion of a part of the commune or district area with Natura 2000 makes them more attractive in terms of tourism. 22.0% of respondents said that this fact is not important for tourist attractiveness, and 6.3% had no opinion on this subject.

Interestingly, despite the perception of Natura 2000 as attractive tourist areas, only 42.2% of respondents expressed the opinion that the awareness of the existence of such areas would induce them to spend their holidays in a given place in the future. For 53.8% of respondents this fact did not matter, and 4.0% had no opinion on this issue. It should be noted, however, that the areas covered by the Natura 2000 protection were known and frequently visited by respondents for tourism purposes in the past (as discussed later in this chapter). Their popularity among tourists can therefore be described as significant. What may discourage the re-election of these areas as a tourist destination may be, in the opinion of the authors, the fact that over $\frac{1}{3}$ of the Podlaskie voivodship is Natura 2000 (www.bialystok.rdos.gov.pl) – they are therefore quite common for the inhabitants of the region and therefore less desirable in terms of tourism. Their availability is also reflected in the fact that they can be an attractive place for local communities for a walk or a bicycle ride, rather than a longer stay.

Apart from the impact of the Natura 2000 areas on the tourist attractiveness of the commune or powiat, the respondents also noticed the reverse relation. Almost half of them (49.8%) pointed out that proper organization and management of tourism development in Natura 2000 areas may be beneficial for them. Positive influence can be found, for example, in ecological education of tourists, which translates into their increased respect for nature. The financial benefits generated by tourist traffic

Pojęcie i istota obszarów Natura 2000 znane były 81,1% ogółu badanych (223 osoby) – tylko odpowiedzi tej grupy poddano dalszym analizom, które zaprezentowano poniżej. Odpowiedzi pozostałych 18,9% respondentów nie zostały uwzględnione w dalszych rozważaniach z uwagi na fakt, że osoby te nie знаły nazwy Natura 2000 (5,5% ogółu badanych) lub nie miały żadnej wiedzy na temat tej inicjatywy (13,4% ogółu badanych).

Ponad $\frac{3}{4}$ badanych (77,1%) stwierdziło, że obszary chronione są dla nich miejscami atrakcyjnymi turystycznie. Dla 14,8% respondentów wpływ obecności obszarów tego typu na atrakcyjność turystyczną był obojętny. Pozostali twierdzili, że obszary chronione nie są dla nich atrakcyjne (7,2%) lub nie mieli zdania na ten temat (0,9%).

Opinia na temat wysokiej atrakcyjności obszarów chronionych przełożyła się na fakt, że zdecydowana większość badanych (71,7%) wyrażała przekonanie, że objęcie części obszaru gminy czy powiatu Naturą 2000 czyni je atrakcyjniejszymi pod względem turystycznym. 22,0% respondentów stwierdziło, że fakt ten nie ma znaczenia dla atrakcyjności turystycznej, a 6,3% nie miało zdania na ten temat.

Co ciekawe, pomimo postrzegania Natury 2000 jako obszarów atrakcyjnych turystycznie zaledwie 42,2% respondentów wyraziło opinię, że świadomość istnienia obszarów tego typu skłoniłaby ich do spędzenia w przyszłości urlopu w danym miejscu. Dla 53,8% badanych fakt ten nie miał znaczenia, a 4,0% nie miało zdania w tej kwestii. Należy tu jednak zaznaczyć, że obszary objęte ochroną Natura 2000 były przez badanych znane i często odwiedzane w celach turystycznych w przeszłości (o czym w dalszej części niniejszego rozdziału). Ich popularność turystyczną wśród badanych można więc określić jako znaczącą. Tym co może zniechęcać do powtórnego wybrania tych terenów jako destynacji turystycznej może być w opinii autorów fakt, iż ponad $\frac{1}{3}$ powierzchni województwa podlaskiego stanowią obszary Natura 2000 (www.bialystok.rdos.gov.pl) – są więc one dla mieszkańców regionu dość powszechne i przez to już mniej pożądane turystycznie. Ich dostępność przekłada się ponadto na fakt, iż mogą one być dla społeczności lokalnych atrakcyjnym miejscem na spacer czy przejażdżkę rowerową, a nie dłuższy pobyt.

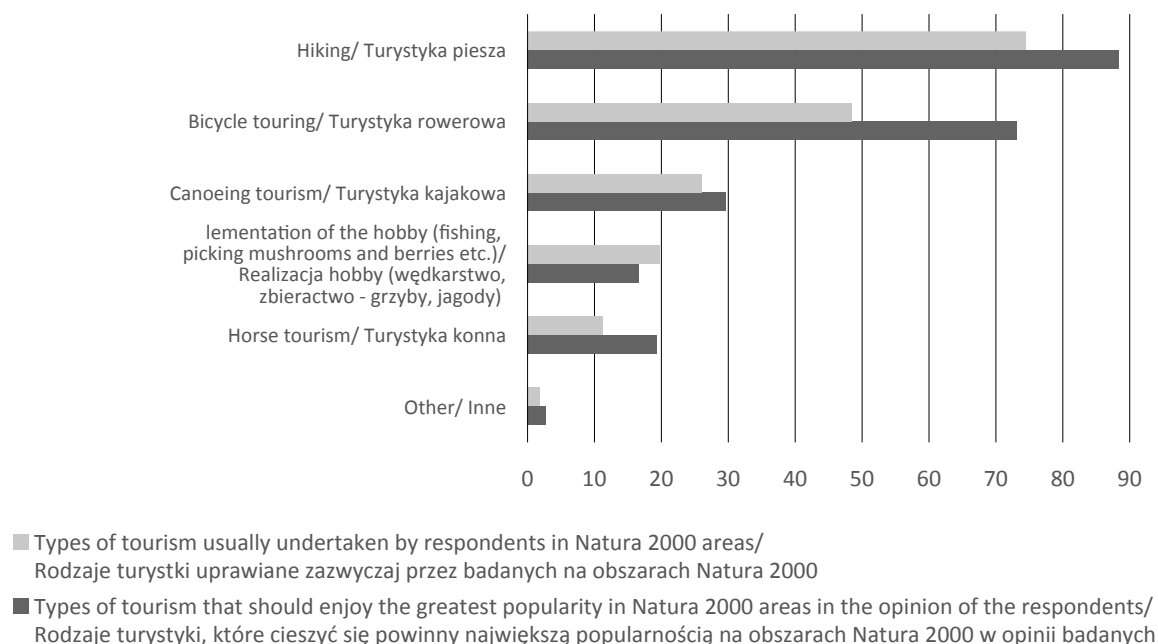
Poza wpływem obecności obszarów Natura 2000 na atrakcyjność turystyczną gminy bądź powiatu badani dostrzegali także odwrotną relację. Prawie połowa z nich (49,8%) zaznaczyła, że odpowiednia organizacja i zarządzanie rozwojem turystyki na obszarach Natura 2000 może być dla nich korzystne. Pozytywnego wpływu doszukiwać się można chociażby w edukacji ekologicznej turystów przekładającej się na ich wzrost poszanowania dla przyrody. Nie bez znaczenia są też korzyści finansowe generowane przez ruch turystyczny. Część z tych środków przeznaczona może zostać na działania mające na celu udoskonalenie i zdynamizowanie przedsięwzięć proekologicznych. Część badanych (14,3%) stwierdziła jednak, że ruch turystyczny stanowi poważne zagrożenie dla obszarów chronionych. Obserwując miejsca, w których przekroczony zostaje wskaźnik chłonności turystycz-

are also significant. Some of these funds may be used for activities aimed at improving and boosting pro-ecological undertakings. Some respondents (14.3%) said, however, that tourism is a serious threat to protected areas. Observing places where the tourist absorption index¹ is exceeded, this fear is certainly justified. However, it should be noted that the number of tourists in most Natura 2000 areas is rather small and far from that which could in any way threaten the balance of these ecosystems. There are, however, examples of extremely irresponsible tourist behavior (for example, lighting fires in places and time of fire risk), which despite the low intensity of tourist traffic can cause serious damage. However, such situations are rather isolated and incidental in nature, and their impact on the whole of protected areas is marginal. The rest of the respondents did not see any potential impact of tourism on Natura 2000 areas (15.7%) or they did not have an opinion on this subject (20.6%).

In the Natura 2000 areas, the respondents most often used hiking and cycling tourism (Figure 1). Due to the fact that a large part of these areas in the Podlasie region are rivers, the most frequently indicated response was canoe tourism.

nej¹ obawa ta jest z pewnością zasadna. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż liczba turystów na większości obszarów Natura 2000 jest raczej nieznaczna i daleka od tej, która w jakikolwiek sposób mogłaby zagrozić równowadze tych ekosystemów. Bywają jednak przykłady skrajnie nieodpowiedzialnych zachowań ze strony turystów (np. rozpalanie ognisk w miejscach narażonych na objęcie pożarem), które pomimo małego natężenia ruchu turystycznego spowodować mogą poważne szkody. Sytuacje tego typu są jednak raczej odosobnione i mają charakter incydentalny, a ich wpływ w stosunku do ogółu obszarów chronionych jest marginalny. Pozostali badani nie dostrzegali żadnego potencjalnego wpływu turystyki na obszary Natura 2000 (15,7%) lub nie mieli zdania na ten temat (20,6%).

Na obszarach Natura 2000 badani najchętniej uprawiali turystykę pieszą oraz rowerową (rysunek 1). Z uwag na fakt, iż znaczną część tych obszarów na Podlasiu stanowią rzeki dość często wskazywaną odpowiedzią była turystyka kajakowa.

Figure 1. Types of tourism usually undertaken by respondents in Natura 2000 areas and their opinions about forms of tourism, which should enjoy the greatest popularity in these areas [% , N=223]. The respondents could indicate more than one answer

Rysunek 1. Rodzaje turystyki uprawiane zazwyczaj przez badanych na obszarach Natura 2000 oraz ich opinie na temat form turystyki, które powinny cieszyć się największą popularnością na tych obszarach [% , N=223]. Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Source: own research.

Źródło: badania własne.

¹ In the literature, tourist absorption is most often defined as the maximum number of tourist traffic participants who can stay in a given area at the same time without causing devastation and degradation of the natural environment, thus worsening the conditions for rest (Graja-Zwolińska 2009).

¹ W literaturze przedmiotu chłonność turystyczna jest najczęściej definiowana jako maksymalna liczba uczestników ruchu turystycznego, którzy mogą równocześnie przebywać na danym terenie nie powodując dewastacji i degradacji środowiska naturalnego, a tym samym pogorszenia warunków wypoczyniania. (Graja-Zwolińska 2009).

The respondents expressed opinions that hiking and cycling should enjoy the greatest popularity among tourists visiting this area. Walking and hiking as well as bike rides are a great opportunity and a way to learn about the natural heritage of protected areas. Numerous hiking and cycling trails marked out in Natura 2000 areas also encourage such activities. Visitors have the opportunity to enrich their knowledge of nature and ecological education through the many educational paths created in these areas. Canoe tourism was also frequently indicated. This is not surprising, because in the Podlasie Voivodship, Natura 2000 areas are covered by significant sections of the Biebrza, Bug, Narew and Supraśl rivers. These are picturesque watercourses eagerly visited by canoeists from all over Poland as well as other European countries. Among the others, the most frequently mentioned were nature photography, questing and birdwatching.

The knowledge of particular Natura 2000 areas and their opinion on the attractiveness of these areas were very diverse among the respondents. Nevertheless, the Białowieża Forest proved to be the leader in each category. It is hardly surprising because this forest complex (located in Poland and Belarus) is characterized by great natural and historical values. In the Białowieża Forest, some of the last and largest fragments of the primeval forest of European lowlands have survived. There is the largest population of a free-living European bison in the world. In addition, in 2010 the Białowieża Forest was appreciated by one of the largest and oldest organizations dealing with the protection of birds and their habitats - BirdLife International and recognized as a refuge for birds IBA - Important Bird Area (www.datazone.birdlife.org). What's more, the Białowieża National Park, which is the best preserved part of the forest, was included in the UNESCO World Heritage List in 1979 (www.whc.unesco.org). The Białowieża Forest gained considerable publicity through the intervention of the Court of Justice of the European Union caused by controversial logging of trees in the area of the forest, including the Natura 2000 area. Due to its unique character, the Białowieża Forest is a very attractive tourist destination. It should be mentioned here that among all the attractions of the Podlasie region it is the Białowieża Forest and its surroundings that are most often visited by tourists. In 2016, their number in this area amounted to over 300,000, of which almost 150,000 visited the European Bison Show Reserve (Report ...).

Two other large forest complexes, i.e. the Augustow Forest and Knyszyn Forest were popular and often recommended as attractive tourist areas of Natura 2000. These places, like the Białowieża Forest, are also characterized by outstanding natural values. For this reason, selected parts of them have been protected by law. In the northern part of the Augustow Forest, the Wigry National Park was created. In addition, there are many nature reserves in the area of the forest. Undoubtedly, the most

Badani wyrazili opinie, że to właśnie turystyka piesza i rowerowa powinna cieszyć się największym powodzeniem wśród turystów odwiedzających te obszary. Spacer i wędrówki oraz przejażdżki rowerowe stanowią świetną okazję i sposób do zapoznania się z dziedzictwem przyrodniczym obszarów objętych ochroną. Do aktywności takiej zachęcają także liczne szlaki piesze i rowerowe wytyczone na obszarach Natura 2000. Odwiedzający mają także okazję do podniesienia swojej wiedzy przyrodniczej i edukacji ekologicznej za sprawą wielu ścieżek edukacyjnych stworzonych na tych terenach. Często wskazywana była także turystyka kajakowa. Nie może to dziwić, ponieważ w woj. podlaskim obszarami Natura 2000 objęte są znaczne odcinki Biebrzy, Bugu, Narwi oraz Supraśli. Są to malownicze cieki wodne chętnie odwiedzane przez kajakarzy z całej Polski, a także innych krajów europejskich. Wśród kategorii inne natomiast najczęściej wymieniana była fotografia przyrodnicza, questing oraz birdwatching.

Bardzo różnicowana była wśród badanych znajomość poszczególnych obszarów Natura 2000 oraz ich opinia na temat atrakcyjności tych terenów. Niemniej jednak liderem w każdej kategorii okazała się Puszcza Białowieska. Trudno się temu dziwić ponieważ ten kompleks leśny (położony na terenie Polski i Białorusi), odznacza się dużymi walorami przyrodniczymi i historycznymi. W Puszczy Białowieskiej zachowały się jedne z ostatnich i największych fragmentów lasu pierwotnego nizin europejskich. Tutaj też znaleźć można największą populację wolnożyjącego żubra na świecie. Ponadto, w roku 2010 Puszcza Białowieska doceniona została przez jedną z największych i najstarszych organizacji zajmujących się ochroną ptaków oraz ich siedlisk - BirdLife International i uznana jako ostoja ptaków IBA - Important Bird Area (www.datazone.birdlife.org). Co więcej, Białowieski Park Narodowy, który stanowi najlepiej zachowany fragment puszczy, w roku 1979 wpisany został na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (www.whc.unesco.org). Duży rozgłos na arenie międzynarodowej Puszcza Białowieska zyskała poprzez interwencję Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej spowodowanego kontrowersyjną wycinką drzew na terenie puszczy, w tym na obszarze Natura 2000. Z uwagi na swój wyjątkowy charakter Puszcza Białowieska jest miejscem szczególnie atrakcyjnym turystycznie. Należy tutaj nadmienić, że spośród wszystkich atrakcji województwa podlaskiego to właśnie Puszcza Białowieska i jej okolice są przez turystów odwiedzane najczęściej. W roku 2016 ich liczba na tym obszarze wyniosła ponad 300 tys., z czego prawie 150 tys. odwiedziło Rezerwat Pokazowy Żubrów (Raport...).

Dość popularnymi i często polecanymi jako atrakcyjne turystycznie obszarami Natura 2000 były także dwa inne duże kompleksy puszczańskie, tj. Puszcza Augustowska oraz Puszcza Knyszyńska. Miejsca te, podobnie jak Puszcza Białowieska, również charakteryzują się wybitnymi walorami przyrodniczymi. Z tego względu wybrane ich części objęto ochroną prawną. W północnej części Puszczy Augustowskiej utworzono Wigierski Park Narodowy. Ponadto na terenie puszczy jest wiele rezerwatów przyrody. Nie-

Table 2. Natura 2000 areas known, visited and recommended to tourists by respondents [%, N=223]**Tabela 2.** Obszary Natura 2000 znane, odwiedzone i polecane turystycznie przez respondentów [%, N=223]

Natura 2000 areas/ Obszary natura 2000	Known to respondents/ Znane respondentom	Visited by respondents/ Odwiedzone przez respondentów	Recommended for tourists by respondents/ Polecane turystyc- znie przez respon- dentów
Białowieża Forest/ Puszcza Białowieska	82,1	67,7	65,9
Augustow Forest/ Puszcza Augustowska	62,8	50,7	46,2
Knyszyn Forest/ Puszcza Knyszyńska	43,0	35,9	30,9
Refuge of Biebrza/ Ostoja Biebrzańska	30,5	24,2	24,7
Valley of the Lower Narew/ Dolina Dolnej Narwi	29,6	27,8	27,8
Valley of the Lower Bug/ Dolina Dolnego Bugu	21,5	11,7	12,1
Swamp Valley of the Narew/ Bagienna Dolina Narwi	21,1	17,5	19,7
Pisz Forest/ Puszcza Piska	18,8	14,8	9,4
Swamp Wizna/ Bagno Wizna	12,6	11,2	10,8
Valley of the Upper Narew/ Dolina Górnej Narwi	12,1	11,7	11,7
Valley of the Upper Nurzec/ Dolina Górnego Nurca	9,4	7,6	3,1
Breakthrough Valley of Narew/ Przełomowa Dolina Narwi	7,2	5,8	6,3

The respondents could indicate more than one answer/ Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Source: own research.

Źródło: badania własne.

visited by tourists place of this area is Lake Wigry, with a characteristic church and other buildings of the Post-Camaldine Monastic Complex in Wigry, which rise above the surface of the lake.

Attractive in the opinion of the respondents and popular among tourists is also the area of the Knyszyn Forest, which in 2016 was visited by almost 80 thousand people (Report ...). The most popular place according to the Podlasie Regional Tourist Organization is the Forest Garden "Silvarium" run by the Krynki Forest Inspectorate (over 29 thousand visitors). The environmental value of the Knyszyn Forest is also confirmed by the fact that there are 20 nature reserves located in its area. At this point, it should also be emphasized that the areas of these forest complexes are quite well developed in terms of tourism infrastructure. In their area many kilometers of paths, trails and tourist routes have been marked out, on which can move both on foot and by bike, and sometimes also on horseback. These areas also have a well-developed and diverse accommodation base. Guests have at their disposal high-class hotels (e.g. in Białowieża), as well as many agritourism farms allowing their guests to get to know and experience the specific and unique character of this region. In addition, the diverse and appreciated culinary traditions of this area contribute to this.

Other Natura 2000 areas established in the Podlasie Province were known by the respondents slightly less and some very poorly. Similarly, opinions on their tourist attractiveness were distributed. However, it should be noted that all of the analyzed Natura 2000 areas are adapted for tourism purposes. They have marked out educational paths in their area, thanks to which tourists can expand their knowledge of nature and its protection, as

wątpliwie najczęściej odwiedzanym przez turystów miejscem tego obszaru jest jezioro Wigry, z charakterystycznym kościołem i innymi zabudowaniami Pokamedulskiego Zespołu Klasztorowego w Wigrach, które górują nad taflą jeziora.

Atrakcyjny w opinii badanych oraz popularny wśród turystów jest także obszar Puszczy Knyszyńskiej, który w 2016 r. został odwiedzony przez prawie 80 tys. osób (Raport...). Najpopularniejszym miejscem według Podlaskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej jest Ogród Leśny Silvarium prowadzony przez Nadleśnictwo Krynki (ponad 29 tys. odwiedzających). O wartości przyrodniczej regionu Puszczy Knyszyńskiej świadczy ponadto fakt, iż na jej obszarze zlokalizowanych jest 20 rezerwatów przyrody. W tym miejscu należy także podkreślić, że obszary wspomnianych kompleksów puszczańskich są dość dobrze zagospodarowane pod względem turystycznym. Na ich terenie wytyczono bowiem wiele kilometrów ścieżek, szlaków i tras turystycznych, po których poruszać można się zarówno pieszo, jak i rowerem, a czasem także konno. Obszary te mają także doskonale rozwiniętą i zróżnicowaną bazę noclegową. Goście mają tu do dyspozycji wysokiej klasy hotele (np. w Białowieży), jak również wiele gospodarstw agroturystycznych pozwalających poznać i odczuć swoim gościom specyficzny i niepowtarzalny charakter tego regionu. Przyczyniają się do tego ponadto zróżnicowane i doceniane tradycje kulinarne tego obszaru.

Pozostałe obszary Natura 2000 funkcjonujące na terenie województwa podlaskiego były przez badanych znane nieco mniej, a niektóre bardzo słabo. Podobnie rozkładały się opinie na temat ich atrakcyjności turystycznej. Należy jednak zauważyć, że wszystkie spośród analizowanych obszarów Natura 2000 są przystosowane do celów turystycznych. Na ich terenie wytyczono bowiem oznakowane ścieżki edukacyjne,

well as familiarize with the specificity of the visited area in a way that does not adversely affect its flora and fauna. These places are very popular mainly for supporters of alternative tourism, for whom the lack of crowds on the trails in such places is their main asset.

Conclusion

The concept and the essence of the Natura 2000 idea was widely known among the surveyed inhabitants of Podlaskie Province. Certainly, a large number and a significant area on which they are established have contributed to this. However, the knowledge and popularity of individual Natura 2000 sites among respondents was very diverse. The main areas of the forest were the Białowieża Primeval Forest, the Augustów Forest and the Knyszyn Forest. Their knowledge and high popularity in this case may not have much in common with Natura 2000 areas, but with the common knowledge of the names of these woods. Significant tourism potential of these areas, on the other hand, means that they are visited quite frequently by domestic tourists, and also (especially in the case of the Białowieża Forest) foreign. However, it should be emphasized that the vast majority of Natura 2000 areas overlap, in the Podlasie Voivodship, with areas already covered by other forms of protection – e.g. national parks or landscape parks functioning almost under the same names. In the opinion of the authors, it was this fact that had a significant impact on the results of the conducted research. However, this does not change the fact that the areas in question are mostly known and are characterized by significant tourist attractiveness.

In most areas under legal protection (including Natura 2000 areas), paths and tourist routes are marked out. They are used to practice several types of qualified tourism. In the opinion of the respondents, Natura 2000 areas were an exceptionally attractive place for hiking, cycling and canoeing. These are the forms that allow visitors to get acquainted with the unique natural values of these areas. In order to preserve their natural heritage, it seems necessary to sensitize tourists to the specificity of this area and to realize that, apart from natural resources, also the ornithofauna and its breeding sites are here, as well as rare on European scale, plant and animal habitats. Such tasks, apart from the classic information boards, could be performed by virtual guides that a tourist could download to his smartphone from the relevant website. This solution is interesting because apart from the visual message (also available thanks to the tables), tourists could hear, for example, the sounds issued by particular genres and then correctly identify them during the trekking with designated paths.

dzięki którym turyści mogą poszerzyć swoją wiedzę z zakresu przyrody i jej ochrony, a także zapoznać się ze specyfiką odwiedzanego terenu w sposób, który nie wpływa negatywnie na jego florę i faunę. Miejsca te cieszą się dużym zainteresowaniem głównie zwolenników turystyki alternatywnej, dla których brak tłumów na szlakach w takich miejscach jest ich głównym atutem.

Podsumowanie

Pojęcie i istota idei Natura 2000 była wśród badanych mieszkańców województwa podlaskiego powszechnie znana. Przyczyniła się do tego z pewnością duża ich liczba oraz znaczący obszar, na którym są ustanowione. Bardzo zróżnicowana była natomiast znajomość i popularność poszczególnych obszarów Natura 2000 wśród respondentów. Prym wiodły tereny puszczańskie, tj. Puszcza Białowieska, Puszcza Augustowska, Puszcza Knyszyńska. Ich znajomość i duża popularność w tym przypadku w znacznym stopniu może nie mieć wiele wspólnego z obszarami Natura 2000, ale z powszechną znajomością nazw tych puszczy. Znaczący potencjał turystyczny tych obszarów sprawia natomiast, że są one odwiedzane dość licznie przez turystów krajowych, a także (szczególnie w przypadku Puszczy Białowieskiej) zagranicznych. Należy tu jednak podkreślić, że w zdecydowanej większości obszary Natura 2000 pokrywają się, w województwie podlaskim, z obszarami objętymi już innymi formami ochrony – np. parkami narodowymi, czy krajobrazowymi funkcjonującymi niemalże pod tymi samymi nazwami. W opinii autorów to właśnie ten fakt miał znaczący wpływ na wyniki przeprowadzonych badań. Nie zmienia to jednak faktu, że omawiane obszary są w większości powszechnie znane i charakteryzują się znaczną atrakcyjnością turystyczną.

Na większości obszarów objętych ochroną prawną (w tym Natura 2000) wytyczane są ścieżki i szlaki turystyczne. Służą one uprawianiu kilku rodzajom turystyki kwalifikowanej. W opinii badanych obszary Natura 2000 były wyjątkowo atrakcyjnym miejscem do podejmowania turystyki pieszej, rowerowej oraz kajakowej. Są to te formy, które pozwalają odwiedzającym wnikliwie zapoznać się z wyjątkowymi walorami przyrodniczymi tych obszarów. Dla zachowania ich dziedzictwa przyrodniczego koniecznym wydaje się jednak uwrażliwienie turystów na specyfikę tego obszaru i uzmysłowienie, że poza zasobami przyrodniczymi, szczególnej ochronie jest tu także poddana ornitofauna oraz jej miejsca lęgowe, a także rzadkie na skalę europejską, siedliska roślin, czy zwierząt. Zadania takie, poza klasycznymi tablicami informacyjnymi, mogłyby pełnić wirtualne przewodniki, które turysta mógłby pobrać na swój smartfon z odpowiedniej strony internetowej. Rozwiązanie takie jest o tyle ciekawe, że poza przekazem wizualnym (osiągalnym również dzięki tablicom) turyści mogliby usłyszeć np. odgłosy wydawane przez poszczególne gatunki i potem poprawnie zidentyfikować je w trakcie trekkingu wyznaczonymi ścieżkami.

References/ Literatura:

1. Batyk, I.M. (2012). Zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych na przykładzie Biebrzańskiego Parku Narodowego. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, 2/III, 207-216.
2. Bołtromiuk, A. (2011). Wpływ obszarów Natura 2000 na rozwój lokalny w świetle badań. W: T. Poskrobko (red.), *Zrównoważony rozwój obszarów przyrodniczo cennych, t. 1, Planistyczne i implementacyjne aspekty rozwoju obszarów przyrodniczo cennych* (p. 1-13). Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
3. Bołtromiuk, A. (2012). Natura 2000 – możliwości i dylematy rozwoju obszarów wiejskich objętych europejską siecią ekologiczną. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, 7(1), 117-128.
4. Dębowska-Mróz, M. (2016). Preferencje form turystyki w obszarach chronionych. *Autobusy*, 6, 1657-1662.
5. Dobrzańska, B. (2005). Obszary przyrodniczo cenne jako rejony recepcji turystycznej. W: B. Poskrobko (red.), *Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych* (p. 9-24). Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
6. Graja-Zwolińska, S. (2009). Rola wskaźnika chłonności turystycznej w kształtowaniu przestrzeni turystycznej parków narodowych. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, R. 11, 4(23), 187-192.
7. Jalinik, M. (2016). Zarządzanie Turystyką na obszarach przyrodniczo cennych. *Zeszyty Naukowe Turystyka i Rekreacja*, 1(17), 227-238.
8. Kasprzak, K. (2005). Turystyka na obszarach chronionych, *Problemy Ekologii*, 9(3), 143-145.
9. Křenová, Z., Kindlmann, P. (2015). Natura 2000 – Solution for Eastern Europe or just a good start? The Šumava National Park as a test case. *Biological Conservation*, 186, 268–275. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2015.03.028>
10. *Protected Areas in Europe – An Overview*. EEA Report 5. (2012). Copenhagen: European Environment Agency.
11. Pstrocka-Rak, M., Rak, G. (2016). Obszary Natura 2000 – szansa czy zagrożenie dla rozwoju turystyki w gminach sudeckich? *Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, 55, 16-27.
12. Puciato, D. (2009). Turystyka i rekreacja na obszarach przyrodniczo cennych na przykładzie Parku Krajobrazowego Góry Opawskie. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 11(4/23), 227-231.
13. *Raport statystyczny ruchu turystycznego w województwie podlaskim w 2016 roku*. (2016). Białystok: Podlaska Regionalna Organizacja Turystyczna.
14. Referowska-Chodak, E. (2009). Turystyka na leśnych obszarach Natura 2000. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 11, 4(23), 232-237.
15. Stepaniuk, M. (2003). Natura 2000 a turystyka. W: A. Antczak, M. Buszko-Briggs, M. Wronka (red.), *Natura 2000 w lasach Polski – skrypt dla każdego* (p. 210-216). Warszawa: Ministerstwo Środowiska.
16. *Sustainable tourism and Natura 2000. Guidelines, initiatives and good practices in Europe*. (2001). Luxembourg: European Commission. Pobrane z: http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/docs/nat2000/sust_tourism.pdf.
17. Symonides, E. (2008). *Ochrona przyrody*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
18. Szczepanowski, A. (2007). Infrastruktura turystyczna i paraturystyczna na obszarach przyrodniczo cennych. W: W. Czarnecki (red.), *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej* (p. 31-44). Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.
19. Szyda, B., Karasiewicz, T. (2017). Znaczenie obszarów przyrodniczo cennych w rozwoju funkcji turystycznej stref podmiejskich wybranych polskich miast. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie*, 19(52/3), 174-181.
20. Tworek, S., Cierlik, G. (2003). Turystyka na obszarach Natura 2000. W: M. Makomaska-Juchiewicz, S. Tworek (red.), *Ekologiczna Sieć Natura 2000. Problem czy szansa* (p. 163-168). Kraków: Instytut Ochrony Przyrody PAN.
21. *United Nations List of Protected Areas*. (2014). UNEP.
22. *Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 roku* (Dz. U. poz. 2134).
23. www.bialystok.rdos.gov.pl/o-sieci.
24. www.datazone.birdlife.org/site/factsheet/bialowieza-forest-iba-poland.
25. www.gdos.gov.pl.
26. www.ine.eko.org.pl.
27. www.whc.unesco.org/en/list/33.
28. Zawadka, J., Pietrzak-Zawadka, J. (2017). Motives and ways of spending holidays in the area of the Kampinos National Park by city dwellers. *Ekonomia i Środowisko*, 2(61), 163-172.
29. Ziółkowski, R. (2009). Funkcje turystyczno-rekreacyjne obszarowej ochrony przyrody w świetle uwarunkowań prawnych. W: W. Chiżniak (red.), *Turystyka i rekreacja na obszarach przyrodniczo cennych w regionach transgranicznych północno-wschodniej Polski* (p. 18-31). Białystok: Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

“SLOW CITY” AS A LOCAL DEVELOPMENT MODEL

„SLOW CITY” JAKO MODEL ROZWOJU LOKALNEGO

Ewa Zaděcka^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Cracow University of Economics/ Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Zaděcka, E. (2018). “Slow city” as a local development model/ „Slow city” jako model rozwoju lokalnego. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 84-106. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0027>

ORIGINAL ARTICLE
JEL code: O18, Q00, R00
Submitted:
June 2018
Accepted:
September 2018
Tables: 6
Figures: 0
References: 80

Summary
Subject and purpose of work: The goal of the article is to characterize the “slow city” model, its assumptions, conditions and effects of its implementation in Polish conditions. It also aims to present intelligent solutions in using own resources of small cities.
Materials and methods: The article was based on the study and synthesis of Polish and foreign literature and a review of strategic documents of Polish cities belonging to Cittaslow.
Results: The article fills the existing gap in the area of contemporary strategies for the development of small towns. It describes the “slow city” model, on the basis of which small cities belonging to the Cittaslow city network are developing. Intelligent solutions in the use of endogenous own resources of small cities are also presented.
Conclusions: The analysis carried out made it possible to state that the “slow city” model is useful in the development of small towns. It guarantees optimal and intelligent use of endogenous resources of a small town. However, the review of the strategic documents of the cities of “slow city” shows that these cities affect, like most small cities, negative socio-economic phenomena.

Keywords: “slow city” model, “smart city” model, Cittaslow, local development

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY
Klasyfikacja JEL: O18, Q00,
R00
Zgłoszony:
Czerwiec 2018
Zaakceptowany:
Wrzesień 2018
Tabele: 6
Rysunki: 0
Literatura: 80

Streszczenie
Przedmiot i cel pracy: Celem artykułu jest charakterystyka modelu „slow city”- założeń, uwarunkowań oraz efektów jego implementacji na gruncie polskim a także przedstawienie inteligentnych rozwiązań w wykorzystaniu zasobów własnych małych miast.
Materiały i metody: Artykuł powstał w oparciu o studia i syntezę literatury polskiej i zagranicznej oraz przegląd dokumentów strategicznych polskich miast należących do Cittaslow.
Wyniki: Artykuł zapełnia dotychczasową lukę w obszarze współczesnych strategii rozwoju małych miast. Opisuje model „slow city”, w oparciu o który rozwijają się małe miast należące do sieci miast Cittaslow. Prezentuje inteligentne rozwiązania w wykorzystaniu endogennych zasobów własnych małych miast.
Wnioski: Przeprowadzona analiza pozwoliła stwierdzić, że model „slow city” jest przydatny w procesie rozwoju małych miast. Gwarantuje optymalne i inteligentne wykorzystanie endogenicznych zasobów małego miasta. Jednakże przegląd dokumentów strategicznych miast „slow city” pokazuje, że miasta te dotykają – jak większość małych miast, negatywne zjawiska społeczno-gospodarcze.

Słowa kluczowe: model „slow city”, model „smart city”, Cittaslow, rozwój lokalny

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: mgr Ewa Zaděcka, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Katedra Handlu i Instytucji Rynkowych, ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, Polska; tel. +12 293-52-83, e-mail: ewa.zadecka@wp.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białá Podlaska, Ewa Zaděcka. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Nowadays, the importance of endogenous factors in the development of small and medium cities is increasing. The reason for this is the search for new solutions in creating a pro CESI development of multidirectional the negative phenomena in small towns, in the literature referred to as the phenomenon of shrinking small towns (*shrinking cities*). The crisis of small towns touches all spheres of their operation: economic, social or environmental. There is therefore a need to change the existing model of extensive development based on attracting investors from outside the model of smart growth endogenous own resources.

The article characterizes the contemporary model of small city development based on endogenous potential. It is a model of “slow city” whose developmental assumptions, which have the genesis in the idea of “slow life”, are in many areas convergent with the assumptions of the “smart city” model.

The inference is based on the studies completed by the author and the synthesis of Polish and foreign literature, once a review of strategic documents of Polish cities belonging to Cittaslow.

The concept of local development - systematics

Defining the term „local development” is not an easy thing, because local development is a category of socio-economic development understood and captured in various ways (Kožuch, 2011). For R. Broła (1998, pp. 9-10) is a complex concept that can not be clearly defined. *„The degree of this complexity is a derivative of the multitude of goals that development is meant to serve and the diversity of activities that shape them.”* The concept of „local development” usually functions with such concepts as locality, local community, local system, or local resources (Bańko, 1961; Trojanek, 1994). Often, the notion of local development is wrongly identified with the concept of regional development. Local development concerns smaller territorial units (communes and poviats), while the development on the level of the voivodship, according to A. Szewczuk (2011) should be considered in terms of regional development. R. Broł (1998) locates the process of local development in the city, rural or urban-rural commune, or a differently designated subregion (local socio-territorial system) characterized by specific features of space, economy and culture and local preference through the hierarchy of values (Broł 1998). The subject of further considerations in this article is local development stimulated by the use of local resources.

Define local development should first cite the classic a definition of this concept by T. Markowskiego (2008, p. 9), which treats local development as *„quantitative and qualitative changes taking place in the social and economic functioning of a local government unit”*. A definition useful from the point of view of this study is that presented by A.

Wstęp

Współcześnie wzrasta znaczenie czynników endogenicznych w rozwoju małych i średnich miast. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest poszukiwanie nowych rozwiązań w procesie kreowania rozwoju z uwagi na negatywne wielokierunkowe zjawiska zachodzące w małych miastach, w literaturze określane jako zjawisko kurczenia się małych miast (*shrinking cities*). Kryzys małych miast dotyka wszystkich sfer ich funkcjonowania: gospodarczej, społecznej czy środowiskowej. Zachodzi zatem konieczność zmiany dotychczasowego modelu rozwoju z ekstensywnego, opartego na pozyskiwaniu inwestorów z zewnątrz na model inteligentnego rozwoju endogennych zasobów własnych.

W artykule scharakteryzowano współczesny model rozwoju małych miast bazujący na potencjale endogenicznym. Jest nim model „slow city”, którego założenia rozwojowe mające genezę w idei „slow life” są w wielu obszarach zbieżne z założeniami modelu „smart city”.

Wnioskowanie oparto na przeprowadzonych przez autorkę studiach i syntezie literatury polskiej i zagranicznej oraz przeglądzie dokumentów strategicznych polskich miast należących do Cittaslow.

Pojęcie rozwoju lokalnego-systematyka

Zdefiniowanie terminu „rozwój lokalny” nie jest rzeczą łatwą, bowiem rozwój lokalny jest kategorią rozwoju społeczno-gospodarczego rozumianą i ujmowaną w rozmaity sposób (Kožuch, 2011). Dla R. Broła (1998, s. 9-10) to pojęcie złożone, którego nie da się jednoznacznie sprecyzować. *„Stopień tej złożoności jest pochodną wielorakości celów, którym rozwój ma służyć, oraz różnorodności działań, które je kształtują”*. Pojęcie „rozwój lokalny” funkcjonuje najczęściej z takimi pojęciami jak lokalność, lokalizm, społeczność lokalna, układ lokalny, czy lokalne zasoby (Bańko, 1961; Trojanek, 1994). Często pojęcie rozwoju lokalnego niesłusznie utożsamiane jest z pojęciem rozwoju regionalnego. Rozwój lokalny dotyczy mniejszych jednostek terytorialnych (gmin i powiatów), natomiast rozwój na poziomie województwa, można zdaniem A. Szewczuk (2011) rozpatrywać już w kategoriach rozwoju regionalnego. R. Broł (1998) umiejscawia proces rozwoju lokalnego na obszarze miasta, gminy wiejskiej lub miejsko-wiejskiej, lub inaczej wyznaczonym subregionie (lokalnym układzie społeczno-terytorialnym) charakteryzujący się określonymi cechami przestrzeni, gospodarki i kultury oraz lokalną preferencją poprzez hierarchię wartości (Broł 1998). Przedmiot dalszych rozważań w niniejszym artykule jest rozwój lokalny pobudzony przez wykorzystanie lokalnych zasobów.

Definiując rozwój lokalny należy w pierwszej kolejności przytoczyć klasyczną definicję tego pojęcia autorstwa T. Markowskiego (2008, s. 9), który traktuje rozwój lokalny jako *„zmiany ilościowe i jakościowe zachodzące w społecznym i gospodarczym funkcjonowaniu jednostki samorządu terytorialnego”*. Definicją przydatną z punktu widzenia niniejszego opracowa-

Jewtuchowicz (1995, p. 87), which not only defines the concept of local development, but also indicates how it is implemented using its own resources and energy. According to this author local development is „*a process of differentiation and enrichment of the economic and social activities in a particular territory, involving the mobilization and coordination of their resources and energy.*” J. J. Parysek (1995, p. 22) accepts for local development „*conducting activities for the economic and social development of a given territorial unit (city, commune) with the use of its resources, taking into account the needs of residents and their participation in decisions.*” Also A. Sztando (1998, pp. 14-15) believes that „*today the interest of the local community represented by the municipality's self-government lies in creating and maintaining the development of the functional complex and productive forces of the local system.*”

A slightly different approach R. Broła (1998, p. 212-122), because from the point of view of the characteristic features of local development, its main goals and entities responsible for conducting development policy, it presents a definition in which local development is recognized as „*Harmonized and systematic activities of the local community, local authorities and other entities operating in the commune, aimed at creating new and improving existing utility values of the commune.*” Similarly, the term indicating the entities creating local development defines J. J. Parysek (2001, p. 46). According to the author, local development should be understood as „*shaping the best possible living conditions in the local environment, or improving the organization, structure and functioning of the local, territorial social system, mainly through the use of local development resources.*” This author treats local development as a result of cooperation between local communities, local government and other organizations and institutions, mainly non-profit (Parysek, 1995, 2001). By contrast, A. Myna (1998) to the entities initiating local development include local authorities, ecological lobbies, socio-cultural associations, entrepreneurs and local communities. In turn according to A. Adamowicz (2003), local development is the result of the activity of local businesses using the available internal and external resources to conduct processes of production of goods and services, which are related to processes of exchange and consumption. According to E. J. Blakley (2002, p. 16) local development is initiated by a slightly wider group of entities. This author defines local development as „*a process in which local authorities or neighborhood organizations engage to stimulate or at least maintain a business or employment.*” A slightly different approach, because from the point of view of the local community and its needs, L. presents Wojtasiewicz (1996, p. 14), for whom local development is a „*process of changes taking place in a given local system, taking into account the needs, preferences and hierarchy of values appropriate to this system.*”

The considerations discussed above on the concept of local development highlight the characteristic features of local development:

nia jest ta zaprezentowana przez A. Jewtuchowicz (1995, s. 87), który nie tylko definiuje pojęcie rozwoju lokalnego, ale również wskazuje na sposób jego realizacji z wykorzystaniem własnych zasobów i energii. Zdaniem tego autora rozwój lokalny to „*proces zróżnicowania i wzbogacania działalności ekonomicznych i społecznych na określonym terytorium, polegający na mobilizacji i koordynacji własnych zasobów i energii.*” J. J. Parysek (1995, s. 22) przyjmuje za rozwój lokalny „*prowadzenie działań na rzecz rozwoju gospodarczego i społecznego danej jednostki terytorialnej (miasta, gminy) z wykorzystaniem jej zasobów, uwzględnieniem potrzeb mieszkańców oraz przy ich udziale w podejmowanych decyzjach.*” Również A. Sztando (1998, s. 14-15) uważa, że „*dzisiaj interes społeczności lokalnej reprezentowany przez samorząd gminy leży w wykreowaniu i utrzymaniu rozwoju kompleksu walorów użytkowych i sił wytwórczych układu lokalnego.*”

Nieco inne podejście R. Broła (1998, s.121-122), bo z punktu widzenia charakterystycznych cech rozwoju lokalnego, jego zasadniczych celów oraz podmiotów odpowiedzialnych za prowadzenie polityki rozwoju prezentuje definicja, w której za rozwój lokalny uznaje się „*zharmonizowane i systematyczne działania społeczności lokalnej, władzy lokalnej oraz pozostałych podmiotów funkcjonujących w gminie, mających na celu kreowanie nowych i poprawę istniejących walorów użytkowych gminy.*” Podobnie termin ten wskazując na podmioty kreujące rozwój lokalny definiuje J. J. Parysek (2001, s. 46). Według autora przez rozwój lokalny należy rozumieć „*kształtowanie możliwie najlepszych warunków życia w lokalnym środowisku, względnie doskonalenie organizacji, struktury i funkcjonowania lokalnego, terytorialnego systemu społecznego, głównie poprzez wykorzystanie lokalnych zasobów rozwoju.*” Autor ten traktuje rozwój lokalny jako wynik współpracy społeczności lokalnych, samorządu terytorialnego oraz innych organizacji i instytucji, głównie typu non-profit (Parysek, 1995, 2001). Natomiast A. Myna (1998) do podmiotów inicjujących rozwój lokalny zalicza władze lokalne, lobby ekologiczne, stowarzyszenia społeczno - kulturowe, przedsiębiorców oraz społeczności lokalne. Z kolei według A. Adamowicza (2003), rozwój lokalny jest wynikiem aktywności lokalnych podmiotów gospodarczych wykorzystujących dostępne im wewnętrzne i zewnętrzne zasoby do prowadzenia procesów produkcji towarów i usług, z którymi powiązane są procesy wymiany i konsumpcji. Zdaniem E. J. Blakley (2002, s. 16) rozwój lokalny jest inicjowany przez nieco szersze grono podmiotów. Autor ten definiuje rozwój lokalny jako „*proces, w którym władze lokalne lub organizacje sąsiedzkie angażują się w celu stymulowania lub przynajmniej utrzymania działalności gospodarczej lub zatrudnienia.*” Nieco inne podejście, bo z punktu widzenia społeczności lokalnej i jej potrzeb prezentuje L. Wojtasiewicz (1996, s. 14), dla której rozwój lokalny to „*proces zmian, zachodzących w danym układzie lokalnym, z uwzględnieniem właściwych temu układowi potrzeb, preferencji i hierarchii wartości.*”

Przeprowadzone powyżej rozważania nad pojęciem rozwoju lokalnego uwydatniają charakterystyczne cechy rozwoju lokalnego:

- local development is a multidimensional category, combining many interdependent social, economic, political, cultural, technological and psychological processes and phenomena (Gorzela, 1989),
- local development is a covering process harmonized and systematic operation of the local community, local authority and other entities operating in the commune (Brol, 1998),
- local development is consciously initiated and created by local authorities, entrepreneurs, non-governmental organizations and residents, aiming at creative, effective and rational use of local material and intangible resources (Sienkiewicz, 2016),
- local development is conducted from the point of view and preferences of the local community, local resources and involving local communities, local government structures, non-profit institutions and organizations in the process (Sienkiewicz, 2016),
- local development is a conscious, purposeful and prospective activity in the interest and with the participation of the local community (Sekuła, 2005),
- local development refers to a separate area, territory (eg: commune, city) smaller than regional development (Brol, 1998),
- local development is an example of an autonomous development model, which is based on the potential inherent in given unit (Brol, 2005),
- first of all, strengths and endogenous factors are the driving force for development (Myna, 1998).

Of the listed groups of entities, local authorities play a decisive role in creating local development. The reasons for this are essentially two. First, the local authority is the actual user of the site, which, unlike other local entities, does not run a profit-oriented activity. Secondly, Polish law imposes on local governments the obligation to perform specific public tasks, from the premise leading to local development. At the local level, the self-government of a commune and a poviát are entities that pursue a development policy¹, in accordance with the Act of December 6th, 2006 on the principles of conducting development policy (Journal of Laws 2006 No. 227 item 1658). Referring to the issue of developing detailed programs, programming documents and development strategies, it should be pointed out that in accordance with the Act of 8th March 1990 on municipal self-government (Journal of Laws of 2016 item 446) and the Act of 5th June 1998 on poviát self-government (OJ of 2015, item 1445), the sole property of the commune and county council is „adopting development programs in the manner specified in the regulations on the principles of conducting

- rozwój lokalny to kategoria wielowymiarowa, łącząca wiele współzależnych procesów i zjawisk społecznych, gospodarczych, politycznych, kulturowych, technologicznych, psychologicznych (Gorzela, 1989),
- rozwój lokalny jest procesem obejmującym zharmonizowane i systematyczne działanie społeczności lokalnej, władzy lokalnej oraz pozostałych podmiotów, funkcjonujących w gminie (Brol, 1998),
- rozwój lokalny jest świadomie inicjowany i kreowany przez władze lokalne, przedsiębiorców, organizacje pozarządowe oraz mieszkańców, zmierzającym do kreatywnego, efektywnego i racjonalnego wykorzystania miejscowych zasobów materialnych i niematerialnych (Sienkiewicz, 2016),
- rozwój lokalny prowadzony jest z punktu widzenia i preferencji społeczności lokalnej, lokalnych zasobów oraz przy zaangażowaniu w ten proces społeczności lokalnych, struktur samorządu terytorialnego oraz instytucji i organizacji niekomercyjnych (Sienkiewicz, 2016),
- rozwój lokalny to świadoma, celowa i perspektywiczna działalność w interesie i przy udziale społeczności lokalnej (Sekuła, 2005),
- rozwój lokalny odnosi się do wyodrębnionego obszaru, terytorium (np.: gmina, miasto) mniejszego aniżeli rozwój regionalny (Brol, 1998),
- rozwój lokalny jest przykładem autonomicznego modelu rozwoju, a więc opierającego się na potencjale tkwiącym w danej jednostce (Brol, 2005),
- motorem rozwoju są przede wszystkim siły i czynniki endogeniczne (Myna, 1998).

Spośród wymienionych grup podmiotów decydującą rolę w kreowaniu rozwoju lokalnego odgrywają władze lokalne. Powody tego są zasadniczo dwa. Po pierwsze władza lokalna jest faktycznym użytkownikiem terenu, który w przeciwieństwie do innych podmiotów lokalnych nie prowadzi działalności nastawionej na zysk. Po drugie polskie prawo nakłada na samorządy obowiązek wykonywania określonych zadań publicznych, z założenia prowadzących do rozwoju lokalnego. Na szczeblu lokalnym samorząd gminy i powiatu są podmiotami, które prowadzą politykę rozwoju¹, zgodnie z ustawą z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz.U. 2006 Nr 227 poz. 1658). Odnosząc się do kwestii opracowywania szczegółowych programów, dokumentów programowych i strategii rozwoju wskazać należy, iż zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U. 2016 poz. 446) oraz ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2015 poz. 1445) do wyłącznej właściwości rady gminy i powiatu należy „przyjmowanie programów rozwoju w trybie określonym w przepisach

¹ According to art. 2 of the Act on the principles of conducting development policy, development policy is understood as a set of interrelated actions taken and implemented to ensure sustainable and sustainable development of the country, socio-economic cohesion, regional and spatial development, raising the competitiveness of the economy and creating new jobs on a national scale, regional or local.

¹ Zgodnie z treścią art. 2 ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, przez politykę rozwoju rozumie się zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju, spójności społeczno-gospodarczej, regionalnej i przestrzennej, podnoszenia konkurencyjności gospodarki oraz tworzenia nowych miejsc pracy w skali krajowej, regionalnej lub lokalnej.

development policy". The above regulations do not oblige self-governments of communes and counties to develop and implement development strategies. The exception is the act on the self-government of the voivodship, which obliges the voivodship wans self-government to conduct the voivodship's development policy, including the development of the province's development strategy. What's more, the voivodship self-government, while formulating its development strategy, cooperates, among others with local self-government units from the province. What, according to K. Pająk (2011) motivates communes and poviats to develop, adopt and implement development strategies, there are numerous social and economic conditions as well as directly resulting from the possibility of using the EU budget as part of Poland's membership in this organization.

Classification of local development factors

For A. Sekułą (2005) local development should be considered a multi-level (multilevel) category, which includes economic, social, spatial, cultural, political and ecological dimensions. A similar division of spheres of local development is proposed by A. Classik and F. Kuźniak (1998). These authors believe that local development includes the following dimensions of the functioning of the local community: socio-cultural, environmental, infrastructural, economic and spatial. For S. L. Bagdzińskiego (1994) and W. Kosiedowskiego heavy (2008) local developments includes five dimensions, which have been grouped factors determining local development: economic, social, technical/technological, environmental and political.

Table 1. Factors of local development
Tabela 1. Czynniki rozwoju lokalnego

Dimensions of development/ Wymiary rozwoju	Factors/ Czynniki
economic/ ekonomiczne	size and way of functioning of the local and regional goods and services market, capital growth, increase in demand and changes in its structure, increase in employment, inflow of investments, increase of entrepreneurship and innovation, formation of new management, etc/ wielkość i sposób funkcjonowania lokalnego i regionalnego rynku dóbr i usług, wzrost kapitału, wzrost popytu i zmiany w jego strukturze, wzrost zatrudnienia, napływ inwestycji, podniesienie przedsiębiorczości i innowacyjności, ukształtowanie nowego zarządzania, itp.
social/ społeczne	changes in population and demographic structure, changes in the level and lifestyle, increase in education, increase in the activity of the authorities and society and dissemination of entrepreneurial attitudes, public participation in local and regional decision making, pace and nature of urbanization processes, improving the efficiency of local administration, etc./ zmiany w liczbie ludności i strukturze demograficznej, zmiany w poziomie i stylu życia, wzrost wykształcenia, wzrost aktywności władz i społeczeństwa oraz upowszechnianie przedsiębiorczych postaw, udział społeczeństwa w podejmowaniu decyzji lokalnych i regionalnych, tempo i charakter procesów urbanizacji, podnoszenie sprawności funkcjonowania administracji lokalnej, itp.

o zasadach prowadzenia polityki rozwoju". Powyższe regulacje nie obligują samorządów gmin i powiatów do opracowywania i wdrażania strategii rozwoju. Wyjątkiem jest ustawa o samorządzie województwa, która obliguje samorząd województwa do prowadzenia polityki rozwoju województwa, a w tym do opracowywania strategii rozwoju województwa. Co więcej, samorząd województwa formułując swoją strategię rozwoju współpracuje m.in. z jednostkami lokalnego samorządu terytorialnego z obszaru województwa. Tym, co zdaniem K. Pająk (2011) motywuje gminy i powiaty do opracowywania, uchwalania i wdrażania strategii rozwoju są liczne uwarunkowania społeczne, ekonomiczne oraz wynikające bezpośrednio z możliwości korzystania ze środków budżetu UE w ramach członkostwa naszego kraju w tej organizacji.

Klasyfikacja czynników rozwoju lokalnego

Za A. Sekułą (2005) rozwój lokalny uznać należy za kategorię wielopłaszczyznową (wielopoziomową), która obejmuje wymiary gospodarczy, społeczny, przestrzenny, kulturalny, polityczny i ekologiczny. Zbliżony podział sfer rozwoju lokalnego proponuje A. Klasik i F. Kuźniak (1998). Autorzy ci uważają, że rozwój lokalny obejmuje następujące wymiary funkcjonowania społeczności lokalnej: społeczno-kulturowy, środowiskowy, infrastrukturalny, gospodarczy i przestrzenny. Dla S. L. Bagdzińskiego (1994) i W. Kosiedowskiego (2008) rozwój lokalny obejmuje pięć wymiarów, w których zostały pogrupowane czynniki determinujące rozwój lokalny: ekonomiczny, społeczny, techniczny/technologiczny, ekologiczny i polityczny.

Dimensions of development/ Wymiary rozwoju	Factors/ Czynniki
technical contents/ technology/ techniczne/technologiczne	development of scientific and research facilities, share of high-tech production, qualitative diversification of production, production and product innovations, improvement of technical infrastructure, etc./ rozwój zaplecza naukowo-badawczego, udział produkcji wysokiej technologii, jakościowe zróżnicowanie produkcji, innowacje produkcyjne i produktowe, doskonalenie infrastruktury technicznej, itp.
ecological/ ekologiczne	rationalization of natural resources management, increase of ecological awareness, progress in ecological education, implementation of „clean” technologies, stimulation of healthy food production, etc./ racjonalizacja gospodarowania zasobami środowiska naturalnego, wzrost świadomości ekologicznej, postęp w edukacji ekologicznej, wdrażanie „czystych” technologii, stymulowanie produkcji zdrowej żywności, itp.
political/ polityczne	the nature of power, the manner of exercising power, the scope of powers and powers of authority, the degree of public acceptance of power, etc./ charakter władzy, sposób sprawowania władzy, zakres kompetencji i uprawnień władzy, stopień akceptacji władzy przez społeczeństwo itp.

Source: own work based on Bagdziński (1994, p. 15); Kosiedowski (2008, pp. 234-235); Brol (2006, 16-17); Klasik, Kuźnik (1998, p. 396).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bagdziński (1994, s.15); Kosiedowski (2008, s. 234-235); Brol (2006, 16-17); Klasik, Kuźnik (1998, s. 396).

Important from the point of view of this study is the method of grouping local development factors presented by R. Brol (2006) into internal (endogenous) and external (exogenous) factors. As emphasized by S. Korenik (1999), endogenous factors are all elements of significance for the economy of a given area, often of a specific, unique character, corresponding only to the given local system. This group includes a factor determining the development capacity of resources in individual dimensions of local (regional) development (Kuchmacz, 2016). According to R. Brol (2006), developmental abilities may have:

- demographic resources defined as: the structure of population by age and education, vocational qualifications, community integration, intellectual infrastructure, living conditions, social institutions and services, and the activity of society in the local territorial social system and social organizations;
- a local ecosystem whose factors are: components and resources of the natural environment, the state of pollution and environmental devastation, the development potential of ecological infrastructure and ecological awareness;
- infrastructure including: institutions and devices of technical infrastructure, development potential of infrastructure, infrastructure investments and rich budgets of communes, poviats, and the region;
- local economy, whose development factors are: entrepreneurship, innovation capacity, and the scale and structure of local and regional markets, local government offer the benefits of external competitiveness of municipalities, counties and the region;

Istotny z punktu widzenia niniejszego opracowania jest sposób grupowania czynników rozwoju lokalnego zaprezentowany przez R. Broła (2006) na czynniki wewnętrzne (endogeniczne) i zewnętrzne (egzogeniczne). Jak podkreśla S. Korenik (1999), czynniki endogeniczne są to wszelkie elementy mające znaczenie dla gospodarki danego obszaru, często o charakterze specyficznym, unikalnym, odpowiadającym tylko danemu układowi lokalnemu. W skład tej grupy wchodzi czynniki określające zdolność rozwojową zasobów w poszczególnych wymiarach rozwoju lokalnego (regionalnego) (Kuchmacz, 2016). Zdaniem R. Broła (2006) zdolności rozwojowe mogą posiadać:

- zasoby demograficzne określone: strukturą ludności według wieku i wykształcenia, kwalifikacjami zawodowymi, integracją społeczności, infrastrukturą intelektualną, warunkami życia, instytucjami i usługami społecznymi oraz aktywnością społeczeństwa w działalności lokalnego terytorialnego systemu społecznego i organizacjach społecznych;
- lokalny ekosystem, którego czynnikami są: komponenty i zasoby środowiska przyrodniczego, stan zanieczyszczenia i dewastacji środowiska, potencjał rozwojowy infrastruktury ekologicznej i świadomość ekologiczna;
- infrastruktura obejmująca: instytucje i urzędy infrastruktury technicznej, potencjał rozwojowy infrastruktury, inwestycje infrastrukturalne oraz zasobność budżetów gmin, powiatów, regionu;
- gospodarka lokalna, której czynnikami rozwojowymi są: przedsiębiorczość, zdolność do innowacji, skala i struktura rynków lokalnych i regionalnych, samorządowa oferta korzyści zewnętrznych, konkurencyjność gmin, powiatów i regionu;

- local layout space defined by: spatial accessibility, physiographic conditions, composition and spatial order, space values and the effectiveness of space marketing.

The endogenous development based on these factors should be understood in the opinion of K. Mazur-Belzyt (2014) as a bottom-up, internal, with limited external integration, based on local potential. In turn, exogenous factors result from conditions outside the local system (Brol, 2006). External conditions are of macroeconomic nature, which local entities have no influence on, and which are the resultant of decisions and solutions adopted outside the local system, eg. on a regional scale, country or international organization of the EU (Warczak, 2015). Exogenous development is based on external intervention, without which it is impossible to enter the path of development. This applies in particular to external financing and the use of external experiences.

The importance of individual development factors changes over time. Currently, resource factors are becoming less important for quality factors such as qualifications of employees, quality and efficiency of transport and telecommunications infrastructure, administrative efficiency, diversification of the economic structure, living conditions and image of the area, "know-how" or reputation. According to A. and Gralak (2006), human capital is also gaining importance in the conditions of a knowledge economy. T. Markowski (2004) considers the broadly understood competitiveness and innovativeness of territorial units as an important factor in local development.

It should also be noted for M. Klamut (1994) that the endo- and exogenous factors (the so-called factors) are not autonomous with each other and interpenetrate. What's more, S. L. Bagdziński (1994) emphasizes that there is a number of feedbacks between them, depending on the area they concern. Individual endo- and exogenous factors may play both the role of stimulators and destymulators of local development, because the system of endogenous and exogenous factors of local development depends on M. Warczak (2015) from the proper management style, appropriate strategy of social and economic development and local factors (eg. development of entrepreneurship).

Cittaslow city network

It is necessary to agree with M. Warczak (2015, p. 117), who believes that *"despite the ongoing globalization processes that" imprint "on local systems, an increasing importance is attributed to internal (endogenous) factors that arise and develop in a given local system based on its resources"*. This view was confirmed in the strategic document Fri National Strategy for Regional Development 2010-2020, in which a territorial approach (*place-based approach*) is integrated as one of the principles of regional policy. The integrated territorial approach concerns *"better*

- przestrzeń układu lokalnego określona: dostępnością przestrzenną, warunkami fizjograficznymi, kompozycją i ładem przestrzennym, wartościami przestrzeni oraz skutecznością marketingu przestrzeni.

Wypracowany w oparciu o te czynniki rozwój endogeniczny rozumieć należy zdaniem K. Mazur-Belzyt (2014) jako oddolny, wewnętrzny, o ograniczonej integracji z zewnątrz, opierający się na potencjale lokalnym. Z kolei czynniki egzogeniczne wynikają z uwarunkowań tkwiących poza układem lokalnym (Brol 2006). Uwarunkowania zewnętrzne mają charakter makroekonomiczny, na które podmioty lokalne nie mają wpływu, a będące wypadkową decyzji i rozwiązań przyjętych na zewnątrz układu lokalnego, np. w skali regionalnej, kraju, czy organizacji międzynarodowej UE (Warczak, 2015). Rozwój egzogeniczny bazuje na interwencji zewnętrznej, bez której wejście na ścieżkę rozwoju nie jest możliwe. Dotyczy to zwłaszcza zewnętrznego finansowania oraz wykorzystania zewnętrznych doświadczeń.

Znaczenie poszczególnych czynników rozwoju zmienia się w czasie. Obecnie tracą na znaczeniu czynniki zasobowe na rzecz czynników jakościowych, takich jak kwalifikacje pracowników, jakość i sprawność infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej, sprawność administracji, zróżnicowanie struktury gospodarczej, warunki życia oraz image obszaru, „know how”, czy reputacja. Zdaniem A. Gralaka (2006) coraz większe znaczenie w warunkach gospodarki opartej na wiedzy zyskuje również kapitał ludzki. Natomiast T. Markowski (2004) za istotny czynnik rozwoju lokalnego uważa szeroko rozumianą konkurencyjność i innowacyjność jednostek terytorialnych.

Należy również zauważyć za M. Klamut (1994), że czynniki endo- i egzogeniczne (tzw. faktory) nie są autonomiczne względem siebie i wzajemnie się przenikają. Co więcej, S. L. Bagdziński (1994) podkreśla, że istnieje między nimi szereg sprzężeń zwrotnych, różnych w zależności od obszaru, którego dotyczą. Poszczególne czynniki endo- i egzogeniczne mogą pełnić zarówno rolę stymulatorów jak i destymulatorów rozwoju lokalnego, bowiem układ endogenicznych i egzogenicznych czynników rozwoju lokalnego zależy zdaniem M. Warczak (2015) od właściwego stylu zarządzania, odpowiedniej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego oraz czynników lokalnych (np. rozwoju przedsiębiorczości).

Sieć miast Cittaslow

Zgodzić się trzeba z M. Warczak (2015, s. 117), który uważa, że *"współcześnie, pomimo postępującego procesów globalizacji, które „odciskają piętno” na układach lokalnych, coraz większe znaczenie przypisywane jest czynnikiem wewnętrznym (endogenicznym), powstałym i rozwijającym się w danym układzie lokalnym bazującym na jego zasobach"* Pogląd ten znalazł swoje potwierdzenie w dokumencie strategicznym pt. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020, w którym za jedną z zasad polityki regionalnej jest zintegrowane podejście terytorialne (*place-based*

use of hidden or not properly used resources, including human resources and specializations of territories in regions with different levels of development”. As we read further, “the road to effective use of endogenous development factors is networking of processes related to the implementation of pro-development activities by creating formal and informal links between various entities involved in development activities and located at various levels of development policy management” (National Strategy of Regional Development 2010-2020, p. 76, www.mr.gov.pl, 02/05/2018).

Among the networks of cities that are developing using endogenous own resources are small cities belonging to the Cittaslow city network.

Idea Cittaslow originates from the “slow food” movement and was born in Italy in 1998. A year later, the mayors of four echoes of Italian towns: Greve In Chianti, Bra, Orvieto and Positano along with the representatives of the Slow Food Association established the “Cittaslow- International Association of Cities of Good Life”, abbreviated as Cittaslow², which in loose translation means “slow city” or “city of good life”.

The Cittaslow Association is a non-profit organization. The main goal of the association is to “promote and disseminate a culture of good life through research, experimental activities, implementation of solutions for city organization” (www.cittaslowpolska.pl, 25/04/2018) and promoting values such as “identity, historical memory, environmental protection, justice and social integration, local community and active citizenship” (www.cittaslowpolska.pl, 26.04.2018).

The task of accompanying Cittaslow is to promote the idea of “slow life”³ and providing support to cities in implementing solutions that are beneficial for development. It is rightly stated by A. Augustyn (2011, p. 754), that “the functioning of a slow-style city does not mean a slowdown in its development, on the contrary, it means development through constant improvement of the residents’ quality of life, increasing the attractiveness of the city and thus its competitiveness thanks to own resources, without disturbing at the same time the surrounding ecosystem”. The potential of “slow cities” is created by their local resources, such as attractive geographical location, natural landscapes, historical and cultural heritage, local traditions (including manufacturing) and customs, local products, handicrafts and crafts, high quality services, active local community, location, good quality of communication and technical infrastructure, or spatial attractiveness. The intention of the association “cities of good quality of life” helps cities to identify their own resources, and then support in the implementation of projects

approach). Zintegrowane podejście terytorialne dotyczy „lepszego wykorzystania ukrytych lub niewłaściwie wykorzystanych zasobów, w tym zasobów ludzkich oraz specjalizacji terytoriów w regionach o różnym poziomie rozwoju” Natomiast jak czytamy dalej, „drogą do efektywnego wykorzystania endogenicznych czynników rozwoju jest usieciowienie procesów związanych z realizacją działań prorozwojowych przez tworzenie formalnych i nieformalnych powiązań między różnymi podmiotami zaangażowanymi w działania na rzecz rozwoju i umiejscowionymi na różnych szczeblach zarządzania polityką rozwoju” (Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020, s. 76, www.mr.gov.pl, 02.05.2018r.)

Wśród sieci miast, które rozwijają się z wykorzystaniem endogenicznych zasobów własnych są małe miasta należące do sieci miast Cittaslow.

Idea Cittaslow wywodzi się z ruchu „slow food” i narodziła się we Włoszech w 1998 roku. Rok później burmistrzowie czterech włoskich miasteczek: Greve In Chianti, Bra, Orvieto oraz Positano wraz z przedstawicielami Stowarzyszenia Slow Food powołali do życia „Cittaslow-Międzynarodowe Stowarzyszenie Miast Dobrego Życia”, w skrócie nazywane Cittaslow², co w luźnym tłumaczeniu oznacza „powolne miasto” lub „miasto dobrego życia”.

Stowarzyszenie Cittaslow jest organizacją typu „non-profit”. Głównym celem działania stowarzyszenia jest „promowanie i rozpowszechnianie kultury dobrego życia poprzez badania, działania doświadczalne, wdrażanie rozwiązań dla organizacji miasta” (www.cittaslowpolska.pl, 25.04.2018 r.) oraz promowanie takich wartości jak „tożsamość, pamięć historyczna, ochrona środowiska, sprawiedliwość i integracja społeczna, lokalna społeczność i aktywne obywatelstwo” (www.cittaslowpolska.pl, 26.04.2018 r.).

Zadaniem Stowarzyszenia Cittaslow jest krzewienie idei „slow life”³ oraz zapewnienie wsparcia miastom we wprowadzaniu rozwiązań korzystnych dla rozwoju. Stwierdza A. Augustyn (2011, s. 754), że „funkcjonowanie miasta w stylu slow nie oznacza spowolnienia jego rozwoju, wręcz przeciwnie, oznacza rozwój poprzez nieustanną poprawę jakości życia mieszkańców, podnoszenie atrakcyjności miasta, a tym samym jego konkurencyjności dzięki posiadanym zasobom własnym, nie naruszając przy tym otaczającego ekosystemu”. Potencjał „slow cities” tworzą ich lokalne zasoby, takie jak atrakcyjne położenie geograficzne, naturalne krajobrazy, dziedzictwo historyczne i kulturowe, lokalne tradycje (również wytwórcze) i zwyczaje, lokalne produkty, rzemiosło i rękodzieło, wysoka jakość usług, aktywna społeczność lokalna, lokalizacja, dobra jakość infrastruktury komunikacyjnej i technicznej, czy atrakcyjność przestrzenna. Zamierzeniem stowarzyszenia „miast dobrej jakości

² Cittaslow is a combination of two words: from the Italian word “citta” meaning the city and the English word “slow”, translated as slow, slow.

³ The idea of slow life is an alternative to the fast pace of life, so characteristic for the society of the day of globalization. Her assumption is a slow life, no hurry, less violently, and therefore more attentive and healthier. At present, the philosophy of slow life permeates all spheres of human functioning: everyday life, ways of traveling, spending free time, choosing a job, or establishing interpersonal relations.

² Cittaslow stanowi połączenie dwóch słów: z języka włoskiego słowa „citta” oznaczającego miasto oraz angielskiego słowa „slow”, tłumaczonego jako wolny, powolny.

³ Idea slow life jest alternatywą dla szybkiego tempa życia, tak charakterystyczne dla społeczeństwa doby globalizacji. Jej założenie jest powolne życie, bez pośpiechu, mniej gwałtownie, a przez to bardziej uważne i zdrowsze. Obecnie filozofia slow life przenika do wszystkich sfer ludzkiego funkcjonowania: życia codziennego, sposoby podróżowania, spędzania wolnego czasu, wyboru pracy, czy nawiązywania relacji międzyludzkich.

that improve their quality and improve the comfort of living of residents, while at the same time protecting the preserved cultural heritage. S. Radstrom (2011), or J. Semmens and C. Freeman (2012) consider the local diversity based on their own resources as an important feature of Cittaslow cities, so that "slow cities" do not become - according to L. J. Servon and S. Pink (2015) cities-clones.

The Cittaslow Association "*undertakes valorisation of the cities themselves as well as the surrounding territory in any form: cultural, environmental, social and economic; promotes local microeconomics, exchange of good practices within the network, supports active citizenship activities among the local community in cooperation with future generations*" (www.cittaslowpolska.pl, 26/04/2018). The cities of Cittaslow are the source of ideas, initiatives and, finally, specific projects. As part of the Cittaslow City Network, specific and targeted initiatives are being undertaken. Pro-social and pro-environmental activities are aimed at preserving the unique character of each of the cities, which are given in particular by natural resources, culture and local traditions (hospitality, production, products). Modern technologies and an innovative way of organizing cities are used to improve the quality of historical urban fabric and introduce innovative solutions that increase the attractiveness of the city. The cities of Cittaslow are an example of cities uniquely combining the latest technologies with local and regional history and the heritage of cult cultures.

On the website of the association we read that "*the appreciation of the potential of small cities is a 21st century trend, perfectly fitting to the assumptions of sustainable development*" (www.cittaslowpolska.pl, 26.04.2018). According to E. Nowińska (2000), the main issue of sustainable development and spatial management is the continuous improvement of the quality of life of local communities through social, economic and ecological factors. The development of associated cities takes place in a way that does not affect any of these areas. Activities undertaken by cities are accepted by the society, economically effective and environmentally friendly. The cities of Cittaslow can therefore safely be called sustainable cities, ie those in which "*socio-economic goals are harmoniously combined with environmental issues and the use of energy to ensure the continuity of change*" (Banachowicz, Danielewicz, 2006, pp. 59-76).

Currently (as of July 2018), the association has 236 cities from 30 countries around the world. The Polish National Network of Cittaslow Cities, which is the national organizational structure of international association, currently includes 28 cities and the Self-government of the Warmian-Masurian Province as a supporting member.

Only cities with fewer than 50,000 inhabitants can belong to this organization. Moreover, it is necessary to pass the certification procedure positively and to pay the annual membership fee.

życia" jest pomoc miastom w identyfikacji ich własnych zasobów, a następnie wsparcie w realizacji projektów podnoszących ich jakość i polepszających wygodę życia mieszkańców, chroniąc jednocześnie zachowane dziedzictwo kulturowe. S. Radstrom (2011), czy też J. Semmens i C. Freeman (2012) za istotną cechą miast Cittaslow uznają ich lokalną różnorodność zbudowaną w oparciu o własne zasoby, przez co „slow cities” nie stają się – jak twierdzą L. J. Servon i S. Pink (2015) miastami-klonami.

Stowarzyszenie Cittaslow „*podejmuje waloryzację samych miast, jak też okolicznego terytorium w każdej formie: kulturalnej, środowiskowej, społecznej i gospodarczej; promuje lokalną mikroekonomię, wymianę dobrych praktyk w ramach sieci, wspiera działania aktywnego obywatelstwa wśród lokalnej społeczności we współpracy z przyszłymi pokoleniami*” (www.cittaslowpolska.pl, 26.04.2018 r.). Miasta Cittaslow są źródłem pomysłów, inicjatyw, a wreszcie konkretnych projektów. W ramach Sieci Miast Cittaslow podejmuje się konkretne i ukierunkowane inicjatywy. Działania prospołeczne i prośrodowiskowe zmierzają do zachowania niepowtarzalnego charakteru każdego z miast, jaki nadają w szczególności zasoby przyrodnicze, kultura i tradycje lokalne (gościnność, produkcja, wyroby). Wykorzystuje się nowoczesne technologie i nowatorski sposób organizacji miast, aby poprawiać jakość historycznej tkanki miejskiej oraz wprowadzić innowacyjne rozwiązania zwiększające atrakcyjność miasta. Miasta Cittaslow są przykładem miast unikalnie łączących najnowsze technologie z lokalną i regionalną historią oraz dziedzictwem kulturowym.

Na stronie stowarzyszenia czytamy, że „*docenienie potencjału niewielkich miast to trend XXI wieku, doskonale wpisujący się w założenia zrównoważonego rozwoju*” (www.cittaslowpolska.pl, 26.04.2018 r.). Za E. Nowińską (2000) należy stwierdzić, że zasadniczą kwestią zrównoważonego rozwoju i przestrzennego zagospodarowania jest ciągła poprawa jakości życia lokalnych społeczności za pomocą czynników społecznych, gospodarczych i ekologicznych. Rozwój stowarzyszonych miast odbywa się w sposób nie naruszający żadnej z tych sfer. Działania podejmowanie przez miasta są akceptowane przez społeczeństwo, efektywne gospodarczo i przyjazne dla środowiska przyrodniczego. Miasta Cittaslow można zatem śmiało nazwać miastami zrównoważonymi, czyli takimi, w których „*cele społeczno-gospodarcze są harmonijnie połączone ze sprawami środowiska i wykorzystaniem energii w celu zapewnienia ciągłości zmian*” (Banachowicz, Danielewicz, 2006, s. 59-76).

Obecnie (stan na lipiec 2018 roku) stowarzyszenie liczy 236 miast z 30 krajów świata. Do Polskiej Krajowej Sieci Miast Cittaslow, będącej krajową strukturą organizacyjną międzynarodowego stowarzyszenia przynależy obecnie aż 28 miast oraz Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, jako członek wspierający.

Do organizacji tej mogą należeć wyłącznie miasta, które liczą mniej niż 50 tysięcy mieszkańców. Nadto konieczne jest pozytywne przejście procedury certyfikacji oraz wnoszenie rocznej składki członkowskiej.

Table 2. General characteristics of Polish cities belonging to Cittaslow(as of 31.12. 2017)

Tabela 2. Ogólna charakterystyka polskich miast należących do Cittaslow (stan na 31.12. 2017 r.)

City/ Miasto	Type of commune/ Rodzaj gminy	Province/ Województwo	County/ Powiat	Area/ Powierzchnia (km ²)	The number of residents/ Liczba mieszkańców	Date of joining Cittaslow/ Data przystąpienia do Cittaslow
Barczewo	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	olsztyński	4,58	7 369	2013
Bartoszyce	country/ wiejska	warmińsko- mazurskie	bartoszycki	11	24 082	2015
Biskupiec	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	olsztyński	5	10 559	2006
Bisztynek	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	bartoszycki	2, 16	2 425	2006
Dobre Miasto	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	olsztyński	4,9	10 432	2013
Działdowo	city/ miejska	warmińsko- mazurskie	działdowski	11,47	21 362	2015
Głubczyce	urban-rural/ miejsko-wiejska	opolskie	głubczycki	12,5	12 759	2016
Gołdap	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	gołdapski	17,2	13 737	2013
Górowo Iławec- kie	city/ miejska	warmińsko- mazurskie	bartoszycki	3,3	4 114	2014
Jeziorany	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	olsztyński	3,4	3 295	2016
Kalety	city/ miejska	śląskie	tarnogórski	76,3	8 637	2014
Lidzbark	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	działdowski	5,68	7 975	2015
Lidzbark War- miński	city/ miejska	warmińsko- mazurskie	lidzbarski	14,4	16 162	2006
Lubawa	city/ miejska	warmińsko- mazurskie	iławski	16,8	10 124	2012
Murowana Goślina	urban-rural/ miejsko-wiejska	wielkopolskie	poznański	8,6	10 435	2012
Nidzica	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	nidzicki	6,9	14 099	2014
Nowe Miasto Lubawskie	city/ miejska	warmińsko- mazurskie	nowomiejski	11,4	11 062	2010
Nowy Dwór Gdański	urban-rural/ miejsko-wiejska	pomorskie	nowodworski	5,1	10 003	2014
Olsztynek	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	olsztyński	7,69	7 662	2012
Orneta	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	lidzbarski	9,6	8 951	2015
Pasym	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	szczycieński	15,2	2 556	2014
Prudnik	urban-rural/ miejsko-wiejska	opolskie	prudnicki	20,5	21 390	2015
Rejowiec Fa- bryczny	city/ miejska	lubuskie	chełmski	14,3	4 419	2014
Reszel	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	kętrzyński	3,8	4 649	2006
Rzgów	urban-rural/ miejsko-wiejska	łódzkie	łódzki- wschodni	16,8	3 309	2017
Ryn	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	giżycki	4,1	2 898	2012

City/ Miasto	Type of commune/ Rodzaj gminy	Province/ Województwo	County/ Powiat	Area/ Powierzchnia (km ²)	The number of residents/ Liczba mieszkańców	Date of joining Cittaslow/ Data przystąpienia do Cittaslow
Sępól	urban-rural/ miejsko-wiejska	warmińsko- mazurskie	bartoszycki	4,6	2 013	2016
Sianów	urban-rural/ miejsko-wiejska	zachodniopo- morskie	koszaliński	15,9	6 666	2017

Source: own study based on the GUS, www.stat.gov.pl; www.polskawliczbach.pl, 02.05.2018.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, www.stat.gov.pl; www.polskawliczbach.pl, 02.05.2018r.

In among the cities belonging to the Cittaslow town dominated by small⁴ (currently there are them 25). Other cities of the network, such as Bartoszyce, Działdowo and Prudnik, can be classified as medium-sized cities with more than 20,000 inhabitants.

The idea of "slow city" it has taken root mainly in Warmia and Mazury, where there are as many as 20 PKSMC cities.

In addition to the size criterion of the city, to belong to Cittaslow must meet a wide catalog of 71 criteria classified in 7 key macro areas, such as: political energy and environmental policy, infrastructure, policies and the quality of urban space, agricultural policy, tourism and crafts, politics hospitable bones, awareness and education, and social integration policies and partnerships (cittaslowpolska.pl, 29 .07.2018).

Fulfilling the minimum of 50% + 1 of the above quality criteria, including at least one parameter in each area, is a condition for the successful passage of the certification procedure. Filling out the certification form makes it easier to identify and assess the endogenous potential on the basis of which the city will develop. It is also often a reference point when developing a diagnostic part of the city's development strategy. The verification foreseen for candidate cities is then repeated every five years to verify progress in implementing the next membership criteria. The member city must ensure that the above criteria are constantly implemented in accordance with the Association's goals (Knox 2005).

Characteristic features of the „slow city” model

Among the numerous models and concepts of urban development, the model of „slow city” is visible and as the most suited to the needs of a small city. It was created for cities with up to 50,000 inhabitants. Which does not mean that this model can not be useful in the development of larger urban centers. Currently a model „Slow city” there is no equivalent in Polish. It can be understood as a concept „calm” be a „leisurely” city. According to the author, such terminology fully reflects the essence of the concept.

According to L. Mierzejewskiej (2009) model „slow city” is an alternative approach to traditionally

⁴ As the basis for classification, the author has adopted the population criterion, according to which cities are considered to be small towns with up to 20,000 inhabitants, medium cities are those with 20,000 to 100,000 inhabitants, and large cities have over 100,000 inhabitants.

Wśród miast należących do Cittaslow przeważają miasta małe⁴ (obecnie jest ich 25). Pozostałe miasta sieci, takie jak Bartoszyce, Działdowo, Prudnik można zakwalifikować do miast średnich, liczących ponad 20 tysięcy mieszkańców.

Idea „slow city” zakorzeniła się głównie na Warmii i Mazurach, gdzie położonych jest aż 20 miast PKSMC.

Poza kryterium wielkościowym miasta aby należeć do Cittaslow muszą spełnić szeroki katalog 71 kryteriów zaszerogowanych do 7 kluczowych makroobszarów, takich jak: polityka energetyczna i środowiskowa, polityka infrastrukturalna, polityka jakości przestrzeni miejskiej, polityka rolna, turystyczna i rzemieślnicza, polityka gościnności, świadomości i kształcenia, polityka integracji społecznej i partnerstwa (cittaslowpolska.pl, 29.07.2018r.).

Spełnienie minimum 50 % + 1 powyższych kryteriów jakościowych, w tym przynajmniej po jednym parametrze w każdym obszarze, jest warunkiem pomyślnego przejścia procedury certyfikacyjnej. Wypełnienie formularza certyfikacyjnego ułatwia rozpoznanie i ocenę potencjału endogenicznego, w oparciu o który miasto będzie się rozwijać. Równie często stanowi punkt odniesienia przy opracowywaniu części diagnostycznej strategii rozwoju miasta. Weryfikacja przewidziana dla miast kandydujących jest następnie powtarzana co pięć lat, w celu weryfikacji postępów w realizacji kolejnych kryteriów członkostwa. Miasto członkowskie musi zagwarantować, że powyższe kryteria będą stale realizowane zgodnie z celami Stowarzyszenia (Knox 2005).

Charakterystyczne cechy modelu „slow city”

Wśród licznym modeli i koncepcji rozwoju miast, model „slow city” jawi się jako najbardziej dopasowany do potrzeb małego miasta. Stworzony bowiem został z myślą o miastach liczących do 50 tysięcy mieszkańców. Co nie oznacza, że model ten nie może być przydatny również w rozwoju większych ośrodków miejskich. Obecnie model „slow city” nie ma odpowiednika w języku polskim. Może być rozumiany jako koncepcja „spokojnego” bądź „nieśpiesznego” miasta. Taka terminologia zdaniem autorki w pełni oddaje istotę koncepcji.

Zdaniem L. Mierzejewskiej (2009) model „slow city” jest alternatywnym podejściem do tradycyjnie

⁴ Za podstawę klasyfikacji autorka przyjęła kryterium ludnościowe, zgodnie z którym za małe miasta przyjmuje się ośrodki liczące do 20 tys mieszkańców, miasta średnie to te liczące od 20 do 100 tys mieszkańców, a duże miasta liczą powyżej 100 tys mieszkańców.

of the city’s economic development, based on building its competitiveness more and more a globalized world. Particular attention in this approach asks for these strategies for local economic development, which are to lead to increased vitality, justice, equal development opportunities and durability local community. Implementation of the „slow city” rules it helps to improve the quality of life in the city, which becomes a more friendly place to live .

The city has a different endogenous resource, which makes the “slow city” model it must be individually adapted to local possibilities. Allows cities for development in a direction corresponding to their resources and individual shaping of local specialization. Thanks to this, it does not lead to their unification.

The city authorities with the support of employees of the public administration are responsible for implementing the model . The extent to which the model will be implemented in the strategy of operation depends to a large extent on the attitude of the city’s rulers to the very idea, knowledge of its assumptions and determination in their implementation. From the administrative staff publication manual above required knowledge in the implementation of the model. Undoubtedly barrier to the introduction of the model „slow city” is ignorance or reluctance to the idea of „slow city” awakening resistance to changes in the local community, which after all, it is an instrument of realizing the assumptions of the model in the area of, among others social policy. A worrying phenomenon is the decline in interest of city authorities and residents in implementing the „slow city” model after certification. To ensure that members continue their work, every five years a verification is made and decides whether or not to stay in the Cittaslow network.

The cost of joining the Network includes a certification fee of 600.00 Euro. The „slow city” cities are also obliged to pay an annual membership fee, in the amount of 600.00 to 3.500.00 euros depending on the number of inhabitants. With limited financial resources available to small cities, this cost - although small - may prove to be an impassable barrier.

The „slow city” model is to provide cities with benefits that can be divided into six categories: economic, social, natural, spatial, organizational and image.

pojmowanego rozwoju gospodarczego miasta, opartego na budowaniu jego konkurencyjności w coraz bardziej zglobalizowanym świecie. W podejściu tym szczególną uwagę zwraca się na te strategie lokalnego rozwoju gospodarczego, które mają doprowadzić do zwiększenia witalności, sprawiedliwości, wyrównania szans rozwoju i trwałości społeczności lokalnej. Wprowadzenie w życie zasad „slow city” sprzyja podniesieniu jakości życia w mieście, które staje się bardziej przyjaznym miejscem do zamieszkania.

Miasta różną się posiadaniem zasobem endogenym, przez co model „slow city” musi być indywidualnie dostosowywany do lokalnych możliwości. Pozwala to miastom na rozwój w kierunku odpowiadającym posiadaniem zasobom i indywidualne kształtowanie lokalnej specjalizacji. Dzięki temu nie prowadzi to do ich unifikacji.

Za wdrożenie modelu odpowiadają władze miasta przy wsparciu pracowników administracji publicznej. To, w jakim stopniu model zostanie zaimplementowany w strategię działania zależy w dużej mierze od nastawienia władarzy miast do samej idei, znajomości jej założeń i determinacji w ich urzeczywistnieniu. Od pracowników administracji publicznej wymagana jest wiedza w zakresie wdrożenia modelu. Niewątpliwie barierą utrudniającą wprowadzenie modelu „slow city” jest niewiedza lub niechęć do idei „slow city” budząca opór wobec zmian społeczności lokalnej, która przecież jest instrumentem realizacji założeń modelu w obszarze m.in. polityki społecznej. Niepokojącym zjawiskiem staje się spadek zainteresowania władz miasta i mieszkańców wdrażaniem modelu „slow city” po certyfikacji. Aby mieć pewność, że członkowie kontynuują pracę, co pięć lat dokonuje się weryfikacji i decyduje o pozostaniu bądź nie miasta w sieci Cittaslow.

Koszt przystąpienia do Sieci obejmuje opłatę certyfikacyjną w wysokości 600.00 Euro. Miasta „slow city” zobowiązane są nadto do płacenia rocznej składki członkowskiej, w wysokości od 600,00 do 3.500,00 euro w zależy od liczby mieszkańców. Przy ograniczonych środkach finansowych jakimi dysponują małe miasta koszt ten - choć niewielki, może okazać się barierą nie do przejścia.

Model „slow city” ma zapewnić miastom korzyści, które poszeregować można w sześć kategorii: gospodarcze, społeczne, przyrodnicze, przestrzenne, organizacyjne i wizerunkowe.

Table 3. Six categories of benefits from the implementation of the “slow city” model
Tabela 3. Sześć kategorii korzyści z wdrożenia modelu „slow city”

Category of benefits/ Kategoria korzyści	Specification/ Wyszczególnienie
Economic/ Gospodarcze	– entrepreneurship of the inhabitants/ Przedsiębiorczość mieszkańców – Innovation (access to modern technologies)/ Innowacyjność (dostęp do nowoczesnych technologii) – Protection of local agri-food production/ Ochrona lokalnej produkcji rolno-spożywczej – It stimulates the development of regional products and trade in its own region/ Stymuluje rozwój produktów regionalnych i obrót handlowy we własnym regionie – Development of the labor market/ Rozwój rynku pracy – Development of the hotel and catering base/ Rozwój bazy hotelowo-gastronomicznej – Positive investment climate and good conditions for the functioning and development of enterprises/ – Pozytywny klimat inwestycyjny i dobre warunki do funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw

Category of benefits/ Kategoria korzyści	Specification/ Wyszczególnienie
Social/ Społeczne	<ul style="list-style-type: none"> - Increased level and quality of life/ Wzrost poziomu i jakości życia - Activity of local communities/ Aktywność lokalnych społeczności - Identification of residents with the city/ Identyfikacja mieszkańców z miastem - Openness and hospitality of the residents/ Otwartość i gościnność mieszkańców - A wide range of public and private services/ Szeroki wachlarz usług publicznych i prywatnych - Stopping or slowing down the outflow of people to other cities/ Zahamowania bądź spowolnienia odpływu ludności do innych miast - Change of lifestyle to a calmer lifestyle (in accordance with the idea of slow life)/ Zmiana stylu życia na spokojniejszy (zgodnie z ideą slow life) - Strengthening the local identity/ Umacnianie tożsamości lokalnej - Protection of local culture and tradition/ Ochrona lokalnej kultury i tradycji
Natural/ Przyrodnicze	<ul style="list-style-type: none"> - sustainable agriculture/ Zrównoważone rolnictwo - Creating public green areas/ Tworzenie publicznych obszarów zieleni - Improving the condition of the natural environment/ Poprawa stanu środowiska naturalnego - Increased ecological awareness of residents/ Wzrost świadomości ekologicznej mieszkańców - Low level of pollution/ Niski poziom zanieczyszczeń - The development of sustainable tourism/ Rozwój turystyki zrównoważonej
Spatial/ Przestrzenne	<ul style="list-style-type: none"> - development of public space for green areas/ Zagospodarowanie przestrzeni publicznej pod tereny zielone - Revitalization/ Rewitalizacja - Preservation of the original historic buildings/ Zachowanie oryginalnej historycznej zabudowy - Architectural ordering/ Uporządkowanie architektoniczne - Improving the aesthetics of public space/ Poprawa estetyki przestrzeni publicznej - Creating a unique urban landscape expressing its "genius loci" and enhancing its character/ Tworzenie unikalnego krajobrazu miejskiego wyrażającego jego „genius loci” i uwytatniającego jego charakter
Organizational/ Organizacyjne	<ul style="list-style-type: none"> - efficiently functioning public administration/ Sprawnie funkcjonująca administracja publiczna - Providing high quality public services/ Dostarczenie wysokiej jakości usług publicznych - Financial resources for new development projects/ Środki finansowe na nowe projekty rozwojowe - Responsible management of the natural environment/ Odpowiedzialne zarządzanie środowiskiem naturalnym - Cooperation between the city authorities and companies, organizations and non-governmental institutions/ Współpraca władz miasta z firmami, organizacjami i instytucjami pozarządowymi - Increased city status and prestige/ Wzrost statusu i prestiżu miasta - Easier access to funds from Regional Operational Programs/ Łatwiejszy dostęp do środków z Regionalnych Programów Operacyjnych
Image/ Wizerunkowe	<ul style="list-style-type: none"> - increased attractiveness of the city for potential residents, tourists and investors/ Wzrost atrakcyjności miasta dla potencjalnych mieszkańców, turystów, inwestorów - Effective promotion/ Skuteczna promocja - Positive image of the city/ Pozytywny wizerunku miasta - Prestige/ Prestiż - The umbrella of the Cittaslow brand which is the son of the quality of the city (city branding)/ Objęcie parasolem marki Cittaslow będącej synonimem jakości miasta (city branding) - It is possible to use the Cittaslow logo - orange snail/ Możliwość posługiwania się logo Cittaslow -pomarańczowego ślimaka

Source: own study.

Źródło: opracowanie własne.

Certainly the benefits of the implementation of the model „slow city” contribute to the real development of cities, it is a review of strategic documents cities/ municipalities „slow city” shows that these cities continue to measure the characteristic of small towns socio-economic problems, Construction of two connectors a decrease in the number of inhabitants. Only in the two analyzed municipalities of Dobre Miasto and Murowania Goślina there were no weaknesses in the SWOT analysis of demographic problems. In the municipalities of Barczewo, Działdowo, Lidzbark Warmiński, Nowe Miasto Lubawskie and the cities and municipalities of Pasym and Ryn, demographic problems were only indicated as threats in the SWOT analysis.

Z całą pewnością korzyści z wdrożenia modelu „slow city” przyczyniają się do realnego rozwoju miast, to jednak przegląd dokumentów strategicznych miast/gmin „slow city” pokazuje, że miasta te nadal mierzą się z charakterystycznymi dla małych miast problemami społeczno-gospodarczymi, zwłaszcza spadkiem liczby mieszkańców. Jedynie w dwóch badanych gminach Dobre Miasto i Murowania Goślina nie wskazano jako słabej strony w analizie SWOT problemów demograficznych. W strategiach gmin Barczewo, Działdowo, Lidzbark Warmiński, Nowe Miasto Lubawskie oraz miasta i gminy Pasym i Ryn problemy demograficzne wskazano wyłącznie jako zagrożenia w analizie SWOT.

Other problems identified in the SWOT analysis include: unemployment and poverty of society (only in the SWOT analyzes of the municipalities of Działdowo, Olsztynek, Prudnik and Reszel not identified as weaknesses), low interest from external investors (indicated in the strategies of the municipalities of Barczewo, Bartoszyce, Biskupiec, Działdowo, Jeziorany, Nidzica, Prudnik and in the strategy of the city and commune Orneta, whereas in the case of the municipalities of Lidzbark, Lidzbark Warmiński and Nowy Dwór Gdański, the reason for this state of affairs was pointed out) municipal and county roads (not identified as weaknesses only in the strategy municipalities Działdowo, Nowy Dwór Gdański and Prudnik), poorly developed infrastructure for tourism and recreation (indicated as a fundamental problem for thirteen municipalities and cities and municipalities, including municipalities Barczewo, Bartoszyce, Biskupiec, Jeziorany, Murowana Goślina, Nidzica, Prudnik, Rejowiec Fabryczny, Reszel, Lidzbark, Lidzbark Warmiński, town and commune of Orneta and Ryn), insufficient sewerage infrastructure (in the SWOT cities/communes of Barczewo, Bisztynek, Olsztynek, Pasym, Rejowiec Fabryczny, Reszel, Ryn) condemned or low income of the commune budget (indicated as weaknesses in the SWOT analysis) municipalities and cities of Bisztynek and the municipalities of Barczewo, Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński, and Murowana Goślina).

Therefore, one should think about the possibility of creating a hybrid model for the development of small towns based on assumptions of various models and concepts. E. Farelnik and A. Stanowicka (2016) propose the proprietary model „smart slow city”, which is a combination of two development concepts: „smart city” and „slow city”.

„Smart city” can be defined as a city operating in a sustainable and intelligent way, through cooperation of various entities, integration of infrastructural solutions and services, ensuring the most optimal functioning of the city as a whole (Florida, 2002, 2005).

Because the model of „slow city” derives from the assumptions of „smart city”, it is therefore possible when combining the capabilities of both models leads to ensure a high quality of life for residents, efficiency and reliability of the technical infrastructure and the efficiency of resource management of natural and technical (Allwinkle, Cruickshank, 2011) and creating the image of a modern city.

The table below presents features common for both models, grouped in six areas: economy, environment, quality of life, city management, people and mobility⁵.

The above indicates the convergence of individual assumptions of both models in the indicated areas. The „slow city” model assumes optimal and intelligent (using innovative solutions) the use of own endogenous resources. To this end, it uses instruments

Innymi dostrzeżonymi w analizie SWOT problemami „slow cities” były m.in.: bezrobocie i ubóstwo społeczeństwa (jedynie w analizach SWOT gmin Działdowo, Olsztynek, Prudnik i Reszel nie zidentyfikowani ich jako słabe strony), małe zainteresowanie ze strony inwestorów zewnętrznych (wskazane w strategiach gmin Barczewo, Bartoszyce, Biskupiec, Działdowo, Jeziorany, Nidzica, Prudnik oraz w strategii miasta i gminy Orneta, natomiast w przypadku gmin Lidzbark, Lidzbark Warmiński i Nowy Dwór Gdański wskazano na przyczynę tego stanu rzeczy), zły stan techniczny dróg gminnych i powiatowych (nie wskazanych jako słabe strony jedynie w strategii gmin Działdowo, Nowy Dwór Gdański i Prudnik), słabo rozwinięta infrastruktura turystyczno-rekreacyjna (wskazana jako zasadniczy problem przez trzynaście gmin oraz miast i gmin, w tym gminy Barczewo, Bartoszyce, Biskupiec, Jeziorany, Murowana Goślina, Nidzica, Prudnik, Rejowiec Fabryczny, Reszel, Lidzbark, Lidzbark Warmiński, miasto i gmina Orneta i Ryn), niewystarczająca infrastruktura kanalizacyjna (wskazana w analizie SWOT miast/gmin Barczewo, Bisztynek, Olsztynek, Pasym, Rejowiec Fabryczny, Reszel, Ryn), czy niskie dochody budżetu gminy (wskazane jako słabe strony w analizie SWOT gminy i miasta Bisztynek oraz gmin Barczewo, Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński, Murowana Goślina).

Należałoby się zatem zastanowić nad możliwością stworzenia hybrydowego modelu rozwoju małych miast bazującego na założeniach różnych modeli i koncepcji. E. Farelnik i A. Stanowicka (2016) proponują autorski model „smart slow city”, będący połączeniem dwóch koncepcji rozwoju: „smart city” i „slow city”.

„Smart city” zdefiniować można jako miasto działające w sposób zrównoważony i inteligentny, poprzez współpracę różnych podmiotów, integrację rozwiązań infrastrukturalnych i usług, zapewniając najbardziej optymalne funkcjonowanie miasta jako całości (Florida, 2002, 2005).

Ponieważ model „slow city” czerpie z założeń „smart city”, możliwe jest zatem połączenie możliwości obu modeli prowadzące do zapewnienia wysokiej jakości życia mieszkańcom, sprawności i niezawodność infrastruktury technicznej oraz efektywność gospodarowania zasobami naturalnymi i technicznymi (Allwinkle, Cruickshank, 2011) a także kreowaniu wizerunku nowoczesnego miasta.

W poniższej tabeli zaprezentowano wspólne dla obu modeli cechy pogrupowane w sześciu obszarach: gospodarka, środowisko, jakość życia, zarządzanie miastem, ludzie oraz mobilność⁵.

Powyższe wskazuje na zbieżność poszczególnych założeń obu modeli we wskazanych obszarach. Model „slow city” zakłada optymalne i inteligentne (przy użyciu innowacyjnych rozwiązań) wykorzystanie własnych zasobów endogennych. W tym celu wykorzystuje instrumenty charakterystyczne dla modelu „smart city”, jednakże pełna realizacja jego założeń

⁵ The six areas were specified based on the characteristics of the „smart city” model given in the Smart Cities report-Ranking of the European Medium-Sized Cities, http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf, 30/07/2012.

⁵ Wyszczególnienie sześciu obszarów dokonano w oparciu o charakterystykę modelu „smart city” podaną w raporcie Smart Cities – Ranking of European Medium – Sized Cities, http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf, 30.07.2018r.

Table 4. Convergence of assumptions of the „slow city” and „smart city” models**Tabela 4.** Zbieżność założeń modeli „slow city” i „smart city”

Area/ Obszar	Characteristic/ Charakterystyka
Economy/ Gospodarka	<ul style="list-style-type: none"> – sustainable economy/ Zrównoważona gospodarka – Activity and entrepreneurship of the inhabitants/ Aktywność i przedsiębiorczość mieszkańców – Openness to investments/ Otwartość na inwestycje – Innovative solutions used in various areas of urban space/ Innowacyjne rozwiązania stosowane w różnych obszarach przestrzeni miejskiej
Environment/ Środowisko	<ul style="list-style-type: none"> – sustainable management of natural resources/ Zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi – Low level of pollution/ Niski poziom zanieczyszczeń – Sustainable economy/ Zrównoważona gospodarka
Quality of life/ Jakość życia	<ul style="list-style-type: none"> – good living conditions and comfort of living/ Dobre warunki bytowe i komfort zamieszkania – Satisfactory condition of road and technical infrastructure/ Zadowolający stan infrastruktury drogowej i technicznej – Good condition of social facilities/ Dobry stan obiektów społecznych – Ordered public space/ Uporządkowana przestrzeń publiczna
Management of the city/ Zarządzanie miastem	<ul style="list-style-type: none"> – implement the principles of open government (called. Open government)/ Wprowadzenia zasad otwartego rządu (ang. open government) – Rational use of own resources/ Racjonalne wykorzystanie własnych zasobów – Rational budget disposition/ Racjonalne dysponowanie budżetem – A wide range of public services/ Szeroki wachlarz usług publicznych – Improving the quality and improving the accessibility of public services/ Podnoszenie jakości i poprawa dostępności usług publicznych
People/ Ludzie	<ul style="list-style-type: none"> – active participation in public life/ Aktywne uczestnictwo w życiu publicznym – entrepreneurship/ Przedsiębiorczość – creativity/ Kreatywność – Social integration/ Integracja społeczna
Mobility / communication/ Mobilność/ komunikacja	<ul style="list-style-type: none"> – e-government/ e-administracja – e-services/ e-usługi – innovative solutions in urban transport/ innowacyjne rozwiązania w transporcie miejskim – innovative solutions in the area of environmental protection/ innowacyjne rozwiązania w obszarze ochrony środowiska – innovative solutions in municipal infrastructure/ innowacyjne rozwiązania w infrastrukturze komunalnej – innovative solutions in shaping urban space/ innowacyjne rozwiązania w kształtowaniu przestrzeni miejskiej

Source: own study based on the Smart Cities report - Ranking of the European Medium - Sized Cite http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf, 30.07.2018r.

Źródło: opracowanie własne w oparciu o raport Smart Cities – Ranking of European Medium – Sized Cities, http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf, 30.07.2018r.

characteristic of the „smart city” model, however, full implementation of its assumptions is currently only possible by large urban centers. Among them, modern technological solutions in the area of economy and environmental protection, infrastructure, shaping urban space and open city management (e-administration) should be distinguished.

Cities belonging to the Cittaslow peninsula combine the tradition of small towns and villages with innovation and progress. The network provides access to modern technologies that do not pose a threat to the natural environment.

The „slow city” model in the practice of Cittaslow cities - intelligent solutions

The analysis of the strategic documents of the cities/communes of „slow cities” has been narrowed down to the current strategies (the out-of-date strategy of the Głubczyce municipality has not been included in the study). The analysis does not include

możliwa jest obecnie wyłącznie przez duże ośrodki miejskie. Wśród nich wyróżnić należy nowoczesne rozwiązania technologiczne w obszarze gospodarki i ochrony środowiska, infrastruktury, kształtowania przestrzeni miejskiej oraz otwarte zarządzania miastem (e-administracja).

Miasta należące do sieci Cittaslow łączą ze sobą tradycję małych miasteczek i wsi z innowacyjnością i postępem. Sieć zapewnia dostęp do nowoczesnych technologii nie stanowiących zagrożenia dla środowiska naturalnego.

Model „slow city” w praktyce miast Cittaslow - inteligentne rozwiązania

Analiza dokumentów strategicznych miast/gmin „slow cities” została zawężona do strategii aktualnych (nie uwzględniono w badaniach nieaktualnej strategii gminy Głubczyce). Analiza nie obejmuje także miasta Sępól, które nie ma opracowanej strate-

the city of Sępólno, which has no development strategy developed (the only strategic document available on the BIP website of the Municipal Office in Sępólno is the Strategy for Solving Social Problems of the City and Commune of Sępólno for 2016-2020) and the cities of Rzgów and Sianów, which are PKSMC members only from last year and therefore in which the effects of implementing the „slow city” model will be visible only in the future.

gii rozwoju (jedynym dostępnym na stronie BIP Urzędu Miejskiego w Sępólnie dokumentem strategicznym jest Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta i Gminy Sępólno na lata 2016-2020) oraz miast Rzgów i Sianów, będących członkami PKSMC dopiero od zeszłego roku a zatem w których efekty wdrożenia modelu „slow city” będą widoczne dopiero w przyszłości.

Table 5. Strategic documents of Cittalsow cities/communes
Tabela 5. Dokumenty strategiczne miast/gmin Cittalsow

Slow city/ Slow miasto	Type of strategic document/ Rodzaj dokumentu strategicznego
Barczewo	Development strategy for the Barczewo Commune for the years 2015-2022/ Strategia rozwoju Gminy Barczewo na lata 2015-2022
Bartoszyce	Bartoszyce Commune Development Strategy for 2015-2022/ Strategia Rozwoju Gminy Bartoszyce na lata 2015-2022
Biskupiec	Strategy for the development of the Biskupiec commune for the years 2014-2020/ Strategia Rozwoju Gminy Biskupiec na lata 2014-2020
Biszynek	Program for the development of the commune and the town of Biszynek until 2025/ Program rozwoju Gminy i Miasta Biszynek do 2025
Dobre Miasto	Development strategy for the Dobre Miasto Commune up to 2020/ Strategia rozwoju Gminy Dobre Miasto do 2020 roku
Działdowo	Strategy for the development of Commune and City Działdowo for the years 2015-2025/ Strategia rozwoju Gminy-Miasto Działdowo na lata 2015-2025
Głubczyce	Development strategy for the Głubczyce Commune in 2001 (the municipality has no current strategy)/ Strategia rozwoju Gminy Głubczyce z 2001r. (gmina nie ma obecnie aktualnej strategii)
Gołdap	Strategy for social and economic development of the Gołdap commune up to 2025 (adopted in 2013)/ Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Gołdap do 2025 (uchwalona w 2013r.)
Górowo Iławeckie	Development strategy of the Górowo Iławeckie commune for the years 2014-2021/ Strategia rozwoju Gminy Górowo Iławeckie na lata 2014-2021
Jeziorany	Development strategy of the Jeziorany Commune for the years 2014-2024/ Strategia rozwoju Gminy Jeziorany na lata 2014-2024
Kalety	Kalety City Development Strategy until 2025 (adopted in 2012)/ Strategia rozwoju Miasta Kalety do 2025 (uchwalona w 2012r.)
Lidzbark	Strategy for socio-economic development of the Lidzbark Commune for 2015-2020/ Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Lidzbark na lata 2015-2020
Lidzbark Warmiński	Development strategy for the Lidzbark Warmiński commune for the years 2015-2025/ Strategia rozwoju Gminy Lidzbark Warmiński na lata 2015-2025
Lubawa	Development strategy for the Lubawa Commune for the years 2016-2025/ Strategia rozwoju Gminy Lubawa na lata 2016-2025
Murowana Goślina	Development strategy for the Murowana Goślina commune for the years 2013-2020/ Strategia rozwoju Gminy Murowana Goślina na lata 2013-2020
Nidzica	Strategy for the development of the Nidzica commune for the years 2014-2022/ Strategia rozwoju Gminy Nidzica na lata 2014-2022
Nowe Miasto Lubawskie	Development strategy for the Nowe Miasto Lubawskie commune for the years 2016-2025/ Strategia rozwoju Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2016-2025
Nowy Dwór Gdański	Development strategy for the Nowy Dwór Gdański commune for the years 2014-2020/ Strategia rozwoju Gminy Nowy Dwór Gdański na lata 2014-2020
Olsztynek	Strategy for the development of the City and Commune of Olsztynek for the years 2014-2020/ Strategia rozwoju Miasta i Gminy Olsztynek na lata 2014-2020
Orneta	Strategy for the development of the City and Commune of Orneta for 2016-2023/ Strategia rozwoju Miasta i Gminy Orneta na lata 2016-2023
Pasym	Strategy for social and economic development of the city and commune of Pasym for the years 2016-2020/ Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego miasta i gminy Pasym na lata 2016-2020
Prudnik	Strategy for the development of the Prudnik commune for the years 2010-2020/ Strategia rozwoju Gminy Prudnik na lata 2010-2020

Slow city/ Slow miasto	Type of strategic document/ Rodzaj dokumentu strategicznego
Rejowiec Fabryczny	Development strategy for the Rejowiec Fabryczny commune for the years 2007-2020/ Strategia rozwoju Gminy Rejowiec Fabryczny na lata 2007-2020
Reszel	Development strategy for the Reszel Commune until 2020 (adopted in 2015)/ Strategia rozwoju Gminy Reszel do 2020 (uchwalona w 2015r.)
Rzgów	Strategy for the development of the Rzgów commune for the years 2014-2020/ Strategia rozwoju Gminy Rzgów na lata 2014-2020
Ryn	Strategy for the development of the Ryn Town and Commune for the years 2010-2020/ Strategia rozwoju Miasta i Gminy Ryn na lata 2010-2020
Sępólno	Strategy for solving social problems of the Town and Commune of Sępólno for the years 2016-2023/ Strategia rozwiązywania problemów społecznych Miasta i Gminy Sępólno na lata 2016-2023
Sianów	Strategy for the development of the Commune and the City of Sianów for the years 2015-2020/ Strategia rozwoju Gminy i Miasta Sianów na lata 2015-2020

Source: own study.

Źródło: opracowanie własne.

On the official website of the Polish National Network of Cittaslow Cities, we read that „*living in one of the cities of SLOW, as well as managing it, means recognizing the entirety of local material and non-material resources, natural environment, natural and urban landscape, historical, artistic and cultural goods, including wine and catering activities to strengthen or rebuild urban identity, sometimes violated by changes in recent decades*”. It is also „*(...) giving yourself time to create quality in all areas of urban life, slowing down the rhythms of life and reducing tensions, to visualize now and forever the value of flavors, colors, fragrances of the city and the world*” (www.cittaslowpolska.pl, 26.04.2018).

The wording indicates that the development of „slow city” cities is based on local resources, that is, according to the theory of endogenous development. It also sets out the directions of development which is the „reconstruction of urban identity” and „creation of quality in all areas of urban life”.

The local development of the Cittaslow cities is the result of the local authorities’ policy, local community attitudes, tourist and investment image of the city, infrastructural facilities, quality of educational facilities and related improvement of human capital quality, business environment, spatial development, environmental condition and quality of life. The development of Cittaslow’s cities triggers and focuses the activities of many entities from the economic, political, social, ecological, and infrastructural and spatial areas.

Na oficjalnej stronie Polskiej Krajowej Sieci Miast Cittaslow czytamy, że „*życie w jednym z miast SLOW, a także zarządzanie nim, oznacza uznanie całości lokalnych zasobów materialnych i niematerialnych, środowiska przyrodniczego, krajobrazu naturalnego i miejskiego, dóbr historycznych, artystycznych i kulturalnych, także dotyczących działalności winiarskiej i gastronomicznej, aby umocnić lub też odbudować miejską tożsamość, naruszaną czasami przez zmiany w ostatnich dziesięcioleciach*”. To także „*(...) danie sobie czasu na stworzenie jakości we wszystkich dziedzinach życia miejskiego, spowolnienie rytmów życia i zredukowanie napięć, aby uzmysłowić sobie teraz i na zawsze wartość smaków, kolorów, zapachów miasta i świata*” (www.cittaslowpolska.pl, 26.04.2018 r.).

Sformułowanie to wskazuje, że rozwój miast „slow city” dokonuje się w oparciu o lokalne zasoby, czyli zgodnie z teorią rozwoju endogenicznego. Wyznacza również kierunki rozwoju jakim jest „odbudowa miejskiej tożsamości” oraz „stworzenie jakości we wszystkich dziedzinach życia miejskiego”.

Rozwój lokalny miast Cittaslow jest rezultatem polityki władz lokalnych, postaw społeczności lokalnej, wizerunku turystycznego i inwestycyjnego miasta, udogodnień infrastrukturalnych, jakości zaplecza edukacyjnego i związaną z nim poprawą jakości kapitału ludzkiego, aktywności otoczenia biznesowego, ukształtowania przestrzennego, stanu środowiska naturalnego oraz jakości życia. Rozwój miast Cittaslow wyzwala i skupia w sobie działania wielu podmiotów ze sfer gospodarczej, politycznej, społecznej, ekologicznej, infratechnicznej i przestrzennej.

Table 6. Planes (spheres) of local development of Cittaslow cities

Tabela 6. Płaszczyzny (sfery) rozwoju lokalnego miast Cittaslow

Spheres of local development sector cittaslow/ Sfery rozwoju lokalnego miast cittaslow	
Economic/ Gospodarcza	– developing individual entrepreneurship using local resources/ rozwijanie indywidualnej przedsiębiorczości z wykorzystaniem lokalnych zasobów, – novatory activities/ nowatorskie rodzaje działalności, – market orientation, supporting entrepreneurship and innovation/ orientacja na rynek, wspieranie przedsiębiorczości i innowacyjności.

Spheres of local development sector cittaslow/ Sfery rozwoju lokalnego miast cittaslow	
Political/ Polityczna	<ul style="list-style-type: none"> - the activity of local authorities/ aktywność władz lokalnych, - partnership management/ zarządzanie na zasadach partnerstwa, - policy of cooperation/ polityka kooperacji, - creating a climate for new investments/ tworzenie klimatu dla nowych inwestycji, - maximalization of social well-being/ maksymalizacja dobrobytu społecznego, - action aimed at satisfying the needs of the local community/ działanie nakierowane na zaspokojenie potrzeb społeczności lokalnej, - high level of professionalism/ wysoki poziom profesjonalizmu
Ecological/ Ekologiczna	<ul style="list-style-type: none"> - implementing the principles of sustainable development/ wcielanie w życie zasad zrównoważonego rozwoju, - modern pro-ecological solutions/ nowoczesne rozwiązania proekologiczne, - programs that increase the ecological awareness of the local community/ programy zwiększające świadomość ekologiczną społeczności lokalnej.
Social/ Społeczna	<ul style="list-style-type: none"> - the activity and creativity of the local community/ aktywność i kreatywność społeczności lokalnej, - activity of local public and private entities/ aktywność lokalnych podmiotów publicznych i prywatnych.
Infratechniczna/ Infratechniczna	<ul style="list-style-type: none"> - modern local infrastructure/ nowoczesna infrastruktura lokalna, - modernization of the existing infrastructure/ modernizacja infrastruktury istniejącej.
Spatial/ Przestrzenna	<ul style="list-style-type: none"> - respect for the historical urban fabric/ poszanowanie historycznej tkanki miejskiej, - high quality of buildings/ wysoka jakość zabudowy.

Source: own study.

Źródło: opracowanie własne.

What distinguishes and distinguishes the cities associated in the Polish National Network of Cittaslow Cities is their rich historical past and related traditions. In the area of cities there are a number of historic urban objects from different epochs and presenting various architectural styles (eg. from the area of the city and the commune of Lidzbark Warmiński, as many as 81 objects are entered in the register of monuments). Most also retained the historical urban structure of the settlement network - perpendicular streets, located around the square of this market (eg. the historic market in Biskupiec, the old town in Reszel). In some cities, medieval fortifications with medieval defensive walls, gates and towers survived (eg. Lubawa, Nowe Miasto Lubawskie). In Nidzica, Lidzbark Warmiński, Reszel, or Ryn, gothic strongholds have been preserved.

Cultural heritage plays an important role in the life of the „slow cities” community. First, it integrates and builds a sense of local identity. Secondly, it is an instrument to stimulate the activity of local communities and increases the attractiveness of the area from the point of view of both residents, tourists and investors.

The shaping of urban space respects the historical urban fabric. In many cities, projects for revalorisation and renewal of historical facilities are implemented, contributing to creating a friendly urban space, which means shaping spatial order, improving the aesthetics of the surroundings, eliminating architectural barriers, creating public green areas, creating places for relaxation and recreation, promoting bioarchitecture. Creating a friendly urban space is also conducive to changing preferences regarding used means of transport. The large number of pedestrian streets, bicycle paths, parking lots and the expansion of the public transport network is to help limit the movement of private cars.

Tym, co uatrakcyjnia i wyróżnia miasta zrzeszone w Polskiej Krajowej Sieci Miast Cittaslow jest ich bogata przeszłość historyczna i związane z nią tradycje. Na obszarze miast znajduje się szereg zabytkowych obiektów urbanistycznych, pochodzących z różnych epok i prezentujących różne style architektoniczne (np. z terenu miasta i gminy Lidzbark Warmiński do rejestru zabytków wpisanych jest aż 81 obiektów). Większość zachowała również historyczną miejską strukturę sieci osadniczej-prostopadłe uliczki, usytuowane wokół kwadratowego rynku (np. zabytkowy rynek w Biskupcu, stare miasto w Reszlu). W niektórych miastach przetrwały średniowieczne fortyfikacje z murami obronnymi, bramami i basztami (np. Lubawa, Nowe Miasto Lubawskie). W Nidzicy, Lidzbarku Warmińskim, Reszlu, czy Rynie zachowały się gotyckie warownie.

Dziedzictwo kulturowe odgrywa w życiu społeczności „slow cities” istotną rolę. Po pierwsze integruje i buduje poczucie tożsamości lokalnej. Po drugie jest instrumentem pobudzania aktywności społeczności lokalnych oraz zwiększa atrakcyjności obszaru z punktu widzenia zarówno mieszkańców, turystów i inwestorów.

Kształtowanie przestrzeni miejskiej odbywa się z poszanowaniem historycznej tkanki miejskiej. W wielu miastach realizowane są projekty rewaloryzacji i odnowy obiektów historycznych, przyczyniające się do tworzenia przyjaznej przestrzeni miejskiej, przez co rozumie się kształtowanie ładu przestrzennego, poprawę estetyki otoczenia, likwidację barier architektonicznych, tworzenie publicznych obszarów zieleni, stworzenie miejsc służących relaksowi i wypoczynkowi, promowanie bioarchitektury. Tworzeniu przyjaznej przestrzeni miejskiej sprzyja również zmiana preferencji odnośnie używanych środków transportu. Duża liczba deptaków dla pieszych, ścieżek rowerowych, parkingów oraz rozbudowania sieci

In spite of the tradition, „slow cities” put a lot of emphasis on using new, often innovative technologies to improve the quality of the natural and urban environment. An example of such innovative solutions is, for example, the use of energy-efficient lighting systems and for renewable energy sources, the use of innovative building materials and systems increasing the active biological surface, or the monitoring system of electromagnetic fields.

In the economic sphere, the valorisation of agriculture and food takes place, it supports local enterprises, local production having its roots in tradition and the use of food products obtained thanks to natural and environmentally compatible techniques, with the exception of genetically modified products. Local products and products are promoted, as well as local crafts and cuisine, and raise awareness of healthy lifestyle. All this aims to protect the heritage of local culture.

„Slow cities” are located in one of the ecologically cleanest regions of Poland, rich in landscape and natural values. The overwhelming majority, as many as 20 cities of the network are located in the Masurian Lake District, in a legally protected area, rich in lakes and forests, which is undoubtedly an asset for the development of agricultural and tourist functions. The cities are part of the functional area „Green Lungs of Poland” and Natura 2000, in the area of which a program is implemented, which is to support the deterioration of the destruction of the natural environment. These are areas rich in natural sand-gravel aggregates. In terms of land use, these are basically agricultural and forest areas. Soils occurring in PKSMC areas are conducive to the cultivation of grain, buckwheat, maize or potatoes.

Cities belonging to the Cittaslow network is characterized by high ecological awareness, which is reflected in the introduction of numerous innovative and environmentally friendly solutions conducive to the protection of the environment (eg. waste segregation, recycling systems, quality control of soil, water and air, supporting the development of alternative energy sources). In the area of associated cities, there are numerous farms producing natural local food, developing accommodation and catering facilities, including agritourism farms run by residents. Tourism is less focused on mass tourist traffic, but more on individualized forms as well as diversity and high quality of offers. There is a growing number of tourist routes (walking, water, cycling, horse riding etc.), various forms of tourism are developing, especially alternative tourism, based on the principle of sustainable development. Support for this type of activities is the culture of hospitality and raising awareness of life in one of the Cittaslow cities among residents in the associated cities.

In the social sphere of the city, „slow city” is characterized by local identification, understood as a subjective relation of individuals to the socio-spatial whole, which is the place of residence. Attention is also paid to the increased activity of the local community and increased trust in the local government and its activities. It is both about the

transportu publicznego ma sprzyjać ograniczeniu poruszania się prywatnymi samochodami.

Pomimo przywiązania do tradycji, „slow cities” kładą duży nacisk na używanie nowych, często innowacyjnych technologii w celu poprawy jakości środowiska naturalnego i miejskiego. Przykładem takich innowacyjnych rozwiązań jest np. wykorzystanie energooszczędnych systemów oświetleniowych oraz odnawialnych źródeł energii, zastosowanie innowacyjnych materiałów budowlanych i systemów zwiększających powierzchnię biologicznie czynną, czy system monitorowania pól elektromagnetycznych.

W sferze gospodarczej dokonuje się waloryzacji rolnictwa i żywności, wspiera lokalne przedsiębiorstwa, produkcję lokalną mającą swoje korzenie w tradycji oraz zastosowanie produktów spożywczych otrzymanych dzięki technikom naturalnym i zgodnych ze środowiskiem, z wyłączeniem produktów modyfikowanych genetycznie. Promuje się lokalne produkty i wyroby, a także miejscowe rzemiosło i kuchnię, zwiększa świadomość w zakresie zdrowego trybu życia. Wszystko to ma na celu ochronę dziedzictwa kultury lokalnej.

„Slow cities” są położone w jednym z najczystszych ekologicznie regionów Polski, bogate w walory krajo-brazowo-przyrodnicze. Przeważająca większość, bo aż 20 miast sieci jest położonych na terenie Pojezierza Mazurskiego, na obszarze prawnie chronionym, bogatego w jeziora i lasy, co stanowi niewątpliwie atut na rzecz rozwoju funkcji rolniczych i turystycznych. Miast wchodzi w skład obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski” oraz Natura 2000, na obszarze którego realizowany jest program, który wspierać ma powstrzymywanie niszczenia środowiska naturalnego. Są to obszary bogate w naturalne kruszywa żwirów-piaskowe. Pod względem użytkowania terenu są to zasadniczo obszary rolniczo-leśne. Gleby występujące na obszarach PKSMC sprzyjają uprawie zboża, gryki, kukurydzy, czy ziemniaków.

Miasta należące do sieci Cittaslow cechuje duża świadomość ekologiczna, której przejawem jest wprowadzanie licznych innowacyjnych i proekologicznych rozwiązań sprzyjających ochronie środowiska (np. segregacja odpadów, recykling, systemy kontroli jakości gleby, wody i powietrza, wspieranie rozwoju alternatywnych źródeł energii). Na obszarze stowarzyszonych miast funkcjonują liczne gospodarstwa wytwarzające naturalną lokalną żywność, rozwija baza noclegowo-gastronomiczna, w tym prowadzonych przez mieszkańców gospodarstw agroturystycznych. Turystyka w mniejszym stopniu nastawiona jest na masowy ruch turystyczny, za to bardziej na zindywidualizowane formy oraz różnorodność i wysoką jakość ofert. Rośnie liczba szlaków turystycznych (pieszych, wodnych, rowerowych, konnych, itp.), rozwijają się różne formy turystyki, zwłaszcza turystyka alternatywna, opierająca się na zasadzie zrównoważonego rozwoju. Wsparciem dla tego typu działań jest upowszechniana w stowarzyszonych miastach kultura gościnności i zwiększania świadomości życia w jednym z miast Cittaslow wśród mieszkańców.

W sferze społecznej miasta „slow city” cechuje identyfikacja lokalna, rozumiana jako subiektyw-

development of entrepreneurial activity, the creation of formalized structures (associations, associations) and the involvement of the local community in the governance process. This in turn requires the introduction of the principles of open government (called. open government) in the management of the city, characterized by readiness to cooperate with local private and public entities, as well as the use of digital technical and communication tools, in order to increase citizens involvement in city management processes and to guarantee transparency of the city authorities.

The development of the local community noticeable in associated cities contributes to the consolidation of cultural identity and leads to the transformation of the relationship between the state and society, expressing through its development its subjectivity, autonomy and self-government (Parysek, 2001).

Local authorities are open to new initiatives and capable of communicating with the local community, including applications and online platforms that enable participation in the city's life. This results from the authorities conviction that the local development is to be the result of cooperation of the whole society. The task of local authorities is to mobilize and activate the local environment, by creating an appropriate space of relations and connections between the member and the local community. One of the forms of cooperation for joint implementation of public tasks are social local initiatives in such areas as, for example, construction and renovation of road and technical infrastructure, education, activities in the sphere of culture, environment, charity, dissemination of local/regional traditions. Cooperation of power with local stakeholders (private and public entities) is a characteristic feature of city management of the „slow city”. The synergy effect achieved in this way strengthens and accelerates the development of urban areas.

All activities undertaken in „slow cities” aimed at satisfying the needs and improving the quality of life of the local community can not lead to disturbance of the environmental balance and any public or private activity should be adapted to the natural conditions, based on a reasonable use of resources, focused on preventing destruction and environmental degradation (Bogda et al. 2010). Therefore, they should not contradict the principles of sustainable development.

Conclusion

In modern realities of the operation of many small towns, which affect the negative socio-economic phenomena of the search for alternative development models is seen not only as an opportunity but a necessity.

ny stosunek jednostek do całości społeczno-prze-strzennej, jaką stanowi miejsce zamieszkania. Uwagę zwraca również zwiększona aktywność społeczności lokalnej oraz zwiększone zaufanie do władz samorządowych i podejmowanych przez nią działań. Chodzi zarówno o rozwój aktywności przedsiębiorczej, tworzenie sformalizowanych struktur (stowarzyszeń, zrzeszeń) oraz angażowanie się społeczności lokalnej w proces rządzenia. To z kolei wymaga wprowadzenia zasad otwartego rządu (ang. open government) w zarządzaniu miastem, charakteryzujących się gotowością do podejmowania współpracy z lokalnymi podmiotami prywatnymi i publicznymi, a także wykorzystaniem cyfrowych narzędzi technicznych i komunikacyjnych, w celu zwiększenia zaangażowania obywateli w procesy zarządzania miastem i zagwarantowania przejrzystości działań władz miasta.

Dostrzegalny w stowarzyszonych miastach rozwój społeczności lokalnej przyczynia się do ugruntowania tożsamości kulturowej oraz prowadzi do przekształcenia relacji pomiędzy państwem a społeczeństwem, wyrażającym poprzez swój rozwój swoją podmiotowość, autonomię i samorządność (Parysek, 2001).

Władze lokalne są otwarte na nowe inicjatywy i zdolne do komunikowania się z lokalną społecznością, również przez aplikacje i platformy internetowe umożliwiające partycypację w życiu miasta. Wynika to z przekonania władz, iż rozwój lokalny ma być efektem współpracy całego społeczeństwa. Zadaniem władzy lokalnej jest mobilizowanie i uaktywnianie środowiska lokalnego, przez tworzenie odpowiedniej przestrzeni relacji i powiązań między członkami społeczności lokalnej. Jedną z form współpracy w celu wspólnego realizowania zadań publicznych są społeczne inicjatywy lokalne w takich obszarach jak np. budowa i renowacja infrastruktury drogowej i technicznej, edukacja, działalność w sferze kultury, środowiska, działalność charytatywna, upowszechnianie tradycji lokalnej/regionalnej. Kooperacja władzy z lokalnymi interesariuszami (podmiotami prywatnymi i publicznymi) jest cechą charakterystyczną zarządzania miastem „slow city”. Osiągnięty w ten sposób efekt synergii wzmacnia i przyspiesza rozwój obszarów slow miast.

Wszystkie podejmowane w „slow cities” działania zmierzające do zaspokojenia potrzeb i poprawy jakości życia społeczności lokalnej nie mogą doprowadzić do zaburzenia stanu równowagi środowiska a każda działalność publiczna, czy też prywatna powinna być dostosowana do uwarunkowań przyrodniczych, oparta na rozumnym korzystaniu z zasobów, nastawiona na zapobieganie niszczeniu i degradacji środowiska (Bogda i inni 2010). A zatem nie powinny pozostawać w sprzeczności z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Podsumowanie

We współczesnych realiach funkcjonowania wielu małych miast, które dotyczą negatywne zjawiska społeczno-gospodarcze poszukiwanie alternatywnych modeli rozwoju jawi się już nie tylko jako szansa, ale konieczność.

One of them is the „slow city” local development model, which is gaining more and more interest among local authorities and local communities in Poland and around the world.

The analysis led to the conclusion that the implementation of the model of „slow city” guarantees small towns numerous benefits development in the economic, social, spatial, environmental, organizational and image.

Some of the assumptions of the „slow city” model are based on the assumptions of the model having a smart „smart city”, which allows combining the possibilities of both models. The „slow city” model ensures optimal and intelligent use of the endogenous resources of a small town.

This is an important solution because the analysis of the „slow city” model leads to the conclusion that there is no single universal model for the development of small towns, which encourages the search for hybrid models using the assumptions of various models and concepts. An example would be, therefore, proposed by E. Farelnek and A. Stanowicką (2016) model „smart slow city”, which is a combination of two concepts of development: „Smart City” and „slow city”.

Jednym z nich jest model rozwoju lokalnego „slow city”, który zyskuje coraz większe zainteresowanie wśród władz i społeczności lokalnych małych miast w Polsce i na świecie.

Przeprowadzona analiza pozwoliła stwierdzić, że wdrożenie modelu „slow city” gwarantuje małym miastom liczne korzyści rozwojowe w sferze gospodarczej, społecznej, przestrzennej, przyrodniczej, organizacyjnej i wizerunkowej.

Niektóre z założeń modelu „slow city” są zbierze z założeniami modelu miasta inteligentnego „smart city”, co umożliwia łączenie możliwości obu tych modeli. Model „slow city” zapewnia bowiem optymalne i inteligentne wykorzystanie endogenicznych zasobów małego miasta.

Jest to rozwiązanie o tyle istotne, iż przeprowadzona analiza modelu „slow city” prowadzi do wniosku, że nie ma jednego uniwersalnego modelu rozwoju małych miast, co skłania do poszukiwania modeli hybrydowych wykorzystujących założenia różnych modeli i koncepcji. Przykładem może być zatem proponowany przez E. Farelnek i A. Stanowicką (2016) model „smart slow city”, będący połączeniem dwóch koncepcji rozwoju: „smart city” i „slow city”.

References/ Literatura:

- Adamowicz, A. (ed.) (2003). *Strategie rozwoju lokalnego. Aspekty instytucjonalne*. Warszawa: SGGW.
- Allwinkle, S., Cruickshank, P. (2011). Creating Smart-er Cities – An Overview. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 1-16. <https://doi.org/10.1080/10630732.2011.601103>
- Augustyn, A. (2011). Idea Cittaslow jako koncepcja zrównoważonego rozwoju małych miast. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*, 25, 745-757.
- Bagdziński, S.L. (1994). *Lokalna polityka gospodarcza (w okresie transformacji systemowej)*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Banachowicz, B., Danielewicz, J. (2006). Współrzędzenie jako czynnik zrównoważonego rozwoju miast-przykład Łodzi. W: J. Ślodziński, D. Rajchel (ed.), *Polityka zrównoważonego rozwoju oraz instrumenty zarządzania miastem* (p. 59-76). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Bańko, M. (1961). *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Blakley, E.J. (2002). *Planning of local economic development. Theory and the practice, 3th edition*. Thousand Oaks Thousand Oaks: Sage Publ.
- Bogda, A., Kabała, C., Karczewska, A., Szopka, K. (2010). *Zasoby naturalne i zrównoważony rozwój*. Wrocław: Wyd. UP we Wrocławiu.
- Brol, R. (ed.) (1998). *Zarządzanie rozwojem lokalnym. Studium przypadku*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Brol, R. (2006). Czynniki rozwoju regionalnego. W: D. Strahl (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego* (p. 16-22). Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu.
- Brol, R. (1998). Rozwój lokalny - nowa logika rozwoju gospodarczego. W: M. Obrębalski (red.), *Gospodarka lokalne w teorii i praktyce* (s. 11-15). Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Dolata, S. (1998). *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego - doświadczenia i perspektywy*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Farelnek, E., Stanowicka, A. (2016). Smart city, slow city and smart slow city as development models of modern cities. *Olsztyn Economic Journal*, 11(4), 259-370.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class: and How it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2005). *Cities and the Creative Class*. New York: Harper Business. <https://doi.org/10.4324/9780203997673>
- Giffinger et al. (2007). Smart Cities – Ranking of Ranking of European Medium – Sized Cities, Research Report, Vienna University of Technology. Pobrane z: http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf.
- Gorzelański, G. (1989). *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy. Rozwój regionalny. Rozwój lokalny, samorząd terytorialny*. Warszawa: Wydawnictwo IGP UW.
- Gralak, A. (2006). *Rozwój regionalny - zagadnienia ogólne*. Warszawa: SGGW.
- Jewtuchowicz, A. (1995). Strategie rozwoju dużych miast i ich wpływ na proces transformacji gospodarczej. W: R. Domański (ed.), *Strategie rozwoju wielkich miast* (p. 83-102). Warszawa: PAN KPZK.
- Knox, P. (2005). Creating ordinary places: Slow cities in a fast World. *Journal of Urban Design*, 10(1), 1-11. <https://doi.org/10.1080/13574800500062221>
- Korenik, S. (1999). *Rozwój regionu ekonomicznego na przykładzie Dolnego Śląska*. Wrocław: Wydawnictwo AE we Wrocławiu.

22. Kosiedowski, W. (2008). Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. W: Z. Strzelecki (ed.), *Gospodarka regionalna i lokalna* (p. 221-242). Warszawa: PWN.
23. Koźuch, A. (2011). Rola samorządu terytorialnego we wspieraniu rozwoju lokalnego. W: A. Koźuch, A. Naworól (ed.), *Instrumenty zarządzania rozwojem w przedsiębiorczych gminach* (p. 41-56). Kraków: Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego.
24. National Strategy for Regional Development 2010-2020. Downloaded from: <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarządzanie-rozwojem-kraju/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego/>.
25. Kuchmacz, B. (2016). *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju lokalnego*. Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.
26. List of cities belonging to Cittaslow - as of July 2018. Downloaded from: http://www.cittaslow.org/sites/default/files/content/page/files/246/cittaslow_list_july_2018.pdf
27. Markowski, T. (2008). Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego. W: Z. Strzelecki (ed.), *Gospodarka regionalna i lokalna* (p. 13-28). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
28. Markowski, T. (2004). Konkurencyjność i innowacyjność polskich regionów wobec akcesji do UE. W: *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu-teoria i praktyka* (p. 201-204). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
29. Mazur-Belzyt, K. (2014). Współczesne podstawy rozwoju małych miast na przykładzie sieci miast Cittaslow. *Problemy rozwoju miast. Kwartalnik Naukowy Instytutu Rozwoju Miast, XI(III)*, 39-45.
30. Mierzejewska, L. (2009). *Rozwój zrównoważony miasta. Zagadnienia poznawcze i praktyczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
31. The international statute of the Cittaslow Towns of June 21, 2014. Downloaded from: http://cittaslowpolska.pl/images/PDF/miedzynarodowy_statut_cittaslow.pdf
32. Myna, A. (1998). Rozwój lokalny, regionalne strategie rozwoju, regionalizacja. *Samorząd Terytorialny*, 11, 30-48.
33. Nowińska, E. (2000). Strategiczne planowanie rozwoju gmin na przykładzie gmin przygranicznych. W: B. Gruchman, F. Walk, E. Nowińska (ed.), *Strategie rozwoju lokalnego na przykładzie gmin pogranicza polsko-niemieckiego* (p. 71). Poznań: Wyd. Akademii Ekonomicznej.
34. Pająk, K. (2011). *Samorząd terytorialny i jego wewnętrzna transformacja*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
35. Parysek, J. J. (1995). Wybrane problemy teoretyczno-metodologiczne gospodarki przestrzennej, wynikające z Ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 7 lipca 1994 r. W: J. J. Parysek (ed.), *Rozwój lokalny: zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej* (p. 33-36). Warszawa: PWN.
36. Parysek, J. J. (2001). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
37. Radstrom S. (2011). A place-sustaining framework for local urban identity: An introduction and history of Cittaslow. *Italian Journal of Planning Practice*, 1, 91-113
38. Sekuła, A. (2005). Bariery rozwoju lokalnego. W: B. Filipiak, A. Szewczuk, Z. Zychowicz (red.), *Samorząd terytorialny w zintegrowanej Europie* (p. 587-600). Zeszyty naukowe (no 401). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
39. Semmens, J., Freeman, C. (2012). The Value of Cittaslow as an Approach to Local Sustainable Development: A New Zealand Perspective. *International Planning Studies*, 17(4), 353-375. <https://doi.org/10.1080/13563475.2012.726851>
40. Servon, L. J., Pink, S. (2015). Cittaslow: going glocal in Spain, *Journal of Urban Affairs*, 37(3), 327-340. <https://doi.org/10.1111/juaf.12169>
41. Sienkiewicz, M. W. (2016). Strategia rozwoju lokalnego jako podstawa koncepcji promocji gminy. W: K. Muszyńska (ed.), *Marketing jednostek terytorialnych. Przykłady z Polski* (s. 197-213). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
42. Smart Cities Report – Ranking of European Medium – Sized Cities. Pobrane z: http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf.
43. Development strategy for the Barczewo Commune for the years 2015-2022. Downloaded from: <http://barczewo.bip.net.pl/?a=3932>.
44. Bartoszyce Commune Development Strategy for 2015-2022. Downloaded from: http://bip.gmina-bartoszyce.pl/system/obj/3385_Projekt_-_Strategii_Rozwoju_Gminy_Bartoszyce_na_lata_2015-2022.pdf.
45. Strategy for the development of the Biskupiec commune for the years 2014-2020. Downloaded from: http://www.gminabiskupiec.pl/asp/pliki/aktualnosci_2010/strategia_2014_2020.pdf.
46. Program for the development of the commune and the town of Bisztynek until 2025. Downloaded from: http://www.bisztynek.pl/asp/pliki/do_pobrania_2015/program_rozwoju_gminy_i_miasta_bisztynek_do_2025_roku_wlasciwy.pdf.
47. Strategy for the development of Commune and City Działdowo for the years 2015-2025. Downloaded from: <http://bip.dzialdowo.eu/artukul/832/3089/strategia-rozwoju-gminy-miasto-dzialdowo-na-lata-2015-2025>.
48. Development strategy for the Dobre Miasto Commune up to 2020. Downloaded from: http://bip.dobremiasto.com.pl/10007/Strategia_Rozwoju_Gminy/.
49. Development strategy for the Głubczyce Commune in 2001. Downloaded from:
50. Strategy for social and economic development of the Gołdap commune up to 2025. Downloaded from: http://bip.goldap.pl/files/fck/278/Strategia-_zalacznik_nr_1.pdf.
51. Development strategy of the Górowo Hławieckie commune for the years 2014-2021. Downloaded from: http://gorowoi-ug.bip-wm.pl/public/get_file_contents.php?id=280373.
52. Development strategy of the Jeziorany Commune for the years 2014-2024. Downloaded from: https://jeziorany.com.pl/file-admin/user_upload/Aktualnosci/0.strategiaRozwoju.pdf.
53. Kalety City Development Strategy until 2025. Downloaded from: [http://bip.kalety.pl/upload/Zalacznik%20Nr%201%20\[Strategia%20Miasta%20Kalety\].pdf](http://bip.kalety.pl/upload/Zalacznik%20Nr%201%20[Strategia%20Miasta%20Kalety].pdf).
54. Strategy for socio-economic development of the Lidzbark Commune for 2015-2020. Downloaded from: <http://bip.umig.lidzbark.pl/artukul/66/653/strategia-rozwoju-spoleczo-gospodarczego-gminy-lidzbark-na-lata-2015-2022>.
55. Development strategy for the Lidzbark Warmiński commune for the years 2015-2025. Downloaded from:
56. Development strategy for the Lubawa Commune for the years 2016-2025. Downloaded from: http://bip.gminalubawa.pl/76/947/Strategia_Rozwoju_Gminy_Lubawa_na_lata_2016-2025/.
57. Development strategy for the Murowana Goślina commune for the years 2013-2020. Downloaded from: http://bip.murowana-goslina.pl/wiadomosci/9836/wiadomosc/343223/strategia_rozwoju_miasta_i_gminy_murowana_goslina.

58. Strategy for the development of the Nidzica commune for the years 2014-2022. Downloaded from: https://bip.nidzica.pl/180/2403/Strategia_Rozwoju_Gminy_Nidzica_na_lata_2014_-_2022/.
59. Development strategy for the Nowe Miasto Lubawskie commune for the years 2016-2025. Downloaded from: http://www.bip.gminanml.pl/76/1991/Strategia_Rozwoju_Gminy_Nowe_Miasto_Lubawskie_na_lata_2016-2025/.
60. Development strategy for the Nowy Dwór Gdański commune for the years 2014-2020. Downloaded from: <http://www.bip.miastonowydwor.pl/?cid=276>.
61. Strategy for the development of the City and Commune of Olsztynek for the years 2014-2020. Downloaded from: <http://bip.olsztynek.pl/component/search/?searchword=strategia%20rozwoju&searchphrase=all&Itemid=101>.
62. Strategy for the development of the City and Commune of Orneta for 2016-2023. Downloaded from: <https://www.orneta.pl/plik,62,prezentacja-strategia-miasto-i-gmina-orneta-pdf.pdf>.
63. Development strategy for the Rejowiec Fabryczny commune for the years 2016-2020. Downloaded from: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZTXZyFIAhHoJ:pasym.bip.visacom.pl/component/phoca-download/category/1497-rejestr-uchwal-rady-miejskiej-w-pasymiu-kadencja-2014-2018.html%3Fdownload%3D5062:zaczynik-do-uchway-xvii-115-2016+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl>.
64. Strategy for the development of the Prudnik commune for the years 2010-2020. Downloaded from: <https://bip.prudnik.pl/3251/wyniki-wyszukiwania-bip.html?Search=&Key=strategia+rozwoju>.
65. Development strategy for the Rejowiec Fabryczny commune for the years 2007-2020. Downloaded from: <https://ugrejo-wiecfabryczny.bip.lubelskie.pl/index.php?id=153>.
66. Development strategy for the Reszel Commune until 2020. Downloaded from: http://bip.warmia.mazury.pl/reszel_gmina_miejsko_-_wiejska/system/pobierz.php/strategia%20rozwoju%20gminy%20reszel.pdf?id=103.
67. Strategy for the development of the Rzgów commune for the years 2014-2020 http://www.gminarzgow.pl/new/dokumenty/projekty/SRG_RZGOW_30052014.pdf
68. Strategy for the development of the Ryn Town and Commune for the years 2010-2020. Downloaded from: http://www.bip.miastoryn.pl/system/obj/1877_UCHW._Nr_VI_56_11.pdf.
69. Website of the Polish National Network of Cittaslow Cities. Downloaded from: <http://cittaslowpolska.pl/index.php/pl/o-cittaslow>.
70. Szewczuk, A. (2011). *Rozwój lokalny i regionalny – główne determinanty*. W: A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska, M. Zioło (red.), *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka* (p. 13-88). Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck.
71. Sztando, A. (1998). *Oddziaływanie samorządu lokalnego na rozwój lokalny w świetle ewolucji modeli ustrojowych gmin. Samorząd Terytorialny*, 11, 12-29.
72. Trojanecki, M. (1994). *Oddziaływanie władzy lokalnej na efektywność przedsięwzięć innowacyjnych*. Poznań: Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, series II, no 137. Praca Habilitacyjna.
73. The Act of December 6, 2006 on the principles of conducting development policy, Dz.U. 2006 No. 227 item 1658. Downloaded from: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20062271658/T/D20061658L.pdf>, 3.05.2018r.
74. The Act of 8 March 1990 on municipal self-government (Article 18 paragraph 2 item 6a), Journal of Laws no. 2016 item 446. Downloaded from: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900160095>, 3.05.2018r.
75. The Act of 5 June 1998 on powiat self-government (Article 12, item 9a), Dz.U. from 2015 item 1445. Downloaded from: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19980910578>, 3.05.2018r.
76. Warczak, M. (2015). Endogeniczne i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego z perspektywy finansów gminy, *Współczesna Gospodarka*, (no 4/2015), 111-122.
77. Winiarski, B., Patrzałek, L. (1994), *Promowanie rozwoju lokalnego i regionalnego*. Warszawa: Wydawnictwo Samorządowe FRDL.
78. Wojtasiewicz, L. (1996). Czynniki i bariery rozwoju lokalnego w aktualnej polityce gospodarczej Polski. W: M. Obrębalski (ed.), *Gospodarka lokalna w teorii i w praktyce* (p. 13-22). Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Łangego we Wrocławiu.
79. Area and number of inhabitants of Cittaslow cities/communes. Downloaded from: www.stat.gov.pl.
80. Area and number of inhabitants of Cittaslow cities/communes. Downloaded from: www.polskawliczbach.pl.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**THE CONCEPT OF E-TOURISM IN THE SMART CITY ASSUMPTION
AS AN OPPORTUNITY FOR THE DEVELOPMENT
OF TOURISM IN WAŁBRZYCH**

**KONCEPCJA E-TURYSTYKI W ZAŁOŻENIACH SMART CITY SZANSĄ NA ROZWÓJ
TURYSTYKI W WAŁBRZYCHU**

Beata Detyna^(A,B,C,D,E,F,G), Agnieszka Mroczek-Czetwertyńska^(A,B,C,D,E,F,G)

¹The Angelus Silesius University of Applied Sciences in Wałbrzych/
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu

Detyna, B., Mroczek-Czetwertyńska, A. (2018). The concept of e-tourism in the Smart City assumption as an opportunity for the development of tourism in Wałbrzych/ Koncepcja e-turystyki w założeniach Smart City szansą na rozwój turystyki w Wałbrzychu. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 107-118.
<https://doi.org/10.2478/ers-2018-0028>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: R11

Submitted:
June 2018

Accepted:
August 2018

Tables: 1
Figures: 1
References: 26

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: R11

Zgłoszony:
Czerwiec 2018

Zaakceptowany:
Sierpień 2018

Tabele: 1
Rysunki: 1
Literatura: 26

Summary

Subject and purpose of work: The main objective of the article is to recommend some solutions in the area of e-tourism which could be introduced by the local government in Wałbrzych as part of activities initiated in 2017 for the development of the Smart City concept. **Materials and methods:** The implementation of the objective required a detailed analysis and evaluation of the "Strategy for Sustainable Development of Wałbrzych City until 2020" as well as the key task areas of the Smart City Program Council set up in the city, including Task Teams implementing projects of smart urban solutions. In the course of the research, a literature review was also conducted to explore the ways of defining the concept of e-tourism. **Results:** As a result of the literature research, the authors emphasized different aspects (dimensions) of e-tourism and described the e-tourism model for tourist consumption. The analysis of the strategic municipal documents showed that they did not contain any direct references and plans regarding the development of activities in the area of e-tourism. The current study offers recommendations for the growth of e-tourism in Wałbrzych. **Conclusions:** In the context of the realisation of "Smart City for the city of Wałbrzych" program, the concept of e-tourism, according to the authors, is an opportunity for the development of tourism in the city and in the region. The catalogue of possible solutions is open and their implementation requires taking into account the needs of different groups of stakeholders, including people with disabilities and the elderly.

Keywords: tourism, e-tourism, Smart City, tourism development

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Głównym celem artykułu jest wskazanie rekomendowanych rozwiązań z zakresu e-turystyki, jakie mogłyby wprowadzić wałbrzyski samorząd, w ramach rozpoczętych w 2017 roku działań na rzecz rozwoju koncepcji Smart City. **Materiały i metody:** Realizacja celu wymagała szczegółowej analizy i oceny zapisów znajdujących się w „Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta Wałbrzycha do 2020 roku” oraz kluczowych obszarów zadaniowych powołanej w mieście Rady Programowej „Smart City”, w tym Zespołów Zadaniowych wdrażających projekty inteligentnych rozwiązań miejskich. W toku badań dokonano także przeglądu literaturowego w zakresie sposobów definiowania pojęcia e-turystyka. **Wyniki:** W wyniku badań literaturowych autorki podkreśliły różne aspekty (wymiarzy) e-turystyki oraz opisały model e-turystyki dla konsumpcji turystycznej. W wyniku analizy strategicznych dokumentów miasta stwierdzono, że nie zawarto w nich bezpośrednich odniesień i planów, dotyczące rozwoju działań w obszarze e-turystyki. W publikacji wskazano rekomendowane przez autorki propozycje dotyczące rozwoju e-turystyki w Wałbrzychu. **Wnioski:** W kontekście realizowanego programu „Smart City dla miasta Wałbrzycha”, koncepcja e-turystyki w opinii autorki jest szansą na rozwój turystyki w mieście i regionie. Katalog możliwych rozwiązań jest przy tym otwarty, a ich implementacja wymaga uwzględnienia potrzeb różnych grup interesariuszy, w tym osób z niepełnosprawnościami i starszych.

Słowa kluczowe: turystyka, e-turystyka, Smart City, rozwój turystyki

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr Beata Detyna, dr Agnieszka Mroczek-Czetwertyńska, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, ul. Zamkowa 4, 58-300 Wałbrzych, Polska; e-mail: beata.detyna@wp.pl; e-mail: aczetwertynska@gmail.com

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Beata Detyna, Agnieszka Mroczek-Czetwertyńska. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

According to M. Castells (Castells, 2003), the Internet is the fabric of modern society. For the post-industrial society it is what the electric network used to be for the industrial one. This conclusion was formulated at the very beginning of the 21st century, when the rate of Internet usage in the global population was only 7.5-8.5% (Internet World Stat, 2018a). In 2017, the percentage of people with Internet access increased to 54.4%, realising the futuristic Castells' hypothesis. In particular, the countries of Western culture have become largely dependent on Internet access in almost every aspect of life. Currently, the percentage of households in North America having Internet access is approximately 95%, and in the European Union it is almost 86% (Internet World Stat, 2018b, 2018c). On-line activities such as: obtaining information, shopping, communication or reservations have been brought into general use (Czetwertyński, 2017). In parallel with the development of the Internet, new information and communication technologies are developing, allowing for permanent and more ergonomic access to the widely understood network. Such civilizational progress in the last decades could not fail to include the tourism industry, in which rapid implementation of modern communication technologies proceeds.

The tourism services sector has been the leader of using technological innovations in its operations for years. New functionalities are being introduced primarily in the field of distribution, promotion and process automation in tourism enterprises. Already in the 1960s, computer systems based on communication networks were used, an example of which is American Airlines, using the SABRE system solutions. Currently, the scope of IT solutions in tourism is very broad and includes applications for mobile devices, facilitating the work of tourist information, advanced technologies in the field of distribution of hotel and airline products. Such market absorption results mainly from the specific nature of tourist services, whose non-material character is based primarily on trust. The consequence of this is the need to provide the client with a large amount of reliable information (Pawlicz, 2012).

The idea of Smart City, which is based on the assumption that a "smart" city is a conscious city that uses modern technology in order to effectively manage key infrastructure and services for the benefit of residents and other stakeholders, is beneficial for the development of tourism in cities. The issue of Smart City is a multifaceted one and occurs on many planes (Gotlib, Olszewski, 2016). For example in the report *Smart Cities - Ranking fo European Medium-Sized Cities* six dimensions of "smart" cities are described: economy - competitiveness (*Smart Economy*), people - human and social capital (*Smart People*), environment - natural resources (*Smart Environment*), mobility - transport and ICT (*Smart Mobility*), management - involvement (*Smart Governance*), quality of life (*Smart Living*) (Giffinger, Haindl, 2009). The city, in accordance with the Smart City concept, should

Wstęp

Zdaniem M. Castellsa (Castells, 2003) Internet jest tkanką współczesnego społeczeństwa, jest tym dla społeczeństwa postindustrialnego, czym sieć elektryczna dla społeczeństwa industrialnego. Wniosek ten sformułował na samym początku XXI wieku, gdy stopień penetracji Internetu w globalnej populacji wynosił zaledwie 7,5-8,5 % (Internet World Stat 2018a). W 2017 roku odsetek osób posiadających Internet wzrósł do 54,4 %, urzeczywistniając futurystyczną hipotezę Castellsa. Szczególnie kraje kultury Zachodu w znacznym stopniu uzależniły się od dostępu do sieci, w zasadzie w każdym aspekcie życia. Aktualnie, odsetek gospodarstw domowych posiadających Internet w Ameryce Północnej wynosi ok. 95 %, a w Unii Europejskiej blisko 86 % (Internet World Stat 2018b; 2018c). Działania on-line takie jak: pozyskiwanie informacji, zakupy, komunikacja czy rezerwacje weszły do powszechnego użytku (Czetwertyński 2017). Równoległe z rozwojem Internetu, rozwijają się nowe technologie informacyjno-komunikacyjne, pozwalające na stały i coraz bardziej ergonomiczny dostęp do szeroko rozumianej sieci. Taki postęp cywilizacyjny w ciągu ostatnich dekad nie mógł nie objąć również branży turystycznej, w której następuje szybkie implementowanie nowoczesnych technologii komunikacyjnych.

Sektor usług turystycznych od lat jest liderem wykorzystania innowacji technologicznych do swoich działań. Nowe funkcjonalności wprowadzane są przede wszystkim w zakresie dystrybucji, promocji oraz automatyzacji procesów w przedsiębiorstwach turystycznych. Już w latach 60-tych XX wieku stosowano systemy komputerowe oparte na sieciach komunikacyjnych, czego przykładem jest American Airlines, korzystające z rozwiązań systemu SABRE. Współcześnie zakres rozwiązań informatycznych w turystyce jest bardzo szeroki i obejmuje m.in. aplikacje na urządzenia przenośne, ułatwiające prace informacji turystycznych, zaawansowane technologie w dziedzinie dystrybucji produktów hotelarskich i lotniczych. Taka chłonność rynku wynika przede wszystkim ze specyfiki usług turystycznych, których niematerialny charakter, opiera się przede wszystkim na zaufaniu. Konsekwencją tego jest konieczność dostarczenia klientowi dużej liczby rzetelnych informacji (Pawlicz, 2012).

Korzystna dla rozwoju turystyki w miastach może być idea Smart City, która opiera się na założeniu, że „inteligentne” miasto to miasto świadome, które wykorzystuje nowoczesną technologię, aby w sposób efektywny zarządzać kluczowymi elementami infrastruktury oraz usługami, dla dobra mieszkańców i pozostałych interesariuszy. Przy czym problematyka Smart City jest wieloaspektowa i wielopłaszczyznowa (Gotlib, Olszewski, 2016). Przykładowo w raporcie *Smart Cities - Ranking fo European Medium-Sized Cities* opisano sześć wymiarów „inteligentnych” miast: gospodarkę – konkurencyjność (*Smart Economy*), ludzi – kapitał ludzki i społeczny (*Smart People*), środowisko – zasoby naturalne (*Smart Environment*), mobilność – transport i ICT (*Smart Mobility*), zarzą-

ensure considerable usefulness for its residents and tourists who plan to stay there (Gontar, Papińska-Kacperek, 2012). To meet this challenge, the city of Wałbrzych established in 2017 the Smart City Program Council, which, according to the program documentation, is to strive for the economic success of the city and the satisfaction of the residents, including also tourists (Detyna, Mroczek, 2017). The concept, which in the opinion of the authors should be an integral part of the "smart" city is e-tourism, with its tools and solutions - which should effectively contribute to the development of tourism in the city and its surroundings.

The main objective of the article is to indicate the recommended solutions in the field of e-tourism, which could be introduced by the local government in Wałbrzych, as part of activities initiated in 2017 for the development of the Smart City concept. The search for potentially effective e-tools contributing to the development of tourism was preceded by a detailed analysis and evaluation of the provisions contained in the "Strategy for Sustainable Development of Wałbrzych City until 2020" and arrangements resulting from the ordinance of President of Wałbrzych regarding the appointment of the Smart City Program Board and Task Teams implementing projects of smart urban solutions. The analysis included key task areas of the established Teams (Digital Resource Management, Urban Mobility ITS, Human Capital and Urban Space Infrastructure and Environmental Protection) - in terms of provisions pertaining to the development of tourism, in particular the implementation of e-tools in this area. The authors have also conducted a literature review on how to define the concept of e-tourism. They draw attention to i.a. various aspects (dimensions) of e-tourism and the e-tourism model for tourist consumption.

The concept of e-tourism

The concept of e-tourism, although often referred to in the literature, has still not been clearly defined. The widest reflection on the essence of e-tourism was drawn by D. Buhalis in his book titled "ETourism: Information Technology for Strategic Tourism Management". According to its definition, e-tourism relies on the digitization of all processes and value chains in tourism, which enable them to maximally increase their efficiency and effectiveness. This phenomenon is revolutionizing all existing business processes in the tourist value chain, in organizational strategies and affecting the clients (Buhalis, 2003). D. Buhalis considers e-tourism in three basic aspects: consumer (tourist), technological innovation and economics - Table 1.

The main motivation for tourists to come to the region is primarily its tourist attractions, which are largely maintained by public sector entities (Pawlicz, 2012). The degree of tourist satisfaction depends on the quality of services they receive. E-tourism can be used at basically every stage of tourist consumption:

dzianie - uczesnictwo (*Smart Governance*), jakość życia (*Smart Living*) (Giffinger, Haindl, 2009). Miasto, zgodnie z koncepcją Smart City powinno przy tym zapewnić dużą użyteczność mieszkańcom oraz turystom, którzy planują w nim pobyt (Gontar, Papińska-Kacperek, 2012). Wychodząc temu naprzeciw, władze miasta Wałbrzycha powołały w 2017 roku Radę Programową Smart City, która zgodnie z dokumentacją programową ma dążyć do ekonomicznego sukcesu miasta i zadowolenia mieszkańców, w tym turystów (Detyna, Mroczek, 2017). Koncepcją, która w ocenie autorek powinna być integralną częścią „inteligentnego” miasta jest e-turystyka, z jej narzędziami i rozwiązaniami - co powinno skutecznie przyczynić się do rozwoju turystyki w mieście i jego okolicach.

Głównym celem artykułu jest wskazanie rekomendowanych rozwiązań z zakresu e-turystyki, jakie mógłby wprowadzić wałbrzyski samorząd, w ramach rozpoczętych w 2017 roku działań na rzecz rozwoju koncepcji Smart City. Poszukiwanie potencjalnie skutecznych dla rozwoju turystyki e-narzędzi zostało poprzedzone szczegółową analizą i oceną zapisów znajdujących się w „Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta Wałbrzycha do 2020 roku” oraz ustaleń, wynikających z zarządzenia Prezydenta Wałbrzycha w sprawie powołania Rady Programowej „Smart City” oraz Zespołów Zadaniowych wdrażających projekty inteligentnych rozwiązań miejskich. Analizie poddano m.in. kluczowe obszary zadaniowe powołanych Zespołów (Zarządzania Zasobami Cyfrowymi, Mobilności Miejskiej ITS, Kapitału Ludzkiego oraz Infrastruktury Przestrzeni Miejskiej i Ochrony Środowiska) - pod kątem zapisów dotyczących rozwoju turystyki, w tym szczególnie implementacji w tym obszarze e-narzędzi. Autorki dokonały także przeglądu literaturowego w zakresie sposobów definiowania pojęcia e-turystyka. Zwracają uwagę m.in. na różne aspekty (wymiar) e-turystyki oraz model e-turystyki dla konsumpcji turystycznej.

Pojęcie e-turystyki

Koncepcja e-turystyki, chociaż jest często przywoływana w literaturze, wciąż nie doczekała się jednoznacznej definicji. Najszerze rozważania nad istotą e-turystyki poczynił D. Buhalis w swojej książce pt. „ETourism: Information Technology for Strategic Tourism Management”. Zgodnie z jego definicją e-turystyka polega na digitalizacji wszystkich procesów i łańcuchów wartości w turystyce, które umożliwiają w maksymalny sposób podniesienie ich wydajności i efektywności. Zjawisko to rewolucjonizuje wszystkie dotychczasowe procesy biznesowe w turystycznym łańcuchu wartości, w strategiach organizacji oraz wpływa na klientów (Buhalis, 2003). D. Buhalis rozpatruje e-turystykę w trzech podstawowych aspektach: konsumenta (turysty), innowacji technologicznych oraz ekonomii - Tabela 1.

Głównym motywem przyjazdu turysty do regionu są przede wszystkim jego atrakcje turystyczne, które w znacznej części utrzymywane są przez jednostki sektora publicznego (Pawlicz, 2012). Stopień zadowolenia turysty z pobytu zależy przy tym od jakości

Table 1. E-tourism in the Smart City concept analysed through the prism of three dimensions - according to D. Buhalis
Tabela 1. E-turystyka w koncepcji Smart City rozpatrywana przez pryzmat trzech wymiarów - według D. Buhalisa

<p>Consumer aspect (demand aspect)/ Aspekt konsumenta (strona popytowa)</p>	<p>It mainly concerns changes in consumer behavior. Modern technologies and the availability of the Internet allow travellers to view reliable and accurate information, as well as make a quick reservation, avoiding the costs and inconveniences required by conventional methods. In addition, they help to improve the quality of services and contribute to greater guest/traveller satisfaction. In the context of creating modern cities, social networking sites are becoming increasingly useful, for example, Facebook, Twitter and the so-called recommendation systems like portals which offer the possibility of evaluating the quality of services/ Dotyczy przede wszystkim zmian zachowań konsumenta. Nowoczesne technologie i dostępność Internetu umożliwiają podróżującym wgląd do wiarygodnych i dokładnych informacji, a także szybkie dokonanie rezerwacji, unikając kosztów i niedogodności wymaganych przez konwencjonalne metody. Ponadto pomagają one w poprawie jakości usług i przyczyniają się do większej satysfakcji gości/podróżnych. W kontekście tworzenia nowoczesnych miast przydatne stają się portale społecznościowe np. Facebook, Twitter oraz tzw. systemy rekomendacyjne, np. portale dające możliwość oceny jakości usług.</p>
<p>Technological innovation aspect/ Aspekt innowacji technologicznych</p>	<p>Constant innovations in the range of the application of hardware, software and Internet network development means that only dynamic entities that can assess customer requirements and react effectively will be able to stay ahead of their competitors. Rapid technological development caused technology to become cheaper and more accessible to both entrepreneurs and consumers. In the context of the activity of modern cities, technological innovations may focus on the cooperation of various systems (e.g. booking systems), the use of multimedia, mobile technology, Bluetooth technology (to support e.g. tourist information), functionalities of websites, e.g. customization of websites to suit the needs of sight-impaired people etc./ Ciągłe innowacje w zakresie zastosowań sprzętu, oprogramowania oraz rozwój sieci oznacza, że tylko dynamiczne podmioty, które mogą ocenić wymagania klienta i reagować skutecznie, będą w stanie wyprzedzić swoich konkurentów. Szybki rozwój technologiczny, spowodował że technologia staje się tańsza i bardziej dostępna zarówno dla przedsiębiorców jak i konsumentów. W kontekście działań nowoczesnych miast innowacje technologiczne mogą skupiać się na współpracy różnych systemów (np. systemów rezerwacyjnych), wykorzystaniu multimedii, technologii mobilnej, technologii Bluetooth (wsparcie np. informacji turystycznej), funkcjonalnościach stron internetowych np. dostosowaniu stron www do potrzeb osób niedowidzących itd.</p>
<p>The economic aspect (the supply side)/ Aspekt ekonomiczny (strona podaźowa)</p>	<p>The predominant approach in this aspect is to automate data flow processes. In addition, it is important to point the direction for entities providing tourism services to implement the need for using modern technologies in a strategic and organizational manner. In modern cities, in the context of e-tourism, attention is paid to improving the efficiency of operations, promotion and distribution of products and operation of intermediaries./ Dominującym podejściem w tym aspekcie jest automatyzacja procesów przepływu danych. Ponadto ważnym jest wskazanie drogi podmiotom świadczącym usługi turystyczne jak zaimplementować konieczność korzystania z nowoczesnych technologii w sposób strategiczny i organizacyjny. W nowoczesnych miastach, w kontekście e-turystyki, zwraca się uwagę na podnoszenie efektywności działań, promocję i dystrybucję produktów, działalność pośredników.</p>

Source: Authors' own elaboration based on: (Buhalis, 2008; Pawlicz, 2012).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Buhalis 2008; Pawlicz 2012).

preparation, travel (both ways), making the visit and after its completion. In the opinion of the authors, a 4P Formula (preparation - travel - stay - travel) described by W. Alejziak (Alejziak, 2000) should be extended with an additional element associated with completing the trip by a given tourist. This is due to the fact that only then can they express their opinion on the visit on social network, opinion forming, evaluating and bloggers' sites.

Figure 1 presents the concept of the e-tourism model at every stage of tourist consumption. During the planning stage, a tourist is primarily interested in obtaining as much information as possible and booking a stay. To this end they browse, i.a., websites which contain information about the region, tourist attractions and accommodation facilities.

usług, które otrzyma. E-turystyka może być wykorzystywana w zasadzie na każdym etapie konsumpcji turystycznej: przygotowania, podróży (w obie strony), realizacji pobytu i po jego zakończeniu. Formułę 4P (przygotowanie – podróż – pobyt – podróż) opisaną przez W. Alejziaka (Alejziak, 2000), w opinii autorki należy poszerzyć o dodatkowy element związany z zakończeniem przez danego turystę podróży. Wynika to z tego, że dopiero wówczas może on wyrazić swoją opinię na temat pobytu na portalach społecznościowych, opiniotwórczych, oceniających oraz blogach.

Na Rysunku 1 przedstawiono koncepcję modelu e-turystyki na każdym etapie konsumpcji turystycznej. Podczas planowania turysta przede wszystkim zainteresowany jest dotarciem do jak najszerszej informacji oraz rezerwacji pobytu. W tym celu przegląda m.in. strony internetowe, na których zawarte są informacje o regionie, atrakcjach turystycznych czy obiektach noclegowych.

	STAGE 5 Completion of tourist consumption/ ETAP 5. Zakończenie konsumpcji turystycznej	STAGE 1 Preparation/ ETAP 1. Przygotowanie	
	<ul style="list-style-type: none"> - recommendation systems allowing users to express their opinions/ systemy rekomendacyjne, pozwalające na wyrażenie opinii, - social networks (e.g. Facebook), including blogs, microblogs and others/ portale społecznościowe (np. Facebook), w tym blogi, mikroblogi i in. 	<ul style="list-style-type: none"> - recommendation systems allowing users to express their opinions/ systemy rekomendacyjne, pozwalające na wyrażenie opinii, - social networks (e.g. Facebook), including blogs and microblogs/ portale społecznościowe (np. Facebook), w tym blogi i mikroblogi, - websites of cities, regions, hotels, travel agencies/ strony www miast, regionów, hoteli, biur podróży, - booking portals (accommodation, transport)/ portale rezerwacyjne (nocleg, transport), - websites with information or smartphone apps on cultural, sports, tourist and other events/ strony www z informacjami lub aplikacje nt. imprez kulturalnych, sportowych, turystycznych i in. 	
	STAGE 4 Travel/ ETAP 4. Podróż	STAGE 2 Travel/ ETAP 2. Podróż	
	<ul style="list-style-type: none"> - navigation apps/ aplikacje nawigujące, - apps/websites with public transport timetables/ aplikacje/strony internetowe komunikacji miejskiej, - traffic monitoring apps and others/ aplikacje monitorujące ruch drogowy i in. 	<ul style="list-style-type: none"> - navigation apps/ aplikacje nawigujące, - apps/websites with public transport timetables/ aplikacje/strony internetowe komunikacji miejskiej, - traffic monitoring apps and others/ aplikacje monitorujące ruch drogowy i in. 	
	STAGE 3 Visit/ ETAP 3. Pobyt		
<ul style="list-style-type: none"> - tourist apps (trails, attractions),/ aplikacje turystyczne (szlaki, atrakcje), - apps/websites with weather forecasts,/ aplikacje/strony internetowe z prognozami pogody, - websites/apps with information about the region, city,/ strony www/aplikacje z informacjami nt. regionu, miasta, - apps monitoring air pollution and others/ aplikacje monitorujące zanieczyszczenie powietrza i in. 			

Figure 1. The e-tourism model at every stage of tourist consumption

Rysunek 1. Model e-turystyki na każdym etapie konsumpcji turystycznej

Source: Authors' own elaboration.

Źródło: opracowanie własne.

At the second and fourth stage (during travel), it uses, for example, navigation or traffic monitoring mobile apps or ones with public transport timetables. During the visit (stage 3), the tourist most often uses tourist apps and websites presenting, for example, tourist attractions of the region, internet portals with weather forecasts or ones monitoring air pollution. The last stage is the return of the tourist home (completion of tourist consumption). Then they can use websites or social networks (to express e.g. their opinion about the visit). It should be emphasized that at stages 4 and 5, the tourist experiences tourist service and can modify their decisions, e.g. about the return journey. Additionally, they themselves become an opinion-forming site, leaving information about their tourist experience on web portals. The possibility of adding posts in social media at every stage of tourist consumption could be significant for tourists.

In order to achieve competitive advantage on the tourism market and successfully encourage tourists to arrive, one should primarily ensure that tourist consumption brings tourist satisfaction. Such possibilities are provided to local governments by Smart City concepts, which, combined with e-tourism, may contribute to an increase in the number of tourists in a region. The Smart City concept most often appears at stages 1, 3 and 5 of tourist consumption (see Figure 1). At the stage 1, the tourist seeks information, while at stage 5 they become the

Na drugim i czwartym etapie (podczas podróży) wykorzystuje np. mobilne aplikacje komunikacji miejskiej, nawigujące czy monitorujące ruch drogowy. Podczas pobytu na miejscu (etap 3) turysta najczęściej korzysta z aplikacji turystycznych i stron internetowych, prezentujących np. atrakcje turystyczne regionu, portale internetowe z prognozą pogody, czy monitorujące zanieczyszczenie powietrza. Ostatnim etapem jest powrót turysty do domu (zakończenie konsumpcji turystycznej). Wówczas może on skorzystać ze stron internetowych lub portali społecznościowych (aby wyrazić np. swoją opinię nt. pobytu). Należy podkreślić, że na etapie 4 i 5 turysta doświadcza usługi turystycznej i może modyfikować swoje decyzje, np. co do drogi powrotnej. Ponadto sam staje się stroną opiniotwórczą pozostawiając informacje o swoim turystycznym doświadczeniu na portalach internetowych.

Chcąc osiągnąć przewagę na rynku, w tym skutecznie zachęcić turystów do przyjazdu, należy przede wszystkim zadbać, o to by konsumpcja turystyczna dawała turystom satysfakcję. Takie możliwości dają samorządom koncepcje Smart City, które w połączeniu z e-turystyką mogą stać się przyczynkiem do zwiększenia liczby turystów w regionie. Koncepcja Smart City najczęściej pojawia się w etapie 1, 3 i 5 konsumpcji turystycznej (patrząc na Rysunek 1). Przy czym na etapie 1 turysta poszukuje informacji, natomiast na etapie 5 staje się źródłem informacji. Zatem, w kontekście Smart City, e-turystyka może

source of information. Therefore, in the opinion of the authors, in the context of Smart City, e-tourism may be understood as the actions of e.g. tourists, guests, residents using modern technologies in the field of tourism, whose implementation and functioning are the responsibility of local governments.

The position of e-tourism in the strategic documents of the city of Wałbrzych

When searching for effective e-tools to spur on the development of tourism in Wałbrzych, analysis covered the provisions contained in the *Sustainable Development Strategy of the City of Wałbrzych until 2020* and arrangements resulting from the creation of the "Smart City" Program council in Wałbrzych.

Sustainable Development Strategy of the City of Wałbrzych until 2020 was adopted on June 17, 2014 (<http://bip.um.walbrzych.pl/attachments/download/5896>, access 07/06/2017). In the conclusions of the strategic analysis of the tourist sector, we can read that, according to many residents of Wałbrzych, tourism presents untapped development potential of the city. Opportunities for increasing the importance of tourism in the economic structure of Wałbrzych in 2014 were seen primarily in investments, i.e. The Science and Art Center "Old Mine", the Active Recreation Center and the Athlete Preparation Center "Aqua Zdrój" and expenditures on the city's accommodation facilities. It was predicted that due to the increase in the level of education and tourists' culture, the demand for cultural tourism will rise – as a form of sustainable tourism, the aim of which is, among other things, improving the quality of life of the local community, revaluation of cultural heritage and enriching the image of a given place. The popularity of historical tourism was entered as one of the chances for the development of the city. The document emphasizes the city's leading role in the emerging Wałbrzych Agglomeration (Resolution of the City Council of Wałbrzych of 12/04/2012) and the high tourist attractiveness of the municipalities comprising it (currently 22 municipalities) - which allows for envisaging about creation and promotion of network tourism products. The conclusions stress that the tourist sector in Wałbrzych requires intensive promotional activities and that it is necessary to coordinate these activities throughout the entire Agglomeration.

The significance of tourism for the city's development has been highlighted in its mission, which reads: "Wałbrzych - the leader of the Wałbrzych Agglomeration, an important and dynamically developing center of south-west Poland, with an advanced economy based on industry, tourism and entrepreneurship, providing residents with appropriate conditions for development work and leisure. A city which is friendly to residents, tourists and investors".

The strategic goals entered therein are among others an attractive tourist offer as well as developed infrastructure and efficiently functioning transportation links of the city (internal and

być zdaniem autorek rozumiana jako działania (np. turystów, gości, mieszkańców) z wykorzystaniem nowoczesnych technologii w obszarze turystyki, za których implementację i funkcjonowanie odpowiedzialne są samorządy terytorialne.

Miejsce e-turystyki w dokumentach strategicznych miasta Wałbrzycha

Poszukując skutecznych dla rozwoju turystyki w Wałbrzychu e-narzędzi analizie i ocenie poddano zapisy znajdujące się w *Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta Wałbrzycha do 2020 roku* oraz ustalenia, wynikające z powołania w Wałbrzychu Rady Programowej „Smart City”.

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wałbrzycha do 2020 r. została przyjęta 17 czerwca 2014 r. (<http://bip.um.walbrzych.pl/attachments/download/5896>, dostęp 07.06.2017 r.). We wnioskach z analizy strategicznej sektora turystycznego można przeczytać, że zdaniem wielu wałbrzyższan turystyka stanowi niewykorzystany do tej pory potencjał rozwojowy miasta. Szansy na podniesienie znaczenia turystyki w strukturze gospodarczej Wałbrzycha w 2014 roku upatrywano przede wszystkim w inwestycjach tj. Centrum Nauki i Sztuki „Stara Kopalnia”, Centrum Aktywnego Wypoczynku i Centrum Przygotowań Sportowców „Aqua Zdrój” oraz nakłady w bazę noclegową miasta. Przewidywano, że w związku ze wzrostem poziomu edukacji i kultury turystów wzrastać będzie popyt na turystykę kulturową – jako formy turystyki zrównoważonej, której celem jest m.in. poprawa jakości życia społeczności lokalnej, rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego oraz wzbogacenie wizerunku danego miejsca. Jako jedną z szans na rozwój miasta wpisano wzrost popularności turystyki historycznej. W dokumencie podkreślono wiodącą rolę miasta w powstałej Aglomeracji Wałbrzyskiej (Uchwała Rady Miejskiej Wałbrzycha z dnia 12.04.2012 r.) oraz dużą atrakcyjność turystyczną gmin wchodzących w jej skład (aktualnie 22 gminy) – co pozwala myśleć o kreowaniu i promowaniu sieciowych produktów turystycznych. W konkluzjach podkreślono, że sektor turystyczny w Wałbrzychu wymaga intensywnych działań promocyjnych i, że konieczna jest koordynacja tych działań w całej Aglomeracji.

Znaczenie turystyki dla rozwoju miasta zostało podkreślone w jego misji, która brzmi: „Wałbrzych - lider Aglomeracji Wałbrzyskiej, ważny i dynamicznie rozwijający się ośrodek południowo - zachodniej Polski, z rozwiniętą innowacyjną gospodarką opartą na przemyśle, turystyce i przedsiębiorczości, zapewniający mieszkańcom odpowiednie warunki rozwoju, pracy oraz wypoczynku, miasto przyjazne mieszkańcom, turystom oraz inwestorom”.

Jako cele strategiczne wpisano m.in. atrakcyjną ofertę turystyczną oraz rozwiniętą infrastrukturę i sprawnie funkcjonujące połączenia komunikacyjne miasta (wewnętrzne i zewnętrzne) – zaznaczając ścisłą korelację pomiędzy tymi obszarami. W kontekście realizacji koncepcji Smart City istotny jest również kolejny cel strategiczny jaki określono - wy-

external) - marking a strict correlation between these areas. In the context of the implementation of the Smart City concept, another strategic goal is also significant - high social capital (healthy and integrated community). At the same time, among numerous problems in this area the following are listed: low social activity of young residents, social exclusion, poverty, inheritance of poverty and limited involvement of residents in the matters of the local community.

The list of strategic tasks that have been outlined and which, in the opinion of the authors of the article, are directly or indirectly related to the implementation of Smart City solutions, including e-tourism, contains e.g.:

- elaboration of the concept of the smart specialization of the city,
- implementation of the program of Integrated Territorial Investments of the Wałbrzych Agglomeration,
- development of the offer for active, cultural, business and post-industrial tourism,
- promotion and creation of a positive city image,
- defining, developing and promoting tourist products of the city,
- undertaking and intensifying cooperation between institutions and organizations for the development of tourism and culture,
- activation of the city center,
- promoting and developing business cooperation networks with business environment institutions,
- development and implementation of a comprehensive concept of road infrastructure development based on the directions of functional and spatial development of the city,
- launching a multimodal public transport system,
- intelligent transport management system,
- launching the website of the City Hall aimed at the process of social communication - an interactive tool for social consultations, encouraging people to get involved in city affairs, express their own opinions and share their views),
- searching for and supporting local leaders,
- creating conditions for social activity of people with disabilities as a basis for social integration

Three years after the introduction of *Sustainable Development Strategy* The President of the City of Wałbrzych on June 2, 2017 appointed the "Smart City" Program Council and Task Teams responsible for the implementation of intelligent urban solutions projects (<http://bip.um.walbrzych.pl/ordinances/content/24512>, access 17/03/2018 r.). The document stresses that the economic success of the city and the satisfaction of its residents are not possible without a coherent vision of sustainable development (in a long-term perspective) and mutual integration (cooperation) of all systems and processes - infrastructure, organizational and social ones. To this end, the use of innovative information and communication technologies was assumed. The Council was established above all to set directions for improvement and development of urban services,

soki kapitał społeczny (zdrowa i zintegrowana społeczność). Przy tym, wśród wielu problemów w tym obszarze wymieniono: niską aktywność społeczną młodych mieszkańców, zjawisko wykluczenia społecznego, ubóstwo, dziedziczenie biedy oraz niski poziom zaangażowania mieszkańców w sprawy lokalnej społeczności.

Na listę zadań strategicznych, które wyznaczono, a które zdaniem autorek artykułu w sposób bezpośredni lub pośredni związane są z implementacją rozwiązań Smart City, w tym również e-turystyki znajdują się m.in.:

- opracowanie koncepcji inteligentnej specjalizacji miasta,
- realizacja programu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Aglomeracji Wałbrzyskiej,
- rozwój oferty turystyki aktywnej, kulturowej, biznesowej i postindustrialnej,
- promocja i kreowanie pozytywnego wizerunku miasta,
- zdefiniowanie, rozwój oraz promowanie produktów turystycznych miasta,
- podjęcie i intensyfikacja współpracy pomiędzy instytucjami i organizacjami na rzecz rozwoju turystyki i kultury,
- aktywizacja centrum miasta,
- promowanie i rozwój sieci współpracy przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu,
- opracowanie i wdrożenie kompleksowej koncepcji rozwoju infrastruktury drogowej w oparciu o kierunki rozwoju funkcjonalno-przestrzennego miasta,
- uruchomienie multimodalnego systemu transportu publicznego,
- inteligentny system zarządzania transportem,
- uruchomienie serwisu internetowego Urzędu Miejskiego ukierunkowanego na proces komunikacji społecznej - interaktywne narzędzie konsultacji społecznych, zachęcające do angażowania się w sprawy miasta, wyrażania własnych opinii i dzielenia się poglądami),
- wyszukiwanie i wsparcie liderów lokalnych,
- tworzenie warunków do aktywności społecznej osób z niepełnosprawnościami jako podstawy integracji społecznej

Trzy lata po wprowadzeniu *Strategii Zrównoważonego Rozwoju* Prezydent Miasta Wałbrzycha 2 czerwca 2017 r. powołał Radę Programową „Smart City” oraz Zespoły Zadaniowe, odpowiedzialne za wdrażanie projektów inteligentnych rozwiązań miejskich (<http://bip.um.walbrzych.pl/ordinances/content/24512>, dostęp 17.03.2018 r.). W dokumencie tym podkreśla się, że ekonomiczny sukces miasta i zadowolenie jego mieszkańców nie są możliwe bez spójnej wizji zrównoważonego rozwoju (w wieloletniej perspektywie) i wzajemnej integracji (współpracy) wszystkich systemów oraz procesów - infrastrukturalnych, organizacyjnych i społecznych. W tym celu założono wykorzystywanie innowacyjnych technologii informatycznych oraz komunikacyjnych. Rada została powołana przede wszystkim, aby wyznaczać kierunki usprawniania i rozwijania usług miejskich, zapewniających realizację potrzeb i rozwiązywanie

ensuring the fulfilment of needs and solving problems of residents and integration of processes related to city management (supported by the necessary innovative technology). Its tasks include, among others:

- development of "Smart City 3.0 Program. for the city of Wałbrzych",
- promoting the image of Wałbrzych as a Smart City,
- planning and creating an internet portal informing about functioning systems, services and their interrelationships and cooperation within the framework of "Smart City Wałbrzych".

Among the key areas set up under the "Smart City for the City of Wałbrzych" program, four Task Teams (Digital Resource Management, Urban Mobility ITS, Human Capital and Urban Space Infrastructure and Environmental Protection) the following can be found:

- educational, cultural, health and sport, recreation and tourism offers,
- social participation, participatory budget, local initiative, public consultation,
- support and cooperation with non-governmental organizations,
- implementation of data integration and analysis methods enabling the understanding of the information coming from various applications used by residents, including information provided by social media,
- coordinating and solving issues related to the use of digital technologies (infrastructure, counteracting digital exclusion),
- management of urban space, spatial data, geoinformation, implementation of the landscape law,
- sustainable, secure city transport system (ITS),
- accessibility to urban infrastructure and modern information and communication technologies,
- electromobility, revitalization of railway stations, transfer nodes,
- agglomeration card,
- municipal payments (fees for municipal services, official services, payments by city card).

Task Teams are obliged to cooperate with the Smart City Program council as well as to maintain mutual communication. The implementation of tasks also requires cooperation with various institutions, acting for the benefit of the residents of Wałbrzych and all stakeholders affecting the improvement of systems, processes and procedures related to city management.

Summing up the analysis of the strategic documents of the city of Wałbrzych, it should be noted that although they include considerations for the development of, among others, e-services, e-schools and the use of "intelligent" solutions in the field of transport, there were no direct references and plans regarding the development of activities in the field of e-tourism.

problemów mieszkańców oraz integrowanie procesów związanych z zarządzaniem miastem (wspartych niezbędną technologią innowacyjną). Do jej zadań należą m.in.

- wypracowanie „Programu Smart City 3.0. dla miasta Wałbrzycha”,
- promowanie wizerunku Wałbrzycha jako Smart City,
- planowaniu i stworzeniu portalu internetowego, informującego o funkcjonujących systemach, usługach oraz ich wzajemnych powiązaniach i współdziałaniu w ramach „Smart City Wałbrzych”.

Wśród kluczowych obszarów, powołanych w ramach programu „Smart City dla miasta Wałbrzycha” czterech Zespołów Zadaniowych (Zarządzania Zasobami Cyfrowymi, Mobilności Miejskiej ITS, Kapitału Ludzkiego oraz Infrastruktury Przestrzeni Miejskiej i Ochrony Środowiska) znajdują się m.in.:

- oferta edukacyjna, kulturalna, zachowania zdrowia oraz sportu, rekreacji i turystyki,
- partycypacja społeczna, budżet partycypacyjny, inicjatywa lokalna, konsultacje społeczne,
- wspieranie i współpraca z organizacjami pozarządowymi,
- wdrażanie metod integracji i analizy danych pozwalających na zrozumienie informacji pochodzących z różnych aplikacji używanych przez mieszkańców, w tym informacji udostępnianych przez media społecznościowe,
- koordynowanie i rozwiązywanie kwestii związanych zastosowaniem technologii cyfrowych (infrastruktura, przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu),
- gospodarowanie przestrzenią miejską, dane przestrzenne, geoinformacja, wdrażanie ustawy krajobrazowej,
- zrównoważony, bezpieczny system transportowy miasta (ITS),
- dostępność do infrastruktury miejskiej i nowoczesnych technologii teleinformatycznych,
- elektromobilność, rewitalizacja dworców kolejowych, węzły przesiadkowe,
- karta aglomeracyjna,
- płatności miejskie (opłaty za usługi miejskie, usługi urzędowe, płatności kartą miejską).

Zespoły Zadaniowe zobligowane są przy tym do współpracy z Radą Programową Smart City, a także wzajemnej komunikacji. Realizacja zadań wymaga także współpracy z różnymi instytucjami, działającymi na rzecz mieszkańców miasta Wałbrzycha oraz wszystkimi interesariuszami mającymi wpływ na doskonalenie systemów, procesów i procedur związanych z zarządzaniem miastem.

Podsumowując analizę dokumentów strategicznych miasta Wałbrzycha należy zaznaczyć, że chociaż uwzględnia się w nich rozwój m.in. e-usług, e-szkoły oraz wykorzystania „inteligentnych” rozwiązań w zakresie transportu to nie odnotowano bezpośrednich odniesień i planów, dotyczących rozwoju działań w obszarze e-turystyki.

A proposal of e-tourism solutions for Wałbrzych

Wałbrzych is not widely perceived as a city attractive to tourists. Nevertheless, the story of the "golden train" positively influenced the perception of this place, as well as interest in the entire region. The story which received considerable media attention and revolved around the train carrying gold plundered by the Nazis, which was probably hidden in the vicinity of Wałbrzych, had a significant impact on the increase in tourism demand. According to B. Rosicka, there are clear links between the publicity surrounding this story and the increase in tourist traffic in Wałbrzych and its vicinity (Roślicka, 2016). In 2016, a record number of tourists who visited the Książ Castle was recorded - approx. 400 thousand people (Kapłon, 2017), and a visit in the Wałbrzych district lasted on average 5.3 days and was the longest, in comparison with other districts of Lower Silesia (Tourism in Lower Silesian Province, 2016). For comparison, the number of visitors to Książ Castle in 2015 was - 287 482, in 2016 404 598, and in 2017 - 407 230.¹ The number of tourists visiting this place in 2017 was therefore 41.7% higher than two years earlier. Such positive data lead to the conclusion that the attractiveness of Wałbrzych as a "new" tourist destination has gained recognition. Bloggers remark, however, that there is no condensed information about the city, in which Książ Castle is not the only tourist attraction (www.ruszajwdroge.pl, access: 20/02/2018). Most people describing their experiences in Wałbrzych on the Internet share tips, advice and recommend places which are worth visiting. In addition, mini guidebooks about the region are created, available online, edited by nationwide tourist portals (eg www.polskaniezwykla.pl, access 20/02/2018). Here, the authors note that there is a gap that can be offset by the actions of the local government, especially at the 1st, 3rd and 5th stage of the tourist's journey (Figure 1).

The existing technological infrastructure seems to be sufficient to satisfy the basic needs of tourists who visit Wałbrzych. Nevertheless, in the opinion of the authors, following the example of other cities in Poland, in order to meet the expectations of the community, which uses an increasingly broad range of new information and communication technologies, the offer of e-tourism should be broadened, taking advantage of the opportunities offered by the Smart City concept. It should be emphasized that according to CBOS research, 92% of adult Poles currently use mobile phones, half of which being smartphone users. In addition, 45% of phone users browse websites with their phones, and 36% use navigation functions (Feliksiak, 2017).

The first element to which the authors of this publication draw attention is the lack of language change option on the website of the city and the tourist information center (information is published only in Polish). Taking into account that the region is in immediate vicinity of the Czech Republic and Germany, as well as the universality of the English and

¹ statistical data provided by the Książ Castle

Propozycja rozwiązań e-turystyki dla Wałbrzycha

Wałbrzych nie jest powszechnie postrzegany jako miasto atrakcyjne turystycznie. Niemniej jednak historia „złotego pociągu” pozytywnie wpłynęła na odbiór tego miejsca, jak i zainteresowanie całym regionem. Szeroko omawiana w mediach historia związana z pociągiem przewożącym zrabowane przez hitlerowców złoto, który został prawdopodobnie ukryty w okolicach Wałbrzycha, miała znaczący wpływ na wzrost popytu turystycznego. Według B. Rosickiej istnieją wyraźne zależności pomiędzy nagłośnieniem tej historii, a wzrostem ruchu turystycznego w Wałbrzychu i okolicach (Roślicka 2016). W 2016 roku odnotowano rekordową liczbę turystów, która odwiedziła zamek Książ – ok. 400 tys. os. (Kapłon 2017), a pobyt w powiecie wałbrzyskim wyniósł średnio 5,3 doby i był najdłuższym, w porównaniu z innymi powiatami Dolnego Śląska (Turystyka w woj. Dolnośląskim 2016). Dla porównania liczba zwiedzających Zamek Książ w 2015 roku wyniosła - 287 482, w 2016 roku - 404 598, a w 2017 roku - 407 230.¹ Liczba turystów odwiedzających to miejsce w 2017 roku była zatem o 41,7% większa niż dwa lata wcześniej. Tak pozytywne dane skłaniają do wniosku, że dostrzeżona została atrakcyjność Wałbrzycha, jako „nowej” destynacji turystycznej. Blogerzy zauważają jednak, że brak jest skondensowanej informacji o mieście, którego Książ nie jest jedyną atrakcją turystyczną (www.ruszajwdroge.pl, dostęp: 20.02.2018). Większość osób opisujących w Internecie swoje doświadczenia z pobytu w Wałbrzychu dzieli się wskazówkami, radami i miejscami, które warto zobaczyć. Ponadto powstają mini przewodniki po regionie, dostępne on-line, redagowane przez ogólnopolskie portale turystyczne (np. www.polskaniezwykla.pl, dostęp 20.02.2018). Tu autorki zauważają, że pojawia się luka, która może być zniwelowana przez działania samorządu, szczególnie na 1, 3 i 5 etapie podróży turysty (Rysunek 1).

Istniejąca infrastruktura technologiczna, wydaje się być wystarczającą do zaspokojenia podstawowych potrzeb turystów, którzy odwiedzają Wałbrzych. Niemniej jednak wzorem innych miast w Polsce, wychodząc naprzeciw społeczeństwu, które w coraz szerszym zakresie korzysta z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, w opinii auterek należy poszerzyć ofertę e-turystyki, wykorzystując możliwości jakie daje koncepcja Smart City. Należy podkreślić, że wg badań CBOS 92 % dorosłych Polaków korzysta obecnie z telefonów komórkowych, z czego połowa to użytkownicy smartfonów. Ponadto 45 % użytkowników telefonów za ich pośrednictwem przegląda strony internetowe, a 36 % wykorzystuje funkcje nawigacyjne (Feliksiak, 2017).

Pierwszym elementem, na który autorki publikacji zwracają uwagę, to brak na stronie internetowej miasta oraz centrum informacji turystycznej możliwości zmiany języka (informacje publikowane są jedynie w języku polskim). Biorąc pod uwagę bezpośrednie sąsiedztwo regionu z Czechami i Niemcami, a także uniwersalność języków angielskiego i niemieckiego,

¹ dane statystyczne udostępnione przez Zamek Książ

German languages, it would be advisable to provide a language change option. Due to the specificity of the Polish syntax, resorting to only automatic translation through Google's application seems insufficient. It is assumed that the introduction of multilingual websites would positively affect the tourist demand reported by foreigners. It should also be noted that none of the websites provides information or maps with a network of hot spots in the city. While the spread of mobile Internet and roaming solutions in the European Union have reduced the need for public hot spots, for some users they still remain an important source of information. Continuing the subject of Internet coverage, it is worth considering the possibility of boosting the LTE signal, as well as increasing its range. Free access to the WiFi network would be a good solution too. Each of these solutions would facilitate access to the Internet for users of mobile devices. In this context, charging points for mobile devices, among others, could also be positively received by residents and tourists.

Modern technologies also allow for creating applications for mobile devices which facilitate moving around the city and lead to the most important tourist attractions. Bearing in mind gwarki² (statues of local miners), the new attraction of Wałbrzych, it should be noted that there is a lack of interactive maps which would indicate where they are located (as it is the case with, for example, the dwarves of Wrocław or bachusiki (local mythical creatures - supposedly sons of Bacchus) in Zielona Góra) Moreover, it is worth following the example of the city of Łódź, where the project "Decode Lodz" was created (www.odkodujlodz.pl, access: 20/02/2018), and use the technology of QR codes to display information about facilities, sites or events. The content hidden under the QR code may be an image, sound, text or a link to a website. For instance, QR codes could be placed on the most important monuments of Wałbrzych, thanks to which, after scanning, tourist would receive full information about the object being visited. To implement this project, a technology that would facilitate code scanning would be necessary - a suitable app for mobile devices. In parallel with QR codes, audio guides around the city could be used, including its tourist attractions (e.g. expand the tourist offer of the Książ Castle by audio guides for unguided visits or materials dedicated to various age groups). Such solutions are successfully used for example in Włocławek, where audio guides indicate tourist attractions and tell their story - the files are available on the city's website (www.wloclawek.pl, access 20/02/2018). Each of these solutions should be accompanied by a map that will allow tourists to move around the city. In the opinion of the authors, it would also be necessary to update the digital version of the guide, located on the website of Wałbrzych City Hall, particularly in the context of accommodation and catering points.

należałoby umożliwić zmianę języka z polskiego na inny. Ze względu na specyfikę składni języka polskiego pozostawienie jedynie automatycznego tłumaczenia za pomocą aplikacji spółki Google wydaje się niewystarczające. Zakłada się, że wprowadzenie wielojęzycznych stron korzystnie wpłynęłoby na popyt turystyczny zgłaszany przez obcokrajowców. Należy także podkreślić, że na żadnej ze stron, nie ma umieszczonych informacji i map z siecią hot-spotów w mieście. O ile upowszechnienie się Internetu mobilnego oraz rozwiązania w zakresie roamingu w Unii Europejskiej zmniejszyły zapotrzebowanie na publiczne hot-spoty, to dla części użytkowników wciąż pozostają one istotnym źródłem informacji. Pozostając w temacie zasięgu Internetu, warto zastanowić się nad możliwością wzmocnienia sygnału LTE, a także zwiększenia jego zasięgu. Dobrym rozwiązaniem byłby także wolny dostęp do sieci WiFi. Każde z tych rozwiązań ułatwiłoby użytkownikom urządzeń mobilnych dostęp do sieci Internet. W tym kontekście, pozytywnie odebrane przez mieszkańców i turystów mogłyby być także m.in. punkty do ładowania urządzeń mobilnych.

Nowoczesne technologie umożliwiają także, tworzenie aplikacji na urządzenia mobilne, które ułatwiają poruszanie się po mieście i prowadzą do najważniejszych atrakcji turystycznych. Mając na uwadze, nową atrakcją Wałbrzycha jaką są gwarki², należy zaznaczyć, że brakuje map interaktywnych, które wskazywałyby miejsca ich ulokowania (jak to funkcjonuje w przypadku np. wrocławskich krasnali czy zielonogórskich bachusików). Ponadto warto wzorem np. miasta Łódź, w którym powstał projekt „Odkoduj Łódź” (www.odkodujlodz.pl, dostęp: 20.02.2018) wykorzystać technologię fotokodów (QR) do wyświetlania informacji nt. obiektów, miejsc czy wydarzeń. Treść ukryta pod fotokodem może być obrazem, dźwiękiem, tekstem lub odesłaniem do strony internetowej. Fotokody mogłyby być przykładowo umieszczone na najważniejszych zabytkach Wałbrzycha, dzięki czemu po ich zeskanowaniu turysta miałby pełną informację na temat odwiedzanego obiektu. Do realizacji tego projektu, niezbędna byłaby technologia ułatwiająca skanowanie kodów – odpowiednia aplikacja na urządzenia mobilne. Równoległe z fotokodami, można zastosować audioprzewodniki po mieście. Takie rozwiązanie z powodzeniem wykorzystywane jest np. we Włocławku, gdzie audioprzewodnik wskazuje atrakcje turystyczne i opowiada ich historię - dostępność plików na stronie www miasta (www.wloclawek.pl, dostęp 20.02.2018). Do każdego z tych rozwiązań powinna być dołączona mapa, która umożliwi poruszanie się turystów po mieście. Należałoby również uaktualnić cyfrową wersję przewodnika, znajdującego się na stronie Urzędu Miasta Wałbrzycha, w szczególności w kontekście miejsc noclegowych i punktów gastronomicznych.

² Gwarki - these are miniature sculptures of miners with their attributes which are associated with selected places or sites

² gwarki – to miniaturowe rzeźby górników z ich atrybutami, które wiążą się z wybranym miejscem

Conclusions

Taking into account the relatively high level of social trust in new technologies and, consequently, the Internet, the solutions recommended by the authors are not only feasible, but they can also have a positive impact on the development of tourism in the city and region. The catalogue of possible solutions is still far from exhaustive and their implementation requires considerations for the needs of people with disabilities, the elderly, families with children, professionally active people, as well as the needs of young people. The "smart" city will be required to provide slightly different solutions in the field of e-tourism for each of these groups, including the ergonomics of the technologies applied. This is undoubtedly a serious challenge for the city authorities, including the local government in Wałbrzych, which incorporate the Smart City idea into their strategic activities.

Analyzing the previous activities of the Wałbrzych local government in the area of e-tourism solutions, it should be noted that modern technologies have become one of those areas which are being constantly developed in the city. The city of Wałbrzych has already introduced many facilities, which are to serve not only residents, but also tourists. These include:

- the city's website www.um.walbrzych.pl, with a link to the tourist information center and an e-guide published in 2007,
- website of the tourist information center www.cit.walbrzych.pl, which lists trails and tourist attractions of Wałbrzych, together with a direct link to them,
- Facebook site, run by the tourist information center,
- MyBus app for mobile devices, with bus timetables,
- Blisko app for mobile devices, with the possibility of obtaining the latest information on the concentration of smog in the area, or weather warnings,
- An app for mobile devices - a parking metre
- information on the website of the "Old Mine" Science and Art Center concerning Wałbrzych "gwarki", which were created following the model of Wrocław dwarfs,
- the possibility of buying tickets online for the Książ Castle, including the integrated Książ-Palm House-Old Mine ticket.

However, in the analyzed strategic documents of the city of Wałbrzych, there are no direct references and plans regarding the development of activities in the area of e-tourism. They contain considerations for the development of, among other things, e-services, e-schools and the use of "smart" solutions in the field of transport. Therefore, one of the authors' recommendations is that the city's planned activities towards developing a "Smart City 3.0. Program for the city of Wałbrzych" in the future should take into account the needs of various groups of stakeholders involved in e-tourism. In the opinion of the authors, while creating modern solutions, it is worth remembering about the widest possible cooperation

Zakończenie

Uwzględniając relatywnie duże zaufanie społeczne jakim obdarzane są nowe technologie, a w konsekwencji również Internet, rekomendowane przez autorki rozwiązania, są w ich ocenie nie tylko możliwe do realizacji, ale także mogą korzystnie wpłynąć na rozwój turystyki w mieście i regionie. Katalog możliwych rozwiązań jest przy tym otwarty, a ich implementacja wymaga uwzględnienia potrzeb zarówno osób z niepełnosprawnościami, starszych, rodzin z dziećmi, aktywnych zawodowo, jak też potrzeb młodzieży. Każda z tych grup będzie wymagała od „inteligentnego” miasta nieco innych rozwiązań w zakresie e-turystyki, w tym ergonomii zastosowanych technologii. Dla władz miasta, które do swoich działań strategicznych włączają ideę Smart City, w tym władz Wałbrzycha stanowi to niewątpliwie poważne wyzwanie.

Dokonując analizy dotychczasowych działań wałbrzyskiego samorządu w obszarze rozwiązań e-turystyki, należy zauważyć, że nowoczesne technologie stały się jednym z tych obszarów, które są w mieście stale rozwijane. W Wałbrzychu wprowadzono już wiele udogodnień, które mają służyć nie tylko mieszkańcom, ale także turystom. Należą do nich:

- strona internetowa miasta www.um.walbrzych.pl, z linkiem do centrum informacji turystycznej oraz e-przewodnikiem wydanym w 2007 roku,
- strona internetowa centrum informacji turystycznej www.cit.walbrzych.pl, na której podano szlaki i atrakcje turystyczne Wałbrzycha, wraz z bezpośrednim do nich linkiem,
- portal społecznościowy Facebook, prowadzony przez centrum informacji turystycznej,
- aplikacja na urządzenia mobilne MyBus, z rozkładem jazdy autobusów,
- aplikacja na urządzenia mobilne Blisko, z możliwością uzyskiwania najświeższych informacji nt. stężenia smogu w okolicy, czy ostrzeżeniach pogodowych,
- aplikacja na urządzenia mobilne - parkomat,
- informacja na stronie internetowej Centrum Nauki i Sztuki „Stara Kopalnia” nt. wałbrzyskich gwarków, które powstały na wzór krasnali wrocławskich,
- możliwość zakupu biletów on-line do zamku Książ, w tym również biletu zintegrowanego Książ-Palmiarnia-Stara Kopalnia.

W poddanych analizie dokumentach strategicznych miasta Wałbrzycha nie występują jednak bezpośrednio odniesienia i plany, dotyczące rozwoju działań w obszarze e-turystyki. Uwzględnia się w nich rozwój m.in. e-usług, e-szkoly oraz wykorzystania „inteligentnych” rozwiązań w zakresie transportu. Jedną z rekomendacji auterek jest zatem, aby planowane przez miasto działania w kierunku wypracowania w przyszłości „Programu Smart City 3.0. dla miasta Wałbrzycha” uwzględniały potrzeby różnych grup interesariuszy, dotyczących także e-turystyki. W opinii auterek, przy okazji tworzenia nowoczesnych rozwiązań warto pamiętać o jak najszerszej współpracy jednostek samorządu terytorialnego

of local government units with the private sector, including e.g. bloggers. This group has a major impact on decisions made by consumers (including tourists).

z sektorem prywatnym, w tym z np. blogerami. Grupa ta bowiem w dużym stopniu oddziałuje na podejmowane przez konsumentów (w tym turystów) decyzje.

References/ Literatura:

1. Alejski, W. (2000). *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*. Kraków: Wyd. ALBIS.
2. Buhalis, D. (2003). *ETourism: Information Technology for Strategic Tourism Management*, Harlow, England. Toronto: Prentice Hall Financial Times.
3. Buhalis, D., Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(4), 609-623. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.01.005>
4. Castells, M. (2003). *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*. Poznań: Rebis.
5. Czetwertyński, S. (2017). *Paradoks cenowy produktów wirtualnych*. Wrocław: Wyd. UE we Wrocławiu.
6. Detyna, B., Mroczek-Czetwertyńska, A. (2017). *Koncepcja Smart City dla miasta Wałbrzycha – perspektywy rozwoju*. Wałbrzych: Wyd. Fundacja Museion.
7. Gontar, B., Papińska-Kacperek, J. (2012). E-turystyka jako element koncepcji budowania inteligentnego miasta. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Studia Informatica*, 29, 19-30.
8. Griffinger, R., Haindl, G. (2009). *Smart Cities ranking: an effective instrument for the positioning of cities?* Barcelona: Centre de Política de Soli Valoracions.
9. Pawlicz, A (2012). *E-turystyka*. Warszawa: PWN.
10. Roślińska, B. (2016). Wpływ nagłośnienia poszukiwań „złotego pociągu” na ruch turystyczny w Wałbrzychu i okolicach. W: R. Wiluś, J. Wojciechowska (red.), *Człowiek w turystyce. Role, potrzeby, zachowania, Warsztaty z Geografii Turyzmu*, tom 7 (s. 264-265). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
11. Gotlib, D., Olszewski, R. (red.) (2016). *Smart City. Informacja przestrzenna w zarządzaniu inteligentnym miastem*, Warszawa: Wyd. PWN.
12. *Turystyka w województwie dolnośląskim w 2016r.* (2017). Wrocław: Urząd Statystyczny we Wrocławiu.
13. Uchwała Nr XXIX/236/2012 Rady Miejskiej Wałbrzycha z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego w ramach Aglomeracji Wałbrzyskiej.

Websites/Strony internetowe:

14. Feliksiak M. (2017), *Korzystanie z telefonów komórkowych*, Komunikat z badań CBOS, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_099_17.PDF
15. <http://cit.walbrzych.pl/>
16. <http://odkodujlodz.pl>
17. <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/search,1,-1,-1,983681,-1,-1,-1.html>
18. <http://www.wloclawek.pl/pl/arttykul/93/143/spacer-wirtualny-po-miescie>
19. <https://um.walbrzych.pl>
20. <https://www.ruszajwdroge.pl/2016/03/warto-zobaczyc-w-Walbrzychu.html#Wo6T0KjiY2w>
21. Internet World Stat - *Internet growth statistics* <https://www.internetworldstats.com/emarketing.htm>
22. Internet World Stat - *Internet Usage in the European Union* <https://www.internetworldstats.com/stats9.htm>,
23. Internet World Stat - *Internet usage statistics* <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>
24. Kapłon A., *Rekordowy rok zamku Książ*, <http://www.tvp.info/29506480/rekordowy-rok-zamku-ksiaz-zobacz-jakie-skrywa-tajemnice>
25. Uchwała Nr LXIII/645/2014 Rady Miejskiej Wałbrzycha z dnia 17 czerwca 2014 r. w sprawie przyjęcia *Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wałbrzycha do 2020 roku*, <http://bip.um.walbrzych.pl/attachments/download/5896>
26. Zarządzenie nr 387/2017 Prezydenta Miasta Wałbrzycha z dnia 2 czerwca 2017 r. w sprawie powołania *Rady Programowej „Smart City” przy Prezydencie Miasta Wałbrzycha oraz Zespołów Zadaniowych wdrażających projekty inteligentnych rozwiązań miejskich*, <http://bip.um.walbrzych.pl/ordinances/content/24512>

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**QUANTITATIVE METHODS FOR THE EVALUATION
OF INSTITUTIONAL WORK PERFORMANCE
BASED ON THE EXAMPLE OF CLEANING SERVICES MARKET
IN RUSSIA AND IN POLAND**

**IŁOŚCIOWE METODY OCENY INSTYTUCJONALNEJ WYDAJNOŚCI PRACY
NA PRZYKŁADZIE PRZEDSIĘBIORSTW RYNKU USŁUG PORZĄDKOWYCH
W ROSJI I POLSCE**

Aliaksandr V. Chernovalov^{1(A,C,D,E,F)}, **Marek Kuźmicki**^{1(A,B,C,D,E,F)},
Pavel A. Chernovalov^{2(B,C,E,F)}

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska/
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

²Brest State Technical University, Brest/
Brzeski Państwowy Uniwersytet Techniczny, Brześć

Chernovalov, A.V., Kuźmicki, M., Chernovalov, P. A. (2018). Quantitative methods for the evaluation of institutional work performance based on the example of cleaning services market in Russia and in Poland/ Ilościowe metody oceny instytucjonalnej wydajności pracy na przykładzie przedsiębiorstw rynku usług porządkowych w Rosji i Polsce. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 119-128.
<https://doi.org/10.2478/ers-2018-0029>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: J01, C18.

Submitted:
April 2018

Accepted:
July 2018

Tables: 2
Figures: 0
References: 19

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: J01, C18.

Zgłoszony:
Kwiecień 2018

Zaakceptowany:
Lipiec 2018

Tabele: 2
Rysunki: 0
Literatura: 19

Summary

Subject and purpose of work: The article compares cleaning services markets in Warsaw and Moscow. The productivity of work is the subject of the research, but not in the traditional neoclassical interpretation, but within the institutional economy. The aim of the article is to show new ways of analyzing work productivity using institutional methodology. **Materials and methods:** The article uses a conventional method, which is a combination of institutional and neoclassical methodology. It covers sociological research tools and statistical methods of data processing used for quantitative analysis as part of the institutional approach. **Results:** Similar parameters of human capital indicators were obtained in the employees of both markets. The indicators of opportunism in the representatives of the employees of the Moscow market are much higher, which significantly reduces the quantitative values of the institutional work productivity in Eastern markets. **Conclusions:** In order to increase institutional work productivity in Eastern European markets (Russia) and to reduce opportunistic behavior of transaction participants, it is necessary to modernize institutional environment in these countries.

Keywords: productivity, work, institutions, human capital, opportunism, quantitative analysis

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Artykuł porównuje rynki usług porządkowych w Warszawie i Moskwie. Przedmiotem badań jest wydajność pracy, lecz nie w tradycyjnej interpretacji neoklasycznej, a w ramach gospodarki instytucjonalnej. Celem artykułu jest pokazanie nowych sposobów analizowania wydajności pracy za pomocą metodologii instytucjonalnej. **Materiały i metody:** W artykule zastosowano konwencjonalną metodę, która jest kombinacją metodologii instytucjonalnej i neoklasycznej. Obejmuje ona socjologiczne narzędzia badawcze i metody statystyczne przetwarzania danych wykorzystywane do analizy ilościowej w ramach podejścia instytucjonalnego. **Wyniki:** Uzyskano podobne parametry wskaźników kapitału ludzkiego u pracowników obu rynków. Wskaźniki oportunistyczne u przedstawicieli pracowników rynku moskiewskiego są znacznie wyższe, co w znacznym stopniu obniża ilościowe wartości instytucjonalnej wydajności pracy na rynkach wschodnich. **Wnioski:** Aby zwiększyć instytucjonalną wydajność pracy na rynkach Europy Wschodniej (Rosja) oraz ograniczyć oportunistyczne zachowanie uczestników transakcji konieczne jest zmodernizowanie środowiska instytucjonalnego w tych państwach.

Słowa kluczowe: produktywność, praca, instytucje, kapitał ludzki, oportunistyczny, analiza ilościowa

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr Marek Kuźmicki (ORCID 0000-0002-0581-9600), Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Poland; tel: +48 83 344-99-05; e-mail: marekbp7@gmail.com; prof. Aliaksandr V. Chernovalov (ORCID 0000-0001-8665-044X); M. A. Pavel A. Chernovalov (ORCID 0000-0003-0241-4613).

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Aliaksandr Viktor Chernovalov, Marek Kuźmicki, Pavel Aliaksandr Chernovalov. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The modern economy of the industrialized countries is at the stage of development of the post-industrial economy, which brings many new features to the traditional concept of the work productivity measurement. Their appropriate reflection in the field of the enterprise and organization management allows maintaining the level of efficiency and productivity necessary for efficient functioning. In contemporary research, the increase in work productivity is associated with the savings process, i.e. the reduction of the total labour cost per unit of product. Literature has been debating for years about which indicator should be used to calculate labor productivity parameters - gross production (its modifications) or the added value in its various forms. (Kalyuzhny, 2006).

The vast majority of participants in various discussions believe that there is no universal method for measuring work performance suitable for any occasion and conditions. Researchers are advocating the broad application of different indicators. Apart from the basic cost index, it is necessary to use a system of various indicators - work, value and other indicators (Blaug 2004, Kalyuzhny, 2006). Despite a wide analysis of issues related to measuring work performance, solving these problems requires further improvement of the methodology. Many theoretical aspects of this problem are treated in the eclectic manner by various authors. As a consequence, they do not meet the contemporary requirements of the economics, and the institutional interpretation of a given problem does not appear in the economic analyses or it analyses these questions in a fragmentarily. New conditions for social and economic development of post-industrial societies require a proper reflection in the theory of the labor economy of new economic trends, such as neo-institutionalism and new institutional economics (NEI) (Chernovalov AV, Solodukha PV, Chernovalov PV, 2017).

The importance of productivity of various assets, including labor productivity in raising the level of the well-being of the society is a recognized factor at the current stage of human development. In this area, according to the authors, the following tasks should be designated for economic sciences:

- conducting a wide range of scientific research,
- development of new methodological materials containing an appropriate approach to work productivity management,
- applying new methodological tools needed to implement innovative solutions in a given sphere of knowledge,
- creation of an appropriate regulatory framework.

An in-depth analysis of the problems related to work efficiency in the modern world is impossible without developing a new approach to understanding its nature, genesis and relationships with other factors of business activities. Only such a comprehensive approach to work efficiency, in the opinion of the authors, will allow to determine its real value for

Wstęp

Nowoczesna gospodarka krajów uprzemysłowionych znajduje się na etapie rozwoju gospodarki postindustrialnej, co wnosi wiele nowych cech do tradycyjnego pojęcia pomiaru wydajności pracy. Ich odpowiednie odzwierciedlenie w zakresie zarządzania przedsiębiorstwami i organizacjami pozwala zachować niezbędny dla sprawnego funkcjonowania poziom wydajności i produktywności. We współczesnych badaniach wzrost wydajności pracy wiąże się z procesem oszczędności, tj. zmniejszeniem całkowitego kosztu pracy w przeliczeniu na jednostkę produktu. W literaturze toczą się od lat debaty o tym, jaki wskaźnik powinien być stosowany do obliczania parametrów wydajności pracy – produkcja brutto (jej modyfikacje) czy wartość dodana w jej różnych formach. (Kalyuzhny, 2006).

Zdecydowana większość uczestników różnych dyskusji uważa, że nie ma uniwersalnego, nadającego się na każdą okazję i każde warunki sposobu mierzenia wydajności pracy. Badacze zagadnienia opowiadają się za szerokim stosowaniem zróżnicowanych wskaźników. Obok podstawowego wskaźnika kosztów, konieczne jest wykorzystywanie systemu różnorodnych wskaźników - wskaźników pracy, wartości i innych (Blaug 2004, Kalyuzhny, 2006). Pomimo szerokiej analizy zagadnień związanych z mierzaniem wydajności pracy, rozwiązanie tych problemów wymaga dalszego doskonalenia metodologii. Wiele teoretycznych aspektów tego problemu jest traktowanych przez różnych autorów w sposób eklektyczny. W konsekwencji nie spełniają one współczesnych wymagań ekonomii, a interpretacja instytucjonalna danego problemu nie występuje w analizach ekonomicznych lub analizuje te pytania fragmentarycznie. Nowe warunki rozwoju społecznego i gospodarczego społeczeństw postindustrialnych wymagają odpowiedniego odzwierciedlenia w teorii ekonomii pracy nowych trendów gospodarczych, takich jak neoinstytucjonalizm i nowa ekonomia instytucjonalna (NEI) (Chernovalov A.V., Solodukha P.V., Chernovalov P.V., 2017).

Znaczenie produktywności różnych aktywów, w tym wydajności pracy w podnoszeniu poziomu dobrobytu społeczeństwa jest uznanym czynnikiem na obecnym etapie rozwoju człowieka. W tej dziedzinie, według autorów, należy wyznaczyć następujące zadania dla nauk ekonomicznych:

- prowadzenie szerokiego zakresu badań naukowych,
- opracowanie nowych materiałów metodologicznych zawierających odpowiednie podejście do zarządzania wydajnością pracy,
- zastosowanie nowych narzędzi metodologicznych potrzebnych do wdrożenia innowacyjnych rozwiązań w danej sferze wiedzy,
- stworzenie odpowiednich ram regulacyjnych.

Dogłębna analiza problemów związanych z wydajnością pracy we współczesnym świecie jest niemożliwa bez opracowania nowego podejścia do zrozumienia jej natury, genezy i związków z innymi czynnikami działalności gospodarczej. Tylko takie kompleksowe podejście do wydajności pracy, w opi-

the functioning of the organizational and economic systems and methods of quantitative expression (Chernoalov AV, Solodukha PV, Chernoalov PA, 2017).

Research methodology

When examining processes of economic change, it is impossible to apply only the neoclassical methodological support. Within the economic diversity of the subject of research it is possible to distinguish an elementary economic phenomenon, which on the one hand is the main carrier of information about the entire previous history of such changes, and on the other hand, their driving force. By analogy to the concept of "genes" in the process of biological evolution, R. Nelson and S. Winter introduced the concept of "routine" into the economic jargon (Chernoalov A.V., Solodukha P.V., Chernoalov P.V., 2017). In their previous works, the authors emphasized that economists originally considered the concept of "work" as a specific product or as a productive human activity. Such thinking was typical of the classical and neoclassical approach in the labour economics (Chernoalov A.V., Solodukha P.V., Chernoalov P.V., 2017). The Marxist approach emphasizes certain relations between its participants, while stressing the dualistic nature of the work. From the institutional point of view in the field of labour economics, it is possible for routines to become the basic element of the analysis of the nature of work in an enterprise. Thus, while the institutions set the rules of the game in the state economy, "routines" constitute the rules of employee operations within the company.

Labor productivity is a production labor force, measured in conditions where the work intensity is on an average level. Therefore, labour productivity is determined by the level of production force and the level of work intensity. If the intensity of work is on the average level and does not change, then work efficiency is equal to the production labour force. The level of work efficiency is determined by the number of products obtained per unit of time. Therefore, work productivity can be referred to as labor productivity. Labour productivity depends both on the production labour force and the intensity of work. The production labour force depends on the degree of development of production conditions, when the same amount of work at a given time can produce a larger or smaller amount of products. Production labour force does not depend on its intensity. It is determined by various factors: the employee's skill level, the human capital, the level of scientific development and the degree of its technological application, socialization of the production process, social capital and efficiency of the production means, natural conditions (Rifkin, 1995, Silva, 2012).

Western economics schools¹ view this problem in a slightly different manner, as evidenced by their

nii autorów, pozwoli określić jej rzeczywistą wartość dla funkcjonowania systemów organizacyjno-gospodarczych oraz sposoby wyrażania ilościowego (Chernoalov A.V., Solodukha P.V., Chernoalov P.A., 2017).

Metodologia badań

Przy badaniu procesów zmian gospodarczych niemożliwe jest zastosowanie jedynie neoklasycznego wsparcia metodologicznego. W ramach różnorodności gospodarczej przedmiotu badań możliwe jest wyodrębnienie elementarnego zjawiska gospodarczego, które jest z jednej strony głównym nośnikiem informacji o całej poprzedniej historii takich zmian, a z drugiej ich siłą napędową. Przez analogię do pojęcia „geny” w procesie ewolucji biologicznej, R. Nelson i S. Winter wprowadzili do obiegu gospodarczego pojęcie „rutyny” (Chernoalov A.V., Solodukha P.V., Chernoalov P.V., 2017). W poprzednich pracach autorzy podkreślali, iż ekonomiści pierwotnie uważali pojęcie „praca” za konkretny produkt lub rozpatrywali ją jako produkcyjną działalność człowieka, co było typowe dla klasycznego i neoklasycznego podejścia w ekonomii pracy (Chernoalov A.V., Solodukha P.V., Chernoalov P.V., 2017). Podejście marksistowskie akcentuje pewne relacje między jej uczestnikami, podkreślając jednocześnie, że praca ma dwoistą naturę. Z punktu widzenia instytucjonalnego w dziedzinie ekonomii pracy, rutyny mogą stać się elementem wyjściowym analizy charakteru pracy w przedsiębiorstwie. Tak więc, podczas gdy instytucje ustalają zasady gry w gospodarce państwa, „rutyny” są zasadami operacji pracowniczych w ramach firmy.

Wydajność pracy jest produkcyjną siłą pracy, mierzoną w warunkach, w których intensywność pracy jest na średnim poziomie. Wydajność pracy jest więc określana poziomem siły produkcyjnej i stopniem intensywności pracy. Jeśli intensywność pracy jest na średnim poziomie i się nie zmienia, to wydajność pracy równa się produkcyjnej sile pracy. Stopień wydajności pracy jest określony ilością produktów uzyskanych w jednostce czasu. Dlatego wydajność pracy można nazwać produktywnością pracy. Produktywność pracy zależy zarówno od produkcyjnej siły pracy, jak i od intensywności pracy. Produkcyjna siła pracy zależy od stopnia rozwoju warunków produkcji, kiedy ta sama ilość pracy w danym czasie może wytworzyć większą lub mniejszą ilość produktów. Produkcyjna siła pracy nie zależy od jej intensywności. Jest ona zdeterminowana przez różne czynniki: stopień umiejętności pracownika, jego kapitał ludzki, poziom rozwoju nauki i stopień jej zastosowania technologicznego, uspołecznienie procesu produkcyjnego, kapitał społeczny i efektywność środków produkcji, warunki naturalne (Rifkin, 1995, Silva, 2012).

Zachodnie szkoły ekonomistów¹ rozpatrują ten problem trochę inaczej, o czym świadczy ich skłonność do mierzenia produktywności czynników produkcji (kapitału, pracy, materiałów, energii i usług

¹ G. Emerson should be particularly emphasized among the researchers. He introduced the concept of production management to the production management science. (Kalyuzhny, 2006).

¹ Wśród badaczy należy szczególnie podkreślić G. Emersona, który wprowadził pojęcie zarządzania produkcją do nauki o zarządzaniu produkcją. (Kalyuzhny, 2006).

tendency to measure the productivity of production factors (capital, labour, materials, energy and external services, as well as the comprehensive (multifactorial) performance of the selected groups of factors). In fact, we're talking about measuring the fertility of factors that do not relate to the measurement of work productivity, but only characterize the relationship between physical flows of factors and production at the input and output of the production system. In this way, on the surface of the economic phenomena, according to both Russian and Western economists, "work efficiency turns into labour coefficients efficiency" (Kalyuzhny, 2006), which leads the measurement of labour productivity to the methodological impasse. However, Western scientists tried to get out of this impasse by calculating the index, which nominator contains the final product, and the denominator all production costs, not just the costs of live labour.

N.A. Gorelov claims that if the creative energy of the individual "derives" from the social environment, then its consumption or production, ensuring the receipt of the desired product with the required performance, is a complex function of the social environment conditions (institutional environment or internal control of the enterprise). This function depends on the level of development of culture, science, ethics, morality, etc. [6], (Gorelov, 2007). Thus, work efficiency, which determines the intensity of the transformation of the natural environment into the world of objects, depends both on the degree of creative energy diversity between specific contractors (it is based on a set of standards and innovative "routines" quantifying the flexibility of the institutional innovations in relation to internal regulatory methods of the enterprise), as well as its subsequent corporate integration.

Understanding this as social phenomenon is becoming more and more obvious among economists. Attempts have been made to link work productivity with such concepts as human and social capital (Elster, 1993). Human capital is the opportunity to create a more and more civilized space based on social communication, on the values associated with the sense of usefulness for other people, for different groups, creating new values, in short, for creating cultures (Bialon, 2002, p. 12) Elements of this culture include: material and non-material wealth, patterns of behaviour, traditions, customs and appropriate social institutions. In other words, the concept of work productivity, based on a certain level of human capital, is attributed to typical institutional features, which consequently have a significant impact on the institutional environment of each country (Table 1). The impact of the "human capital" factor on labour productivity, creating a new impulse for the development of the concept under consideration and obtaining certain quantitative estimates, according to the authors, should be presented in a more detailed way. Table 1 refers to the issue under consideration.

zewnętrznych, a także kompleksowej (wieloczynnikowej) wydajności wybranych grup czynników). W rzeczywistości, mówimy o pomiarze płodności czynników, które nie odnoszą się do pomiaru wydajności pracy, lecz charakteryzują jedynie związek pomiędzy fizycznymi przepływami czynników i produkcji na wejściu i wyjściu systemu produkcyjnego. W ten sposób na powierzchni zjawisk ekonomicznych zarówno według rosyjskich, jak i zachodnich ekonomistów „wydajność pracy zamienia się w wydajność współczynników pracy” (Kalyuzhny, 2006), co prowadzi do mierzenia wydajności pracy do impasu metodologicznego. Jednak zachodni naukowcy próbowali wyjść z tego impasu poprzez obliczenie indeksu, w liczniku którego jest końcowy produkt, a w mianowniku wszystkie koszty produkcji, a nie tylko koszty pracy żywej.

N.A. Gorelov twierdzi, że jeśli energia twórcza jednostki „pochodzi” z otoczenia społecznego, to jej zużycie lub wytwarzanie, zapewniające otrzymanie pożądanego produktu o wymaganej wydajności, jest złożoną funkcją warunków środowiska społecznego (środowiska instytucjonalnego lub wewnętrznego sterowania przedsiębiorstwem). Funkcja ta zależy od poziomu rozwoju kultury, nauki, etyki, moralności itd. [6], (Gorelov, 2007). Tym samym wydajność pracy, która określa intensywność przekształcenia środowiska naturalnego w świat przedmiotów, zależy zarówno od stopnia zróżnicowania twórczej energii między konkretnymi wykonawcami (jest realizowana na podstawie działania zestawu standardowych i nowatorskich „rutyn”, określając ilościowo elastyczność instytucjonalnych innowacji w stosunku do wewnętrznych metod regulacji przedsiębiorstwa), jak i od jej późniejszej integracji korporacyjnej.

Zrozumienie tego fenomenu, jako zjawiska społecznego staje się coraz bardziej oczywiste wśród ekonomistów. Podejmowane są próby powiązania wydajności pracy z takimi pojęciami, jak kapitał ludzki i społeczny (Elster, 1993). Kapitał ludzki to możliwość tworzenia coraz doskonalszej cywilizowanej przestrzeni opartej na komunikacji społecznej, na wartościach związanych z poczuciem przydatności dla innych ludzi, dla różnych grup, tworzenia nowych wartości, krótko mówiąc, kreowania kultur (Białoń, 2002, s. 12). Elementami tej kultury są bogactwa materialne i niematerialne, wzorce zachowań, tradycje, zwyczaje i odpowiednie instytucje społeczne. Innymi słowy, pojęciu wydajności pracy, opartej na pewnym poziomie kapitału ludzkiego przypisywane są typowe cechy instytucjonalne, które w konsekwencji mają istotny wpływ na właściwości środowiska instytucjonalnego każdego państwa (tabela 1). Wpływ czynnika „kapitał ludzki” na wydajność pracy, stwarzający nowy impuls do rozwoju rozpatrywanej koncepcji i uzyskania pewnych szacunków ilościowych w opinii autorów powinien być przedstawiony w sposób bardziej szczegółowy. Do rozpatrywanego zagadnienia nawiązuje tabela 1.

Table 1. Formalization of the concept of human capital from the point of view of the impact on work productivity
Tabela 1. Formalizacja koncepcji kapitału ludzkiego z punktu widzenia wpływu na wydajność pracy

Index/ Indeks	Name/ Nazwa	The operation of the factor/ Działanie czynnika	Why does this factor have an impact?/ Dlaczego ten czynnik ma wpływ ?
hi	Human capital/ Kapitał ludzki	Raising of the level of education/ Podnoszenie poziomu edukacji	Increasing the level of innovation management, high work efficiency/ Zwiększenie poziomu zarządzania innowacjami, wysoka wydajność pracy
		Raising the level of qualifications/ Podnoszenie poziomu kwalifikacji	Increasing the level of device management, high work efficiency/ Zwiększenie poziomu zarządzania urządzeniami, wysoka wydajność pracy
		Promoting health/ Promocja zdrowia	Higher work intensity and efficiency/ Większa intensywność i wydajność pracy

hi - human capital/ kapitał ludzki

Source: Chernovalov, A.V., Solodukha, P.V., Chernovalov, P.A. (2017). *The Beginning of Quantitative Analysis in Institutional Theory: A Social Aspect: A Monograph*. Moscow: RUSAINS (in Russian).

Źródło: Chernovalov, A.V., Solodukha, P.V., Chernovalov, P.A. (2017). *The Beginning of Quantitative Analysis in Institutional Theory: A Social Aspect: A Monograph*. Moscow: RUSAINS (in Russian).

In developing the cause and effect relations between the analysed concepts, it is necessary to present quantitative methods for calculating both human capital and work productivity within the institutional principles of economic research. Until now, the problem of the quantitative assessment of human capital in scientific research has not been clearly settled, and the methods for calculating its value are quite diverse (Miciuła I., Miciuła K., 2015). However, broad access to various databases and the development of mathematical tools in economics have a positive impact on the improvement of methods for assessing human capital. Currently, two basic approaches to the problem of calculating this indicator can be specified (Miciuła I., Miciuła K., 2015):

1. cost, which were presented in E. Engel, TW Schultz - based on the calculations of all costs related to investing in people;
2. income, used by W. Petty, R. Nicholson, J.M. Clark, D. Lorgenson - based on the current cost calculations of the flow of income from the examined assets.

Due to the lack of adequate data or the complexity and ambiguity of measurement using these methods, as well as little practical significance of the results obtained, there is a necessity to look for other methods of estimating human capital. In this situation, the methods based on the use of indicators constructed on the basis of educational parameters, demographic data and some data characterizing the labor market in a given country were developed. Taking into account the previous methodological studies of the authors, using index-based assessment methods, this method seems to be the most accurate. The index method of calculating the cost of human capital was introduced by C. Mulligan and X. Sala-i-Martin in 1995 (Miciuła I., Miciuła K., 2015). It is based on the approximation of human capital calculated by dividing the average wage in the country by the average income of an unskilled worker. The authors proposed a method that allows to limit the influence of technical and technological factors on the final result. The following formula was proposed:

Rozwijając związki przyczynowo - skutkowe analizowanych koncepcji, konieczne jest przedstawienie ilościowych metod obliczania zarówno kapitału ludzkiego, jak i wydajności pracy w ramach instytucjonalnych zasad badań ekonomicznych. Do tej pory problem ilościowej oceny kapitału ludzkiego w badaniach naukowych nie został jednoznacznie rozstrzygnięty, a metody obliczania jego wartości są dość zróżnicowane (Miciuła I., Miciuła K., 2015). Jednak szeroki dostęp do różnych baz danych i rozwój narzędzi matematycznych w ekonomii mają pozytywny wpływ na doskonalenie metod oceny kapitału ludzkiego. Obecnie można wyszczególnić dwa podstawowe podejścia do problemu obliczania tego wskaźnika (Miciuła I., Miciuła K., 2015):

1. kosztowe, które przedstawili w E. Engel, T.W. Schultz - oparte na wycieszeniu wszystkich kosztów związanych z inwestowaniem w ludzi;
2. dochodowe, wykorzystywane przez W. Petty'ego, R. Nicholson'a, J.M. Clark'a, D. Lorgenson'a - oparte na obliczaniu bieżącego kosztu przepływu dochodu z badanych aktywów.

Z powodu braku odpowiednich danych lub złożoności i niejednoznaczności pomiaru z zastosowaniem tych metod, a także niewielkiego praktycznego znaczenia uzyskiwanych wyników, pojawiła się konieczność poszukiwania innych metod szacowania kapitału ludzkiego. W tej sytuacji zostały opracowane metody oparte na zastosowaniu wskaźników konstruowanych w oparciu o parametry edukacji, dane demograficzne i niektóre dane charakteryzujące rynek pracy w danym kraju. Biorąc pod uwagę dotychczasowe metodologiczne opracowania autorów, wykorzystujących indeksowe metody oceny, metoda ta wydaje się być najbardziej trafna. Indeksowa metoda obliczania kosztu kapitału ludzkiego została wprowadzona przez C. Mulligana i X. Sala-i-Martina w 1995 (Miciuła I., Miciuła K., 2015). Jest ona oparta na aproksymacji kapitału ludzkiego wyliczonego poprzez dzielenie średniej płacy w kraju, przez średnią dochodów niewykwalifikowanego robotnika. Autorzy zaproponowali metodę, która pozwala ograniczyć wpływ czynników technicznych i technologicznych na wynik końcowy. Zaproponowano następującą formułę:

$$h_i = \int w_i(t, s) * \eta_i(t, s) / w_i(t, 0),$$

given that:

h_i - human capital
 $w_i(t, s)$ - employee's remuneration in the i -country raising qualifications within s -years,
 $\eta_i(t, s)$ - percentage of specialists in the i -country, raising their qualifications within the last two years,
 $w_i(t, 0)$ - the wage of an unskilled worker in i -country.

In practical calculations, depending on the time intervals studied, the following formula is used:

$$h_i = \sum w_{i,e} * L_{i,e} / w_{i,0},$$

given that:

h_i - human capital
 $w_{i,e}$ - employee's remuneration in the country and with the level of education e ,
 $w_{i,0}$ - the remuneration of the employee with the lowest level of education in the country and (secondary education, primary education or its lack thereof),
 $L_{i,e}$ - percentage of specialists in the country with the level of education e .

In the previous work, the authors formulated the following hypothesis: the higher the level of development of the institution of the rational professional activity within the administrative and technological systems, the higher the level of human capital of employees and the smaller the critical period between the innovative cycles of the company. As a result, a high level of institutional performance of work routines and the existence of greater possibilities for institutional stabilization of the company can be observed. It should be added that the study of economic organisations, opportunism, which is a subtle and deeply rooted feature of human nature, should be taken into account. According to O.E. Williamson, opportunism should be understood as a wise intention to implement one's own interests. It refers to the disclosure of incomplete or distorted information, especially to deliberately mislead, distort, hide, conceal or misrepresent things (Williamson, 1998). This phenomenon is extremely complex and has many aspects. Delicate and subtle forms of deception can be encountered more often. However, there are also such forms as lying, theft or evasion of performing duties in a conscientious manner, deliberate destruction of equipment and other violations of the employment contract. The world without opportunism would be based on full compliance, but such a world does not exist. According to O.E. Williamson, opportunism is the source of the unreliability of economic transactions (Williamson, 1998). This unreliability disappears only when individuals are characterized by openness and honesty in pursuit of individual benefits. Such goals can also be achieved through total submission and obedience. The latter one should be understood as a refusal to fulfill one's own interests.

$$h_i = \int w_i(t, s) * \eta_i(t, s) / w_i(t, 0),$$

gdzie:

h_i - kapitał ludzki
 $w_i(t, s)$ - wynagrodzenie pracownika w i -kraju podnoszącego kwalifikacje w ciągu s -lat,
 $\eta_i(t, s)$ - odsetek specjalistów w i -kraju, podnoszących swoje kwalifikacje w ciągu s -lat,
 $w_i(t, 0)$ - wynagrodzenie niewykwalifikowanego pracownika w i -kraju.

W praktycznych obliczeniach, w zależności od badanych przedziałów czasowych, stosowana jest następująca formuła:

$$h_i = \sum w_{i,e} * L_{i,e} / w_{i,0},$$

gdzie:

h_i - kapitał ludzki
 $w_{i,e}$ - wynagrodzenie pracownika w kraju i posiadającego poziom wykształcenia e ,
 $w_{i,0}$ - wynagrodzenie pracownika o najniższym poziomie wykształcenia w kraju i (wykształcenie średnie, podstawowe lub jego brak),
 $L_{i,e}$ - odsetek specjalistów w kraju i , mających poziom wykształcenia e .

W poprzedniej pracy, autorzy sformułowali następującą hipotezę: im wyższy poziom rozwoju instytucji racjonalnej aktywności zawodowej w ramach systemów administracyjno-technologicznych tym wyższy poziom kapitału ludzkiego pracowników oraz tym mniejszy krytyczny okres pomiędzy innowacyjnymi cyklami firmy. Co za tym idzie, można zaobserwować wysoki poziom instytucjonalnej wydajności rutyn pracy i istnienie większych możliwości instytucjonalnej stabilizacji firmy. Należy dodać, że w badaniach organizacji gospodarczych powinno się brać pod uwagę oportunist, który jest subtelną i głęboko zakorzenioną cechą ludzkiej natury. W opinii O.E. Williamsona oportunist należy rozumieć jako przebiegły zamiar realizacji własnych interesów. Odnosi się on do ujawnienia niepełnej lub zniekształconej informacji, zwłaszcza do świadomego wprowadzenia w błąd, zniekształcenia, ukrywania, zatajania lub zmylenia rzeczy (Williamson, 1998). Zjawisko to jest niezwykle złożone i ma wiele aspektów. Częściej można spotkać delikatne i subtelne formy oszustwa. Jednak istnieją i takie formy, jak kłamstwo, kradzież lub uchylanie się od sumiennego wykonywania obowiązków, celowe niszczenie sprzętu i inne naruszenia umowy o pracę. Świat bez oportunistu byłby oparty na całkowitym przestrzeganiu zasad, ale taki świat nie istnieje. Zdaniem O.E. Williamsona oportunist jest źródłem niezetelności zawieranych transakcji gospodarczych (Williamson, 1998). Ta zawodność zanika tylko wtedy, gdy jednostki charakteryzują się otwartością i szczerością w dążeniach do indywidualnych korzyści. Takie cele można osiągnąć również poprzez całkowite poddaństwo i posłuszeństwo. To ostatnie powinno być rozumiane jako odmowa realizacji własnych interesów.

It can also be added that corporations based on cooperation and co-management can be destroyed through the opportunistic behavior of some members of these organizations (Davenport, 2001, Rudolf, 2010). In this situation, it is necessary to take measures to weaken the effects of opportunism, which is why it should be taken into account when preparing the administrative and production technologies of the company or corporation. The parameters characterizing its activity should be adjusted properly, taking into account the opportunistic behavior of entities with which the company enters into various transactions (this also applies to work). This applies in particular to the broadly understood behavior of both employees and customers, their needs and expectations, the behavior of suppliers, banks, public administration institutions, municipalities, etc. This means that the inclusion of opportunistic behaviors (far from rationality) in the aforementioned strategies is in line with the company's interests (Kožuch, 2002, Chernovalov, Kuźmicki, 2016).

Opportunism and limited rationality occupy an important place in the theory of transaction costs of O.E. Williamson. Opportunism, according to this author, can be eliminated or limited by means of organizational structures (hierarchy). There are various techniques for considering opportunism: from the technique proposed by J. Kornai, based on the assessment of reliability and trust obtained by calculating the number of pre-paid transactions and their relation to the total number of contracts, to the cost methods using quantitative methods of calculating the appropriate costs of opportunistic behavior and indicators (Matysiak, 1999). The authors are convinced to the use of the latter, as it has already been mentioned above, for a number of reasons. Taking into account the proposed methods of calculating the level of human capital, the content of the hypothesis quoted above and comments on taking the opportunistic behavior into account, the authors propose the following formula for calculating institutional productivity of labour (Pi):

$$P_i = \sum h_{i,e} * (1 - R_{i,e}) / n_{i,0}$$

given that:

P_i - institutional productivity of labour
h_{i,e} - it is an indicator of the employee's human capital in the country and (or company), who has the level of education *e*,
R_{i, e} - an indicator of the level of opportunistic behavior of a statistically average employee in the country and (or company),
n_{i, 0} - percentage of employees from the general working population in the country *i*.

Research results

Necessary to conduct proper analyzes data was obtained on the basis of the collected statistical materials for enterprises operating in cleaning services in Moscow and Moscow region, in Warsaw and Masovia Province and also the results of surveys.

Można również dodać, iż korporacje, oparte na współpracy i współzarządzaniu mogą być niszczone poprzez oportunistyczne zachowanie niektórych członków tych organizacji (Davenport, 2001, Rudolf, 2010). W tej sytuacji konieczne jest podjęcie działań w celu osłabienia skutków oportunistyzmu, dlatego powinien on być brany pod uwagę przy przygotowaniu administracyjnych i produkcyjnych technologii firmy lub korporacji. Parametry charakteryzujące jej działalność, powinny być odpowiednio korygowane, biorąc pod uwagę oportunistyczne zachowanie podmiotów, z którymi przedsiębiorstwo zawiera różne transakcje (dotyczy także pracy). Dotyczy to w szczególności szeroko rozumianego zachowania, zarówno pracowników, jak i klientów, ich potrzeb i oczekiwań, zachowań dostawców, banków, instytucji administracji publicznej, gmin itp. Oznacza to, iż uwzględnienie zachowań oportunistycznych (dalekich od racjonalności) we wspomnianych strategiach jest zgodne z interesami firmy (Kožuch, 2002, Chernovalov, Kuźmicki, 2016).

Ważne miejsce w teorii kosztów transakcyjnych O.E. Williamsona zajmują oportunistyzm i ograniczona racjonalność. Oportunistyzm, zdaniem tego autora, może być wyeliminowany lub ograniczony za pomocą struktur organizacyjnych (hierarchii). Istnieją różne techniki uwzględniania oportunistyzmu: od techniki zaproponowanej przez J. Kornai, opartej na ocenie wiarygodności i zaufania uzyskanej przy pomocy wyliczenia liczby transakcji przedpłaconych oraz ich stosunek do całkowitej liczby umów, do kosztowych metod z wykorzystaniem ilościowych metod liczenia odpowiednich kosztów oportunistycznego zachowania i wskaźników (Matysiak, 1999). Do użycia tych ostatnich, jak już zostało wspomniano powyżej, z wielu powodów przekonani są autorzy. Biorąc pod uwagę proponowane metody obliczania poziomu kapitału ludzkiego, treść przytoczonej wcześniej hipotezy i uwagi na temat uwzględnienia zachowań oportunistycznych, autorzy proponują następującą formułę do obliczania instytucjonalnej wydajności pracy (P_i):

$$P_i = \sum h_{i,e} * (1 - R_{i,e}) / n_{i,0}$$

gdzie:

P_i - instytucjonalna wydajność pracy
h_{i,e} - to wskaźnik kapitału ludzkiego pracownika w kraju *i* (lub firmie), który posiada poziom wykształcenia *e*,
R_{i, e} - wskaźnik poziomu oportunistycznych zachowań statystycznie przeciętnego pracownika w kraju *i* (lub firmie),
n_{i, 0} - odsetek pracowników z ogólnej populacji pracujących w kraju *i*.

Wyniki badań

Na podstawie zebranych materiałów statystycznych dotyczących przedsiębiorstw funkcjonujących na rynku usług porządkowych w Moskwie i regionie moskiewskim, w Warszawie i województwie mazowieckim, a także wyników badań ankietowych, zo-

Table 2. Economic indicators of business activity of enterprises on the market of cleaning services in Moscow and Warsaw in 2011-2015**Tabela 2.** Wskaźniki ekonomiczne aktywności gospodarczej przedsiębiorstw na rynku usług porządkowych w Moskwie i Warszawie w latach 2011-2015

Year/ Rok	Average number of full-time and part-time employees/ Średnia liczba pracowników etatowych i pozaetatowych	Wage fund, (one thousand euro)/ Fundusz płac, (tysiąc euro)	Average salary (euro) ¹ / Średnie wynagrodzenie (euro) ¹	Average remuneration of unqualified employees (euro)/ Średnie wynagrodzenie niewykwalifikowanych pracowników (euro)	Percentage of qualified employees/ Odsetek wykwalifikowanych pracowników	Human Capital Indicator/ Wskaźnik Kapitału Ludzkiego	Index of opportunistic behavior ² / Indeks zachowań oportunistycznych ²	Percentage of full-time employees/ Odsetek etatowych pracowników	Index of institutional work productivity/ Indeks instytucjonalnej wydajności pracy
	<i>L</i>	<i>V = Lv</i>	<i>wi, e</i>	<i>wi, 0</i>	<i>Li, e</i>	<i>hi</i>	<i>Ri, e</i>	<i>ni, 0</i>	<i>Pi</i>
sp. z o. o. «ABC» Moscow and its subsidiaries/ sp. z o. o. «ABC» Moskwa i jej filie									
2011	72	27502.8	380.15	179.43	0.318	0.67	1-0.46	0.55	0.66
2012	81	33747.1	412.45	196.76	0.311	0.65	1-0.45	0.43	0.83
2013	91	41345.4	453.81	214.19	0.347	0.72	1-0.45	0.45	0.88
2014	67	20449.9	305.24	143.46	0.211	0.45	1-0.44	0.42	0.60
2015	82	32788.5	400.32	188.95	0.29	0.61	1-0.45	0.47	0.71
sp. z o. o. (Ltd) «BCA» Moscow and its subsidiaries/ sp. z o. o. «BCA» Moskwa i jej filie									
2011	76	29614.5	390.45	184.29	0.292	0.61	1-0.37	0.51	0.75
2012	83	33460.7	400.34	188.96	0.238	0.49	1-0.40	0.49	0.60
2013	80	33953.8	423.24	199.76	0.328	0.68	1-0.39	0.45	0.92
2014	75	22506.1	300.05	141.62	0.272	0.57	1-0.41	0.41	0.82
2015	85	31354.0	367.34	171.96	0.28	0.60	1-0.38	0.47	0.79
sp. z o. o. (Ltd) «AAC» Moscow and its subsidiaries/ sp. z o. o. «AAC» Moskwa i jej filie									
2011	38	11440.0	299.00	141.00	0.338	0.70		0.59	0.66
2012	87	25110.0	287.00	135.00	0.443	0.93	1-0.49	0.62	0.77
2013	88	29963.2	342.00	161.00	0.465	0.97	1-0.5	0.66	0.73
2014	40	10355.5	260.00	122.70	0.524	1.10	1-0.5	0.42	1.30
2015	97	29065.3	300.00	141.67	0.42	0.88	1-0.5	0.50	0.88
sp. z o. o. (Ltd) «YX» Warsaw and its subsidiaries/ sp. z o. o. «YX» Warszawa i jej filie									
2011	26	29143.0	1103.6	490	0.247	0.54	1-0.11	0.34	1.41
2012	31	34319.7	1100.0	490	0.272	0.60	1-0.13	0.33	1.58
2013	35	40026.3	1134.0	490	0.249	0.56	1-0.11	0.35	1.42
2014	43	49810.9	1145.0	490	0.20	0.47	1-0.09	0.35	1.22
2015	44	50157.6	1150.0	490	0.21	0.49	1-0.11	0.36	1.21
sp. z o. o. (Ltd) «ZX» Warsaw and its subsidiaries/ sp. z o. o. «ZX» Warszawa i jej filie									
2011	51	44176.1	867.0	490	0.238	0.41	1-0.13	0.34	1.05
2012	53	51792.4	978.0	490	0.208	0.40	1-0.20	0.34	0.94
2013	64	63116.0	987.0	490	0.216	0.42	1-0.09	0.36	1.06
2014	78	78419.3	1009.0	490	0.20	0.41	1-0.09	0.34	1.10
2015	68	70836.5	1043.0	490	0.27	0.57	1-0.10	0.35	1.46
sp. z o. o. (Ltd) «YZ» Warsaw and its subsidiaries/ sp. z o. o. «YZ» Warszawa i jej filie									
2011	17	13765.0	789.0	490	0.243	0.39	1-0.12	0.46	0.75
2012	17	14820.6	876.0	490	0.195	0.34	1-0.13	0.40	0.74
2013	19	15384.6	803.0	490	0.209	0.32	1-0.20	0.41	0.62
2014	18	16448.3	903.0	490	0.270	0.49	1-0.13	0.42	1.02
2015	13	13076.7	980.0	490	0.22	0.44	1-0.20	0.47	0.75

L - average number of employees/ średnia liczba pracowników; V - wage fund/ fundusz płac

Source: own research.

Źródło: badania własne.

¹ According to Rosstat, average wages of unqualified employees, regardless of the scope of their activity, account for 47.2% of the average wage in the economy in Russia. <http://roszarplata.ru/news/16977-obzor-rynka-truda-nekvalifitsirovannye-rabochie/>, [accessed on 10.01.2018]. In Poland, the minimum wages of unqualified employees are from 2050 PLN or 490 Euro, <https://wynagrodzenia.pl/moja-placa/ile-zarabia-pracownik-produkcji/>, [dostęp: 10.01.2018].

Według Rosstat, przeciętne zarobki niewykwalifikowanych pracowników, niezależnie od zakresu działalności stanowią w Rosji 47,2% przeciętne wynagrodzenia w gospodarce. <http://roszarplata.ru/news/16977-obzor-rynka-truda-nekvalifitsirovannye-rabochie/>, [dostęp: 10.01.2018]. W Polsce minimalne wynagrodzenia pracowników niewykwalifikowanych przyjmują wartości od 2050 zł lub 490 euro, <https://wynagrodzenia.pl/moja-placa/ile-zarabia-pracownik-produkcji/>, [dostęp: 10.01.2018]

² The data is calculated using a separate method based on a representative survey of employees and managers of enterprises providing cleaning services./

Dane są obliczane za pomocą osobnej metody opartej na reprezentatywnym badaniu pracowników i kierowników przedsiębiorstw świadczących usługi porządkowe (sprzątania).

They are presented in Table 2. The same table presents the indicators of human capital and institutional productivity of work calculated using the formulas presented earlier.

The analysis of data from Table 2 shows that the market of cleaning services, both in Moscow and in Warsaw, is usually formed by small and medium enterprises with the number of employees in the first case from 40 to 100 people and in the second from 13 to 80 people, which corresponds to the characteristics of MSEs. There is a visible difference in the average income of an employee, but the difference between the average salary of qualified and unqualified employees is almost the identical. In Moscow, this indicator amounts to 47% of the qualified employee's remuneration, and in Warsaw - 45%. Therefore, the computational index of human capital in both cities is almost identical. Due to the fact that Moscow is a larger research object with several times more population, competition on the labor market causes an influx of employees with a higher human capital ratio for SMEs (Table 2). This fact is confirmed by a slightly higher indicator of proportions of qualified employees.

It should be noted that as part of the activity organization in cleaning enterprises, such forms of work as outsourcing, flexible work schedules, managerial contracts and other forms of employment are common. In Moscow, the majority of unqualified work is made by immigrants from Tajikistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan. In Warsaw, this work is performed by the Ukrainians and Moldavians. Ethnometric data developed by the authors for the needs of earlier publications indicate that unqualified employees in Moscow have a fairly high level of opportunism compared to the same category of employees in Warsaw. This significantly influences the indicators of institutional labor productivity, which in some enterprises in Warsaw is few times higher than in similar entities in Moscow.

Conclusions

From the above analysis, the following conclusions can be drawn:

- in order to increase the institutional labor productivity index, the institutional environment in the market of cleaning services in Moscow should be significantly modernized in order to reduce the high level of opportunistic behaviour,
- experience in the development of SMEs in Warsaw shows that the undertakings which have a smaller number of employees and use advanced, flexible forms of employment (SP. z o.o. "YX") are the most efficient companies in the cleaning services market
- index of human capital is the basis for the institutional labour productivity indicator, however, traditions and customs for signs

stały uzyskane dane niezbędne do przeprowadzenia właściwych analiz. Przedstawia je tabela 2. W tej samej tabeli zaprezentowano wyliczone przy użyciu przedstawionych wcześniej formuł wskaźniki kapitału ludzkiego i instytucjonalnej wydajności pracy.

Analiza danych z tabeli 2 wskazuje, że rynek usług porządkowych, zarówno w Moskwie, jak i w Warszawie, tworzą zazwyczaj małe i średnie przedsiębiorstwa z liczbą pracowników w pierwszym przypadku od 40 do 100 osób, a w drugim od 13 do 80 osób, co odpowiada cechom MŚP. Można zaobserwować zasadniczą różnicę w średnim dochodzie pracownika, jednak różnica między średnim wynagrodzeniem wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych pracowników jest prawie taka sama. W Moskwie wskaźnik ten wynosi 47% wynagrodzenia wykwalifikowanego pracownika, a w Warszawie odpowiednio 45%. W związku z tym indeks obliczeniowy kapitału ludzkiego w obu miastach jest prawie identyczny. Ze względu na fakt, iż Moskwa jest większym obiektem badań o kilkukrotnie większej liczbie ludności, konkurencja na rynku pracy powoduje napływ pracowników o wyższym wskaźniku kapitału ludzkiego dla MŚP (tabela 2). Fakt ten znajduje potwierdzenie w nieco wyższym wskaźniku proporcji wykwalifikowanych pracowników.

Należy zauważyć, że w ramach organizacji działalności w przedsiębiorstwach porządkowych powszechne są takie formy pracy jak outsourcing, elastyczne harmonogramy pracy, kontrakty menedżerskie i inne formy zatrudnienia. W Moskwie większość niewykwalifikowanej pracy wykonywana jest przez imigrantów z Tadżykistanu, Uzbekistanu, Kirgistanu. W Warszawie praca ta jest wykonywana przez Ukraińców i Mołdawian. Dane etnometryczne opracowane przez autorów na potrzeby wcześniejszych publikacji wskazują, że niewykwalifikowani pracownicy w Moskwie mają dość wysoki poziom oportunistyki w porównaniu z tą samą kategorią pracowników w Warszawie. Wpływa to znacząco na wskaźniki instytucjonalnej wydajności pracy, która w pewnych przedsiębiorstwach w Warszawie jest kilka razy wyższa niż w podobnych podmiotach w Moskwie.

Wnioski

Z powyższej analizy można wyciągnąć następujące wnioski:

- w celu zwiększenia wskaźnika instytucjonalnej wydajności pracy, środowisko instytucjonalne na rynku usług porządkowych w Moskwie powinno ulec znacznej modernizacji w celu zmniejszenia wysokiego poziomu zachowań oportunistycznych,
- doświadczenia w rozwoju MŚP w Warszawie wskazują, że najbardziej efektywnymi firmami na rynku usług porządkowych, są przedsiębiorstwa, które mają mniejszą liczbę pracowników i korzystają z rozwiniętych, elastycznych form zatrudnienia (sp. z o.o. „YX”).
- indeks kapitału ludzkiego jest podstawą wskaźnika instytucjonalnej wydajności pracy, jednak tradycje i zwyczaje pozwalające na oznaki oportunistycznych

of opportunism significantly reduce its importance. As O. Williamson noted, this disease is treated by methods of obedience.

tunizmu znacznie zmniejszają jego znaczenie. Jak zauważył O. Williamson, choroba ta jest leczona metodami posłuszeństwa.

References/ Literatura:

1. Białoń, L. (2002). Metodologiczne problemy określenia kapitału ludzkiego. W: S. Marciniak, L. Białoń, Cz. Pietras, T. Obrębski (red.), *Perspektywy kapitału ludzkiego jako czynnika wzrostu gospodarczego Polski* (s. 124-137). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
2. Gorelov, N. A. (2007). *Economics of Labour - SPb*. Piter (in Russian). SanktPetersburg, Wydawnictwo Piter.
3. Blaug, M. (2004). *Methodology of economic science*. M. Blaug, M. : „ZhVE” (in Russian). SanktPetersburg, Wydawnictwo Piter.
4. Chernovalov, A.V., Kuzmitsky M. (2016). Opportunism in corporate oversight and the possibilities of its limitation on the example of Poland. In: Yu. S. Rudenko, L. G. Rudenko (ed.), *Materials from the international conference “Sustainable development of socio-economic systems: science and practice* (p. 676-689). Moscow: ČOUVO MU im. S. Ū. Vitte (in Russian).
5. Chernovalov, A.V., Solodukha, P.V., Chernovalov, P.A. (2017). *The Beginning of Quantitative Analysis in Institutional Theory: A Social Aspect: A Monograph*. Moscow: RUSAINS (in Russian).
6. Chernovalov, A.V., Solodukha, P.V., Chernovalov, P.V. (2016). Moral Institutionalism: The Basics of a New Economic Research Programme in the 21st Century. *Economic systems*, 4, 4-10 (in Russian).
7. Elster, U. (1993). *Social norms and economic theory*. THESIS (in Russian). Moskwa, Wydawnictwo THESIS.
8. Kalyuzhny, V.V. (2006). Theory of Conjugate Performance and Efficiency. *Economic cybernetics. International scientific magazine. Donetsk*, 5, 15-33 (in Russian).
9. Davenport, T.H., Beck J.C. (2001). *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business*. Harvard: Harvard Business Review Press.
10. Koźuch, B. (2002). *Zarządzanie kapitałem ludzkim a sukces rynkowy firmy*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
11. Martin, Ch., Neugart, M. (2009). Shocks and Endogenous Institutions: An Agent Based Model of Labor Market. Performance in Turbulent Times. *Computational Economics*, 3, s. 33-34. <https://doi.org/10.1007/s10614-008-9149-z>
12. Miciuła, I., Miciuła, K. (2015). Metody pomiaru wartości kapitału ludzkiego. *Współczesne Problemy Ekonomiczne*, 11, 269-280. <https://doi.org/10.18276/wpe.2015.11-25>
13. Matysiak, A. (1999). *Źródła kapitału społecznego*. Wrocław: Wydawnictwo AE im. O. Langego.
14. Rudolf, S. (2010). *Impact of new institutional economics on the development of management sciences. Materials from the international conference “Institutionalism: Theory, Methodology, Applied Aspects”*. Brest: Alternative.
15. Rifkin, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. Putnam Publishing Group.
16. Silva, S.T., Valente, J., Teixeira, A. (2012). An Evolutionary Model of Industry Dynamics and Firms. Institutional Behavior with Job Search, Bargaining, and Matching. *Journal of Economic Interaction and Coordination*, 7, s. 45-47. <https://doi.org/10.1007/s11403-011-0085-y>
17. Williamson, O.E. (1998). *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu. Firmy, rynki, relacje kontraktowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Websites/ Strony internetowe:

18. <http://roszarplata.ru/>
19. <https://wynagrodzenia.pl>

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

NON-ECONOMIC FACTORS AFFECTING EMPLOYMENT IN NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

POZAEKONOMICZNE CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA PODEJMOWANIE PRACY W ORGANIZACJACH POZARZĄDOWYCH

Piotr Frączek^(A,C,D,E,F,G), Patrycja Pater^(B,C,D,E,G)

¹The Jan Grodek State Vocational Academy in Sanok/
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J. Grodka w Sanoku

Frączek, P., Pater, P. (2018). Non-economic factors affecting employment in non-governmental organizations/ Pozaekonomiczne czynniki wpływające na podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 129-147.
<https://doi.org/10.2478/ers-2018-0030>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: I39, D64, L31

Submitted:
December 2017

Accepted:
July 2018

Tables: 14
Figures: 1
References: 38

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: I39, D64,
L31

Zgłoszony:
Grudzień 2017

Zaakceptowany:
Lipiec 2018

Tabele: 14
Rysunki: 1
Literatura: 38

Summary

Subject and purpose of work: The aim of the paper is to identify non-economic factors influencing employment in non-governmental organizations in the Subcarpathian Province.

Materials and methods: Surveys were conducted in a group of 30 people managing non-governmental organizations.

Results: In the Subcarpathian Province, the factors not connected to economy that encourage involvement in the work of non-governmental organisations include education, marital status, labour market activity, gender, religiousness, and moral authority associated with charitable activities. The factors such as age, personal experience of difficult life situations, or observing charity activities done by family members and friends have an insignificant effect on the involvement in the work of non-governmental entities.

Conclusions: The activities of state institutions of social policy whose goal is to increase the participation of citizens in the third sector entities should aim to give them an opportunity of obtaining the highest level of education possible, stable employment in the labour market, as well as creating conditions for families to function properly. Moreover, public institutions should conduct social campaigns to show citizens that working in the third sector enriches their social and personal life.

Keywords: non-governmental sector, employment in non-governmental organizations, non-economic determinants, the Subcarpathian Province

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Celem pracy jest wskazanie czynników pozaekonomicznych wpływających na podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych w województwie podkarpackim.

Materiały i metody: Badania ankietowe przeprowadzono w grupie 30 osób kierujących organizacjami pozarządowymi.

Wyniki: W województwie podkarpackim do pozaekonomicznych czynników skłaniających do angażowania się w pracę organizacji pozarządowych można zaliczyć wykształcenie, stan cywilny, aktywność na rynku pracy, płeć, religijność i posiadanie autorytetów moralnych związanych z działalnością dobroczynną. Mało istotne okazały się natomiast takie czynniki jak wiek, osobiste doświadczenie trudnych sytuacji życiowych czy też obserwowanie działań dobroczynnych wśród rodziny i przyjaciół.

Wnioski: Działania państwowych instytucji polityki społecznej ukierunkowana na zwiększanie zaangażowania obywateli w działalność podmiotów z trzeciego sektora powinny zmierzać do stworzenia możliwości uzyskania jak najwyższego poziomu wykształcenia, stabilnego zatrudnienia na rynku pracy, a także stworzenia możliwości prawidłowego funkcjonowania rodziny. Ponadto instytucje publiczne powinny prowadzić kampanie społeczne, aby wskazywać, że praca na rzecz trzeciego sektora wzbogaca życie społeczne i osobiste.

Słowa kluczowe: sektor pozarządowy, podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych, determinanty pozaekonomiczne, województwo podkarpackie

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr Piotr Frączek (ORCID 0000-0001-8332-5801), mgr Patrycja Pater (ORCID 0000-0002-1326-4916), Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J. Grodka w Sanoku, ul. Mickiewicza 21, 38-500 Sanok, Polska, tel. +48 664-766-694, e-mail: piotrfraczek1@gmail.com; e-mail: pater.snk@gmail.com

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Piotr Frączek, Patrycja Pater. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The social policy of each country has a multi-territorial character, as it refers to many areas of social life. What is more, the state, self-governments and non-governmental organizations which aim at shaping the suitable well-being of the people, pro-development social structures and social relations are forced to take actions in different fields, such as: demographic, family and educational policy, health care, social security policy and social assistance. Meeting social needs as well as the methods of providing assistance for citizens are affected by numerous factors, mainly the political and formal concept of the state.

Before 1989 in Poland, the country was significantly involved in satisfying the needs of its citizens due to the prevailing system. However, it has often denied the existence of such problems as poverty, unemployment or social exclusion. Socialism itself was considered a solution to social problems, such as improving people's living conditions. At that time, there were also non-governmental organizations which supported people in need, however, they were of negligible importance from the perspective of social policy. After the transformation of the political system in 1989, the idea of civil society was reborn in Poland. This is a broad concept that includes various features. Its essence lies in the fact that the society possess the rights to organize and coordinate their actions by establishing institutions without the state supervision. These organizations are to satisfy the needs which cannot be fulfilled neither by the state nor by the market (Kietlińska, 2010). Due to their location between the public and private sectors, these organizations are referred to as non-governmental organizations, non-profit organizations (NGOs), social economy entities or third sector organizations. Their role in the process of meeting the people's needs is becoming more significant in the civic state. This is undoubtedly connected to the inefficiencies of the state entities of social policy caused by the following factors: the lack of adequate financial resources, insufficient social infrastructure or incomplete identification of social needs. The issue of the increasing importance of NGOs has been raised by many authors (see, among others, Grotkowski, 2011; Zielińska, 2011; Kietlińska, 2010; Wang, Graddy, 2008; Tyrakowski, 2007; Grewiński, Kamiński, 2007; Van Willigen, 2000). Moreover, many studies have been conducted in order to investigate the factors determining the undertaking of the charity work (see, among others, Bochyńska-Smigielska, 2012; Taniguchi, 2012; Lee, Chang, 2007; Śliwak, 2000). The review of these studies reveals that certain socio-demographic and economic factors can encourage people to undertake charity work and become involved in the activities of non-governmental entities. This article explores the aforementioned issues. Its aim is to attempt to present the influence of non-economic factors on taking up work in non-governmental organizations. Defining people's motives of charity activities of

Wstęp

Polityka społeczna każdego państwa ma charakter wieloobszarowy. Oznacza to, że odnosi się ona do wielu obszarów życia społecznego, a państwo, samorzady i organizacje pozarządowe zmierzają do kształtowania odpowiedniego bytu ludności, pro-rozwojowych struktur społecznych oraz stosunków społecznych, zmuszone są podejmować działania m.in. w zakresie polityki demograficznej, rodzinnej, edukacyjnej, ochrony zdrowia, polityki zabezpieczenia społecznego i pomocy społecznej. Zaspokajanie potrzeb społecznych oraz sposoby udzielania pomocy uwarunkowane są wieloma czynnikami, w tym głównie koncepcją ustrojową i formalną państwa.

W Polsce przed 1989 r., ze względu na panujący ustrój, państwo wkraczało w istotny sposób w zaspokajanie potrzeb obywateli, często jednak negując występowanie problemów społecznych takich jak np. ubóstwo, bezrobocie czy wykluczenie społeczne. Sam ustrój socjalistyczny uważany był bowiem za gwarancję rozwiązywania problemów społecznych i zabezpieczania odpowiednich warunków bytowych obywateli. Istniały oczywiście w tym czasie także pozarządowe formy pomocy na przykład dla osób ubogich, jednak miały one z punktu widzenia polityki społecznej marginalne znaczenie. Po zmianie ustroju w 1989 r. w Polsce odrodziła się idea społeczeństwa obywatelskiego. Termin ten jest pojęciem szerokim, któremu przypisuje się szereg cech. Jego istota polega na tym, że społeczeństwo uzyskuje określone prawa, dzięki którym może organizować i koordynować swoje działania poprzez powoływanie określonych instytucji, wolnych od państwowego nadzoru. Organizacje te mają za zadanie zaspokajać takie potrzeby, których nie jest w stanie zapewnić ani państwo, ani rynek (Kietlińska, 2010). Ze względu na swoje umiejscowienie pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym, organizacje te nazywane są organizacjami pozarządowymi, organizacjami non-profit (NGO), podmiotami gospodarki społecznej bądź organizacjami trzeciego sektora. Ich rola w procesie zaspokajania potrzeb społecznych w państwie obywatelskim ciągle rośnie. Związane jest to niewątpliwie z faktem niewydolności państwowych podmiotów polityki społecznej spowodowanym np. brakiem odpowiednich środków finansowych, niewystarczającej infrastruktury społecznej czy też niepełnego rozpoznania potrzeb społecznych. Wzrost znaczenia podmiotów NGOs podnosiło w swoich pracach wielu autorów (zob. m.in. Grotkowski, 2011; Zielińska, 2011; Kietlińska, 2010; Wang, Graddy, 2008; Tyrakowski, 2007; Grewiński, Kamiński, 2007; Van Willigen, 2000). Powstało również wiele opracowań, w których autorzy podejmowali próbę wskazania czynników determinujących podejmowanie działalności dobroczynnej (zob. m.in. Bochyńska-Smigielska, 2012; Taniguchi, 2012; Lee, Chang, 2007; Śliwak, 2000). Przegląd tych badań pozwala wnioskować, że wybrane czynniki społeczno-demograficzne i ekonomiczne mogą powodować, że osoby będą podejmowały działalność dobroczynną i angażowały się w działalność podmiotów pozarządowych. Tym właśnie problemom poświęcony jest prezentowany artykuł, którego celem jest podjęcie

people involved in the work for the non-government sector and the implementation of the research in this area proves that the article is innovative and of the interdisciplinary nature.

Determinants of undertaking charity work in the subject literature

In the subject literature, many authors have repeatedly attempted to identify factors which encourage people to undertake charity work or to provide financial support for non-governmental organizations (see, for example, Lee, Chang, 2007; Wang, Graddy, 2008; Śliwak, 2000; Kitchen, Dalton, 1990; Yi, 2010). The review of these studies enables the identification of certain socio-demographic and economic factors which determine the altruistic behavior. Yet, a significant part of empirical research and theoretical analysis has been conducted outside Poland.

The definitions of charity, philanthropy, volunteering and altruism should be set out at the beginning of the considerations. The concept of **charity** is closely connected to the idea of loving your own neighbour functioning in Christianity. In this sense, it derives from the idea of loving your own neighbour depicted by the parable of the Good Samaritan. Also in Judaism and Islam this kind of love is believed to be a religious order to help the poorest. Therefore, it refers to taking direct aid measures to help the poor, sick and disabled. **Philanthropy** is also associated with love for others, fraternal love and compassion. However, this concept derives from ancient Greece and Rome, thus it is connected to the secular ideas of humanitarianism. In this context, a philanthropist strives to improve the fate of the entire communities by creating social order, introducing necessary reforms, funding activities which are targeted at helping those in need (for instance, providing financial support) and developing scientific or cultural activities. **Voluntary work** is an activity done for the whole natural environment. Therefore, it is a broader concept than charity and philanthropy, covering both human and environmental protection and animal aid (Górecki, 2013, p. 82). Many definitions of **altruism** can be found in the subject literature. Some scholars claim that it is a part of a wider category of pro-social behavior (Bar-Tal, 1976, Reykowski, 1979, Kenrick, Neuberg and Cialdini, 2002), while others point out that both concepts are understood as similar or identical (Karyłowski, 1982a; Jarymowicz, 1979). All approaches pay attention to such features of altruism as: conscious and voluntary undertaking of action aimed at benefiting another person without expecting a prize, because it is an end in itself (Śliwak, 2005).

The next step of considerations is the search for factors that determine the undertaking of charitable activities. The literature contains several models explaining the activities of volunteers, which focus

próby przedstawienia wpływu czynników pozaekonomicznych na podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych. Określenie motywów działań dobroczynnych osób zaangażowanych w pracę na rzecz sektora pozarządowego i realizacja w tym zakresie badania sprawia, że artykuł zawiera element nowatorski i posiada interdyscyplinarny charakter.

Determinanty podejmowania działalności dobroczynnej w literaturze przedmiotu

W literaturze przedmiotu podejmowano wielokrotnie próbę zidentyfikowania czynników, które wpływają na to, że ludzie podejmują działalność dobroczynną, bądź też wspierają finansowo organizacje z sektora pozarządowego (zob. np. Lee, Chang, 2007; Wang, Graddy, 2008; Śliwak, 2000; Kitchen, Dalton, 1990; Yi, 2010). Przegląd tych badań pozwala określić pewne czynniki społeczno-demograficzne i ekonomiczne, które determinują zachowania altruistyczne. Znaczna część badań empirycznych i analiz teoretycznych prowadzona była jednak poza Polską.

Na wstępie rozważań należy ustalić definicje dobroczynności, filantropii, wolontariatu oraz altruizmu. Pojęcie **dobroczynności** ściśle wiąże się z ideami miłości bliźniego funkcjonującymi w religii chrześcijańskiej. W tym rozumieniu wywodzi się od miłości bliźniego obrazowanej przez przypowieść o miłosiernym Samarytaninie. Także w judaizmie i islamie rozumiana jest jako religijny nakaz pomagania najbardziej potrzebującym. Odnosi się zatem do podejmowania bezpośrednich działań pomocowych potrzebującym, chorem niepełnosprawnym. **Filantropia** także wiąże się z umiłowaniem człowieka, braterską miłością i współczuciem, jednakże pojęcie to wywodzi się ze starożytnej Grecji i Rzymu, a więc wiąże się ze świeckimi ideami humanitaryzmu. W tym kontekście jest dążeniem do poprawy losu całych społeczności poprzez tworzenie porządku społecznego, wprowadzania odpowiednich reform, finansowaniem działań na rzecz potrzebujących (np. udzielaniem pomocy materialnej) oraz rozwojem działalności naukowej czy kulturalnej. **Wolontariat** jest działaniem na rzecz całego środowiska naturalnego, a zatem jest pojęciem szerszym od dobroczynności i filantropii obejmującym zarówno działania na rzecz człowieka, jak i ochronę środowiska, w tym pomoc zwierzętom (Górecki, 2013, s. 82). W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele definicji **altruizmu**, który przez niektórych badaczy rozumiany jest jako pojęcie zawierające się w szerszej kategorii zachowania prospołecznego (Bar-Tal, 1976; Reykowski, 1979; Kenrick, Neuberg i Cialdini, 2002), a przez innych oba pojęcia rozumiane są jako zbliżone, czy też tożsame (Karyłowski, 1982a; Jarymowicz, 1979). We wszystkich podejściach zwraca się uwagę na takie cechy altruizmu jak: świadome i dobrowolne podjęcie działania mającego przynieść korzyść innej osobie bez oczekiwania na nagrodę, ponieważ stanowi cel sam w sobie (Śliwak, 2005).

Kolejnym krokiem rozważań jest poszukiwanie czynników warunkujących podejmowanie działań dobroczynnych. W literaturze znajduje się kil-

on various aspects of human functioning. On the one hand, they focus on collective goods, and on the other, on individual goods as a basis for motivation. *The collective goods model* seeks determinants in the social demand for charitable activity as well as social pressure. *The private goods model* assumes that people engage in charitable activities because they expect to receive a certain return for it, e.g. in the form of new skills useful on the labour market (*skill development*) or due to private motives or pure altruism (*Influence and Search*) (Govekar, Govekar, 2002). This article focuses on searching for non-economic factors that determine the undertaking of charity activity.

In his work, J. Śliwiak (2000) suggests that charity can be conditioned by, inter alia, an acquaintance with the person who is need of help, observation of altruistic behaviours in everyday life, feeling of happiness and success, as well as living in small communities (e.g. people from large communities, cities help less frequently than people living in small towns or villages).

Partially, these theses are confirmed by foreign research. The analyses conducted by Y. K. Lee and C. T. Chang (2007)¹ on a group of 730 residents of Taiwan can constitute a good example. These studies have shown that gender, age, family situation, and marital status are the determinants of undertaking charity activities. The analyses conducted by H. Taniguchi (2012) on a group of American people sought the determinants of formal and informal volunteering. Formal activities were associated with a longer time spent on education, religious activity, a longer interaction with a friend, as well as marital status (having a family). Informal volunteering, on the other hand, involved more time spent with family and friends.

The studies carried out in the Lublin Province on a group of 168 adolescents, who were involved in volunteering for a minimum of six months, explored the family conditions as the reasons for undertaking such activities. Conclusions from the analyses show that a democratic atmosphere prevailing in the family home, warm relations between family members, as well as clearly defined rules and norms of conduct foster the undertaking of charity activities. Another important factor is having at least one authority from two identified categories: respected people and people from the volunteers' environment, who are important to them and provide positive patterns of behaviour. These patterns of behaviour most often come from parents, and subsequently from teachers or volunteer carers. At the same time, it should be noted that most of the parents were not involved in charity activity, but they supported such behaviour in their children, showing interest and satisfaction. Researchers suggest the great importance of family environment on the undertaking of charity activities by young people (Braun, 2012).

The subject literature also points to the motivation of volunteers to undertake aid activities, which,

ka modeli wyjaśniających działania wolontariuszy, koncentrujących się na różnych aspektach funkcjonowania człowieka. Skupiają się one z jednej strony na dobrach zbiorowych a drugiej na dobrach indywidualnych jako podstawie motywacji. Model dóbr zbiorowych (*The collective goods model*) poszukuje determinant w społecznym popycie na działalność charytatywną oraz presji społecznej. Model dóbr prywatnych (*The private goods model*) zakłada, że osoby podejmują działalność oczekując, że otrzymają za nią pewien zwrot, np. w postaci nowych umiejętności przydatnych na rynku pracy (*Skill development*) lub ze względu na prywatne motywy lub czysty altruizm (*Influence and Search*) (Govekar, Govekar, 2002). W niniejszym artykule uwaga skupiła się na poszukiwaniu pozaekonomicznych czynników warunkujących podejmowanie działalności dobroczynnej.

J. Śliwiak (2000) w swojej pracy wskazuje, że dobroczynność mogą warunkować m.in. znajomość osoby potrzebującej pomocy, obserwowanie zachowań altruistycznych w codziennym życiu, poczucie szczęścia i własnego sukcesu oraz zamieszkiwanie w małych społecznościach (np. osoby z dużych skupisk, miast rzadziej pomagają niż osoby zamieszkujące małe miasta lub wieś).

Częściowo tezy te potwierdzają badania zagraniczne. Dobrym przykładem mogą być analizy prowadzone przez Y. K. Lee and C. T. Chang (2007)¹ w grupie 730 mieszkańców Taiwanu. Badania te wykazały, że płeć, wiek, sytuacja rodzinna i stan cywilny są determinantami podejmowania działalności dobroczynnej. W analizach przeprowadzonych przez H. Taniguchi (2012) na grupie amerykańskich poszukiwano determinant podejmowania formalnego oraz nieformalnego wolontariatu. Formalne działania wiązały się z dłuższym czasem spędzonym na edukacji, aktywnością religijną, dłuższym czasem spędzonym z przyjaciółmi oraz stanem cywilnym (posiadanie rodziny). Natomiast nieformalny wolontariat wiąże się z większą ilością czasu spędzonego z rodziną i przyjaciółmi.

W badaniach przeprowadzonych na terenie województwa lubelskiego, na grupie 168 osób w okresie adolescencji, które przez minimum pół roku były zaangażowane w wolontariat, poszukiwano rodzinnych uwarunkowań podejmowania tego typu działań. Wnioski z analiz wskazują, że demokratyczna atmosfera panująca w domu rodzinnym, ciepłe relacje pomiędzy członkami rodziny, jasno określone zasady i normy postępowania sprzyjają podejmowaniu działań dobroczynnych. Kolejnym ważnym czynnikiem jest posiadanie przynajmniej jednego autorytetu, przy czym zidentyfikowano ich dwie kategorie: osoby cieszące się powszechnym szacunkiem oraz osoby z otoczenia wolontariuszy, ważne dla nich i przekazujące pozytywne wzorce zachowań. Owe wzory postępowania najczęściej pochodzą od rodziców, w dalszej kolejności od nauczycieli czy opiekunów wolontariatu. Jednocześnie należy zaznaczyć, że rodzice nie byli w większości zaangażowani w działalność do-

¹ Lee and Chang (2007) conducted research on the determinants of charity assuming that the altruistic activities can take only two forms: volunteering or monetary support.

¹ Lee i Chang (2007) prowadzili badania determinantów dobroczynności przy założeniu, że działania altruistyczne mogą przyjmować tylko dwie formy: wolontariat bądź wsparcie pieniężne.

depending on the authors, are divided in different ways. The first division distinguishes internal and external motivation (e.g. expectations that the activity will be noticed and rewarded). In this case, internal motivation may be specific (the goal is to do good in itself) or non-specific (it is associated with the pleasure derived from the performance of activities). Another division lists the normocentric (endocentric) and autotelic motivation. The first is based on the rules of conduct, which the individual assimilates throughout life, and the latter on the individual's need to selflessly do good to other people. Hence, it should be concluded that the motivation to undertake charity activities may result from environmental reasons or the internal human need (for more information see Kanios, 2008).

A review of the results of empirical research and the subject literature allows to determine the model of charity determinants and their hypothetical impact on the altruistic activities, which are presented in Table 1.

broczynną, ale wspierali takie zachowania u swoich dzieci wykazując zainteresowanie oraz zadowolenie. Badacze wysunęli wnioski o dużym znaczeniu środowiska rodzinnego w podejmowanie działań dobroczynnych przez młodzież (Braun, 2012).

W literaturze przedmiotu zwraca się także uwagę na motywację wolontariuszy do podejmowania działań pomocowych, którą w zależności od autorów dzieli się w odmienny sposób. Pierwszym podziałem wyróżnia motywację wewnętrzną i zewnętrzną (np. oczekiwania, że jej aktywność zostanie dostrzeżona i nagrodzona). W tym przypadku motywacja wewnętrzna może mieć charakter specyficzny (celem jest czynienie dobra samo w sobie) lub niespecyficzny (wiąże się z odczuwaniem przyjemności z realizacji działań). Inny podział wymienia motywację normocentryczną (endocentryczną) oraz autoteliczną. Pierwsza opiera się na zasadach postępowania, które jednostka przyswaja sobie przez życie, a druga na potrzebie jednostki do bezinteresownego czynienia dobra na rzecz innych osób. Stąd wnioskować należy, że motywacja do podjęcia działalności dobroczynnej wynikać może z przyczyn zawartych w środowisku lub w wewnętrznej potrzebie człowieka (szerzej zob. Kanios, 2008).

Przegląd wyników badań empirycznych i literatury przedmiotu pozwala na określenie modelu determinant dobroczynności i ich hipotetycznego wpływu na działalność altruistyczną, które prezentuje w tabeli 1.

Table 1. Determinants of undertaking charity activities

Tabela 1. Determinanty podejmowania działalności dobroczynnej

Factors influencing the undertaking of charity activities/ Czynniki wpływające na podejmowanie dobroczynności		Impact of factors on undertaking charity activities/ Wpływ czynników na podejmowanie działalności dobroczynnej
Social capital/ Kapitał społeczny	Social networks/ Sieci społeczne	Possession/participation has a positive effect on charity (family, friends, social organisations)/ Posiadanie/uczestnictwo ma pozytywny wpływ na dobroczynność (rodzina, przyjaciele, organizacje społeczne)
	Informal social networks/ Nieformalne sieci społeczne	Interactions may encourage philanthropy (among family, friends)/ Interakcje mogą zachęcać do filantropii (wśród rodziny, przyjaciół)
	Civic involvement/ Zaangażowanie obywatelskie	Civic involvement, belonging to groups, and a sense of connection with other members of one's own group encourages altruism/ Zaangażowanie obywatelskie, przynależność do grup, poczucie połączenia z innymi członkami swojej grupy zachęca do altruizmu
	Social trust/ Zaufanie społeczne	"Giving/helping is a matter of trust," social trust increases the level of charity/ „Dawanie/pomaganie jest kwestią zaufania”, zaufanie społeczne zwiększa poziom dobroczynności
	Reporting/offering services/ Zgłaszanie się/ofiarowywanie usług	Volunteering and offering help encourages charity; Volunteers are more often involved in charity activities; Volunteering raises awareness of social needs/ Wolontariat, ofiarowywanie swojej pomocy sprzyja działalności dobroczynnej; Wolontariusze częściej angażują się w działalność dobroczynną; Wolontariat rozbudza świadomość potrzeb społecznych
Happiness/ Szczęście	Optimistic and happy people are more likely to engage in charity activities/ Osoby optymistyczne, szczęśliwe częściej angażują się w działalność dobroczynną	
Religiousness/ Religijność	Religious people show greater interest in the needs of others and more often engage in charity activities/ Osoby religijne wykazują większe zainteresowanie potrzebami innych, częściej angażują się w działania dobroczynne	

Factors influencing the undertaking of charity activities/ Czynniki wpływające na podejmowanie dobroczynności		Impact of factors on undertaking charity activities/ Wpływ czynników na podejmowanie działalności dobroczynnej
Human and financial capital	Education/ Edukacja	A higher level of education increases the willingness to engage in charity activities/ Wyższy poziom osiągniętej edukacji powoduje wzrost chęci do działalności dobroczynnej
	Income/ Dochód	Income growth, stable financial situation, and having a home increases the willingness to undertake charity activities/ Wzrost dochodu, stabilna sytuacja finansowa, posiadanie własnego domu zwiększa chęć do podejmowania działalności dobroczynnej
	Having a home/ Posiadanie domu	
Demography/ Demografia	Age/ Wiek	Age has a positive effect on charity, i.e. older people are more likely to help than the younger ones/ Wiek wpływa pozytywnie na dobroczynność, osoby starsze chętniej pomagają niż osoby młode
	Sex/ Płeć	Women engage in charity activities more often than men/ Kobiety częściej niż mężczyźni angażują się w działalność dobroczynną
	Citizenship/ Obywatelstwo	Unambiguous citizenship situation has a positive effect on charity; People with permanent citizenship are more willing to engage in charity activities than residents and immigrants/ Posiadanie jednoznacznej sytuacji w zakresie obywatelstwa wpływa pozytywnie na dobroczynności; Osoby ze stałym obywatelstwem chętniej angażują się w działalność dobroczynną niż rezydenci, imigranci
	Marital status/ Stan cywilny	Married people engage in charity activities more often than single people/ Osoby w pozostające związkach małżeńskich częściej angażują się w działalność dobroczynną niż osoby samotne
	Number of children/ Liczba dzieci	An increase in the number of children decreases the willingness to engage in charity activities/ Wzrost liczby posiadanych dzieci zmniejsza chęć angażowania się w działalność dobroczynną
	Time of living in a particular community/ Czas zamieszkiwania w danej społeczności	A longer period of living in a particular community makes people more involved in charity activities/ Dłuższy okres zamieszkiwania w danej społeczności sprawia, że osoby będą częściej angażowały się w działalność dobroczynną

Source: Own study based on Wang, Graddy (2008).

Źródło: Opracowanie własne na podst. Wang, Graddy (2008).

This model shows that religious patterns and authorities, relations in the family home and experiences resulting from upbringing can, indeed, determine the undertaking of charity activities - also in Poland.

Methodological assumptions of the research

Determining the nation-wide factors affecting the involvement of people in the work for the third sector and their empirical verification is a difficult and complex task. However, the presented article has a much more modest purpose, i.e. to indicate what non-economic factors influenced the undertaking of work in non-governmental organizations² in one region of Poland - the Subcarpathian Province.

The author's questionnaire conducted among leaders managing non-governmental organizations was used as the research tool. The questionnaire contained 27 questions (open and semi-open) and

² The non-governmental organisation within the meaning of article 3 of the Act of April 24, 2003. *On public benefit and volunteer work* (Journal of Laws of 2018, item 450, as amended) means an entity dealing with public benefit activities. The public benefit activity is a socially advantageous activity, conducted by a non-governmental organisations in the sphere of public tasks specified in the act.

Model ten wskazuje, że religijne wzorce i autorytety, stosunki panujące w domu rodzinnym oraz doświadczenia wynikające z wychowania mogą faktycznie determinować podejmowanie działalności dobroczynnej - także na terenie Polski.

Założenia metodologiczne badań

Określenie ogólnokrajowych czynników wpływających na zaangażowanie się osób w pracę na rzecz trzeciego sektora oraz ich empiryczna weryfikacja jest zadaniem trudnym i złożonym. Prezentowany artykuł ma jednak dużo skromniejszy cel tj. wskazać jakie czynniki pozaekonomiczne wpływały na podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych² w jednym regionie Polski - województwie podkarpackim.

Jako narzędzie badawcze wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety, która została przeprowadzona wśród liderów kierujących organizacjami

² Organizacja pozarządowa w rozumieniu art. 3 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (Dz. U. z 2018 poz. 450 t.j. z późn zm.) oznacza podmiot zajmujący się działalnością pożytku publicznego. Działalnością pożytku publicznego jest działalność społecznie użyteczna, prowadzona przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych określonych w ustawie.

information of the imprint nature. The questions included in the questionnaire referred mainly to non-economic factors, which made the person get involved in work for the non-governmental sector. Moreover, the questions included in the questionnaire concerned the organizational forms of the non-governmental subject which the respondent was in charge of, the number of members or the forms of action undertaken and problems in organizations.

The database of non-governmental organizations operating in the Subcarpathian Province contained on the NGO.pl website - Portal of Non-Governmental Organizations (bazy.ngo.pl) was the sampling frame. The random selection was made using IBM SPSS. The research covered 67 organizations, which were involved in charity activities or social aid³. Finally, the authors of the research managed to receive 30 feedback questionnaires. The collected material was subjected to the quantitative and qualitative analysis. Empirical research was conducted in the period from May to September 2016 in the Subcarpathian Province.

After the analysis of the subject literature the following research question was phrased for the purposes of the research:

1. *How do the selected non-economic factors determine the undertaking of charity activities?*

Subsequently, the following general hypothesis was put forward:

H: *The selected non-economic factors essentially determine the undertaking of charity activities.*

Six detailed research hypotheses were put forward to the general hypothesis:

1. Higher level of education, marriages and professional work are conducive to engaging into work in non-governmental organizations.
2. Women and elderly people engage in helping others more often than men and young people.
3. Religiosity and the possession of moral authorities in one's life associated with charity activities increase interest in the needs of others and the willingness to engage in work for the non-governmental sector.
4. Personal experience of difficult life situations related to, among others, homelessness, poverty, unemployment and addictions, is conducive to getting involved in work in non-governmental organizations.
5. Experiencing help, support, mutual understanding in a family home can encourage involvement in work in non-governmental organizations.
6. Involvement in work in non-governmental organizations brings satisfaction and positively affects personal life.

pozarządowymi. Kwestionariusz ankiety zawierał 27 pytań (otwartych i półotwartych) oraz informacje o charakterze metryczkowym. Pytania zawarte w ankiecie odnosiły się głównie do czynników pozaekonomicznych, które sprawiały, iż dana osoba angażowała się w pracę na rzecz sektora pozarządowego. Ponadto pytania zawarte w ankiecie dotyczyły form organizacyjnych podmiotu pozarządowego, którym kierował respondent, liczby członków czy też form podejmowanych działań oraz problemów występujących w organizacjach.

Operat losowań stanowiła baza danych organizacji pozarządowych działających na terenie województwa podkarpackiego, zawarta na stronie internetowej NGO.pl - Portal Organizacji Pozarządowych (bazy.ngo.pl). Doboru losowego dokonano przy wykorzystaniu IBM SPSS. Badaniem objęto 67 organizacji, które zajmowały się działalnością charytatywną, bądź pomocą społeczną³. Ostatecznie autorom badania udało się pozyskać 30 ankiet zwrotnych. Zebrany materiał poddano analizie ilościowej i jakościowej. Badania empiryczne zostały przeprowadzone w okresie maj-wrzesień 2016 r. na terenie województwa podkarpackiego.

Po analizie literatury przedmiotu dla potrzeb badań sformułowano następujące pytanie badawcze:

1. *Jak wybrane czynniki pozaekonomiczne determinują podejmowanie działań dobroczynnych?*

W dalszej kolejności postawiono następującą hipotezę ogólną:

H: *Wybrane czynniki pozaekonomiczne w sposób istotny warunkują podejmowanie działań dobroczynnych.*

Do hipotezy ogólnej postawiono sześć szczegółowych hipotez badawczych:

1. Wyższy poziom wykształcenia, pozostawanie w związkach małżeńskich oraz wykonywanie pracy zawodowej sprzyja angażowaniu się w pracę w organizacjach pozarządowych.
2. Kobiety oraz osoby starsze częściej angażują się w pomaganie innym niż mężczyźni i osoby młode.
3. Religijność i posiadanie w życiu autorytetów moralnych związanych z działalnością charytatywną powodują wzrost zainteresowania potrzebami innych i chęć angażowania się w pracę na rzecz sektora pozarządowego.
4. Osobiste doświadczanie trudnych sytuacji życiowych związanych m.in. z bezdomnością, ubóstwem, bezrobociem, uzależnieniami sprzyja angażowaniu się w pracę w organizacjach pozarządowych.
5. Doświadczanie pomocy, wsparcia, wzajemnego zrozumienia w domu rodzinnym może sprzyjać angażowaniu się w pracę w organizacjach pozarządowych.
6. Zaangażowanie w pracę w organizacjach pozarządowych przynosi satysfakcję i pozytywnie wpływa na życie osobiste.

³ Article 4 of the Act of April 24, 2003. *On public benefit and volunteer work* (Journal of Laws of 2018, item 450, as amended) defines the sphere of public tasks that are dealt with by non-governmental organisations, such as tasks in the field of social assistance and charity activities.

³ Art. 4 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (Dz. U. z 2018 poz. 450 t.j. z późn zm.) określa sferę zadań publicznych, którymi zajmują się organizacje pozarządowe, są to m.in. zadania z zakresu pomocy społecznej i działalności charytatywnej.

Socio-demographic characteristic of the respondents

The age structure of the respondents who are involved in the activities of non-governmental organizations is presented in Table 2.

Charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów

Strukturę wiekową badanych osób zaangażowanych w działalność organizacji pozarządowych przedstawia tabela 2.

Table 2. The age of respondents who work in non-governmental organizations
Tabela 2. Wiek respondentów podejmujących pracę w organizacjach pozarządowych

	Woman/ Kobieta	Man/ Mężczyzna	Sum/ Suma	in %/ w %
20-29 years of age/ 20-29 lat	2	1	3	10.3
30-39 years of age/ 30-39 lat	4	3	7	24.1
40-49 years of age/ 40-49 lat	3	3	6	20.7
50-59 years of age/ 50-59 lat	5	3	8	27.6
60-69 years of age/ 60-69 lat	1	1	2	6.9
70 years of age and older/ 70 lat i więcej	2	1	3	10.3
Total/ Razem	17	12*	29	100
in %/ w %	58.6	41.4	100	

* 1 man did not specify his age/ 1 mężczyzna nie określił swojego wieku

Source: own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

The work of non-governmental organizations often involved people aged 30-39 (7 people), 40-49 (6 people) and 50-59 (8 people). Extreme age groups - the youngest and the oldest were less often involved in activities for the third sector. Moreover, women (17 people, i.e. almost 60% of the total) more often engaged in the activities of non-governmental organizations than men. This can confirm the literature conclusions that mostly women are involved in activities for non-governmental organizations. However, in the surveyed group, the assumption that older people are often involved in the work of the third sector was not confirmed.

The subject literature review allows to note that people who engage in the work of the third sector entities are married, they are people with a high level of education and they usually work professionally. The analysis of marital status of persons examined is presented in Table 3.

W pracę organizacji pozarządowych najczęściej zaangażowane były osoby w wieku 30-39 lat (7 osób), 40-49 lat (6 osób) oraz 50-59 lat (8 osób). Grupy wiekowe skrajne – najmłodsze i najstarsze znacznie rzadziej angażowały się w działalność na rzecz trzeciego sektora. Ponadto w działalność organizacji pozarządowych częściej angażowały się kobiety (17 osób tj. prawie 60% ogółu) niż mężczyźni. Może to potwierdzać wnioski z literatury, że w działalność na rzecz organizacji pozarządowych zaangażowane są w większości kobiety. W badanej grupie nie potwierdziło się jednak założenie, że w pracę organizacji trzeciego sektora często zaangażowane są osoby starsze.

Przegląd literatury przedmiotu pozwala zauważyć, że osoby angażujące się w pracę podmiotów z trzeciego sektora pozostają w związkach małżeńskich, są osobami posiadającymi wysoki poziom wykształcenia i z reguły wykonują pracę zawodową. Analizę stanu cywilnego osób badanych prezentuje tabela 3.

Table 3. Marital status of persons working in non-governmental organizations
Tabela 3. Stan cywilny osób podejmujących pracę w organizacjach pozarządowych

	Woman/ Kobieta	Man/ Mężczyzna	Sum/ Suma	in %/ w %
single/ kawaler/panna	2	6	8	26.6
divorced/ rozwódziona/rozwie- dziona	2	0	2	6.7

	Woman/ Kobieta	Man/ Mężczyzna	Sum/ Suma	in %/ w %
widower/widow/ wdowiec/wdowa	2	0	2	6.7
married/ żonaty/zamężna	11	7	18	60
Total/ Razem	17	13	30	100

Source: own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

The data presented in the table above indicate that participants of research were usually married (18 people, i.e. 60% of the total).

The level of education and the situation of respondents in the labor market is presented in table 4.

Dane zaprezentowane w powyższej tabeli wskazują, że uczestnicy badania na ogół pozostawali w związkach małżeńskich (18 osób tj. 60% ogółu).

Poziom wykształcenia oraz sytuacja respondentów na rynku pracy została przedstawiona w tabeli 4.

Table 4. The level of education of respondents, including employment in the labor market

Tabela 4. Poziom wykształcenia badanych respondentów z uwzględnieniem zatrudnienia na rynku pracy

	Non-profit sources of income, e.g. pensions/ Niezarobkowe źródła utrzymania np. emerytury, renta	Lack of employment in the labor market/ Brak zatrudnienia na rynku pracy	Employment in the labor market/ Zatrudnienie na rynku pracy	Total/ Razem	in %/ w %
Basic vocational/ Zasadnicze zawodowe	0	0	3	3	10.0
General secondary/ Średnie ogólne	1	0	1	2	6.7
Secondary vocational education/ Średnie zawodowe	0	0	2	2	6.7
Higher/ Wyższe	4	1	18	23	76.7
Total/ Razem	5	1	24	30	100
in %/ w %	16.7	3.3	80.0	100	

Source: own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

The persons involved in the activities of non-governmental organizations in the Subcarpathian Province had mostly higher education (76.7% of the total) and worked professionally (80% of the total). The collected empirical data confirm the fact that a high level of education, being married and working professionally are conducive to engaging in work for non-governmental organizations.

The persons participating in research were managing non-governmental entities which had two organizational forms, i.e. they were foundations or associations (see tab. 5).

The highest percentage of respondents managed non-governmental organizations that brought together 11-20 people (20% of the total) and 21-30 people (20% of the total). There were relatively few small organizations which brought together up to 6 people (6.7% of the total). The number of large

Osoby zaangażowane w działalność organizacji pozarządowych w województwie podkarpackim w większości posiadały wykształcenie wyższe (76,7% ogółu) i pracowały zawodowo (80% ogółu). Zgromadzone dane empiryczne potwierdzają fakt, że wysoki poziom wykształcenia, pozostawanie w związku małżeńskim oraz wykonywanie pracy zawodowej sprzyja angażowaniu się w pracę na rzecz organizacji pozarządowych.

Osoby uczestniczące w badaniu kierowały podmiotami pozarządowymi, które posiadały dwie formy organizacyjne tzn. były to fundacje bądź stowarzyszenia (zob. tab. 5).

Największa liczba respondentów kierowała organizacjami pozarządowymi, które zrzeszały 11-20 osób (20% ogółu) i 21-30 osób (20% ogółu). Stosunkowo niewiele było organizacji małych, skupiających do 6 osób (6,7% ogółu). Niewiele było także organiza-

organizations was also small, only 10% of the total brought together over 101 people.

cji dużych, jedynie 10% ogółu zrzeszało powyżej 101 osób.

Table 5. The organizational form and number of people associated in non-governmental entities managed by the respondents (in numbers and %)

Tabela 5. Forma organizacyjna oraz liczba osób zrzeszonych w podmiotach pozarządowych kierowanych przez respondentów (w liczbach i %)

	Foundation/ Fundacja	Association/ Stowarzyszenie	Total/ Razem	in %/ w %
up to 6 people/ do 6 osób	1	1	2	6.7
7 - 10 people/ 7-10 osób	2	0	2	6.7
11-20 people/ 11-20 osób	2	4	6	20.0
21-30 people/ 21-30 osób	1	5	6	20.0
31-40 people/ 31-40 osób	2	2	4	13.3
41-100 people/ 41-100 osób	1	2	3	10.0
over 101 people/ powyżej 101 osób	1	2	3	10.0
no answer/ brak odpowiedzi	3	1	4	13.3
Total/ Razem	13	17	30	100

Source: Own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

The performed study showed that the goals of functioning of non-government organizations managed by the respondents were very broad, yet they related to the activities in the area of social aid, charity or health care (Table 6).

Przeprowadzone badanie pokazało, iż cele funkcjonowania organizacji pozarządowych, którymi kierowali respondenci były bardzo szerokie, jednakże odnosiły się do działań z zakresu pomocy społecznej, działalności charytatywnej bądź ochrony zdrowia (tab. 6).

Table 6. Directions of the activities of non-governmental organizations managed by respondents

Tabela 6. Kierunki działalności organizacji pozarządowych kierowanych przez respondentów

No./ Lp.	The direction of the activities of non-governmental organizations/ Kierunek działalności organizacji pozarządowych	Total number of indications*/ Łączna liczba wskazań*	in %/ w %
1	Sport, leisure, tourism, hobby/ Sport, rekreacja, turystyka, hobby	3	5.9
2	Art and culture/ Kultura i sztuka		
3	Education and upbringing/ Edukacja i wychowanie	2	3.9
4	Social services, social aid, humanitarian aid, rescue services/ Usługi socjalne, pomoc społeczna, humanitarna, ratownictwo	26	51
5	Health care/ Ochrona zdrowia	11	21.6
6	Local development in the social and economic dimension/ Rozwój lokalny w wymiarze społecznym i ekonomicznym	8	15.7
7	Other/ Pozostałe	1	2
Total/ Razem		51	100

*the surveyed non-governmental organizations were allowed to indicate a maximum of 3 directions of their activity, hence the number of indications is greater than the number of the surveyed entities/
badane organizacje pozarządowe mogły wskazać maksymalnie 3 kierunki działalności, stąd liczba wskazań jest większa od liczby badanych podmiotów

Source: Own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

The results of the research on this subject should not be surprising, since as it has been mentioned at the beginning of the article, the surveyed organizations had been selected randomly, based on their area of interest, such as social aid, charity and health care.

Non-economic determinants affecting work in non-governmental organizations

Scientific publications (see e.g. Wang, Graddy, 2008; Śliwiak, 2000) suggested that religious people who have moral authorities associated with charity often engage in activities which support the third sector. Table 7 depicts the analysis of the results due to religion and participation in religious practices.

Wyniki badań w tym zakresie nie powinny być zaskakujące, gdyż jak wspomniano na wstępie artykułu do badań ankietowych wybrano losowo organizacje, które zajmowały się pomocą społeczną, pomocą charytatywną i ochroną zdrowia.

Uwarunkowania pozaekonomiczne podejmowania pracy w organizacjach pozarządowych

Publikacje naukowe (zob. m.in. Wang, Graddy, 2008; Śliwiak, 2000) sugerowały, że osoby religijne, posiadające autorytety moralne związane z działalnością charytatywną często angażują się w działalność na rzecz trzeciego sektora. Analiza wyników ze względu na wyznanie religijne oraz uczestnictwo w praktykach religijnych prezentuje tabela 7.

Table 7. Religion and participation in religious practices among the surveyed respondents involved in the work for non-governmental organizations

Tabela 7. Wyznanie religijne i uczestnictwo w praktykach religijnych wśród badanych respondentów zaangażowanych w pracę w organizacjach pozarządowych

	Number of persons/ Liczba osób	in %/ w %	Participation in religious practices/ Uczestnictwo w praktykach religijnych	Number of indications/ Liczba wskazań	in %/ w %
- no answer/ - brak odpowiedzi	3	10	- every day/ - codziennie	3	11.5
- Greek Catholic or Orthodox/ - grekokatolickie lub prawosławne	1	3.3	- several times per week/ - kilka razy w tygodniu	10	38.5
- Roman Catholic/ - rzymskokatolickie	26	86.7	- once a week/ - raz w tygodniu	6	23.1
Total/ Razem	30	100	- once a month/ - raz w miesiącu	2	7.7
			- several times a year or less/ - kilka razy w roku i rzadziej	4	15.4
			- no participation/ - nie uczestniczę	1	3.8
			Total/ Razem	26*	100

*4 people refused to answer this question/ 4 osoby odmówiły odpowiedzi na to pytanie

Source: Own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

People involved in charity activities in the Subcarpathian Province who participated in the study are mostly Roman Catholic (almost 90% of the total). Moreover, these people often engage in religious practices - almost 75% of all respondents indicated that they attend religious services at least once a week (e.g. prayer, the Holy Mass).

Almost 67% of the surveyed persons claimed that they have moral authorities in their lives involved in charity (see Table 8).

As shown in Table 9, the most frequently indicated authorities participating in charity activities were people associated with religion: the Holy Father, John Paul II, Mother Teresa of Calcutta, Edmund Bojanowski.

W województwie podkarpackim osoby zaangażowane w działalność dobroczynną, które uczestniczyły w badaniu były przeważnie wyznania rzymskokatolickiego (prawie 90% ogółu). Ponadto osoby te często uczestniczą w praktykach religijnych - prawie 75% ogółu badanych wskazywało, że przynajmniej raz w tygodniu uczestniczy w praktykach religijnych (np. modlitwa, msza św.).

Niemalże 67% badanych osób działających w organizacjach pozarządowych określiło, że w swoim życiu posiada autorytety moralne związane z działalnością charytatywną (zob. tab. 8).

Najczęściej wskazywanymi autorytetami w działalności dobroczynnej były postaci związane z działalnością religijną: Ojciec Św. Jan Paweł II, Matka Teresa z Kalkuty, Edmund Bojanowski, co prezentuje tabela 9.

Table 8. Having moral authority involved in charity among the respondents**Tabela 8.** Posiadanie autorytetów moralnych związanych z działalnością dobroczynną wśród respondentów

	Number of persons/ Liczba osób	in %/ w %
I do not have any authorities/ Nie posiadam autorytetów	4	13.3
I have authorities/ Posiadam autorytety	20	66.7
I have no opinion/ Nie mam zdania	6	20.0
Total/ Razem	30	100

Source: Own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Table 9. Respondents' moral authorities engaged in charity activities**Tabela 9.** Autorytety moralne odnoszące się do działalności dobroczynnej wśród respondentów

Respondent's number/ Nr respondenta	Who is your moral authority in undertaking charity activities/ Kto jest Pana/i autorytetem w podejmowaniu działalności dobroczynnej
1	The Holy Father John Paul II, Mother Teresa of Calcutta/ Ojciec Św. Jan Paweł II, Matka Teresa z Kalkuty
29	There are several such people/ Jest kilka takich osób
3	Many/ Wielu
27	John Paul II, Janusz Korczak/ Jan Paweł II, Janusz Korczak
25	Caritas/ Caritas
6	Pope John Paul II/ Papież Jan Paweł II
8	Mother Teresa from Calcutta, John Paul II, Anna Dymna/ Matka Teresa z Kalkuty, Jan Paweł II, Anna Dymna
10	Edmund Bojanowski/ Edmund Bojanowski
11	Mother Teresa of Calcutta/ Matka Teresa z Kalkuty
12	Saint John Paul II, Mother Teresa of Calcutta/ Św. Jan Paweł II, Matka Teresa z Kalkuty
14	Anna Dymna/ Anna Dymna
15	Princess Diana/ Księżna Diana
20	Jesus Christ, Saint Albert Chmielowski, Saint John Paul II/ Jezus Chrystus, św. Brat Albert, św. Jan Paweł II
18	Marek Kotański, Janusz Korczak, Jurek Owskiak, Maria Dulębianka/ Marek Kotański, Janusz Korczak, Jurek Owskiak, Maria Dulębianka

Source: Own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Anna Dymna, Jurek Owskiak, Marek Kotański and Maria Dulębianka were also considered as authority figures by respondents. The analysis of the research results reveals that the surveyed respondents most often chose people who based their charity activities on the values coming from the Gospel. The results of the survey support the findings from the subject literature. Religiousness, participation in religious practices and having moral authority associated with charity have a significant impact on the involvement in the work for the third sector.

Personal experience of difficult life situations such as: homelessness, poverty, unemployment and addictions, encourage people to undertake work in non-governmental organizations. The available publications show that also living in the environment in which family members and friends undertake charity activities make people more willing to take up charity activities. Table 10 shows that it is difficult to clearly state whether personal experiences also triggered people's interest in working for non-governmental organizations.

Jako autorytety wskazywano również Annę Dymną, Jurka Owskiaka, Marka Kotańskiego oraz Marię Dulębiankę. Na podstawie analizy wyników badań można wskazać, iż badani respondenci wskazywali najczęściej osoby, które opierały swoją działalność dobroczynną na wartościach płynących z Ewangelii. Wyniki badania ankietowego potwierdzają wnioski płynące z literatury przedmiotu. Religijność, uczestniczenie w praktykach religijnych i posiadanie autorytetów moralnych związanych z działalnością charytatywną istotnie wpływa na angażowanie się w pracę podmiotów z trzeciego sektora.

Osobiste doświadczanie trudnych sytuacji życiowych związanych m.in. z bezdomnością, ubóstwem, bezrobociem czy uzależnieniami sprzyja podejmowaniu pracy w organizacjach pozarządowych. Dostępne publikacje wskazują, że podobny wpływ na działalność w podmiotach trzeciego sektora ma również obserwowanie działań dobroczynnych wśród rodziny i przyjaciół. W badanej populacji trudno jest jednoznacznie wskazać czy osobiste doświadczenia były impulsem do zaangażowania się w pracę organizacji pozarządowych, co przedstawia tabela 10.

Table 10. Personal experience of difficult life situations as a reason for the respondents' involvement in working in non-governmental organizations**Tabela 10.** Osobiste doświadczenia trudnej sytuacji życiowej jako przyczyna zaangażowania się w pracę w organizacjach pozarządowych wśród respondentów

	Number of persons/ Liczba osób	in %/ w %
Personal experience was not the reason for people's involvement in the work for the third sector/ Osobiste doświadczenia nie były przyczyną zaangażowania się w pracę na rzecz trzeciego sektora	16	53
Personal experience was the reason for people's involvement in the work for the third sector/ Osobiste doświadczenia były przyczyną zaangażowania się w pracę na rzecz trzeciego sektora	14	47
Total/ Razem	30	100

Source: Own study based on the carried out research.

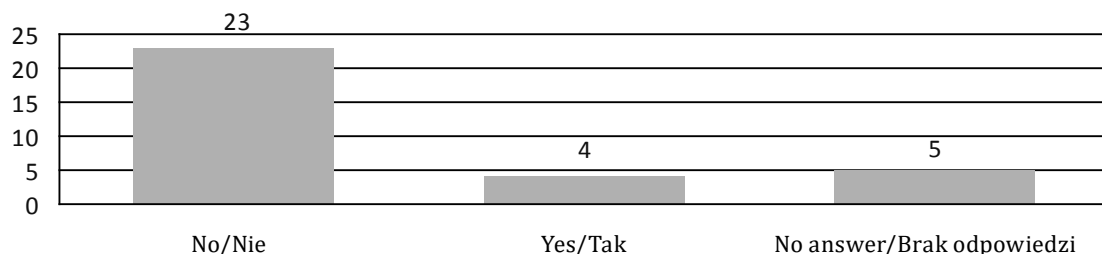
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

The respondents' answers were divided almost evenly: 47% of respondents indicated that they decided to work for non-governmental organizations due to some difficult life situations. Some of the respondents' opinions were as follows: *I also used to be homeless and felt socially excluded and invisible; an unfortunate accident of a family member, a coma.* However, 53% of respondents pointed out that it was not their personal experience that acted as the main trigger for their involvement in the activities for the third sector.

Moreover, it proves problematic to confirm the hypothesis that observing charity behavior among family members encourages people to work in non-governmental organizations (see figure 1).

Odpowiedzi respondentów były podzielone prawie po połowie, 47% badanych wskazało, że z powodu doświadczenia trudnej sytuacji życiowej zaangażowało się w pracę na rzecz organizacji pozarządowych. Pojawiły się tutaj następujące wypowiedzi respondentów: *sam byłem osobą bezdomną, wykluczoną społecznie, niewidzialną; nieszczęśliwy wypadek członka rodziny, śpiączka.* Jednak 53% respondentów stwierdziło, że to nie osobiste przeżycia były głównym determinantem ich działalności na rzecz trzeciego sektora.

Trudno jest również potwierdzić w badanej populacji hipotezę zakładającą, że obserwowanie zachowań dobroczynnych w rodzinie będzie skłaniało do podejmowania pracy w organizacjach pozarządowych (zob. rysunek 1).

Figure 1. The involvement of the respondents' parents in charity activities**Rysunek 1.** Zaangażowanie rodziców badanych osób w działalność dobroczynną

Source: Own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Only 4 respondents indicated that their parents were involved in the activities of the third sector's organization, and the vast majority of respondents (23 people) replied that their parents did not undertake charity work.

Experiencing help, support, mutual understanding in a family home can encourage the involvement in work in non-governmental organizations. The results of analyses of the conducted research are presented in Table 11.

Jedynie 4 respondentów wskazało, że ich rodzice byli zaangażowani w działalność organizacji trzeciego sektora, a zdecydowana większość (23 osoby) udzieliła odpowiedzi, że w ich domu rodzice nie zajmowali się działalnością o charakterze dobroczynnym.

Doświadczenie pomocy, wsparcia, wzajemnego zrozumienia w domu rodzinnym może sprzyjać zaangażowaniu się w pracę organizacji pozarządowych. Wyniki analiz przeprowadzonych badań prezentuje tabela 11.

Table 11. Support at the family home among respondents involved in the activities of non-governmental organizations
Tabela 11. Wsparcie w domu rodzinnym wśród respondentów zaangażowanych w działalność organizacji pozarządowych

	in %* w %*
we could always count on each other/ zawsze mogliśmy na siebie liczyć	74.1
we only supported each other in difficult times/ wspieraliśmy się tylko w trudnych chwilach	18.5
we could only count on ourselves/ mogliśmy liczyć tylko na siebie	7.4
Total/ Razem	100

* 3 people refused to answer this question/ 3 osoby odmówiły odpowiedzi na to pytanie

Source: own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

In the surveyed group, people reported that in the family home they could always count on the support and understanding, only 2 respondents indicated that they could count on the support of family members only in exceptional, difficult times.

A similar distribution of data was obtained in the question about the communication process in the home of the respondents. Almost 67% of the respondents indicated that they could talk openly about everything in their family homes, and only two people (7.4% of the total) surveyed said that these conversations were about irrelevant matters and there were some particular taboo subjects (see tab. 12).

W badanej grupie osoby podawały, iż w domu rodzinnym zawsze mogły liczyć na wsparcie i zrozumienie, jedynie 2 respondentów wskazało, że mogli liczyć na wsparcie członków rodziny tylko w wyjątkowych, trudnych chwilach.

Podobny rozkład danych uzyskano w pytaniu dotyczącym procesu komunikacji w domu rodzinnym badanych. Prawie 67% ankietowanych wskazało, że mogło rozmawiać w swoich domach rodzinnych otwarcie o wszystkim, a jedynie dwie osoby (7,4% ogółu) ankietowanych określiło, że rozmowy te były o rzeczach nieistotnych oraz istniało pewne tabu (zob. tab. 12).

Table 12. Communication in the family home of the respondents involved in the activities of non-governmental organizations
Tabela 12. Komunikacja w domu rodzinnym respondentów zaangażowanych w działalność organizacji pozarządowych

	in %* w %*
we could talk about everything openly/ mogliśmy o wszystkim rozmawiać otwarcie	66.7
we talked only about important matters/ rozmawialiśmy tylko o sprawach istotnych	22.2
we talked about minor matters, there is a taboo/ rozmawialiśmy o sprawach mało ważnych, istnieje tabu	7.4
we did not talk to each other/ nie rozmawialiśmy ze sobą	3.7
Total/ Razem	100

* 3 people refused to answer this question/ 3 osoby odmówiły odpowiedzi na to pytanie

Source: own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

During the research, information was sought about the parents' involvement in solving respondents' problems, as presented in Table 13.

W trakcie badania poszukiwano informacji o zaangażowaniu się rodziców respondentów w rozwiązywanie ich problemów, co prezentuje tabela 13.

Table 13. The involvement of the respondents' parents in solving their problems
Tabela 13. Angażowanie się rodziców respondentów w rozwiązywanie ich problemów

	in %* w %*
Yes, they supported me in difficult times, they helped me in solving problems/ tak, wspierali mnie w trudnych chwilach, pomagali mi rozwiązywać problemy	71.4
Yes, but against my will, imposing their will on me/ tak, ale wbrew mojej woli, narzucając mi swoją wolę	10.7
no, I was alone with my problems/ nie, byłem sam ze swoimi problemami	17.9
Total/ Razem	100

* 2 people refused to answer this question, hence 28 questionnaires were used for the analysis/ *2 osoby odmówiły odpowiedzi na to pytanie, stąd do analizy użyto 28 ankiet

Source: own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

A significant part of the surveyed group (71.4%) stated that they could count on help from their parents

Znaczna część badanej grupy (71,4%) oświadczyła, że mogła liczyć w trudnych chwilach na pomoc ro-

during difficult times, and only 5 people indicated that they were forced to solve their problems on their own.

The collected empirical material allowed to observe that experiencing help, support, mutual understanding in a family home can be conducive to engaging in the work of the non-governmental organizations. In this case, however, some caution should be taken when formulating general conclusions. A proper educational process related to the functioning of the family may not only encourage people to work in the non-governmental organizations, but may contribute to shaping the appropriate level of social capital⁴ that makes individuals have a civic attitude.

Scientific literature assigns a number of functions to the non-governmental organizations, among which M. Winiarski (1993, pp. 188-189) also lists the enrichment of social life and the shaping the democratic social relations. The conducted empirical study also allowed to determine whether working in non-governmental organizations allows for enriching the lives of individuals who function in the third sector and what non-material benefits are brought by working in non-governmental organizations. The results of these analyses are presented in Table 14.

dziców, a jedynie 5 osób wskazało, że były zmuszone samodzielnie rozwiązywać swoje problemy.

Zebrany materiał empiryczny pozwolił zauważyć, że doświadczanie pomocy, wsparcia, wzajemnego zrozumienia w domu rodzinnym może sprzyjać angażowaniu się w pracę organizacji pozarządowych. W tym przypadku należy jednak zachować pewną ostrożność przy formułowaniu wniosków ogólnych. Prawidłowy proces wychowawczy związany z funkcjonowaniem rodziny może nie tyle skłaniać do podejmowania pracy w organizacjach pozarządowych, co przyczyniać się do kształtowania odpowiedniego poziomu kapitału społecznego⁴, który sprawia, że jednostki posiadają obywatelskie nastawienie.

Literatura naukowa przypisuje organizacjom pozarządowym szereg funkcji, wśród których M. Winiarski (1993, s. 188-189), wymienia także wzbogacanie życia społeczeństwa i kształtowanie demokratycznych stosunków społecznych. Przeprowadzone badanie empiryczne pozwoliło również ustalić czy praca w organizacjach pozarządowych pozwala na wzbogacanie życia jednostek, które funkcjonują w trzecim sektorze i jakie korzyści niematerialne przynosi praca w organizacjach pozarządowych. Wyniki owych analiz zaprezentowano w tabeli 14.

Table 14. Non-material benefits from working in non-governmental organizations according to the respondents and their effect on the involvement of the immediate environment in the activities for third sector entities

Tabela 14. Korzyści niematerialne z pracy w organizacjach pozarządowych w opinii respondentów oraz ich wpływ w angażowanie się najbliższego otoczenia w działalność na rzecz podmiotów trzeciego sektora

Non-material benefits from working in NGOs according to the respondents/ Korzyści niematerialne z pracy w NGO w opinii badanych	number of indications*/ liczba wskazań*	in %/ w %	The impact of the respondents' involvement in the work of NGOs on the immediate environment (family, friends, acquaintances)/ Wpływ zaangażowania respondentów w pracę NGO na środowisko najbliższe (rodzina, przyjaciele, znajomi)	number of people/ liczba osób	in %/ w %
a changed view of life/ zmienione spojrzenie na życie	19	19.4	My involvement into work in the NGOs made the people from my immediate environment also get involved in charity activities/ Moje zaangażowanie w pracę w org. pozarządowych sprawiło, że osoby z najbliższego środowiska również zaangażowały się w działalność o charakterze dobroczynnym	23	76.7
a sense of a well-fulfilled duty/ poczucie dobrze spełnionego obowiązku	22	22.4			
new professional contacts/ nowe kontakty zawodowe	9	9.2			
acquiring new useful skills/ nabycie nowych przydatnych umiejętności	21	21.4			

⁴ Social capital is a cultural phenomenon. It is a resource of the community, not the individuals who are a part of it. This phenomenon includes civic attitudes of members of the society, social standards supporting cooperation and interpersonal trust, as well as citizens' trust in public institutions. Trust is the basic element of social capital, which guarantees the best solution to the prisoner's dilemma for the entire community (though not necessarily the most beneficial for each of its members): maximising the common good instead of - as in the case of human capital - maximising the individual utility function (Czapiński, 2008, p. 8).

⁴ Kapitał społeczny jest zjawiskiem kulturowym, stanowi zasób wspólnoty, a nie tworzących ją jednostek. Obejmuje obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa, normy wspierające współdziałanie oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych. Zasadniczym elementem kapitału społecznego jest zaufanie, gwarantujące najlepsze dla całej wspólnoty, choć niekoniecznie najbardziej korzystne dla każdego z jej członków rozwiązanie dylematu więźnia: maksymalizację dobra wspólnego zamiast - jak w przypadku kapitału ludzkiego maksymalizowania indywidualnej funkcji użyteczności (Czapiński, 2008, s. 8).

Non-material benefits from working in NGOs according to the respondents/ Korzyści niematerialne z pracy w NGO w opinii badanych	number of indications*/ liczba wskazań*	in %/ w %	The impact of the respondents' involvement in the work of NGOs on the immediate environment (family, friends, acquaintances)/ Wpływ zaangażowania respondentów w pracę NGO na środowisko najbliższe (rodzina, przyjaciele, znajomi)	number of people/ liczba osób	in %/ w %
filling of the free time/ wypełnienie wolnego czasu	7	7.1	My involvement into work in the NGOs did not make people from my immediate environment also get involved in charity activities/ Moje zaangażowanie w pracę w org. pozarządowych nie sprawiło, że osoby z najbliższego środowiska również zaangażowały się w działalność o charakterze dobroczynnym	2	6.7
meeting new people/ poznanie nowych osób	19	19.4			
other (<i>motivation to overcome life difficulties by observing people who have to deal with more serious problems every day-R26</i>)/ inne (motywacja do pokonywania trudności życiowych dzięki obserwacji ludzi, którzy muszą na co dzień zmagać się ze znacznie poważniejszymi problemami-R26)	1	1.0	I do not have such knowledge	5	16.7
Total/ Razem	98	100	Total/Razem	30	100

* surveyed non-governmental organizations could indicate several responses, hence the number of indications is greater than the number of entities surveyed/ badane organizacje pozarządowe mogły wskazać kilka odpowiedzi, stąd liczba wskazań jest większa od liczby badanych podmiotów

Source: own study based on the carried out research.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

In the Subcarpathian Province, respondents most often indicated such intangible benefits of their charity activity as a sense of a well-fulfilled duty (22.4% of total answers), acquisition of new useful skills (21.4%) and a changed view of life and meeting new people (19.4% of total indications).

A significant part of the respondents (76.7% of the total) indicated that their aid activities meant that people from the environment were also involved in charity activities. Therefore, it should be assumed that empirical research proved that work in non-governmental organizations enriches the social and personal life and contributes to shaping democratic social relations.

Conclusions

The aim of the study was an attempt to present the influence of non-economic factors on undertaking work in non-governmental organizations in one region of Poland, i.e. in the Subcarpathian Province. The research carried out has only confirmed the results of the empirical work partly so far. Scientific literature indicated that a higher level of education, being married and performing professional work encourages the involvement in work in non-governmental organizations. These conclusions were confirmed in the Subcarpathian Province, where the surveyed people working for the third sector had higher education, were married and worked

W województwie podkarpackim respondenci najczęściej wskazywali na takie korzyści niematerialne swojej działalności dobroczynnej jak poczucie dobrze spełnionego obowiązku (22,4% ogółu odpowiedzi), nabycie nowych przydatnych umiejętności (21,4%) oraz zmienione spojrzenie na życie i poznanie nowych osób (po 19,4% ogółu wskazań).

Znacząca część respondentów (76,7% ogółu) wskazywała, że ich działalność pomocowa sprawiła, że osoby ze środowiska również angażowały się w działalność o charakterze charytatywnym. Należy zatem przyjąć, iż badanie empiryczne dowiodło, że praca w organizacjach pozarządowych wzbogaca życie społeczne i osobiste oraz przyczynia się do kształtowania demokratycznych stosunków społecznych.

Zakończenie

Celem przeprowadzonego badania było podjęcie próby przedstawienia wpływu czynników pozakonomicznych na podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych w jednym regionie Polski tj. w województwie podkarpackim. Przeprowadzone badania potwierdziły tylko w części wyniki dotychczasowych prac empirycznych. Literatura naukowa wskazywała, że wyższy poziom wykształcenia, pozostawanie w związkach małżeńskich oraz wykonywanie pracy zawodowej sprzyja angażowaniu się w pracę w organizacjach pozarządowych. Wnioski te udało się potwierdzić w województwie podkarpackim, gdzie badane osoby pracujące na rzecz trzeciego

professionally. Therefore, it can be assumed that undertaking employment in non-governmental organizations depends on education, marital status and professional activity on the labor market.

The subject literature indicated that women and older people are more often involved in the work of non-governmental organizations than men and young people. This assumption was only partly confirmed. Mostly women were involved in the activities of non-governmental organizations. However, it has not been possible to confirm that older people are commonly involved in working for the third sector. In the Subcarpathian Province, gender proved to be a conducive factor for engaging in the work of non-governmental organisations, while age turned out to be an insignificant determinant.

Scientific publications suggested that religious people, who have moral authorities associated with charitable activities, would be more often involved in the activities of the third sector. The conducted survey confirmed that in the Subcarpathian Province religiousness, participation in religious practices and having moral authorities associated with charitable activities had a significant impact on involvement in the work of entities from the third sector.

However, it has not been possible to confirm that either experiencing difficult life situations (such as homelessness, poverty, unemployment, or addictions) or observing charitable activities among family and friends is conducive to involvement in the work of non-governmental organisations.

During the empirical research, the assumption was made that experiencing help, support and mutual understanding in the family home may be conducive to getting involved in the work of non-governmental organisations. Most of the respondents answered that they could always count on support and understanding in their family homes. They could talk about everything, and their parents were involved in solving their problems. However, some caution should be exercised when formulating general conclusions. A proper educational process related to the functioning of the family may not as much encourage involvement in the work of non-governmental organisations, as it may contribute to shaping the social capital, which causes the individuals to have a civic attitude. Undoubtedly, the final confirmation of the influence of this factor would require further in-depth research and analysis.

Surveys have confirmed the assumption that work in non-governmental organisations brings satisfaction, enriches social and personal life, and contributes to shaping democratic social relations.

The conducted research shows that there are factors not connected to economy that encourage involvement in the work of non-governmental organisations in the Subcarpathian Province. Those factors include education, marital status, labour market activity, gender, religion, and moral authority associated with charitable activities. Moreover, undertaking work in the third sector organisations may also be influenced by experiencing help, support and mutual understanding in a family home. The

sektora posiadały wyższe wykształcenie, pozostały w związkach małżeńskich i pracowały zawodowo. Można zatem przyjąć, że podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych jest uzależnione od wykształcenia, stanu cywilnego i aktywności zawodowej na rynku pracy.

Literatura przedmiotu wskazywała, że kobiety i osoby starsze częściej angażują się w pracę organizacji pozarządowych niż mężczyźni i osoby młode. To założenie udało się potwierdzić jedynie w części. W działalność organizacji pozarządowych zaangażowane były w większości kobiety. Nie udało się natomiast potwierdzić, że w pracę na rzecz trzeciego sektora często zaangażowane są osoby starsze. W województwie podkarpackim czynnikiem sprzyjającym angażowaniu się w pracę organizacji pozarządowych okazała się płeć, zaś wiek okazał się mało istotnym determinantem.

Publikacje naukowe sugerowały, że osoby religijne, posiadające autorytety moralne związane z działalnością charytatywną będą częściej angażowały się w działalność trzeciego sektora. Przeprowadzone badanie ankietowe zdołało potwierdzić, że w województwie podkarpackim religijność, uczestniczenie w praktykach religijnych i posiadanie autorytetów moralnych związanych z działalnością charytatywną istotnie wpływało na angażowanie się w pracę podmiotów z trzeciego sektora.

Nie udało się natomiast potwierdzić, że doświadczanie trudnych sytuacji życiowych związanych m.in. z bezdomnością, ubóstwem, bezrobociem czy uzależnieniami bądź też obserwowanie działań dobroczynnych wśród rodziny i przyjaciół sprzyja angażowaniu się w pracę organizacji pozarządowych.

W trakcie badania empirycznego potwierdzone zostało założenie, że doświadczanie pomocy, wsparcia i wzajemnego zrozumienia w domu rodzinnym może sprzyjać angażowaniu się w pracę w organizacjach pozarządowych. Większość respondentów wskazywała, że w domu rodzinnym zawsze mogli liczyć na wsparcie i zrozumienie, rozmawiać o wszystkim, a rodzice angażowali się w rozwiązywanie ich problemów. Przy formułowaniu wniosków ogólnych w przypadku tego czynnika należy jednak zachować pewną ostrożność. Prawidłowy proces wychowawczy związany z funkcjonowaniem rodziny może nie tyle skłaniać do angażowania się w pracę organizacji pozarządowych, co przyczyniać się do kształtowania kapitału społecznego, który sprawia, że jednostki posiadają obywatelskie nastawienie. Niewątpliwie ostateczne potwierdzenie zależności w przypadku tego czynnika wymagałoby prowadzenia dalszych pogłębionych badań i analiz.

Badania ankietowe potwierdziły założenie, że praca w organizacjach pozarządowych przynosi satysfakcję, wzbogaca życie społeczne i osobiste oraz przyczynia się do kształtowania demokratycznych stosunków społecznych.

Na podstawie przeprowadzonego badania można wysunąć wniosek, iż w województwie podkarpackim do pozaekonomicznych czynników skłaniających do angażowania się w pracę organizacji pozarządowych można zaliczyć: wykształcenie, stan cywilny, ak-

factors such as age, personal experience of difficult life situations, or observing charity activities among family and friends have an insignificant influence on the involvement in the work of non-governmental entities.

The activities of state institutions of social policy focused on increasing the involvement of citizens in the third sector entities, should offer people the possibility of obtaining the highest level of education, stable employment in the labour market, as well as creating conditions for families to function properly. This will contribute to the citizens' involvement in the work of non-governmental organisations. Moreover, public institutions and non-governmental organisations should conduct social campaigns to show citizens that work in non-governmental organisations contributes to enriching social and personal life and to building a civil society.

Finally, it should be noted that some caution should be exercised when formulating general conclusions referring to the entire Subcarpathian Province. The conducted empirical study was not comprehensive, and the research sample was not too diverse. Nevertheless, the results of the empirical study may serve as a contribution to a further in-depth discussion on non-economic factors that influence undertaking work in non-governmental organisations in the Subcarpathian Province and in Poland.

tywność na rynku pracy, płeć, religijność i posiadanie autorytetów moralnych związanych z działalnością dobroczynną. Ponadto na podejmowanie pracy w organizacjach z trzeciego sektora może wpływać również doświadczanie pomocy, wsparcie i wzajemnego zrozumienia w domu rodzinnym. Mało istotny wpływ na angażowanie się w pracę podmiotów pozarządowych miały takie czynniki jak wiek, osobiste doświadczanie trudnych sytuacji życiowych czy też obserwowanie działań dobroczynnych wśród rodziny i przyjaciół.

Działania państwowych instytucji polityki społecznej ukierunkowane na zwiększenie zaangażowania obywateli w działalność podmiotów z trzeciego sektora powinny więc zmierzać do stworzenia możliwości uzyskiwania jak najwyższego poziomu wykształcenia, stabilnego zatrudnienia na rynku pracy, a także stworzenia możliwości prawidłowego funkcjonowania rodziny. Będzie to przyczyniało się do angażowania się obywateli w pracę w organizacjach pozarządowych. Ponadto instytucje publiczne oraz organizacje pozarządowe powinny prowadzić kampanie społeczne tak, aby wskazać obywatelom, że praca w organizacjach pozarządowych przyczynia się do wzbogacenia życia społecznego i osobistego oraz do budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Na koniec należy jednak zauważyć, że przy formułowaniu wniosków ogólnych odnoszących się do całego województwa podkarpackiego należy zachować pewną ostrożność. Przeprowadzone badanie empiryczne nie miało bowiem charakteru kompleksowego, a próba badawcza nie była zbyt liczna. Niemniej jednak wyniki badania empirycznego mogą być przyczynkiem do dalszej pogłębionej dyskusji o czynnikach pozaekonomicznych wpływających na podejmowanie pracy w organizacjach pozarządowych w województwie podkarpackim i w Polsce.

References/ Literatura:

1. Bar-Tal, D. (1976). *Prosocial behavior*. New York: Wiley.
2. Bochyńska-Śmigielka, E. (2012). Determinanty zaangażowania i efektywności zawodowej. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne*, 4(1), 97-113.
3. Braun, K. (2012). Rodzinne uwarunkowania zaangażowania młodzieży w wolontariat. *Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Społecznej*, 4(59), 109-127.
4. Czapiński, J. (2008). Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny. Polski paradoks. *Zarządzanie Publiczne*, 2(4), 5-28.
5. DellaVigna, S., List, J. A., and Malmendier, U. (2012). Testing for altruism and social pressure in charitable giving. *The Quarterly Journal of Economics*, 127(1), 1-56. <https://doi.org/10.1093/qje/qjr050>
6. Govekar, P. L., Govekar, M. A. (2002). Using economic theory and research to better understand volunteer behavior. *Nonprofit Management and Leadership*, 13(1), 33-48. <https://doi.org/10.1002/nml.13104>
7. Górecki, M. (2013). Wolontariat – idea, organizacja, doświadczenia. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*, 1, 81-109.
8. Grewiński, M., Kamiński, S. (2007). *Obywatelska polityka społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
9. Grotkowski, M. (2011). *Trzeci sektor w Polsce - rola i zagrożenia płynące z wypełniania funkcji i zadań administracji publicznej*. Forum Studiów i Analiz Politycznych im. Maurycego Mochnackiego.
10. GUS (2012). *Wolontariat w organizacjach i inne formy pracy niezarobkowej poza gospodarstwem domowym – 2011*; Warszawa: Studia i Analizy Statystyczne.
11. GUS (2014). *Wstępne wyniki badania społecznej i ekonomicznej kondycji organizacji trzeciego sektora w 2012 r.*, Warszawa.
12. GUS- *Bank Danych Lokalnych* (2017). Pobrane z: http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks
13. Jarymowicz, M. (1979). *Modyfikowanie wyobrażeń dotyczących „ja” dla zwiększenia gotowości do zachowań prospołecznych*. Wrocław: Ossolineum.
14. Kanios, A. (2008). *Społeczne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
15. Karyłowski, J. (1982). *O dwóch typach altruizmu*. Wrocław: Ossolineum.

16. Kenrick, D. T., Neuberg, S. L., Cialdini, R. B. (2002). *Psychologia społeczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
17. Kietlińska, K. (2010). *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*. Warszawa: Difin.
18. Kitchen, H., Dalton, R. (1990). Determinants of charitable donations by families in Canada: a regional analysis. *Applied Economics*, 22(3), 285-299. <https://doi.org/10.1080/00036849000000081>
19. Klon/Jawor (2012). *Życie codzienne organizacji pozarządowych w Polsce*. Warszawa.
20. Lee, Y. K., Chang, C. T. (2007). Who gives what to charity? Characteristics affecting donation behavior. *Social Behavior and Personality*, 35(9), 1173-1180. <https://doi.org/10.2224/sbp.2007.35.9.1173>
21. Meier, S., Stutzer, A. (2008). Is volunteering rewarding in itself? *Economica*, 75(297), 39-59.
22. Odendahl, T. (1990). *Charity begins at home: Generosity and self-interest among the philanthropic elite*; (Vol. 251). New York: Basic Books.
23. Portal Organizacji Pozarządowych – bazy.ngo.pl
24. Reykowski, J. (1979). *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: PWN.
25. Svítková, K. (2006). *Corporate Philanthropy in the Czech and Slovak Republics*. Prague: Charles University.
26. Śliwak, J. (2000). Społeczne i sytuacyjne uwarunkowania zachowań altruistycznych. *Przegląd badań. Roczniki Psychologiczne*, 03, 35-47.
27. Śliwak, J. (2005). Altruizm i jego pomiar. Kwestionariusz A – N. *Roczniki Psychologiczne*, VIII(1), 121-144.
28. Taniguchi, H. (2012). The determinants of formal and informal volunteering: Evidence from the American Time Use Survey. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23(4), 920-939.
29. Tarczydło, B. (2013). Kampania społeczna w teorii i praktyce. W: J. Gołuchowski, A. Frączkiewicz-Wronka (red.), *Wykorzystanie nowych mediów w PR* (s. 225-234). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
30. Tyrakowski, M. (2007). Rola organizacji pozarządowych w rozwiązywaniu problemów społecznych. *ZNZE WSiIZ* 2(4), 172-196.
31. US (2013). *Podstawowe dane o wybranych organizacjach trzeciego sektora w 2010*, Kraków.
32. US (2015). *Podstawowe dane o wybranych organizacjach trzeciego sektora w 2012 r.*; Kraków.
33. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2018 poz. 450 t.j. z późn zm.)
34. Van Willigen, M. (2000). Differential benefits of volunteering across the life course. *The Journals of Gerontology: Psychological Sciences and Social Sciences*, 55(5), 308-318. <https://doi.org/10.1093/geronb/55.5.S308>
35. Wang, L., Graddy, E. (2008). Social capital, volunteering, and charitable giving. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 19(1), 23-42. <https://doi.org/10.1007/s11266-008-9055-y>
36. Winiarski, M. (1995). *Funkcje organizacji i stowarzyszeń społecznych w środowisku lokalnym*. W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*. Warszawa.
37. Yi, D. T. (2010). Determinants of fundraising efficiency of nonprofit organizations: evidence from US public charitable organizations. *Managerial and Decision Economics*, 31(7), 465-475. <https://doi.org/10.1002/mde.1503>
38. Zielińska, A. (2011). Rola organizacji pozarządowych w rozwoju społeczno-ekonomicznym Polski. *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej- Zarządzanie i Marketing*, 18(2), 280-234.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**OPTIONAL PAYMENTS OF THE FIRST PILLAR UNDER CAP
VS THE AVERAGE AMOUNT OF SUPPORT PER FARM**

**PLATNOŚCI DOBROWOLNE I FILARU WPR A ŚREDNIA KWOTA WSPARCIA
NA GOSPODARSTWO**

Adrian Sadłowski^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Warsaw School of Economics in Poland/Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Sadłowski, A. (2018). Optional payments of the first pillar under CAP vs the average amount of support per farm/ Płatności dobrowolne I filaru WPR a średnia kwota wsparcia na gospodarstwo. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 148-161. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0031>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: Q18

Submitted:
November 2017

Accepted:
July 2018

Tables: 2
Figures: 3
References: 9

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: Q18

Zgłoszony:
Listopad 2017

Zaakceptowany:
Lipiec 2018

Tabele: 2
Rysunki: 3
Literatura: 9

Summary

Subject and purpose of work: The article analyses the influence of optional instruments applied in Poland as part of the first pillar of the Common Agricultural Policy on the average support provided to farms in individual provinces. **Materials and methods:** The study was based on data from the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture as well as quantitative and analytical methods, especially simulations and comparative variant analysis. **Results:** The optional instruments applied in Poland increased the average support provided to farms in central and eastern Poland. The average amount of support paid per farm would have been bigger in northern, western and southern provinces if optional instruments had not been implemented. Primarily, the introduction of both redistributive payment and production-related support (all forms of this support taken together) resulted in a decrease in the average aid per holding in the same group of provinces and at the same time an increase in this size in other provinces (compared to the situation in which the amounts for financing these instruments would be distributed under the single area payment). **Conclusions:** The analysis of the influence of redistributive payment and coupled support on the average amount of financial aid per farm in individual provinces shows that the consequences of using these instruments were very similar to each other in their effect on the variable under study.

Keywords: Common Agricultural Policy, direct payments, redistributive payment, coupled support

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: W artykule dokonano analizy wpływu, zastosowanych w Polsce w ramach I filaru Wspólnej Polityki Rolnej, instrumentów fakultatywnych na średni poziom wsparcia gospodarstw w poszczególnych województwach. **Materiały i metody:** W badaniach posłużono się danymi Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Zastosowano metody ilościowe i analityczne, w szczególności symulacje oraz porównawczą analizę wariantową. **Wyniki:** Zastosowane w Polsce instrumenty fakultatywne spowodowały wzrost średniego poziomu pomocy w gospodarstwach zlokalizowanych w Polsce środkowej i środkowo-wschodniej. Z kolei w województwach Polski północnej, zachodniej i południowej średnia kwota wsparcia na gospodarstwo byłaby wyższa, gdyby nie wdrażano instrumentów fakultatywnych. **Wnioski:** Analiza wpływu płatności redystrybucyjnej oraz wsparcia związanego z produkcją na średnią kwotę pomocy na gospodarstwo w poszczególnych województwach pozwala zauważyć duże podobieństwo skutków stosowania tych instrumentów pod względem kierunku oddziaływania na badaną zmienną. Zasadniczo wprowadzenie, zarówno płatności redystrybucyjnej, jak i wsparcia związanego z produkcją (wszystkie formy tego wsparcia traktowane łącznie), spowodowało spadek średniej kwoty pomocy na gospodarstwo w tej samej grupie województw i jednocześnie wzrost tej wielkości w pozostałych województwach (w porównaniu do sytuacji, w której kwoty przeznaczone na finansowanie tych instrumentów zostałyby rozdysponowane w ramach jednolitej płatności obszarowej).

Słowa kluczowe: Wspólna Polityka Rolna, płatności bezpośrednie, płatność redystrybucyjna, płatności związane z produkcją

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr inż. Adrian Sadłowski (ORCID 0000-0003-2969-4926), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, ul. Wiśniowa 41, 02-520 Warszawa, Polska; tel. +48 606 450 072; e-mail: adriansadlowski@wp.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2017: 100,00; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2017: 100,00; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaską, Adrian Sadłowski. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Given their share of the European Union's agricultural budget, direct payments are currently the main instrument of intervention in EU agriculture. The main objective of this instrument is to reduce the polarisation of the population's income, stimulate the production of public goods and promote environmentally friendly agricultural practices.¹ These goals are important not only for farmers and other inhabitants of rural areas, but also for the rest of the European community. On the one hand, the high level of financing direct payments (in Poland, the average annual limit for the period 2015-2020 is almost EUR 3.64 billion) ensures a great impact potential exerted on the economic reality, but on the other hand – with faulty design – it carries the risk of serious side effects. This determines the great practical significance of economic research in this area.

The following types of instruments can be distinguished on the basis of the Member State's decision-making criterion for the implementation of individual elements of the direct support scheme:

1. obligatory instruments – obligatorily implemented at the national level: basic payment (in the scheme based on entitlements) or single area payment (in a simplified scheme), payment for agricultural practices beneficial for the climate and the environment, payment for young farmers;
2. optional instruments – implemented at the national level on a voluntary basis (depending on the preferences of the Member State concerned): redistributive payment, payment for areas with natural constraints, coupled support, support under the scheme for small farms.

A Member State is not additionally funded by EU in connection with the introduction of voluntary payments. Therefore, a Member State's decisions on this matter do not affect the amount of EU funds available for direct support to that Member State (i. e. the amount of the so-called national ceiling), but only the way in which these funds are distributed at the national level.

The form of the direct support scheme at the national level is determined by the number of Member State's decisions, often independent from one another. These decisions concern many aspects of the implementation of the Common Agricultural Policy (CAP) and are characterised by different levels of detail and potential impact on the functioning of farms. Different rules for access to aid, unequal instruments, inconsistent specific conditions for granting support, and differentiated levels of payments in individual Member States make the

¹ Although the individual instruments of the Common Agricultural Policy are not explicitly assigned to the objectives of this policy defined in Art. 39 section 1 of the Treaty on the Functioning of the European Union, then – taking into account the preamble of Regulation 1307/2013 – it can be concluded that, according to the intention of the legislator, the direct payments are to „ensure a fair standard of living of the rural population, especially by increasing the individual income of people working in agriculture”

Wstęp

Biorąc pod uwagę udział w budżecie rolnym Unii Europejskiej, płatności bezpośrednie są obecnie podstawowym narzędziem interwencji w rolnictwie unijnym. Zasadniczym celem tego instrumentu jest ograniczenie polaryzacji dochodów ludności, stymulowanie produkcji dóbr publicznych oraz promowanie przyjaznych środowisku praktyk rolniczych.¹ Są to cele istotne nie tylko dla rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich, lecz także dla pozostałej części społeczności europejskiej. Wysoki poziom finansowania płatności bezpośrednich (w przypadku Polski średni limit roczny z okresu 2015-2020 to prawie 3,64 mld EUR) z jednej strony zapewnia duży potencjał oddziaływania na rzeczywistość gospodarczą, z drugiej jednak strony – przy wadliwym zaprojektowaniu – niesie ryzyko poważnych skutków ubocznych. Stąd duże znaczenie praktyczne badań ekonomicznych w tym obszarze.

Na podstawie kryterium decyzyjności państwa członkowskiego w zakresie implementacji poszczególnych elementów systemu wsparcia bezpośredniego można wyróżnić następujące rodzaje instrumentów:

1. instrumenty obligatoryjne – wdrażane na poziomie krajowym obowiązkowo: płatność bazowa (w systemie opartym na uprawieniach) albo jednolita płatność obszarowa (w systemie uproszczonym), płatność z tytułu praktyk rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska, płatność dla młodych rolników;
2. instrumenty fakultatywne – wdrażane na poziomie krajowym dobrowolnie (w zależności od preferencji danego państwa członkowskiego): płatność redystrybucyjna, płatność z tytułu obszarów o ograniczeniach naturalnych, wsparcie związane z produkcją, wsparcie w ramach systemu dla małych gospodarstw.

Państwo członkowskie nie jest zasilane dodatkowymi funduszami z Unii Europejskiej w związku z wprowadzeniem płatności o charakterze dobrowolnym. Decyzje państwa członkowskiego w tej kwestii nie wpływają zatem na wielkość środków unijnych postawionych temu państwu do dyspozycji na realizację wsparcia bezpośredniego (czyli na wielkość tzw. pułapu krajowego), a jedynie na sposób rozdysponowania tych środków na poziomie krajowym.

Kształt systemu wsparcia bezpośredniego na poziomie krajowym określa wiązka decyzji państwa członkowskiego, często od siebie współzależnych. Decyzje te dotyczą wielu aspektów wdrażania Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), charakteryzuje je różny poziom szczegółowości i potencjał wpływu na funkcjonowanie gospodarstw. Odmienne zasady dostępu do pomocy, niejednakowe instrumentarium, niejednolite szczegółowe warunki przyznawania wsparcia

¹ Choć poszczególne instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej nie są wprost przypisane do celów tej polityki określonych w art. 39 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, to – biorąc pod uwagę preambułę rozporządzenia nr 1307/2013 – można stwierdzić, że zgodnie z intencją prawodawcy płatności bezpośrednie mają w szczególności „zapewnić odpowiedni poziom życia ludności wiejskiej, zwłaszcza przez podniesienie indywidualnego dochodu osób pracujących w rolnictwie”.

direct support scheme itself a source of distortion of for the conditions of competition in the common market, making it difficult – beneficial in terms of the rational use of production potential – to adjust in the field of spatial distribution of agricultural production in the European Union (Sadłowski 2012). According to the author, the wide range of decisions made by Member States with respect to directing the support also creates scope for pressure from interest groups in individual countries, which may adversely affect the objectivity of agricultural policy. On the other hand, however, the diversified implementation of the direct support scheme may ensure that certain endemic difficulties can be tackled more effectively, in accordance with the principle of subsidiarity.

Tangermann and von Cramon-Taubadel (2013) emphasise that allowing some scope of decision-making by Member States creates an opportunity to adapt the policy to various local conditions and preferences, and also facilitates the process of negotiating and decision-making in the EU. Nevertheless, according to Kulawik (2015), Member States often ineptly use the accepted margin of freedom in shaping CAP, and this is most clearly evident in the case of orienting the instruments towards simultaneous attainment of efficiency, redistribution and environmental objectives. In his opinion, priority is often granted to the sphere of equality – at the expense of efficiency and the natural environment, and this is largely due to the preference for subsidising as the basic tool for solving structural and income problems. Wieliczko (2014), however, postulates that regional diversity of the development of the agriculture should be taken into consideration when designing support instruments at the national level to match the solutions to the specific needs of the regions.

This study analyses the impact of optional instruments, which were applied in Poland under the first pillar of the CAP, on the average level of farm support in individual provinces, with particular emphasis on the instruments with the greatest impact, i.e. redistributive payments, supplementary payments for young cattle and cows.

Concept and methodology

Quantitative and analytical methods, in particular simulations and comparative variant analysis, were used in the research on the impact of the introduction of voluntary direct support instruments on the average support per farm in individual provinces. The results were presented in the form of tables and diagrams (scatter and column ones, as well as a choropleth and thematic map).

Separate analysis covered the redistribution payment and supplementary payments for cattle (i.e. for young cattle and cows – in total), because these instruments have the greatest potential of impact on farmers' income due to the fact that the largest

oraz zróżnicowany poziom płatności w poszczególnych państwach członkowskich sprawiają, że sam system wsparcia bezpośredniego stanowi źródło zakłóceń warunków konkurencji na wspólnym rynku, utrudniając – korzystne z punktu widzenia racjonalności wykorzystania potencjału wytwórczego – dostosowania w zakresie przestrzennego rozmieszczenia produkcji rolnej w Unii Europejskiej (Sadłowski, 2012). Zdaniem Autora, duży zakres decyzyjności państw członkowskich w zakresie ukierunkowania wsparcia tworzy ponadto pole do nacisków grup interesu w poszczególnych państwach, co może niekorzystnie wpływać na obiektywizację polityki rolnej. Z drugiej jednak strony zróżnicowane wdrożenie systemu wsparcia bezpośredniego może zapewnić lepszą skuteczność zwalczania określonych endemicznych trudności, w zgodzie z zasadą subsydiarności.

Tangermann i von Cramon-Taubadel (2013) podkreślają, że dopuszczenie pewnego zakresu decyzyjności państw członkowskich daje możliwość dostosowania polityki do różnorodnych lokalnych warunków i preferencji, a ponadto ułatwia proces negocjacji i podejmowania decyzji na forum UE. Niemniej jednak, według Kulawika (2015) kraje członkowskie często nieudolnie wykorzystują przyjęty margines swobody w kształtowaniu WPR, a najwyraźniej jest to widoczne w przypadku orientowania instrumentarium na jednoczesne zadowalające osiągnięcie celów efektywnościowych, redystrybucyjnych oraz środowiskowych. W jego opinii, prymat przyznawany jest często sferze równości – kosztem efektywności i środowiska przyrodniczego, a wynika to w dużym stopniu z preferencji dla subsydiowania jako podstawowego narzędzia rozwiązywania problemów strukturalnych i dochodowych. Z kolei Wieliczko (2014) postuluje, aby przy projektowaniu instrumentów wsparcia na poziomie krajowym uwzględniać regionalne zróżnicowanie rozwoju rolnictwa, dopasowując rozwiązania do specyficznych potrzeb regionów.

W niniejszym opracowaniu dokonano analizy wpływu, zastosowanych w Polsce w ramach I filaru WPR, instrumentów fakultatywnych na średni poziom wsparcia gospodarstw w poszczególnych województwach, ze szczególnym uwzględnieniem instrumentów o największej sile oddziaływania, tj. płatności redystrybucyjnej, płatności do młodego bydła oraz płatności do krów.

Koncepcja i metoda badań

W badaniach wpływu wprowadzenia dobrowolnych instrumentów wsparcia bezpośredniego na średni poziom pomocy na gospodarstwo w poszczególnych województwach zastosowano metody ilościowe i analityczne, w szczególności symulacje oraz komparatywną analizę wariantową. Wyniki zaprezentowano w formie tabel i wykresów (punktowych i kolumnowych oraz kartogramu i kartodiagramu).

Oddrębną analizą objęto płatność redystrybucyjną oraz płatności do bydła (tj. płatność do młodego bydła i płatność do krów – łącznie), ponieważ instrumenty te mają największy potencjał oddziaływania na dochody rolników – ze względu na to, że przezna-

funds have been allocated to them (out of optional payments). The level of funding for each of these instruments exceeds 4% of the national ceiling: in the 2015 survey it was 8.30% for redistributive payments, 5.08% for supplementary payments for young cattle, and 4.5% - for supplementary payments for cows. Supplementary payments for young cattle and cows were aggregated into one payment for cattle. The study of the total impact of these instruments is substantively justified (both payments are granted for animals of the same species) and do not cause methodological complications. Aggregation ensures greater clarity of the analysis and, in addition, reduces the disproportions of the analysed instruments in terms of the level of financing (redistributive payment - EUR 280.42 million, combined payments for young cattle and payments for cows - EUR 323.71 million).

The presented simulation "imposed" alternative rules for granting payments for a given structure of farms with a specific number of livestock, in which the expectations of farmers as to the amount of direct support for particular directions of production could already be reflected. This is a simplification of sorts, since the mere announcement of introducing the payments for the crops of specific plant species or specific species of animals can have a stimulating impact on the size of agricultural production in the sectors that are to be supported, and thus, to some extent, shape the volume and structure of the global agricultural production.

The effects of the introduction of redistributive payment

The importance of the redistributive payment depends, to a large extent, on decisions made at the national level, including the determination of the funding level and selecting the area size in hectares of farms covered by support under this instrument. To finance the redistributive payment a Member State may allocate a maximum of 30% of the national ceiling. Similarly, EU regulations define a general framework for a hectare range of a farm that can be included in the payment: the lower limit of this framework is 0 ha, and the top limit is 30 ha or the average area of a farm in the country² - depending on which of these limits is higher.³ Within that framework, a Member State indicates the "privileged" range of hectares. Therefore, the redistributive payment is granted not to specific agricultural plots but to an abstract area, constituting a part or the entirety of the real area of the farm (to determine the area included in this payment on a given farm, the hectares belonging to this farm should be numbered and then the ones which are in the "privileged" range should be counted). In addition, EU regulations have established the rule that the rate of redistributive payment must not exceed 65% of the

² The average size of agricultural farms in individual Member States is listed in Annex VIII to Regulation No. 1307/2013.

³ In the case of Poland, the average area of a farm is less than 30 ha (6 hectares), and therefore the border frame for a "privileged" compartment is 0-30 ha.

czono na nie największe środki (spośród płatności fakultatywnych). Poziom finansowania w przypadku każdego z tych instrumentów przekracza 4% pułapu krajowego: w badanym 2015 r. wynosił 8,30% w przypadku płatności redystrybucyjnej, 5,08% - w przypadku płatności do młodego bydła, i 4,50% - w przypadku płatności do krów. Płatność do młodego bydła i płatność do krów zagregowano w jedną płatność do bydła. Badanie łącznego wpływu tych instrumentów jest uzasadnione merytorycznie (obie płatności są przyznawane do zwierząt tego samego gatunku) i nie powoduje komplikacji metodycznych. Agregacja zapewnia większą przejrzystość analizy, a ponadto zmniejsza dysproporcje analizowanych instrumentów pod względem poziomu finansowania (płatność redystrybucyjna - 280,42 mln EUR, płatność do młodego bydła i płatność do krów razem - 323,71 mln EUR).

W przedstawionej symulacji „nałożono” alternatywne zasady przyznawania płatności na daną strukturę gospodarstw z określonym pogłowiem zwierząt, w których mogły już znaleźć odzwierciedlenie oczekiwania rolników co do wielkości wsparcia bezpośredniego poszczególnych kierunków produkcji. Jest to pewne uproszczenie, bowiem sama zapowiedź wprowadzenia płatności do upraw określonych gatunków roślin czy posiadanych zwierząt określonego gatunku może stymulująco oddziaływać na wielkość produkcji rolnej w sektorach, które mają zostać objęte wsparciem, a tym samym w pewnym stopniu kształtować wolumen i strukturę globalnej produkcji rolnej.

Skutki wprowadzenia płatności redystrybucyjnej

Znaczenie płatności redystrybucyjnej w dużym stopniu zależy od decyzji podjętych na poziomie krajowym, do których należy określenie poziomu finansowania i wybór przedziału hektarów w gospodarstwie, objętego wsparciem w ramach tego instrumentu. Na finansowanie płatności redystrybucyjnej państwo członkowskie może wydzielić maksymalnie 30% pułapu krajowego. Podobnie, przepisy unijne określają ogólne ramy dla przedziału hektarów w gospodarstwie, który może być objęty płatnością: dolna granica tych ram to 0 ha, a górna granica to 30 ha albo średnia powierzchnia gospodarstwa w kraju² - w zależności od tego, który z tych limitów jest wyższy.³ W granicach tych ram państwo członkowskie wskazuje „uprzywilejowany” przedział hektarów. Płatność redystrybucyjna przyznawana jest zatem nie do konkretnych działek rolnych, lecz do pewnej abstrakcyjnej powierzchni, stanowiącej część albo całość rzeczywistej powierzchni gospodarstwa (w celu ustalenia powierzchni objętej tą płatnością w danym gospodarstwie należy ponumerować hektary wchodzące w skład tego gospodarstwa, a następnie zliczyć te z nich, które mieszczą się w „uprzywilejowanym”

² Średnie wielkości gospodarstw rolnych w poszczególnych państwach członkowskich zestawiono w załączniku VIII do rozporządzenia nr 1307/2013.

³ W przypadku Polski średnia powierzchnia gospodarstwa jest mniejsza niż 30 ha (wynosi 6 ha), a zatem graniczne ramy dla „uprzywilejowanego” przedziału to 0-30 ha.

average national payment per hectare, calculated as the ratio of the national ceiling for 2019 to the area covered by the single area payment in 2015.

In 2015, 8.3% of the national ceiling was allocated to redistributive payments in Poland. Almost 896,000 farmers received it, i.e. approx. 66% of all beneficiaries of direct support. The total area covered by this payment amounted to less than 7 million hectares, which accounted for almost half of the area covered by the single area payment.

In the case of non-application of the redistribution payment, the pool of funds intended for financing the single area payment would be higher by an amount corresponding to 8.3% of the national ceiling. This would change the distribution of funds between provinces, and thus the average level of support per farm in individual provinces (Table 1). Assuming that the zero option means no redistributive payment, and using the markings in Table 1, the change in the average level of support per farm as a result of the introduction of this instrument is:

$$\Delta SL_{(PLN)} = e_0 - e - \text{in absolute terms}$$

and

$$\Delta SL_{(\%)} = \frac{e_0 - e}{e_0} \times 100\% - \text{in relative terms.}$$

przedziale). Ponadto w przepisach unijnych ustanowiono zasadę, że stawka płatności redystrybucyjnej nie może przekraczać 65% średniej krajowej płatności na hektar, obliczonej jako stosunek pułapu krajowego na 2019 r. do powierzchni objętej jednolitą płatnością obszarową w 2015 r.

W 2015 r. na płatność redystrybucyjną przeznaczono w Polsce 8,3% pułapu krajowego. Otrzymało ją prawie 896 tys. rolników, czyli ok. 66% wszystkich beneficjentów wsparcia bezpośredniego. Łączna powierzchnia objęta tą płatnością wyniosła niecałe 7 mln ha, co stanowiło prawie połowę powierzchni objętej jednolitą płatnością obszarową.

W przypadku niestosowania płatności redystrybucyjnej pula środków przeznaczona na finansowanie jednolitej płatności obszarowej byłaby większa o kwotę odpowiadającą 8,3% pułapu krajowego. Zmieniłoby to rozkład środków między województwami, a tym samym średni poziom wsparcia na gospodarstwo w poszczególnych województwach (tabela 1). Przyjmując, że wariant zerowy to brak płatności redystrybucyjnej, oraz stosując oznaczenia z tabeli 1, zmiana średniego poziomu wsparcia na gospodarstwo wskutek wprowadzenia tego instrumentu wynosi:

$$\Delta SL_{(PLN)} = e_0 - e - \text{w ujęciu absolutnym}$$

i

$$\Delta SL_{(\%)} = \frac{e_0 - e}{e_0} \times 100\% - \text{w ujęciu względnym.}$$

Table 1. A simulation of the influence of redistributive payments on the average support provided to farms in individual voivodships in 2015

Tabela 1. Symulacja wpływu płatności redystrybucyjnej na średni poziom wsparcia gospodarstw w 2015 r. według województw

Province/ Województwo	Actual distribution of funds/ Rzeczywisty podział środków					Hypothetical distribution of funds (in the case of the lack of the redistributive payment)/ Hipotetyczny podział środków (przy braku płatności redystrybucyjnej)	
	Single area payment [million PLN]/ Jednolita płatność obszaro- wa [mln PLN]	Redistri- butive paymen- t[million PLN]/ Płatność redystry- bucyjna [mln PLN]	All EU pay- ments in total[mil- lion PLN]/ Razem wszystkie płatności unijne [mln PLN]	Num- ber of beneficia- ries[tho- usand]/ Liczba benefi- cjentów [tys.]	Medium level of suppor- t[tho- usand PLN/ farm]/ Średni poziom wsparcia [tys. PLN/ gosp.]	Single area pay- ment[million PLN]/ Jednolita płatność obszarowa [mln PLN]	Medium level of support[thousand PLN/farm]/ Średni poziom wsparcia [tys. PLN/gosp.]
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	$e = \frac{c}{d}$	$a_0 = a + \frac{a}{\sum a} \times \sum b$	$e_0 = \frac{(c - a - b + a_0)}{d}$
Lower Silesian/ dolnośląskie	388,4	58,3	776,8	55,3	14,0	461,7	14,3
Kuyavian-Pome- ranian/ kujawsko-po- morskie	458,1	93,3	1 083,5	64,0	16,9	544,5	16,8

Province/ Województwo	Actual distribution of funds/ Rzeczywisty podział środków					Hypothetical distribution of funds (in the case of the lack of the redistributive payment)/ Hipotetyczny podział środków (przy braku płatności redystrybucyjnej)	
	Single area payment [million PLN]/ Jednolita płatność obszarowa [mln PLN]	Redistri- butive payment [million PLN]/ Płatność redystry- bucyjna [mln PLN]	All EU pay- ments in total[mil- lion PLN]/ Razem wszystkie płatności unijne [mln PLN]	Num- ber of beneficia- ries[tho- usand]/ Liczba benefi- cjentów [tys.]	Medium level of suppor- t[tho- usand PLN/ farm]/ Średni poziom wsparcia [tys. PLN/ gosp.]	Single area pay- ment[million PLN]/ Jednolita płatność obszarowa [mln PLN]	Medium level of support[thousand PLN/farm]/ Średni poziom wsparcia [tys. PLN/gosp.]
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	$e = \frac{c}{d}$	$a_0 = a + \frac{a}{\sum a} \times \sum b$	$e_0 = \frac{(c - a - b + a_0)}{d}$
Lublin/ lubelskie	608,4	124,2	1 387,1	174,7	7,9	723,2	7,9
Lubusz/ lubuskie	178,4	25,6	360,6	19,7	18,3	212,1	18,7
Łódź/ łódzkie	427,1	92,7	969,1	120,8	8,0	507,7	7,9
Lesser Poland/ małopolskie	222,6	29,4	462,5	119,9	3,9	264,5	4,0
Mazovian/ mazowieckie	826,1	184,4	1 942,8	204,8	9,5	981,9	9,3
Opole/ opolskie	216,6	33,8	454,9	27,4	16,6	257,4	16,9
Subcarpathian/ podkarpackie	242,4	33,0	480,8	115,9	4,1	288,1	4,3
Podlasie/ podlaskie	460,4	113,8	1 152,7	81,0	14,2	547,2	13,9
Pomeranian/ pomorskie	312,5	54,9	676,5	38,4	17,6	371,4	17,7
Silesian/ śląskie	155,3	25,9	327,6	47,0	7,0	184,6	7,0
Świętokrzyskie/ świętokrzyskie	218,3	40,3	478,0	84,3	5,7	259,5	5,7
Warmian-Ma- zurian/ warmińsko-ma- zurskie	423,3	76,5	936,4	43,1	21,7	503,2	21,8
Greater Poland/ wielkopolskie	743,4	145,7	1 733,1	119,9	14,5	883,6	14,4
West Pomer- anian/ zachodniopo- morskie	366,7	46,6	742,1	28,5	26,1	435,9	26,9
Poland/ Polska	6 248,0	1 178,5	13 964,6	1 344,6	10,4	7 426,5	10,4

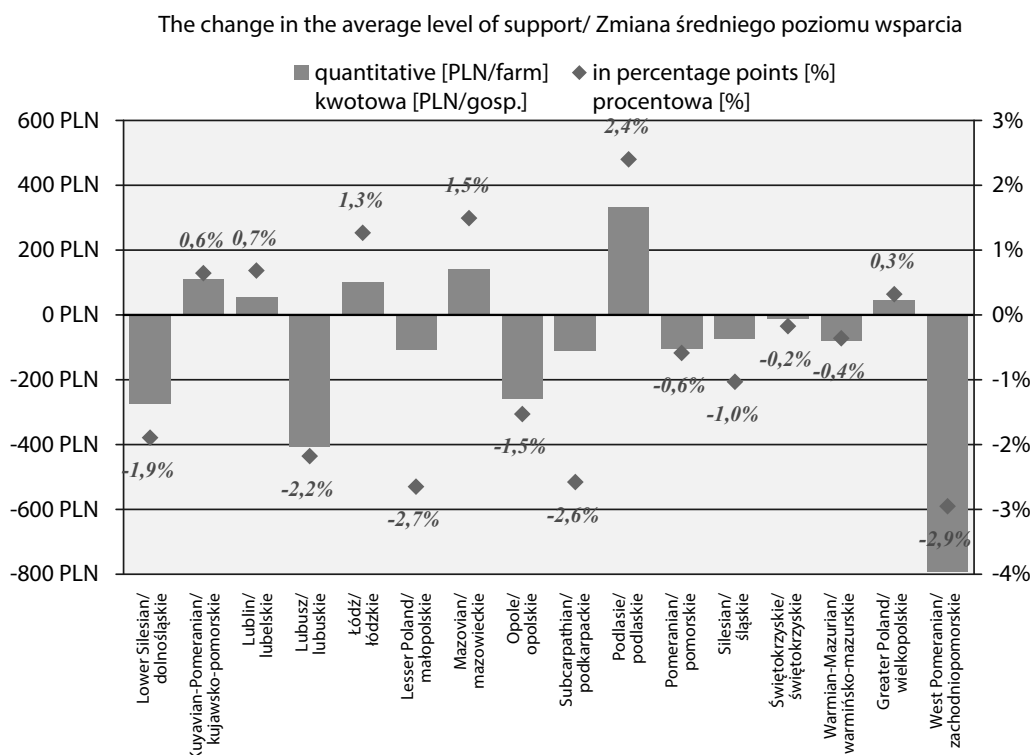
Source: the author's compilation based on the data from the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (ARMA).
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR).

These calculations allow for concluding that the introduction of distributive payments – compared to the situation in which the amount allocated for their financing would be distributed within the single area payment – has resulted in an increase of the average level of support per farm in 6 provinces (Kuyavian-Pomeranian, Lublin, Łódź, Mazovian, Podlasie and

Dokonane obliczenia pozwalają stwierdzić, że wprowadzenie płatności redystrybucyjnej – w porównaniu do sytuacji, w której kwota wydzielona na jej finansowanie zostałaby rozdysponowana w ramach jednolitej płatności obszarowej – spowodowało wzrost średniego poziomu wsparcia na gospodarstwo w 6 województwach (kujawsko-pomorskim,

Greater Poland), with the strongest increase in Podlasie (by approx. 335 PLN /farm) and the weakest – in Greater Poland Province (by approx. 45 PLN/farm). In the remaining provinces, the average level of support for beneficiaries decreased. The greatest decline occurred in West Pomeranian Province (by approx. 790 PLN / farm) and the weakest – in Świętokrzyskie Province (by approx. 10 PLN/farm). In the case of Lesser Poland Province and Subcarpathian Province, the quantitative decrease was approx. 105-110 PLN/farm, however, in relative terms it almost matched the decline in West Pomeranian Province (Figure 1).

lubelskim, łódzkim, mazowieckim, podlaskim i wielkopolskim), przy czym najsilniejszy był on w województwie podlaskim (o ok. 335 PLN/gosp.), a najsłabszy – w województwie wielkopolskim (o ok. 45 PLN/gosp.). W pozostałych województwach średni poziom wsparcia na beneficjenta uległ obniżeniu. Najsilniejszy spadek nastąpił w województwie zachodniopomorskim (o ok. 790 PLN/gosp.), a najsłabszy – w województwie świętokrzyskim (o ok. 10 PLN/gosp.). W przypadku województw małopolskiego i podkarpackiego spadek w wymiarze kwotowym wyniósł ok. 105-110 PLN/gosp., jednakże w ujęciu względnym niemalże dorównał spadkowi w województwie zachodniopomorskim (rysunek 1).

Figure 1. The influence of redistributive payments on the average support provided to farms in individual voivodships in 2015
Rysunek 1. Wpływ płatności redystrybucyjnej na średni poziom wsparcia gospodarstw w 2015 r. według województw

Source: the author's compilation based on the data from the ARMA.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

Among the provinces in which the average level of support for the beneficiary decreased as a result of the implementation of the redistributive payment, there are 3 provinces with the smallest average size of farms (Lesser Poland Province, Subcarpathian Province and Świętokrzyskie Province). In each of them, the average area of the farm is smaller than the lower limit range of size for farms benefiting from the application of the redistributive payment.⁴ At the same time, in the group of provinces "losing" through the application of redistributive payments, there are

Wśród województw, w których wskutek wdrożenia płatności redystrybucyjnej spadł średni poziom wsparcia na beneficjenta, są 3 województwa o najmniejszej średniej wielkości gospodarstw rolnych (małopolskie, podkarpackie i świętokrzyskie). W każdym z nich średnia powierzchnia gospodarstwa jest mniejsza niż dolna granica przedziału wielkości gospodarstw rolnych zyskujących na stosowaniu płatności redystrybucyjnej.⁴ Jednocześnie w grupie województw „tracących” na stosowaniu

⁴ The lower limit of the size range of agricultural farms gaining on the application of the redistributive payment is 5.9 ha, and the upper is – 54.6 ha. Thus, the size range of farms using the redistributive payment (5.9 ha, 54.6 ha) is wider than the hectare range on the farm, to which this payment is granted (3 ha; 30 ha) and shifted vis-à-vis to the right (Sadłowski 2017).

⁴ Dolna granica przedziału wielkości gospodarstw rolnych zyskujących na stosowaniu płatności redystrybucyjnej wynosi 5,9 ha, a górna – 54,6 ha. Zatem przedział wielkości gospodarstw korzystających na stosowaniu płatności redystrybucyjnej (5,9 ha; 54,6 ha) jest szerszy od przedziału hektarów w gospodarstwie, do których przyznawana jest ta płatność (3 ha; 30 ha), i przesunięty względem niego w prawo (Sadłowski, 2017).

3 provinces with the largest average size of farms (West Pomeranian Province, Warmian-Mazurian Province and Lubusz Province). Overall, the increase in the average level of support per farm occurred in those provinces, where the share of the area covered by the redistributive payment in the total area of land covered by the support is larger than the ratio calculated for the whole country.

The effects of introducing payments for cattle

Support for the cattle sector includes two instruments: payment for young cattle and payment for cows. Payment for young cattle is eligible for domestic cattle, no more than 24 months old. The condition upon the reception of this payment is the possession of at least 3 heads of cattle at this age. In 2015-2016, the maximum number of animals on a farm that could be covered by this payment was 30; since 2017 the limit has been 20 heads of cattle. However, payment for cows is granted for female cattle aged over 24 months. Also, in this case, the lower limit of the size of the herd was determined (3 animals) and the limit of animals on the farm for which the payment may be granted (in 2015-2016 this limit was 30 animals and since 2017 it has been 20 animals).

In 2015 in Poland, 5.08% of the national ceiling was allocated to payments for young cattle, whereas to payments for cows – 4.50%. Payments for young cattle were received by less than 238 thousand farmers and payments for cows – slightly over 165 thousand farmers, i.e. approx. 18% and 12% respectively of all beneficiaries of direct support.

Lack of payments for cattle would mean greater support under the single area payment, whose level of funding would be higher by an amount corresponding to 9.58% of the national ceiling. Individual provinces would then absorb other amounts of support and thus the average level of support per farm in each province would be different (Table 2).

The application of cattle payments, compared to the situation in which the amount allocated for their financing would be distributed within the single area payment, resulted in an increase of the average level of support per farm in 6 provinces (Kuyavian-Pomeranian, Łódź, Mazovian, Podlasie, Warmian-Mazurian and Greater Poland), with the strongest increase in Podlasie Province (by approx. PLN 1 670 / farm) and the weakest – in Kuyavian-Pomeranian Province (by approx. 150 PLN / farm). In the remaining provinces, the average level of support for beneficiaries decreased. The greatest decline occurred in West Pomeranian Province (by approx. PLN 2 095/ farm) and the weakest – in Świętokrzyskie Province (by approx. 90 PLN / farm). In the case of Lower Silesian Province, the decrease in the amount was approx. PLN 1 160 / farm, in relative terms, exceeding the decrease that occurred in West Pomeranian Province (Figure 2).

płatności redystrybucyjnej są 3 województwa o największej średniej wielkości gospodarstw (zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie i lubuskie). Ogólnie rzecz biorąc, wzrost średniego poziomu wsparcia na gospodarstwo nastąpił w tych województwach, w których udział powierzchni objętej płatnością redystrybucyjną w całkowitej powierzchni gruntów objętych wsparciem jest większy niż ta relacja obliczona dla całego kraju.

Skutki wprowadzenia płatności do bydła

Wsparcie sektora bydła obejmuje dwa instrumenty: płatność do młodego bydła i płatność do krów. Płatność do młodego bydła przysługuje do zwierząt gatunku bydło domowe w wieku nieprzekraczającym 24 miesięcy. Warunkiem otrzymania tej płatności jest posiadanie co najmniej 3 sztuk bydła w tym wieku. W latach 2015-2016 maksymalna liczba zwierząt w gospodarstwie, która mogła być objęta tą płatnością, wynosiła 30 sztuk; od 2017 r. limit wynosi 20 sztuk. Natomiast płatność do krów przyznawana jest do samic zwierząt gatunku bydło domowe w wieku przekraczającym 24 miesięcy. Również w tym przypadku określono dolną granicę wielkości stada (3 sztuki) oraz limit zwierząt w gospodarstwie, do których może zostać przyznana płatność (w latach 2015-2016 limit ten wynosił 30 sztuk, a od 2017 r. wynosi 20 sztuk).

W 2015 r. na płatność do młodego bydła przeznaczono w Polsce 5,08% pułapu krajowego, a na płatność do krów – 4,50% pułapu. Płatność do młodego bydła otrzymało niecałe 238 tys. rolników, a płatność do krów – nieco ponad 165 tys. rolników, czyli odpowiednio ok. 18% i ok. 12% wszystkich beneficjentów wsparcia bezpośredniego.

Brak płatności do bydła oznaczałby silniejsze wsparcie w ramach jednolitej płatności obszarowej, której poziom finansowania byłby większy o kwotę odpowiadającą 9,58% pułapu krajowego. Poszczególne województwa zaabsorbowałyby wówczas inne kwoty wsparcia, a tym samym inny byłby średni poziom wsparcia na gospodarstwo w poszczególnych województwach (tabela 2).

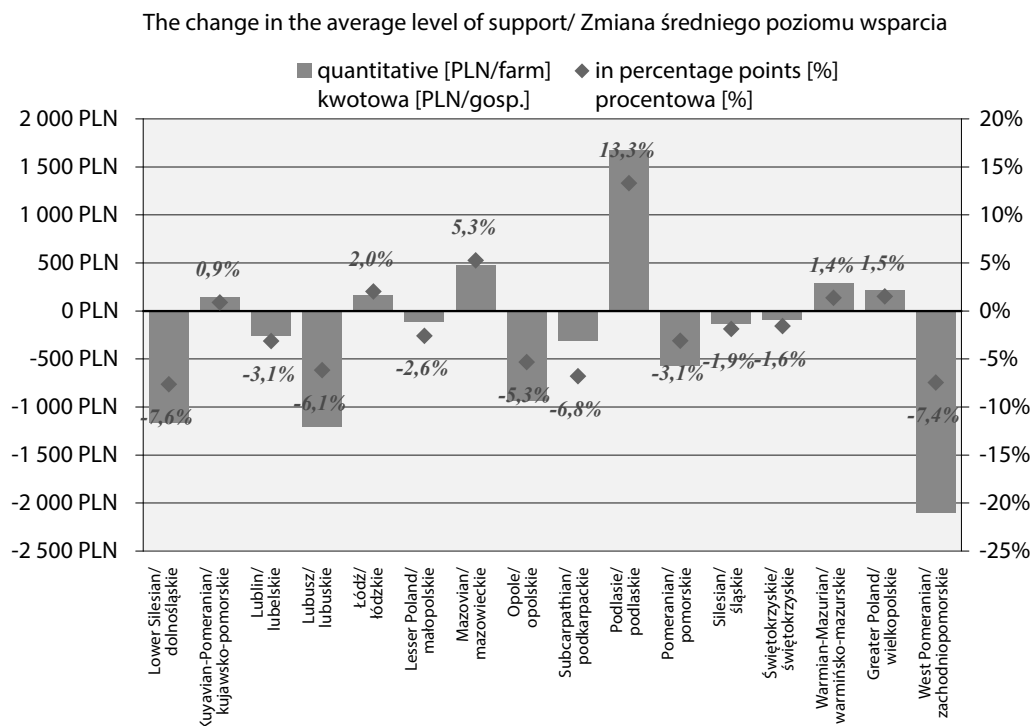
Stosowanie płatności do bydła – w porównaniu do sytuacji, w której kwota wydzielona na ich finansowanie została rozdysponowana w ramach jednolitej płatności obszarowej – spowodowało wzrost średniego poziomu wsparcia na gospodarstwo w 6 województwach (kujawsko-pomorskim, łódzkim, mazowieckim, podlaskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim), przy czym najsilniejszy był on w województwie podlaskim (o ok. 1 670 PLN/gosp.), a najslabszy – w województwie kujawsko-pomorskim (o ok. 150 PLN/gosp.). W pozostałych województwach średni poziom wsparcia na beneficjenta uległ obniżeniu. Najsilniejszy spadek nastąpił w województwie zachodniopomorskim (o ok. 2 095 PLN/gosp.), a najslabszy – w województwie świętokrzyskim (o ok. 90 PLN/gosp.). W przypadku województwa dolnośląskiego spadek w wymiarze kwotowym wyniósł ok. 1 160 PLN/gosp., w ujęciu względnym przewyższając spadek, który nastąpił w województwie zachodniopomorskim (rysunek 2).

Table 2. A simulation of the influence of cattle payments on the average support provided to farms in individual voivodships in 2015**Tabela 2.** Symulacja wpływu płatności do bydła na średni poziom wsparcia gospodarstw w 2015 r. według województw

Province/ Województwo	The actual distribution of funds/ Rzeczywisty podział środków					Hypothetical distribution of funds (in the absence of payment for cattle)/ Hipotetyczny podział środków (przy braku płatności do bydła)	
	Single area payment [million PLN]/ Jednolita płatność obszarowa [mln PLN]	Payments for cat- tle [mil- lion PLN]/ Płatność do bydła [mln PLN]	All EU pay- ments in total [mil- lion PLN]/ Razem wszystkie płatności unijne [mln PLN]	Num- ber of beneficia- ries [tho- usand]/ Liczba benefi- cjentów [tys.]	Medium level of suppor- t [tho- usand PLN / farm]/ Średni poziom wsparcia [tys. PLN/ gosp.]	Single area pay- ment [million PLN]/ Jednolita płatność obszarowa [mln PLN]	Medium level of support [thousand PLN /farm]/ Średni poziom wsparcia [tys. PLN/gosp.]
	a	b	c	d	$e = \frac{c}{d}$	$a_0 = a + \frac{a}{\sum a} \times \sum b$	$e_0 = \frac{(c - a - b + a_0)}{d}$
Lower Silesian/ dolnośląskie	388,4	18,2	776,8	55,3	14,0	470,8	15,2
Kuyavian-Pome- ranian/ kujawsko-po- morskie	458,1	106,7	1 083,5	64,0	16,9	555,2	16,8
Lublin/ lubelskie	608,4	84,2	1 387,1	174,7	7,9	737,5	8,2
Lubusz/ lubuskie	178,4	14,2	360,6	19,7	18,3	216,2	19,5
Łódź/ łódzkie	427,1	110,0	969,1	120,8	8,0	517,7	7,9
Lesser Poland/ małopolskie	222,6	34,9	462,5	119,9	3,9	269,8	4,0
Mazovian/ mazowieckie	826,1	272,7	1 942,8	204,8	9,5	1 001,3	9,0
Opole/ opolskie	216,6	20,4	454,9	27,4	16,6	262,5	17,5
Subcarpathian/ podkarpackie	242,4	16,4	480,8	115,9	4,1	293,8	4,4
Podlasie/ podlaskie	460,4	233,0	1 152,7	81,0	14,2	558,0	12,6
Pomeranian/ pomorskie	312,5	44,7	676,5	38,4	17,6	378,7	18,2
Silesian/ śląskie	155,3	26,7	327,6	47,0	7,0	188,2	7,1
Świętokrzyskie/ świętokrzyskie	218,3	38,7	478,0	84,3	5,7	264,6	5,8
Warmian-Ma- zurian/ warmińsko-ma- zurskie	423,3	102,4	936,4	43,1	21,7	513,1	21,4
Greater Poland/ wielkopolskie	743,4	183,7	1 733,1	119,9	14,5	901,1	14,2
West Pomer- anian/ zachodniopo- morskie	366,7	18,1	742,1	28,5	26,1	444,5	28,2
Poland/ Polska	6 248,0	1 325,2	13 964,6	1 344,6	10,4	7 573,2	10,4

Source: the author's compilation based on the data from the ARMA.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

Figure 2. The influence of cattle payments on the average support provided to farms in individual voivodships in 2015
Rysunek 2. Wpływ płatności do bydła na średni poziom wsparcia gospodarstw w 2015 r. według województw

Source: the author's compilation based on the data from the ARMA.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

Among the provinces, in which the average level of support for beneficiaries decreased as a result of the introduction of payments for cattle, there are 3 provinces with the smallest average size of farms (Lesser Poland Province, Subcarpathian Province and Świętokrzyskie Province), as well as the province with the largest average size of farms (West Pomeranian Province). Generally speaking, it can be concluded that the increase in the average level of support per farm occurred in the provinces in which the population of cattle approved for payment per unit of land covered by the aid was larger than the national average.

Net effect of the application of optional payments

The analysis of the impact of redistributive payments and support in the cattle sector on the average amount of support per farm in individual provinces allows for discerning a large similarity of the effects of using these instruments in terms of the direction of impact on the examined variable. The redistributive payment with the support related to total production shows even greater similarity in this respect, which in the surveyed year 2015, apart from payments for young cattle and payments for cows, consisted of: payments for sheep, payments for goats, payments for sugar beet, payments for protein crops, payments for soft fruit, payments for starch potatoes, payments for tomatoes, payments for hops, payments for flax and payments for industrial

Wśród województw, w których w wyniku wprowadzenia płatności do bydła spadł średni poziom wsparcia na beneficjenta, są 3 województwa o najmniejszej średniej wielkości gospodarstw rolnych (małopolskie, podkarpackie i świętokrzyskie), a także województwo o największej średniej wielkości gospodarstw (zachodniopomorskie). Uogólniając, można stwierdzić, że wzrost średniego poziomu wsparcia na gospodarstwo nastąpił w tych województwach, w których pogłowie bydła zatwierdzonego do płatności przypadające na jednostkę powierzchni gruntów objętych pomocą było większe niż średnia krajowa.

Skutek netto stosowania płatności fakultatywnych

Analiza wpływu płatności redystrybucyjnej oraz wsparcia w sektorze bydła na średnią kwotę pomocy na gospodarstwo w poszczególnych województwach pozwala zauważyć duże podobieństwo skutków stosowania tych instrumentów pod względem kierunku oddziaływania na badaną zmienną. Jeszcze większe podobieństwo pod tym względem wykazuje płatność redystrybucyjna ze wsparciem związanym z produkcją ogółem, na które w badanym 2015 r. – poza płatnością do młodego bydła i płatnością do krów – składały się: płatność do owiec, płatność do kóz, płatność do buraków cukrowych, płatność do roślin wysokobiałkowych, płatność do owoców miękkich, płatność do ziemniaków skrobiowych, płatność do

hemp. Both the redistribution payment and coupled support had a positive effect on the average amount of payments per beneficiary in the case of 6 provinces (Kuyavian-Pomeranian, Lublin, Łódź, Mazovian, Podlasie and Greater Poland). The impact of each of these instruments on the studied variable had an unfavourable outcome for 9 provinces (Lower Silesian, Lubusz, Lesser Poland, Opole, Subcarpathian, Pomeranian, Silesian, Warmian-Mazurian, and West Pomeranian). Only in the case of one province (Świętokrzyskie) the impact was multidirectional – the redistributive payment slightly decreased, and the coupled support strongly increased the average level of aid per farm.

On average, the biggest benefits in the absolute dimension – due to the introduction of both redistributive payments and the coupled support – were obtained by farmers from Podlasie Province, while the average “losses” as a result of introducing the optional instruments were suffered by farmers from Warmian-Mazurian and West Pomeranian provinces. On average, the highest relative increase in support was experienced by farmers from the Świętokrzyskie province, and the largest decrease was experienced by farmers from the Warmińsko-Mazurskie and Podkarpackie province.⁵ The impact was greater in the case of coupled support, due to almost twice as high level of funding for this support and a stronger concentration of aid distributed under this instrument.

The impact of the introduction of optional instruments on the average level of support per farm in individual provinces (as compared to the situation in which funds allocated for financing these instruments would be distributed in the form of a single area payment) is presented in Figure 3. With the use of a cartodiagram, the effects of implementing the various optional instruments (redistributive payment and coupled support) are illustrated on the average amount of support per farm in absolute terms (in PLN / farm). It shows that in this approach:

- the introduction of a redistributive payment has created the strongest *in plus* effects for the Podlaskie Province (the increase in the average level of support by PLN 334/household), and in minus one - for the West Pomeranian Province (the decrease of the average support level by PLN 792/household);
- the introduction of production-related support has produced the strongest *in plus* effects for the Podlaskie Province (the increase in the average level of support by PLN 1 172/household), and *in minus* ones - for the Warmian-Mazurian Province (the decrease in the average level of support by PLN 2 629/household).

However, using the choropleth map, the net effect of using both instruments in relative terms is illustrated (in %). In this approach, the introduction of optional payments was the most advantageous for farmers from the Holy Cross Province (the increase

pomidorów, płatność do chmielu, płatność do lnu oraz płatność do konopi włóknistych. Zarówno płatność redystrybucyjna, jak i wsparcie związane z produkcją, pozytywnie wpłynęły na średnią kwotę płatności na beneficjenta w przypadku 6 województw (kujawsko-pomorskiego, lubelskiego, łódzkiego, mazowieckiego, podlaskiego i wielkopolskiego). Oddziaływanie każdego z tych instrumentów na badaną zmienną było niekorzystne w przypadku 9 województw (dolnośląskiego, lubuskiego, małopolskiego, opolskiego, podkarpackiego, pomorskiego, śląskiego, warmińsko-mazurskiego, zachodniopomorskiego). Tylko w przypadku jednego województwa (świętokrzyskiego) oddziaływanie było różnokierunkowe – płatność redystrybucyjna nieznacznie zmniejszyła, a wsparcie związane z produkcją silnie podniosło średni poziom pomocy na gospodarstwo.

Średnio największe korzyści w wymiarze absolutnym – z tytułu wprowadzenia zarówno płatności redystrybucyjnej, jak i wsparcia związanego z produkcją – odnieśli rolnicy z województwa podlaskiego, a średnio największe „straty” w wyniku wprowadzenia instrumentów fakultatywnych ponieśli rolnicy z województwa warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego. Średnio największy względny przyrost wsparcia odnotowali rolnicy z województwa świętokrzyskiego, a największy ubytek – rolnicy z województwa warmińsko-mazurskiego i podkarpackiego.⁵ Siła oddziaływania była większa w przypadku wsparcia związanego z produkcją, co wynika z prawie dwukrotnie wyższego poziomu finansowania tego wsparcia oraz silniejszej koncentracji pomocy dystrybuowanej w ramach tego instrumentu.

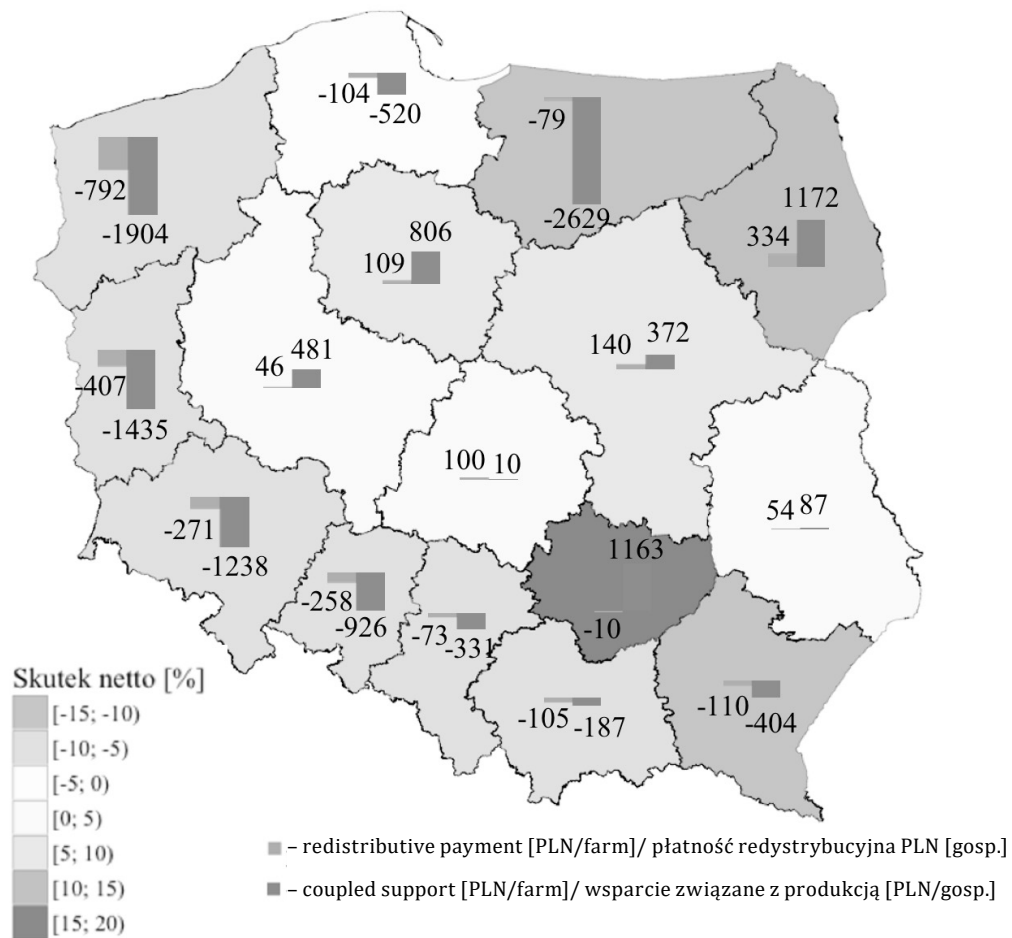
Wpływ wprowadzenia instrumentów fakultatywnych na średni poziom wsparcia na gospodarstwo w poszczególnych województwach (w porównaniu do sytuacji, w której środki wydzielone na finansowanie tych instrumentów zostałyby rozdysponowane w formie jednolitej płatności obszarowej) przedstawiono na rysunku 3.

Przy pomocy kartodiagramu zobrazowano skutki wprowadzenia poszczególnych instrumentów fakultatywnych (płatności redystrybucyjnej i wsparcia związanego z produkcją) na średnią kwotę wsparcia na gospodarstwo w ujęciu absolutnym (w PLN/gosp.). Wynika z niego, że w tym ujęciu:

- wprowadzenie płatności redystrybucyjnej wywołało najsilniejsze skutki *in plus* dla województwa podlaskiego (wzrost średniego poziomu wsparcia o 334 PLN/gosp.), a *in minus* – dla województwa zachodniopomorskiego (spadek średniego poziomu wsparcia o 792 PLN/gosp.);
- wprowadzenie wsparcia związanego z produkcją wywołało najsilniejsze skutki *in plus* dla województwa podlaskiego (wzrost średniego poziomu wsparcia o 1 172 PLN/gosp.), a *in minus* – dla województwa warmińsko-mazurskiego (spadek średniego poziomu wsparcia o 2 629 PLN/gosp.).

⁵ This is about the effects of using optional instruments in a specific shape and at a specific level of funding – the ones that were applicable in the surveyed year 2015.

⁵ Mowa tu o skutkach stosowania instrumentów fakultatywnych w konkretnym kształcie i przy konkretnym poziomie finansowania – takich, które miały zastosowanie w badanym 2015 r.

Figure 3. The influence of facultative instruments on the average support provided to farms in 2015
Rysunek 3. Wpływ instrumentów fakultatywnych na średni poziom wsparcia gospodarstw rolnych w 2015 r.
 Source: the author's compilation.
 Źródło: opracowanie własne.

in the average level of support per farm by 19.9%), and the most unfavorable ones - for farmers from the Warmian-Masurian Province (the decrease in the average level of support per farm by 12.3 %).

Natomiast przy pomocy kartogramu zobrazowano skutek netto stosowania obu instrumentów w ujęciu względnym (w %). W tym ujęciu wprowadzenie płatności fakultatywnych było najbardziej korzystne dla rolników z województwa świętokrzyskiego (wzrost średniego poziomu wsparcia na gospodarstwo o 19,9%), a najbardziej niekorzystne – dla rolników z województwa warmińsko-mazurskiego (spadek średniego poziomu wsparcia na gospodarstwo o 12,3%).

Conclusion

The Member States of the European Union have a significant influence on the shape of the direct support system – in particular through the establishment of the detailed rules for gaining access to the support, the selection of optional instruments and targeting the support at individual forms of assistance. This far-reaching delegation of regulatory competences to the Member States does not have a strong substantive justification and it mainly served to facilitate the attainment of compromise on the European Union

Podsumowanie

Państwa członkowskie Unii Europejskiej w znacznym stopniu wpływają na kształt systemu wsparcia bezpośredniego – w szczególności poprzez ustanowienie szczegółowych zasad dostępu do pomocy, dobór instrumentów fakultatywnych oraz ukierunkowanie wsparcia w ramach poszczególnych form pomocy. To daleko idące scedowanie kompetencji regulacyjnych na państwa członkowskie nie ma silnego uzasadnienia merytorycznego i służyło głównie ułatwieniu znalezienia kompromisu na forum Unii Euro-

forum during the work on the shape of the reform (Lakner et al. 2013).

In Poland, the use of optional instruments causes changes in the average level of farm support in individual provinces in relation to the situation in which a given instrument would not be introduced, and thus the funds would be distributed in the form of a single area payment. The national ceiling is not divided into regional ceilings, and the calculation of individual payment rates is centralized.

On the basis of the conducted research on the redistributive effects caused by the national level decisions (including the selection of direct support instruments and indicating the level of their financing), it can be concluded that optional instruments implemented in Poland have increased the average level of aid in farms located in central and eastern-eastern Poland, in particular in Podlasie and Świętokrzyskie provinces. In turn, in the provinces of northern, western and southern Poland, the average amount of support per farm would be higher if the optional instruments had not been implemented, and thus the funds allocated for their financing would have been distributed in the form of a single area payment. On average, the largest drop in payments due to the introduction of optional instruments (in absolute terms) has taken place among farmers operating in the Warmińsko-Mazurskie and Zachodnio Pomorskie province. Besides, the analysis of the impact of the redistributive payments and coupled support on the average amount of aid per farm in individual provinces shows that there is a strong resemblance between the effects of using these instruments in terms of the direction of impact on the variable under study. Whereas the impact was greater in the case of coupled support, due to almost twice as high level of funding for this support and a stronger concentration of aid distributed under this instrument.

It should be emphasized that the changes in the level of regional aid as a result of the introduction of optional direct support instruments are a consequence of the varied absorption capacities for funds distributed under individual instruments. The absorption of these funds depends on the area of agricultural land, the area structure of farms, the area and structure of crops as well as the size and structure of the animal population in individual provinces. With the exception of payments for hops, which has a regional range, it is not affected by the location of the crops or herd or the location of the farm.

Long-term use of the redistributive payment in its current form may, albeit to a very small extent, hamper concentration processes in agriculture. On the other hand, production-related support stimulates the adaptation of the directions of business activity in individual farms. With regard to the certain inflexibility of farms in these areas (inertia of the size of farms and the production structure), in the context of the introduction of optional instruments, one can talk of "losing" and "winning" farmers, and specific redistributive effects at the regional level.

pejskiej w takcie prac nad kształtem reformy (Lakner i in., 2013).

W Polsce stosowanie instrumentów fakultatywnych powoduje zmiany średniego poziomu wsparcia gospodarstw w poszczególnych województwach w stosunku do sytuacji, w której dany instrument nie zostałyby wprowadzony, a tym samym środki zostałyby rozdysponowane w formie jednolitej płatności obszarowej. Pułap krajowy nie jest bowiem podzielony na pułapy regionalne, a kalkulacja stawek poszczególnych płatności jest scentralizowana.

Na podstawie przeprowadzonych badań skutków redystrybucyjnych, spowodowanych decyzjami krajowymi (obejmującymi dobór instrumentów wsparcia bezpośredniego i określenie poziomu ich finansowania), można stwierdzić, że zastosowane w Polsce instrumenty fakultatywne spowodowały wzrost średniego poziomu pomocy w gospodarstwach zlokalizowanych w Polsce środkowej i środkowo-wschodniej, w szczególności w województwie podlaskim i świętokrzyskim. Z kolei w województwach Polski północnej, zachodniej i południowej średnia kwota wsparcia na gospodarstwo byłaby wyższa, gdyby nie wdrażano instrumentów fakultatywnych, a tym samym środki, które przeznaczono na ich finansowanie, zostałyby rozdysponowane w formie jednolitej płatności obszarowej. Średnio największy spadek płatności wskutek wprowadzenia instrumentów fakultatywnych (w ujęciu absolutnym) nastąpił u rolników prowadzących działalność w województwie warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. Ponadto, analiza wpływu płatności redystrybucyjnej oraz wsparcia związanego z produkcją na średnią kwotę pomocy na gospodarstwo w poszczególnych województwach pozwala zauważyć duże podobieństwo skutków stosowania tych instrumentów pod względem kierunku oddziaływania na badaną zmienną. Natomiast siła oddziaływania jest większa w przypadku wsparcia związanego z produkcją, co wynika z prawie dwukrotnie wyższego poziomu finansowania tego wsparcia oraz silniejszej koncentracji pomocy dystrybuowanej w ramach tego instrumentu.

Należy przy tym podkreślić, że zmiany poziomu pomocy w ujęciu regionalnym wskutek wprowadzenia fakultatywnych instrumentów wsparcia bezpośredniego są konsekwencją zróżnicowanych możliwości absorpcji środków dystrybuowanych w ramach poszczególnych instrumentów. Absorpcja tych środków zależy od powierzchni użytków rolnych, struktury obszarowej gospodarstw, powierzchni i struktury upraw oraz wielkości i struktury pogłowa zwierząt w poszczególnych województwach. Z wyjątkiem płatności do chmielu, która ma zasięg regionalny, nie ma na nią wpływu położenie upraw ani miejsce siedziby stada zwierząt czy lokalizacja gospodarstwa.

Długotrwałe stosowanie płatności redystrybucyjnej w obecnym kształcie może, aczkolwiek w bardzo niewielkim stopniu, hamować procesy koncentracji w rolnictwie. Natomiast wsparcie związane z produkcją stymuluje dostosowania kierunków prowadzonej działalności w poszczególnych gospodar-

stwach. Mając na względzie pewną nieelastyczność gospodarstw w tych obszarach (inercja wielkości gospodarstw i struktury prowadzonej produkcji), w kontekście wprowadzenia instrumentów fakultatywnych można mówić o „przegranych” i „wygranych” rolnikach, oraz o określonych skutkach redystrybucyjnych na poziomie regionalnym.

References/ Literatura:

1. Kulawik, J. (2015). Globalne i europejskie determinanty WPR. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4(345), 38-58. <https://doi.org/10.5604/00441600.1184585>
2. Lakner, S., Holst, C., Brümmer, B., von Cramon-Taubadel, S., Theuvsen, L., Mußhoff, O., Tschardt, T. (2013). Zahlungen für Landwirte an gesellschaftliche Leistungen koppeln! – Ein Kommentar zum aktuellen Stand der EU-Agrarreform. *Diskussionspapiere. Department für Agrarökonomie und Rurale Entwicklung*, nr 1304 (in German)
3. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009* (Dz. Urz. UE L 347 z 20.12.2013, str. 608, ze zm.).
4. Sadłowski, A. (2012). Wpływ płatności bezpośrednich na warunki konkurencji na wspólnym rynku europejskim. *Wiś i Rolnictwo*, 2(155), 82-96.
5. Sadłowski, A. (2017). Podział środków w ramach systemu wsparcia bezpośredniego pomiędzy beneficjentów – analiza nierównomierności i instrumenty redystrybucyjne wprowadzone w 2015 roku. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4(353), 169-187. <https://doi.org/10.30858/zer/84962>
6. Tangermann, S., von Cramon-Taubadel, S. (2013). *Agricultural Policy in the European Union: An Overview*. *Diskussionspapiere. Department für Agrarökonomie und Rurale Entwicklung*, nr 1302 (in German).
7. *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej* (Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, str. 47).
8. *Ustawa z dnia 5 lutego 2015 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego* (Dz. U. z 2017 r. poz. 278, ze zm.).
9. Wieliczko, B. (2014). Czy Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej powoduje zróżnicowanie w tempie rozwoju rolnictwa polskich regionów? *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 1(31), 169-17.

GUIDELINES FOR AUTHORS / REGULAMIN PUBLIKOWANIA

Typesetting of works and technical requirements

The works included in the journal are bilingual both in Polish and English. We publish the original works which have not been published before anywhere else and which are of the following nature:

- Original article (AO)/ Artykuł oryginalny
- Review article (AP)/ Artykuł przeglądowy
- Scientific review (AR)/ Artykuł recenzyjny
- Short communication (KWB; KK)/ Komunikaty o wynikach badań; komunikaty z konferencji
- Case study (CS)/ Studium przypadku
- Others/ Inne (others citable – ICC/ o charakterze cytowalnym; others noncitable – ICN/ o charakterze niecytowalnym),

The above noted works may be submitted for publication in English and Polish or in only one of these languages: either English and Polish. In this case the works are translated into the other language by the editors. All works are reviewed by specialists outside author's home base in line with the principles of double-blind review process.

Works proposed for printing in ECREG STUDIES should be set to the editors via electronic post by means of editorial panel available of the journal's website <https://www.editorialsystem.com/ers>.

Prior to the beginning of the publication process the author or authors of submitted articles are obliged to payment of the fee in the amount: PLN 150. Foreign authors are released from paying the fee. Texts in English which are correctly translated into Polish are published free of charge. In case of sending a text in only one language version-either in English or in Polish - the authors will bear the costs of translating the article into the other missing language. The authors may be asked also to cover the costs of verification of the submitted texts in English. The translations are conducted by a Translation Office which currently cooperates with the Editors and the current cost per 1 translation page (that is, 1800 characters including spaces) amounts to 25 PLN gross. An article is passed on for translation post obtaining a positive review of the submitted language version, after corrections if necessary and upon its approval for print by the Editor in Chief. At this stage the author will obtain information regarding the level of payment to the account of State School of Higher Education Santander Bank Polska S.A., 11 1500 1331 1213 3004 3528 0000. The Author is also obliged to deliver payment confirmation to the Editors (ie. in electronic form to the email address).

Technical requirements:

- editing system: MS Word,
- font: Times New Roman size 12,
- all margins 2,5 cm
- Alignment: automatic to left and right without hyphenation
- margins: 1,5 lines,
- ENTER button should only be used at the end of a paragraph (all titles, points representing enumeration etc. are treated as separate paragraphs.
- paragraph indents are marked solely via tab or other tools available in the editor used. Space button should not be used for this purpose. Space button is used solely to separate the words, after dot, comma,

Składanie prac i wymagania techniczne

Prace w czasopiśmie publikowane są równolegle w dwóch językach: języku angielskim i języku polskim. Publikujemy prace oryginalne nigdzie dotychczas nie publikowane o następującym charakterze:

- Artykuł oryginalny/ Original article (AO)
- Artykuł przeglądowy/ Review article (AP)
- Artykuł recenzyjny/ Scientific review (AR)
- Komunikaty o wynikach badań; komunikaty z konferencji / Short communication (KWB; KK)
- Studium przypadku/ Case study (CS)
- Inne/ Others (o charakterze cytowalnym/ others citable – ICC; o charakterze niecytowalnym/ others noncitable – ICN),

Wymienione prace mogą być zgłaszane do publikacji w języku angielskim i w języku polskim albo tylko w jednym języku angielskim lub w języku polskim. W tym przypadku prace są przekładane na drugi język przez Redakcję. Wszystkie prace są recenzowane przez specjalistów spoza jednostki macierzystej autorów z zachowaniem zasady wzajemnej anonimowości tzw. double-blind review proces.

Prace proponowane do druku w ECREG STUDIES należy przesłać do redakcji wyłącznie drogą elektroniczną za pośrednictwem panelu redakcyjnego dostępnego na stronie <https://www.editorialsystem.com/ers>.

Przed rozpoczęciem procesu przygotowania pracy do publikacji autor/ autorzy przesłanych artykułów zobowiązani są do wniesienia bezzwrotnej opłaty w wysokości 150 PLN (na konto Państwowej Szkoły Wyższej: Santander Bank Polska S.A., 1 Oddział w Białej Podlaskiej, ul. Brzeska 27, numer konta - 11 1500 1331 1213 3004 3528 0000). Teksty w języku angielskim prawidłowo przetłumaczone na język polski publikowane są bez ponoszenia dodatkowych opłat za tłumaczenie. W przypadku przesłania tekstu tylko w jednej wersji językowej angielskojęzycznej/ polskojęzycznej autorzy ponoszą koszty tłumaczenia na język przeciwny. Autorzy mogą być prośeni również o pokrycie kosztów weryfikacji nadesłanych tekstów w języku angielskim/ polskim. Tłumaczenie wykonuje współpracujące z redakcją Biuro Tłumaczeń, a aktualny koszt za stronę obliczeniową (tj. 1800 znaków ze spacjami) wynosi 25 złotych brutto.

Artykuł do tłumaczenia kierowany jest po uzyskaniu pozytywnej recenzji zgłoszonej wersji językowej, ewentualnych korektach i zaakceptowaniu do druku przez Redaktora Naczelnego. Na tym etapie autor otrzyma informację o wysokości wpłaty na konto Państwowej Szkoły Wyższej: Santander Bank Polska S.A., 1 Oddział w Białej Podlaskiej, ul. Brzeska 27, numer konta - 11 1500 1331 1213 3004 3528 0000. Obowiązkiem Autora jest również dostarczenie do Redakcji potwierdzenia dokonania wpłaty (np. w formie elektronicznej na adres mailowy).

Wymagania techniczne:

- edytor: MS Word,
- czcionka: 12 punktów Times New Roman,
- wszystkie marginesy 2,5 cm
- wyrównanie: automatyczne do lewej i prawej bez dzielenia wyrazów
- interlinia: 1,5 wiersza,
- klawisz ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity).
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku

exclamation mark, colon, semicolon etc. Space cannot be used after an open parenthesis and before closed parenthesis, as well as before and after a number reference (never before these signs).

The submitted works should be accompanied by author's declaration filled in and signed by all authors, as well as a declaration of ethics including: declaration of conflict of interest and-in case of a work by many authors - declaration on the input of individual authors into the created article. Declaration forms are available here:

- Author's declaration – 1 author
- Author's declaration – 2 or more authors
- Declaration of ethics

Layout of the work

Texts of the submitted articles, together with tables and drawings, ought to include:

- within scientific articles from 8 to 15 formatted A4 pages, that is 10,000-25,000 characters with spaces and up to 25 items of literature;
- in case of review articles: from 10 to 25 formatted A4 pages, that is: 12,000 – 40,000 characters with spaces and up to 40 items of literature;
- in the remaining works from 4 to 8 formatted A4 pages, that is: 5,000-12,000 characters with spaces;

Papers exceeding the required length or the number of items of literature will be individually considered by the Editor-in-Chief.

One must indicate, on a separate page:

- scientific title of the author/authors (correspondence author should also be noted);
- name of research-scientific institute in which the work was conducted;
- residence address, email, contact telephone, ORCID (concerning all the authors);
- JEL code indicating general content of the article according to Journal of Economic Literature (JEL Codes Guide)
- participation in the elaborated article including the following elements:
  - A. Study design/ Zaplanowanie badań
  - B. Data collection/ Zebranie danych
  - C. Statistical analysis/ Analiza statystyczna
  - D. Data interpretation/ Interpretacja danych
  - E. Manuscript preparation/ Przygotowanie tekstu
  - F. Literature search/ Opracowanie piśmiennictwa
  - G. Funds collection/ Pozyskanie funduszy

Title of work in English and Polish written in bold, upper case letters (no longer than 40 characters).

Summary in English and Polish ought to consist of between 100 and 150 words written in the following order:

- Subject and purpose of work:
- Materials and methods:
- Results:
- Conclusions:

Key words, only for scientific articles, ought to include between 4 and 6 words helpful for indexation and search (from general to detailed).

Principles of citing and references in the text

Quoting and list of literature in the „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” should follow the APA style, adapted to the Polish language norms (source: Smith, J., Robinson, J. (2012).

Basic editorial standards of scientific psychological texts in Polish on the basis of APA format. Downloaded from: <http://www.athenaeum.umk.pl/pliki/APA.pdf>)

ku, dwukropku, średnika itp. Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym (nigdy przed tymi znakami).

Do składanych prac należy dołączyć wypełnione i podpisane przez wszystkich autorów OŚWIADCZENIE AUTORA ARTYKUŁU oraz DEKLARACJĘ ETYKI zawierającą: deklarację konfliktu interesów oraz - w przypadku prac wieloautorskich - oświadczenie o wkładzie poszczególnych autorów w powstanie artykułu.

- Oświadczenie autora - 1 autor
- Oświadczenie autora - publikacja wieloautorska
- Deklaracja etyki

Układ pracy

Teksty nadsyłanych artykułów wraz z tabelami i rysunkami powinny zawierać:

- w artykułach naukowych od 8 do 15 sformatowanych stron A4, tj. 10 000 – 25 000 znaków ze spacjami i do 25 pozycji literatury;
- w artykułach przeglądowych od 10 do 25 sformatowanych stron A4, tj.: 12 000 – 40 000 znaków ze spacjami i do 40 pozycji literatury;
- w pozostałych pracach od 4 do 8 sformatowanych stron A4, tj.: 5 000 – 12 000 znaków ze spacjami;

Artykuły przekraczające wymaganą długość lub liczbę pozycji literatury będą rozstrzygane w drodze indywidualnej decyzji Redaktora Naczelnego.

Na oddzielnej kartce należy podać:

- tytuł naukowy autora/ -ów (należy zaznaczyć także autora do korespondencji);
- nazwę jednostki naukowo-badawczej, w której pracę wykonano;
- adres zamieszkania, e-mail, telefon kontaktowy, nr ORCID (dot. wszystkich autorów);
- kod JEL oznaczający ogólną treść artykułu według Journal of Economic Literature (JEL Codes Guide)
- udział w przygotowaniu artykułu z uwzględnieniem następujących elementów:
  - A. Zaplanowanie badań/ Study design
  - B. Zebranie danych/ Data collection
  - C. Analiza statystyczna/ Statistical analysis
  - D. Interpretacja danych/ Data interpretation
  - E. Przygotowanie tekstu/ Manuscript preparation
  - F. Opracowanie piśmiennictwa/ Literature search
  - G. Pozyskanie funduszy/ Funds collection

Tytuł pracy w języku angielskim i w języku polskim napisany wytłuszczonymi drukowanymi literami (nie dłuższy niż 40 znaków).

Streszczenie w języku angielskim i w języku polskim powinno zawierać od 100 do 150 słów ujętych w następującym układzie:

- Przedmiot i cel pracy:
- Materiały i metody:
- Wyniki:
- Wnioski:

Słowa kluczowe tylko do artykułów naukowych, powinny zawierać od 4 do 6 słów pomocnych przy indeksacji i wyszukiwaniu (od ogólnych do szczegółowych).

Zasady cytowania i odwołań w tekście

Cytowanie i spis literatury w czasopiśmie „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” powinno być zgodne z regułami APA, dostosowanymi do polskich norm językowych (źródło: Harasimczuk, J., Ciecuch, J. (2012). Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA. Pobrane z: <http://www.athenaeum.umk.pl/pliki/APA.pdf>)

- when the work has one author (Kowalski, 2011)
- when the work has two authors - each time both names should be provided (Kowalski, Martens, 2011)
- when the work has three authors: the first citation in the text (Kowalski, Martens, Rossato, 2011), another citation in the text (Kowalski et al., 2011); the same rule applies when the work has four and five authors - the first quotation provides all names, the next - the name of the first author and "and others."
- when the work has six or more authors, each citation should be (Iksiński et al., 2011),
- in the case of literal quoting of a work, after the date of the work's publishing and please provide the page number(s) after a comma, e.g. (Kowalski, 2011, p. 12),
- if case the works by different authors with the same surnames, please enter the initials of the names of these authors, e.g. (Kowalski Z., 2011),
- if several works by the same author were published in the same year, the letters a, b, c, etc. should be inserted after the year of publication, both in the citation and in the list of literature, e.g. (Kowalski, 2014a).

Tables and figures

- Tables and drawings ought to be enumerated and described; example: "Table I Table of results", "Drawing 1. Building Project",
- One should not place a dot after a description and source of table or drawing,
- Number and description of a table ought to be placed over it,
- Source ought to be placed below the table; example: "Source: own elaboration",
- In case of a number of drawing, description of a drawing and source ought to be placed under it.

References

The references list should be put at the end of a paper. The references should be numbered and arranged alphabetically. Individual items on the list should be recorded according to the following pattern:

An article in the journal:

Monday, A., Bassnett, B. (year). Title of the article. Title of the journal in italics, number of year / volume in italics (number of issue / number), page of the beginning-page of the end. Warning, if the article has a DOI (Digital Object Identifier) number, please enter it at the end of the bibliographic record as a full link, e.g. <https://doi.org/10.5114/hpc.2017.70524>

Book:

Iksiński, A., Kowalski, B. (year). The title of the book in italics. Place of publication: Publishing house.

Edited book:

Morson, A., Oneil, B. (eds.). (year). The title of the book in italics. Place of publication: Publishing house.

Chapter in an edited book:

Martins, A. (year). Title of the chapter. In: B. Smith, C. Andresoni (eds.), Title of the book in italics (p. Side of the beginning-end page). Place of publication: Publishing house.

Internet source:

Smith, A. (year). The title of the text in italics. Downloaded from: website address.

Odwołania do pracy jednego autora: (Kowalski, 2011)

- gdy praca ma dwóch autorów – za każdym razem podajemy obydwa nazwiska (Kowalski, Igrkowski, 2011), gdy praca ma trzech autorów: pierwsze cytowanie w tekście (Kowalski, Igrkowski, Iksiński, 2011), kolejne cytowanie w tekście (Kowalski i in., 2011); analogicznie postępujemy,
- gdy praca ma czterech i pięciu autorów – przy pierwszym cytowaniu podajemy wszystkie nazwiska, przy kolejnym – nazwisko pierwszego autora i „i in.”
- gdy praca ma sześciu lub więcej autorów każde cytowanie powinno brzmieć (Iksiński i in., 2011)
- w przypadku dosłownego cytowania pracy, po dacie i po przecinku należy podać numery stron, np. (Kowalski, 2011, s. 12)
- jeżeli odwołujemy się do prac różnych autorów, którzy mają takie same nazwiska, należy wpisać inicjały imion tych autorów, np. (Kowalski Z., 2011)
- jeżeli kilka prac tego samego autora zostało opublikowanych w tym samym roku, należy wstawić litery a, b, c itd. po roku publikacji, zarówno w cytowaniu, jak i w spisie literatury, np. (Kowalski, 2014a).

Cytując strony internetowe należy umieścić cytowany adres w nawiasie zwykłym w tekście artykułu oraz podać datę dostępu.

Tabele i rysunki

- Tabele i rysunki powinny być numerowane i opisane; przykład: „Tabela 1. Zestawienie wyników”, „Rysunek 1. Projekt budynku”,
- Po opisie i podaniu źródła tabeli i rysunku nie stawia się kropki,
- Numer i opis tabeli umieszcza się nad tabelą,
- Źródło umieszcza się pod tabelą; przykład: „Źródło: opracowanie własne”,
- W przypadku rysunku numer, opis rysunku i źródło umieszcza się pod rysunkiem.

Literatura

Wykaz literatury, umieszczony na końcu rozprawy, powinien być uporządkowany alfabetycznie i ponumerowany. Poszczególne pozycje literatury należy zapisywać według wzoru:

Artykuł w czasopiśmie:

Iksiński, A., Kowalski, B. (rok). Tytuł artykułu. Tytuł czasopisma kursywą, nr rocznika/tomu kursywą (nr zeszytu/numeru), strona początku-strona końca. Uwaga, jeśli artykuł ma numer DOI (Digital Object Identifier), należy podać go na końcu zapisu bibliograficznego jako pełny link, np. <https://doi.org/10.5114/hpc.2017.70524>

Książka:

Iksiński, A., Kowalski, B. (rok). Tytuł książki kursywą. Miejsce wydania: Wydawnictwo.

Książka napisana pod redakcją:

Iksiński, A., Kowalski, B. (red.). (rok). Tytuł książki kursywą. Miejsce wydania: Wydawnictwo.

Rozdział:

Kowalski, A. (rok). Tytuł rozdziału. W: B. Iksiński, C. Igrkowski (red.), Tytuł książki kursywą (s. strona początku-strona końca). Miejsce wydania: Wydawnictwo.

Źródło internetowe:

Kowalski, A. (rok). Tytuł tekstu kursywą. Pobrane z: adres strony internetowej.

One should not place the address as hyperlink-one should apply black colour of font without underlining. List of internet websites ought to be enumerated and placed in order of date of read-out. In case another text from website is cited, one must place the entire address within the text and in the list of literature, whilst, date of read-out should be also placed within the list of literature.

Assessment of the work (principles of reviewing the publication)

The submitted article undergoes a formal assessment process and post initial assessment it is submitted for conceptual assessment (review) which takes up to 6 weeks. During the selection of a reviewer there cannot be the conflict of interests which is understood as relations occurring between the reviewer and the author:

- a. direct personal relations (blood relation, legal relationships, conflict),
- b. relation of work subordination,
- c. direct scientific cooperation within previous two years proceeding the preparation of a review.

The author may indicate the name of potential reviewer, however, the Editorial Office reserves the right to make a decision regarding such selection. The review has a written form (review form is available on the journal's website) and ends with a clear conclusion as to the approval for the article to be published, possibility of its correction or rejection. Correction or proofreading the text in Polish should be performed immediately and no longer than within 1 week. Subsequently the editorial office decides about further fate of the given work. The work may be directed for translation or rejection. The condition for directing the work for print is payment of the cost of translation and of potential language verification as well as provision of information about this fact to the editorial office.

Decision of the Editorial Office is final. The Editorial Office does not return the manuscripts.

Names of reviewers of individual publications/issues are not disclosed; once a year the journal publically announces the list of cooperating reviewers.

Author's correction

Post editorial elaboration and sample print the work will be passed on to the author in order for him or her to place further author's corrections. It is an obligation of the author to send the correction within one week. The costs of amendments other than printing ones will be borne by the author.

Explanation regarding "ghost writing"

Reliability in science constitutes one of its quality foundations. The readers ought to be sure that the authors of publications in a clear, reliable and fair way present the results of their own work, regardless of whether they are their main authors or whether they availed of the assistance of specialized entity (physical person or legal person).

A proof of ethical attitude of a scientific worker as well as highest editing standards ought to be the transparency of information regarding entities which contributed to the creation of a given publication (conceptual input, in-kind or financial contribution etc.) which is solely a manifestation of good practices and of social responsibility.

Opposite examples are „ghost writing” and „guest authorship”.

In case of „ghost writing” we deal with a situation where someone has made a significant input into creation of a publication without disclosing his or her input as one of its authors or without indicating his or her role in credits and acknowledgements placed within the publication.

In case of „guest authorship” („honorary authorship”) we deal with a situation when author's input is insignificant or

Nie wstawiamy adresu jako hiperłącza - należy zastosować czarny kolor czcionki, bez podkreślenia. Spis stron internetowych powinien być ponumerowany i uporządkowany według daty odczytu. W przypadku, gdy cytujemy inny tekst ze strony internetowej, w tekście oraz w wykazie literatury należy umieścić cały adres, przy czym do wykazu literatury dołączamy datę odczytu.

Ocena pracy (zasady recenzowania publikacji)

Złożony artykuł zostaje poddany ocenie formalnej i po wstępnej akceptacji zostaje przekazany do oceny merytorycznej (recenzji), która trwa do 6 tygodni. Przy wyborze recenzenta nie może wystąpić konflikt interesów; za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem:

- a. bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt),
- b. relacje podległości zawodowej,
- c. bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji.

Autor może podać nazwisko potencjalnego recenzenta, lecz Redakcja zastrzega sobie prawo o decyzji o jego wyborze. Recenzja posiada formę pisemną (formularz recenzentki podany jest na stronie internetowej czasopisma) i kończy się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji, możliwości jego poprawy lub odrzucenia. Korekta lub poprawa tekstu w języku polskim powinna być dokonana niezwłocznie nie dłużej niż w ciągu 1 tygodnia. Następnie redakcja podejmuje decyzję o dalszym losie pracy. Praca może być skierowana do tłumaczenia lub odrzucona. Warunkiem skierowania pracy do druku jest pokrycie kosztów przekładu i ewentualnej weryfikacji językowej i poinformowaniu o tym fakcie redakcji.

Decyzja Redakcji jest ostateczna. Redakcja nie zwraca manuskryptów.

Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji/numerów nie są ujawniane; raz w roku czasopismo podaje do publicznej wiadomości listę recenzentów współpracujących.

Korekta autorska

Po opracowaniu redakcyjnym i próbnym wydruku praca zostanie przekazana do autora w celu naniesienia przez niego korekty autorskiej. Obowiązkiem autora jest odesłanie korekty w ciągu jednego tygodnia. Kosztami poprawek innych niż drukarskie będzie obciążony autor.

Wyjaśnienie dotyczące „ghostwriting”

Rzetelność w nauce stanowi jeden z jej jakościowych fundamentów. Czytelnicy powinni mieć pewność, iż autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentują rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Dowodem etycznej postawy pracownika naukowego oraz najwyższych standardów redakcyjnych powinna być jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania publikacji (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

Przykładami przeciwstawnymi są „ghostwriting” i „guest authorship”.

Z „ghostwriting” mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji.

Z „guest authorship” („honorary authorship”) mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle

is none whatsoever even though he is named as the author/co-author of a given publication.

In order to counteract „ghost writing”, „guest authorship” the editorial office of the journal takes steps to introduce appropriate procedures specific for the represented area or scientific discipline or implement the below noted solutions:

1. The Editorial Office requires from the authors of publications a disclosure of input of individual authors in the creation of a given publication (with an indication of their affiliation and contribution, that is information who the author of the concept, the assumptions, the method, the protocol etc. used while elaborating the publication was), whilst the main responsibility is borne by the author who submits the manuscript.

2. The Editorial Office informs within “Guidelines for authors” that „ghost writing”, „guest authorship” are a manifestation of scientific unreliability and all the detected cases will be revealed, including notification of appropriate entities (institutions employing the authors, scientific societies, scientific editors societies etc.)

3. The Editorial Office ought to obtain information regarding the sources of financing of the publication, input of scientific-research institutes, societies and other entities („financial disclosure”).

4. The Editorial Office introduces the principle of documenting all cases of scientific unreliability, especially in case of breaching and not complying with the principles of ethic which are in place in the scientific world.

Ethics statement

Editorial Board of the scientific journal „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” is committed to upholding standards of ethical behaviour at all stages of the publication proces recommended by COPE (Committee on Publication Ethics). Detailed information about criteria can be found in COPE Flowcharts:

https://publicationethics.org/files/Full%20set%20of%20English%20flowcharts_9Nov2016.pdf

1. Publication and authorship

The editors of „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” journal accept the articles which have not been published before and which meet the following criteria:

- compliance with the requirements formulated in „Guidelines for authors/ rules for publishing”,
- use of research results which have not been previously described in any other article as well as have not been published in other journals,
- signing of the following declarations by the authors: author’s declaration concerning transfer of author’s economic rights and declaration of ethics including: declaration on non-existence of conflict of interests and (in case when a given article was written by two or more authors) declaration on participation of the individual authors in the creation of the publication,
- thorough elaboration of list of references and use of principles of quoting accepted by the journal- within the reference list only the items which have been quoted in the articles ought to be present.

The editors will not accept any forms of plagiarism whatsoever (including auto-plagiarism copying the entire works or their parts without indicating the source, signing only by one’s name the work which was written jointly with someone else or with other persons, usurpation of authorship, publishing someone else’s work with amendments, ie. editorial or stylistic changes).

le nie miał miejsca, a pomimo to jest autorem/współautorem publikacji.

Aby przeciwdziałać przypadkom „ghostwriting”, „guest authorship” redakcja czasopisma stara się wprowadzać odpowiednie procedury swoiste dla reprezentowanej dziedziny bądź dyscypliny nauki lub wdrożyć poniższe rozwiązania:

1. Redakcja wymaga od autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający manuskrypt.

2. Redakcja informuje w „Instrukcjach dla autorów”, że „ghostwriting”, „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

3. Redakcja powinna uzyskać informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („financial disclosure”).

4. Redakcja wprowadza zasadę dokumentowania wszelkich przejawów nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce.

Standardy etyczne

Redakcja czasopisma naukowego „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” zobowiązuje się do przestrzegania standardów etycznego postępowania na wszystkich etapach procesu publikacji zalecanych przez COPE (Committee on Publication Ethics/ Komitet ds. Etyki Publikacji). Szczegółowe informacje na temat kryteriów prezentują diagramy COPE:

<https://publicationethics.org/files/Full%20set%20of%20Polish%20flowcharts.pdf>

1. Publikacja i autorstwo

Do redakcji czasopisma „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” przyjmowane są artykuły dotychczas niepublikowane oraz spełniające następujące kryteria:

- dostosowanie do wymogów sformułowanych we „Wskazówkach dla autorów/regulaminie publikowania”,
- wykorzystanie wyników badań, które nie były uprzednio opisywane w żadnym innym artykule i nie były publikowane w innych czasopismach,
- podpisanie przez autorów następujących deklaracji: deklaracji autorskiej dotyczącej udzielenia licencji nieodpłatnej niewyłącznej oraz deklaracji etyki zawierającej: deklarację o niewystępowaniu konfliktu interesów oraz (w przypadku, gdy artykuł napisany został przez dwóch lub więcej autorów) deklarację wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji,
- rzetelne sporządzenie spisu literatury i stosowanie przyjętych przez czasopismo zasad cytowania – w spisie literatury powinny znaleźć się jedynie te pozycje, które były cytowane w tekście.

Redakcja nie akceptuje jakiegokolwiek formy plagiatu (w tym autoplageriatu, kopiowania całości lub fragmentów innych dzieł bez podania źródła, podpisania tylko swoim nazwiskiem pracy napisanej wspólnie z inną osobą/innymi osobami, przywłaszczenia autorstwa, opublikowania cudzej pracy z naniesionymi zmianami, np. redakcyjnymi, stylistycznymi).

2. Responsibility of the authors

The authors who submit their works for publishing in the journal „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” are obliged to:

- complete their work in accordance with their best knowledge and with proper care,
- participation in the review process, that is they are obliged to implement any suggested changes and corrections and correct all indicated errors (by the reviewer but also by the editing team of the journal). In case when the authors disagree with the selected remarks or suggestions of the reviewer or editor, they ought to justify their objection in writing,
- declare the input into the creation of the article and course of research if the study is of research character; through filling out the declaration of inputs by individual authors into the creation of the publication (see point 1),
- responsibility for all data used within the article to be real and authentic,
- indication in a separate part of the work of gratitude towards any institutions or persons who contributed to the creation of the study but who cannot be indicated as its co-authors, as well as a clear information that the work was created thanks to the financing, ie. in the form of grants, subventions, project etc.,

3. Scientific review/ responsibility of the reviewer

The reviewers who cooperate with the journal „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” are obliged to:

- conduct a review within the established deadline, with the use of review form approved by the editors (additional comments drawn up separately are also allowed, as well as indication of errors, comments etc. within the work itself). The review ought to end with a clear opinion regarding approval of the article for publication or its denial.
- formulate an objective, constructive, reliable and just review,
- respect all the principles of confidentiality,
- declare any possible forms of occurrence of conflict of interests (a conflict of interests which occurs between the reviewer and the author concerns direct personal relations-kinship, legal relationship, conflict; work submission relations, direct scientific cooperation within the two years preceding the preparation of review),
- conduct the reviews of only those articles which meet their research interests and the field of science which they deal with,
- offer the authors broadening their knowledge by the works previously published concerning a given issue if there is a necessity for it (i.e. lack of reference in the text to a given work/works results in it being considered as i.e. not thorough enough, out of date etc.),
- disregard any personal prejudices and subjectivity while reviewing the work, avoid emotional comments within the review,
- disclose any discovered cases of plagiarism or other abnormalities in ethical sense.

4. Responsibility of the editors

The editors of „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” journal are obliged to:

2. Odpowiedzialność autorów

Autorzy zgłaszający swoje prace do publikacji w czasopiśmie „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” są zobligowani do:

- wykonania pracy zgodnie z najlepszą wiedzą oraz z zachowaniem należytej staranności,
- udziału w procesie recenzji, tj. są zobowiązani do naniesienia wszelkich sugerowanych zmian i korekt, oraz poprawiania wszystkich wykazanych błędów (przez recenzenta, ale również przez redakcję czasopisma). W przypadku, gdy autorzy nie zgadzają się z wybranymi uwagami bądź propozycjami recenzenta lub redaktora, powinni pisemnie uzasadnić swój sprzeciw,
- zadeklarowania wkładu w powstanie artykułu i przebieg badań, jeśli praca ma charakter badawczy, poprzez wypełnienie deklaracji wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji (zob. pkt. 1),
- zobowiązania się, że wszystkie dane wykorzystane w artykule są realne i autentyczne,
- wykazania w oddzielnej części pracy podziękowania instytucjom bądź osobom, które przyczyniły się do powstania pracy, ale nie mogą być wskazani jako współautorzy, jak również wyraźnej informacji, że praca powstała dzięki dofinansowaniu np. w postaci grantów, subwencji, projektu itp.,

3. Recenzja naukowa / odpowiedzialność recenzenta

Recenzenci współpracujący z czasopiśmie „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” są zobligowani do:

- wykonania recenzji w ramach wyznaczonego terminu, z wykorzystaniem formularza recenzji przyjętego przez redakcję (dopuszczalne są również dodatkowe komentarze zawarte na oddzielnej kartce, jak również zaznaczanie błędów, uwag itp. w tekście pracy). Recenzja powinna kończyć się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji bądź jego wycofania.
- formułowania obiektywnej, konstruktywnej, rzetelnej i sprawiedliwej recenzji,
- respektowania wszelkich zasad poufności,
- zadeklarowania wszelkich możliwych form występowania konfliktu interesów (za konflikt interesów zachodzący między recenzentem a autorem uznaje się: bezpośrednie relacje osobiste – pokrewieństwo, związki prawne, konflikt; relacje podległości zawodowej, bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji),
- wykonywania recenzji jedynie tych artykułów, które są zgodne z ich zainteresowaniami badawczymi i dziedziną nauki, którą się zajmują,
- zaproponowania autorom, by poszerzyli swoją wiedzę o opublikowane wcześniej prace dotyczące danego zagadnienia, jeżeli istnieje taka konieczność (np. brak odniesienia się w tekście do danej pracy/prac skutkuje tym, że może być uznany np. za nierzetelny, nieaktualny itp.),
- odrzucenia wszelkich osobistych uprzedzeń oraz stronniczości przy wykonywaniu recenzji, unikania emocjonalnych wypowiedzi w recenzji,
- ujawniania wszelkich wykrytych przypadków plagiatu bądź innych nieprawidłowości w zakresie etyki.

4. Odpowiedzialność redakcji

Redakcja czasopisma „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” jest zobligowana do:

- ensure that there is no conflict of interests within the review process as well as within the process of rejection or approval of articles,
- have full responsibility and authority when rejecting or approving a justifiable and reasonable selection of articles,
- eliminate and document all cases of breaching and disobeying the rules of ethics which are in place in science, including disclosed cases of scientific unreliability- „ghostwriting” (omitting within author’s list or within thank you notes persons or institutions who had an input or contributed to the creation of a given work) and „guest authorship/honorary authorship” (indicating as co-author a person who had little or no input in the work). For this reason, the editors declare that any disclosed cases of „ghostwriting” and of „guest authorship” will be exposed, including reporting their occurrence to the appropriate authorities, including institutions which employ the authors,
- inform the authors of any noticed errors and request for their correction or deletion,
- look after the correct course of review process (anonymity of a review, mediating between the authors and the reviewer)
- accept a refusal of performing the review in justified by reviewer cases (ie. when the reviewer declares that the work does not match his or her research interests and fields of science he or she deals with.),
- correct the editorial, style, grammar, spelling and pronunciation errors, as well as use abbreviations without informing the authors. In case of disclosing conceptual errors, the editors ought to consult their correction with the authors,
- pass onto the authors at the stage of graphic design a PDF file with an article in order for them to conduct author’s review and final approval of the content of the article,
- send the authors for correction the works which have not been done in compliance with the publishing rules,
- examine any cases of complaints by the authors.
- czuwania, by w procesie recenzji, jak również w procesie odrzucania lub akceptacji artykułów nie zachodził konflikt interesów,
- posiadana pełnej odpowiedzialności i autorytetu przy odrzucaniu lub akceptacji artykułów, uzasadnionej i rozsądnej selekcji artykułów,
- eliminowania i dokumentowania wszelkich przejawów łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce, w tym ujawnionych przypadków nierzetelności naukowej – „ghostwriting” (pominięcie w autorstwie bądź w podziękowaniach osoby lub instytucji, która wniosła swój wkład bądź przyczyniła się do powstania pracy) oraz „guest authorship/honorary authorship” (wykazanie jako współautora osoby, której udział w pracy jest znikomy bądź żaden). W związku z tym redakcja oświadcza, że wszelkie wykryte przypadki „ghostwriting” oraz „guest authorship” będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów, w tym instytucji zatrudniających autorów,
- poinformowania autorów o wszelkich zauważonych błędach z prośbą o ich korektę bądź usunięcie,
- czuwania nad prawidłowym przebiegiem procedury recenzji (anonimowość recenzji, pośredniczenie pomiędzy recenzentem a autorami),
- przyjęcia odmowy wykonania recenzji w uzasadnionych przez recenzenta przypadkach (np. gdy recenzent deklaruje, że praca nie pokrywa się z jego zainteresowaniami badawczymi i dziedziną nauki, którą się zajmuje),
- poprawiania usterek redakcyjnych, stylistycznych, gramatycznych, ortograficznych i interpunkcyjnych, a także stosowania skrótów bez informowania autorów. W przypadku ujawnienia usterek merytorycznych, redakcja powinna skonsultować ich korektę z autorami,
- przekazywania autorom na etapie składu graficznego pliku PDF z artykułem w celu dokonania korekty autorskiej i ostatecznej akceptacji treści artykułu,
- odsyłania autorom do poprawy prac przygotowanych niezgodnie z regulaminem publikowania,
- rozpatrywania wszelkich przypadków skarg autorów.

5. Ethical aspects of publication

The editors of the journal „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” declare that:

- monitoring of applying by all the persons involved in the editing process all the ethical principles formulated within the hereby declaration is conducted,
- the following principles of rejecting articles is applied:
  - the rejection of an article post initial decision of the Editor-in chief or Thematic editor regarding non-compliance with the requirements of science, non-compliance of the subject with the profile of the journal, gross linguistic errors, poor literature list, discovery of any cases of lack of thoroughness as specified in the hereby declaration.
  - rejection of an article post negative review
  - rejection of an article in case of non-submission by the authors of the author’s declaration concerning transfer all proprietary rights, declaration of non-occurrence of conflict of interests and (in case when the article was written by two or more authors) a declaration of input of individual authors in the creation of the publication.

5. Etyczne aspekty publikacji

Redakcja czasopisma „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” oświadcza, że:

- prowadzi monitoring stosowania przez wszystkie osoby zaangażowane w proces wydawniczy wszelkich zasad etycznych sformułowanych w niniejszej deklaracji,
- stosuje następujące zasady odrzucania artykułów:
  - odrzucenie artykułu po wstępnej decyzji Redaktora Naczelnego lub Redaktora Tematycznego odnośnie niespełnienia wymogów naukowości, niezgodności tematyki z profilem czasopisma, rażących błędów językowych, ubogiego spisu literatury, wykrycia wszelkich przejawów nierzetelności opisanych w niniejszej deklaracji.
  - odrzucenie artykułu po negatywnej recenzji.
  - odrzucenie artykułu w przypadku niezłożenia przez autorów deklaracji autorskiej dotyczącej przeniesienia autorskich praw majątkowych, deklaracji o niewystępowaniu konfliktu interesów oraz (w przypadku, gdy artykuł napisany został przez dwóch lub więcej autorów) deklaracji wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji.
- dba o utrzymanie integralności dorobku naukowego, tj. w przypadku wykrycia, że opublikowany artykuł

- ensure maintaining integrity of scientific works, that is in case of identifying errors in the already published article which contains inaccuracies, misleading data or false data, the information of this fact ought to be published in a visible place, the article ought to be withdrawn, also from reference databases, in order to prevent quoting it.
- remain ready to publish all corrections, explanations, cancellations and disclaimers in case this is found to be necessary.

Rights of the Editorial Office

The Editorial Office reserves the right to correct style errors and conduct abbreviations. The works elaborated in breach of the terms and conditions will be sent back for author's correction.

The journal makes available its articles on the basis of the license Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

Address of the Editorial Office:

„Economic and Regional Studies/
Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Pope John Paul II State School
of Higher Education in Biała Podlaska
ul. Sidorska 95/97, room 334
21-500 Biała Podlaska
e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl
tel.: +48 83 344-99-63

Editor in Chief:

prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz
e-mail: adamowicz.mieczyslaw@gmail.com
phone.: +48 509 166 658

SUBSCRIPTION:

Annual subscription (4 issues) 80 PLN gross
Semi-annual subscription (2 issues) 40 PLN gross
Price per 1 copy (without subscription) 20 PLN gross

The order ought to be sent to:

Editorial Office of scientific journal „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska

Payments ought to be sent to:

Pope John Paul II State School
of Higher Education in Biała Podlaska
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska
Bank Zachodni WBK S.A.,
45 1500 1331 1213 3001 7949 0000.
With annotation: „SUBSCRIPTION - Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”

zawiera nieścisłości, dane wprowadzające w błąd lub dane zafałszowane, informacja o tym fakcie powinna być opublikowana w widocznym miejscu, artykuł powinien być wycofany, także z baz referencyjnych, aby umożliwić jego cytowanie.

- jest gotowa, by opublikować wszelkie korekty, wyjaśnienia, odwołania i sprostowania w przypadku stwierdzenia takiej konieczności.

Prawa redakcji

Redakcja zastrzega sobie prawo poprawiania usterek stylistycznych oraz dokonywania skrótów. Prace przygotowane niezgodnie z regulaminem będą odsyłane autorom do poprawy.

Czasopismo udostępnia swoje artykuły na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne -Na tych samych warunkach (CC BY-NC-SA).

Adres Redakcji:

Redakcja „Economic and Regional Studies/
Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
ul. Sidorska 95/97, pok. 334
21-500 Biała Podlaska
e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl
tel.: +48 83 344-99-63

Redaktor Naczelny:

prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz
e-mail: adamowicz.mieczyslaw@gmail.com
tel.: +48 509 166 658

PRENUMERATA:

Prenumerata roczna (4 numery): 80 PLN brutto
Prenumerata półroczna (2 numery): 40 PLN brutto
Cena za 1 egzemplarz (bez prenumeraty): 20 PLN brutto

Zamówienie powinno być przesłane na:

Redakcja czasopisma naukowego „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska

Płatności powinny zostać przesłane na:

Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska
Bank Zachodni WBK S.A.,
45 1500 1331 1213 3001 7949 0000.
Z adnotacją: „PRENUMERATA - Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”

CONTENTS:

EDITORIAL	3
ARTICLES:	
1. Mieczysław Adamowicz, Magdalena Zwolińska-Ligaj NEW CONCEPTS FOR RURAL DEVELOPMENT IN THE STRATEGIES AND POLICIES OF THE EUROPEAN UNION	7
2. Danuta Guzal-Dec INTELLIGENT DEVELOPMENT OF THE COUNTRYSIDE – THE CONCEPT OF <i>SMART VILLAGES</i> : ASSUMPTIONS, POSSIBILITIES AND IMPLEMENTATION LIMITATIONS	32
3. Anna Nowak, Anna Kobiałka, Hanna Klikocka REGIONAL DIFFERENTIATION OF THE ABSORPTION OF MODERNIZATION OF AGRICULTURAL HOLDINGS UNDER THE FUNDING OF THE 2007-2013 RDP: CHANGING WORK EFFICIENCY IN AGRICULTURE	50
4. Józefa Krawczyk SELECTED ECONOMIC ISSUES IN THE PROTECTION OF BIODIVERSITY OF FARM ANIMALS	61
5. Joanna Pietrzak-Zawadka, Jan Zawadka TOURIST ATTRACTIVENESS OF PROTECTED AREAS IN THE PODLASKIE PROVINCE IN THE OPINION OF ITS RESIDENTS.....	70
6. Ewa Zaděcka „SLOW CITY” AS A LOCAL DEVELOPMENT MODEL.....	84
7. Beata Detyna, Agnieszka Mroczek-Czetwertyńska THE CONCEPT OF E-TOURISM IN THE SMART CITY ASSUMPTION AS AN OPPORTUNITY FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN WAŁBRZYCH.....	107
8. Aliaksandr V. Chernovalov, Marek Kuźmicki, Pavel A. Chernovalov QUANTITATIVE METHODS FOR THE EVALUATION OF INSTITUTIONAL WORK PERFORMANCE BASED ON THE EXAMPLE OF CLEANING SERVICES MARKET IN RUSSIA AND IN POLAND	119
9. Piotr Frączek, Patrycja Pater NON-ECONOMIC FACTORS AFFECTING EMPLOYMENT IN NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS.....	129
10. Adrian Sadłowski OPTIONAL PAYMENTS OF THE FIRST PILLAR UNDER CAP VS THE AVERAGE AMOUNT OF SUPPORT PER FARM	148
GUIDELINES FOR AUTHORS	162

SPIS TREŚCI:

OD REDAKCJI	3
ARTYKUŁY:	
1. Mieczysław Adamowicz, Magdalena Zwolińska-Ligaj NOWE KONCEPCJE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W STRATEGIACH I POLITYKACH UNII EUROPEJSKIEJ	7
2. Danuta Guzal-Dec INTELEKTNY ROZWÓJ WSI – KONCEPCJA <i>SMART VILLAGES</i> : ZAŁOŻENIA, MOŻLIWOŚCI I OGRANICZENIA IMPLEMENTACYJNE	32
3. Anna Nowak, Anna Kobiałka, Hanna Klikocka REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ABSORPCJI ŚRODKÓW NA MODERNIZACJĘ GOSPODARSTW ROLNYCH W RAMACH PROW 2007-2013 W ASPEKTCIE ZMIAN WYDAJNOŚCI PRACY W ROLNICTWIE.....	50
4. Józefa Krawczyk WYBRANE KWESTIE EKONOMICZNE OCHRONY BIORÓŻNORODNOŚCI ZWIERZĄT GOSPODARSKICH	61
5. Joanna Pietrzak-Zawadka, Jan Zawadka ATRAKCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA OBSZARÓW CHRONIONYCH W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM W OPINII JEGO MIESZKAŃCÓW	70
6. Ewa Zaděcka „SLOW CITY” JAKO MODEL ROZWOJU LOKALNEGO.....	84
7. Beata Detyna, Agnieszka Mroczek-Czetwertyńska KONCEPCJA E-TURYSTYKI W ZAŁOŻENIACH SMART CITY SZANSĄ NA ROZWÓJ TURYSTYKI W WAŁBRZYCHU.....	107
8. Aliaksandr V. Chernovalov, Marek Kuźmicki, Pavel A. Chernovalov ILOŚCIOWE METODY OCENY INSTYTUCJONALNEJ WYDAJNOŚCI PRACY NA PRZYKŁADZIE PRZEDSIĘBIORSTW RYNKU USŁUG PORZĄDKOWYCH W ROSJI I POLSCE.....	119
9. Piotr Frączek, Patrycja Pater POZAEKONOMICZNE CZYNNIKI WPEŁYWAJĄCE NA PODEJMOWANIE PRACY W ORGANIZACJACH POZARZĄDOWYCH	129
10. Adrian Sadłowski PŁATNOŚCI DOBROWOLNE I FILARU WPR A ŚREDNIA KWOTA WSPARCIA NA GOSPODARSTWO	148
REGULAMIN PUBLIKOWANIA	162